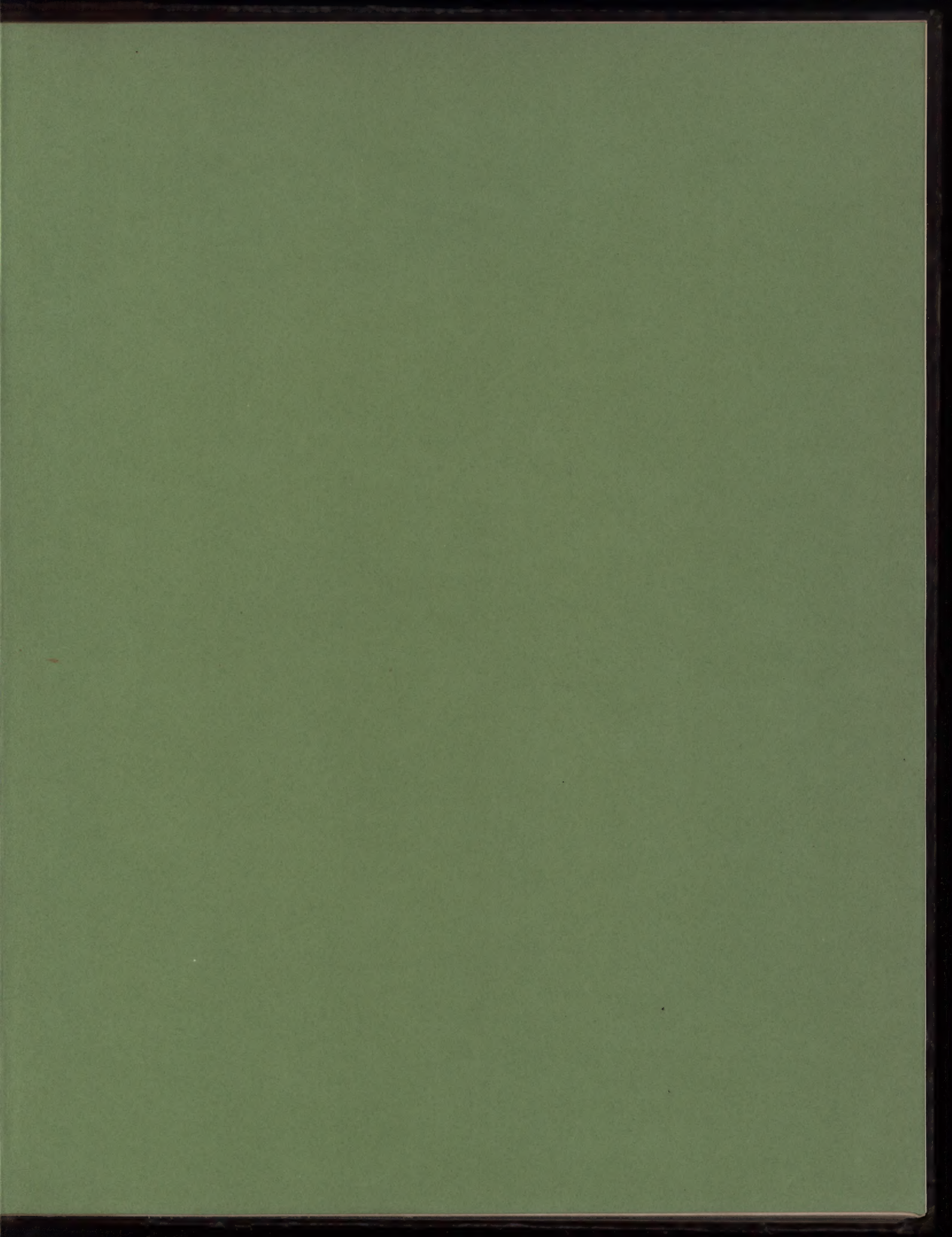
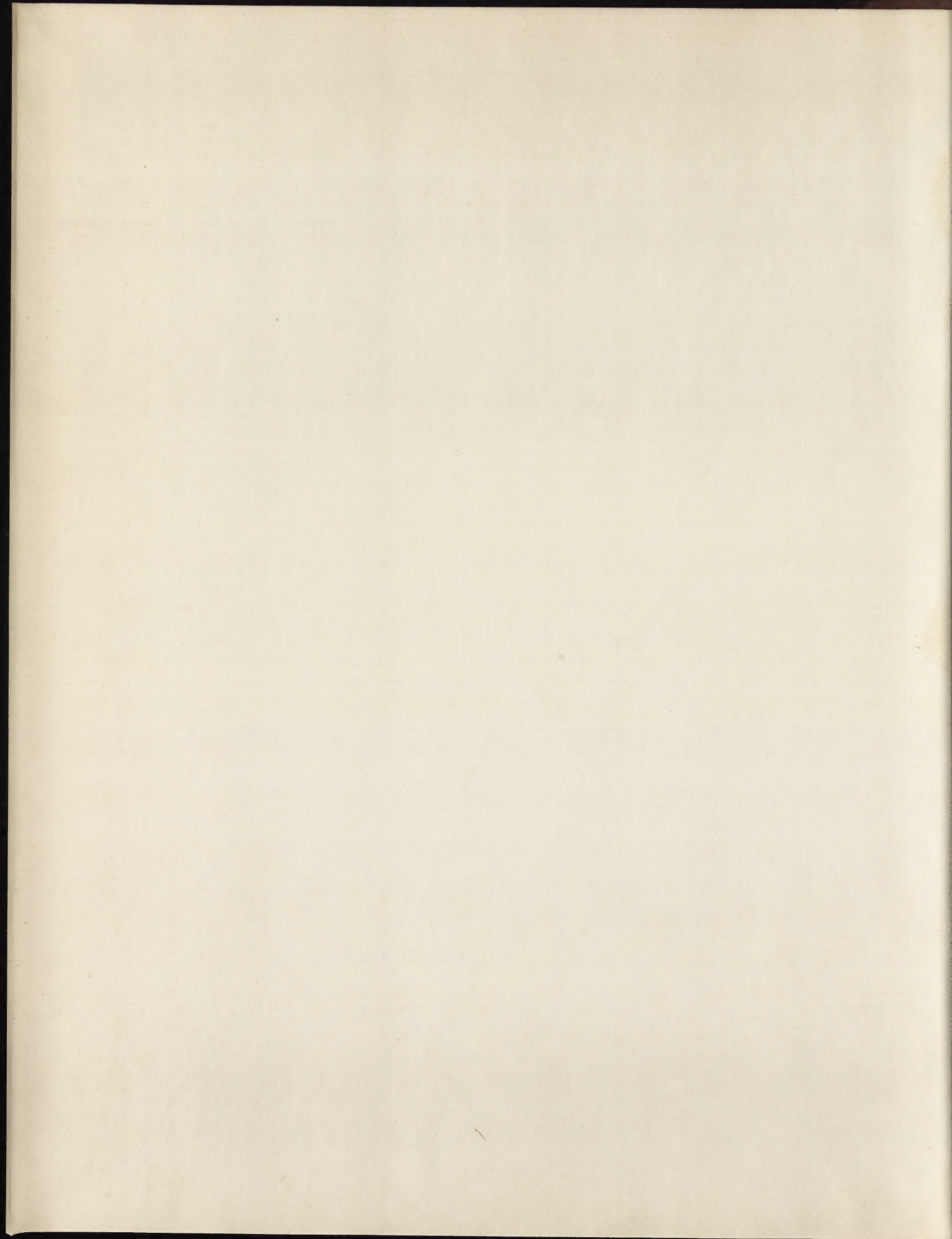


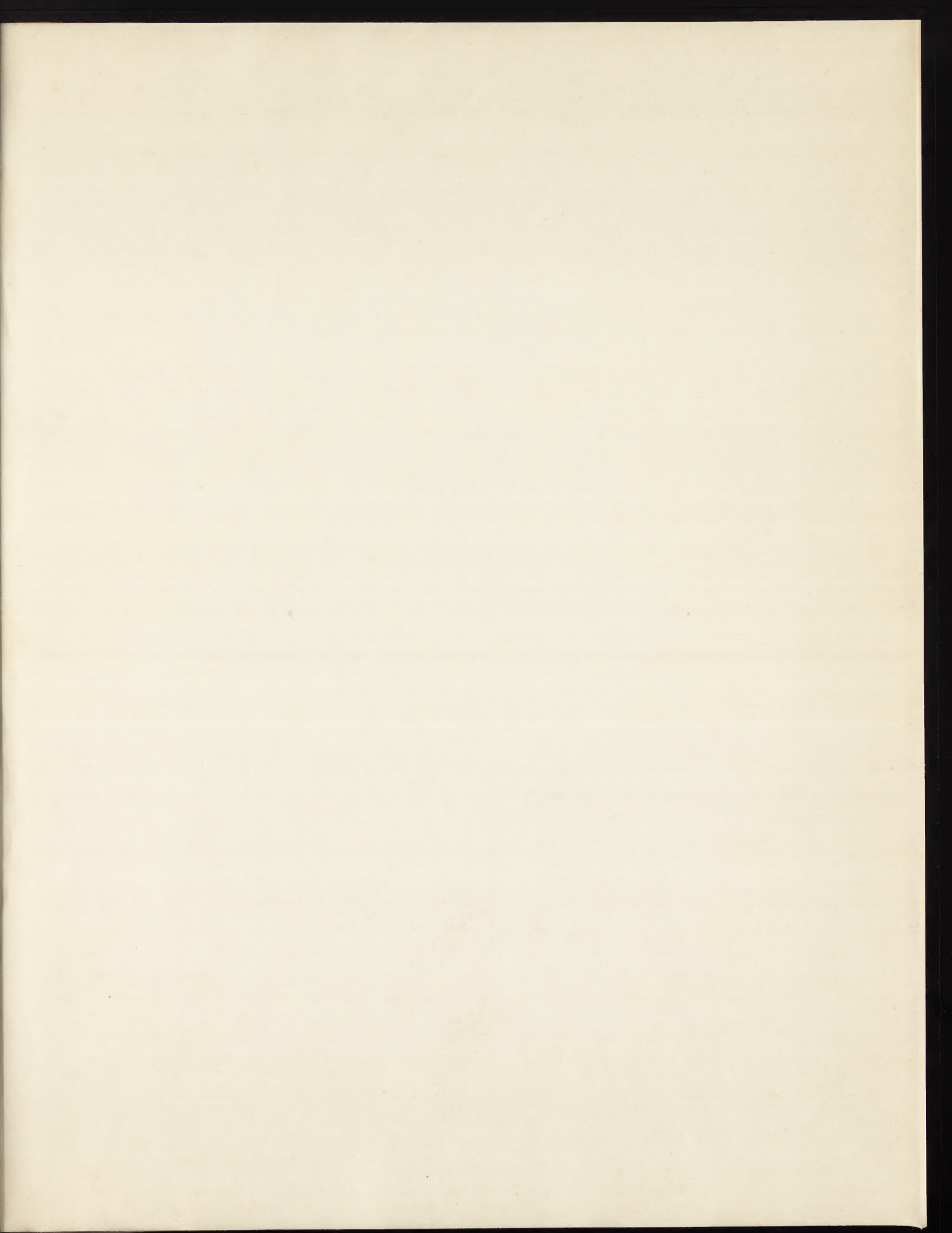
THE J. PAUL GETTY MUSEUM LIBRARY



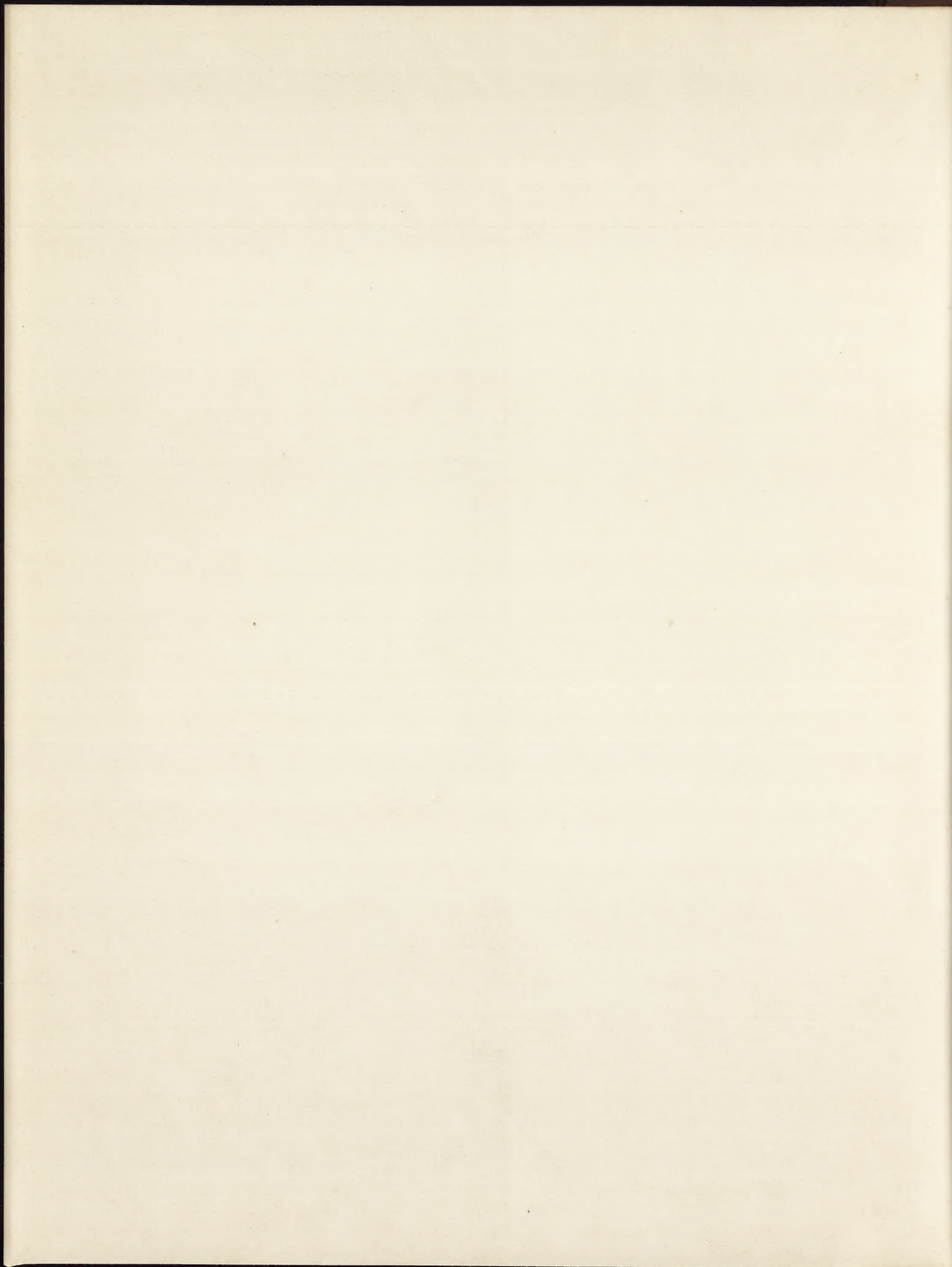














# OULD-HOLLAND.

---

1 9 0 6.



OLD-FIELD AND

By the Author

OF THE

OLD-FIELD

AND

OF THE

OF THE

OF THE

OF THE





# OUD-HOLLAND

---

## Nieuwe Bijdragen

VOOR DE

*Geschiedenis der Nederlandsche Kunst,  
Letterkunde, Nijverheid, enz.*

ONDER REDACTIE VAN

DR. A. BREDIUS

*Directeur van het Koninkl. Kabinet van Schilderijen te 's Gravenhage.*

EN

E. W. MOES

*Directeur van 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.*

VIERENTWINTIGSTE JAARGANG 1906.



Gedrukt en uitgegeven door  
de BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ  
v/h GEBROEDERS BINGER,  
Warmoesstraat 174. — AMSTERDAM 1906.



OLD FOLIO

THE J. PAUL GETTY CENTER

LIBRARY



# INHOUD VAN DEN VIERENTWINTIGSTEN JAARGANG.

BLADZ.

DE SCHILDERSFAMILIE MYTENS (I), door Dr. A. Bredius en E. W. Moes ( <i>Met een prent</i> ) . . . . .	I
EENE AMSTERDAMSCH E KUNSTVERZAMELING UIT DE EERSTE JAREN VAN DE NEGENTIENDE EEUW, door Eduard van Biema . . . . .	9
JAN VAN HOUT EN ZIJN PROCES VAN INJURIE, door Dr. J. Prinsen J. Lzn. . .	16
KLEINE BIJDAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE SCHILDERIJEN VAN 'T AMSTERDAMSCH E CHIRURGIJNSGILD, O. A. VAN DE ANATOMISCHE LES VAN REMBRANDT, door Dr. Geyl . . . , . . . . .	38
REMBRANDTS ZOOGENAAMDE JODENBRUID UIT DE COLLECTIE VAN DER HOOP, door Jan Veth ( <i>Met twee prenten</i> ) . . . . .	41
NALEZING VAN DE STADSREKENINGEN VAN AMSTERDAM VAN AF HET JAAR 1531, door Eduard van Biema. . . . .	45, 109, 171, 242
SCHILDERIJEN TE ALKMAAR EN TE HOORN, door Dr. H. E. van Gelder . .	63
BONAVENTURA VULCANIUS UND DIE ERSTEN GESCHICHTSBÜCHER ÜBER DEN NIEDERLÄNDISCHEN AUFSTAND, von Dr. Albert Elkan. . . . .	65
LA „RONDE DE NUIT” ET SES TRANSFORMATIONS, par E. Durand-Gréville .	77
EINE REISE JANUS DOUSA, DES JÜNGEREN, MIT PHILIPP MORNAY, von Dr. Albert Elkan	98



	BLADZ.
EEN SCHUTTERSTUK VAN CORNELIS KETEL, door Jhr. Dr. J. Six ( <i>Met een prent</i> )	105
JOHANNES PORCELLIS (II). DE SCHILDERSFAMILIE FLESSIERS. ZIJN WERK, door Dr. A. Bredius ( <i>Met drie prenten en drie fac-similes</i> ) . . . . .	129, 248
DE OUDE KERK TE AMSTERDAM, door A. W. Weissman. . . . .	139
DE NIJMEEGSCHE ROEDEDRAGERS, door H. D. J. van Schevichaven ( <i>Met twee prenten</i> ). . . . .	161
HET PROFESSORAAT VAN FRIEDRICH CREUZER TE LEIDEN IN 1809. MET ONUITGE- VEN BRIEVEN, door Dr. E. Slijper . . . . .	193
DE NALATENSCHAP VAN CAREL DU JARDIN, door Dr. A. Bredius ( <i>Met een fac-simile</i> ) . . . . .	223
DE LEIDSCHER SCHILDER MAERTEN FRANZ. VAN DER HULFT, door Jhr. B. W. F. van Riemsdijk ( <i>Met een fac-simile</i> ) . . . . .	233
EENIGE TAXATIES VAN SCHILDERIEN IN DE XVII <sup>e</sup> EN IN HET BEGIN DER XVIII <sup>e</sup> EEUW, door Dr. A. Bredius . . . . .	236



## PRENTEN EN FAC-SIMILES.

---

	BLADZ.
Gravure van Raphaël Sadeler naar een teekening van Aert Mytens. . . . .	tegenover 6
Moderne copie van Fabris in de Academie te Weenen, naar een Minnend Paar van Titiaan, Giorgione of Bordone . . . . .	tegenover 43
Rembrandts zoogenaamde Jodenbruid in de collectie van der Hoop . . . . .	„ 43
Schets van Cornelis Ketel voor het corporaalschap van Herman Rodenburg Beths, 1581	
	tegenover 106
Handteekening van Joris Flessiers . . . . .	132
„ „ Hercules Patronis . . . . .	133
Woelige zee, door Johannes Porcellis (Verzameling Bredius) . . . . .	tegenover 134
Onstuimige zee, door Johannes Porcellis (Nationalgallerie te Budapest) . . . . .	„ 134
Zeestuk van Johannes Porcellis (Museum te Oldenburg . . . . .	„ 134
Handteekening van Julius Porcellis . . . . .	137
„Beslagen” kovel van de Nijmeegsche roededragers . . . . .	tegenover 169
Roede van de Nijmeegsche roededragers . . . . .	„ 169
Handteekening van Carel Du Jardin . . . . .	224
Naamteekening van Maerten Fransz. van der Hulft. . . . .	233

---









# DE SCHILDERSFAMILIE MYTENS.

DOOR

Dr. A. BREDIUS EN E. W. MOES.



N 1550 werd zekere HANS MYTE in het Antwerpsche St. Lucas-gild ingeschreven als leerjongen van JAN BENSON <sup>1)</sup>. Welk vak hij beoefende wordt niet vermeld, evenmin als wij iets naders weten omtrent zijn meester. Niet uitgesloten is de mogelijkheid, dat zijn afstammelingen zich MYTENS genoemd hebben, en hij dus beschouwd moet worden als behorende tot een geslacht dat bijzonder vruchtbaar geweest is in het voortbrengen van beoefenaars der beeldende kunsten. De oudste hiervan is

## AERT MYTENS.

Ofschoon zijn verwantschap met de meer bekende latere schilders van dien naam niet geheel zeker aangewezen kan worden en wij hem niet tot de Noord-Nederlandsche schilders mogen rekenen, achten wij het toch raadzaam, ons onderzoek met hem te beginnen, te meer daar van zeer gezaghebbenden kant zijn persoon meer dan eens verward is met zijn neven boven den Moerdijk.

VAN MANDER is de eenige die een aaneengeschakeld verhaal van den

<sup>1)</sup> *Liggere*, I p. 172.

*Oud-Holland* 1906/7.



levensloop van AERT MYTENS geeft.<sup>1)</sup> Met weglating van de rhetorische uitweidingen en anecdoten, komt, hetgeen hij ten beste geeft, neer op het volgende.

Vermoedelijk behorende tot een niet onaanzienlijke familie — immers zijn vader was een vriend van een der burgemeesters — was hij geboren te Brussel en een tijdgenoot van JOOST VAN WINGHEN, die daar in 1544 het levenslicht had aanschouwd. In zijn jeugd was hij niet alleen ijverig in het teekenen en schilderen, maar ook in het „afgieten op 't leven”, hetgeen DE JONG als *boetseeren* verklaart.<sup>2)</sup> Daartoe ontzag hij zich zelfs niet, eens een lijk van de galg te rooven. Nog op zeer jeugdigen leeftijd trok hij naar Rome. In het *Leven der Nederlandsche Schilders* noemt VAN MANDER daar als zijn meester „eenen ANTHONI SANTVOORT, die men hiet den groenen ANTHONIS, te Room maeckende veel Maria Magior op Coper, en hadde veel omgang met HANS SPECKAERT”<sup>3)</sup> en in het „*Leven der Moderne, oft dees-tijtsche doorluchtighe Italiaensche Schilders*” schrijft hij van MARCO DA SIENA: „By hem heeft gheleerd ARNOLDUS MIJTENS”.

Te Rome was hij dus in een kring beland waar MICHELANGELO's werk den toon aangaf. MARCO DA SIENA, ook wel aangeduid als MARCO DI PINO, was wel een leerling geweest van PERINO DEL VAGA en van DANIELE DA VOLTERRA, maar VAN MANDER zegt uitdrukkelijk van hem: „MICHAEL AGNOLO en was van hem oock hoogher, oft soo hoogh als RAPHAEL URBIJN gheacht”. Daar MARCO DA SIENA slechts tot 1557 vast te Rome gewoond heeft, daarna gedurende eenigen tijd werkzaam was voor de Benedictijnen op Monte Casino en sedert 1560 te Napels gevestigd was, moet het verblijf van MYTENS vóór 1557 plaatsgevonden hebben. Daar hij nu door VAN MANDER opgevoerd wordt als een tijdgenoot van den in 1544 geboren JOOST VAN WINGHEN, kan zijn geboortjaar bezwaarlijk vroeger dan omstreeks 1540 geplaatst worden. En vatten wij dan de woorden: „AERT is heel jongh in Italiën gecomen” zoo op, dat deze reis op ongeveer 15-jarigen leeftijd plaats greep, dan blijven de jaren 1556 en 1557 nog over voor een verblijf te Rome, gedeeltelijk onder leiding van MARCO DA SIENA, gedeeltelijk, misschien wel door diens vertrek, werkzaam bij ANTONI SANTVOORT. Van dien „groenen” ANTHONIS weten we niet veel. Eerst in 1577 werd hij als ANTONIO DE SANTFORTE lid van de Accademia di S. Luca<sup>4)</sup> en een jaar later was hij de erfgenaam van den te Rome overleden Hollandschen graveur CORNELIS CORT<sup>5)</sup>, wiens door HANS SPECKAERT, den vriend van SANTVOORT, geschilderd

1) V. MANDER, *Schilder-Boeck*, Amsterdam, 1618, p. 119, 180, 181.

2) V. MANDER, *Het leven der schilders*, vert. door JAC. DE JONGH, Amsterdam 1764, I p. 340.

3) Deze woorden slaan op SANTVOORT, niet op MYTENS, wat H. E. GREYE abusievelijk aangaf. (*De bronnen van Carel van Mander*, 's Gravenhage 1903, p. 11).

4) A. BERTOLOTTI, *Artisti belgi ed olandesi a Roma nei secolo XVI e XVII*, Firenze 1880, p. 184.

5) A. BERTOLOTTI, *Giunte agli artisti belgi ed olandesi in Roma*, p. 89.



portret in het Museum te Weenen te zien is. Ook HANS VON ACHEN was omstreeks 1577 aan huis bij SANTVOORT, evenals JOSEPH HEINZ.

De veronderstelling ligt voor de hand, dat het voorbeeld van MARCO DA SIENA MYTENS er toe gebracht heeft, Rome voor Napels te verwisselen. Daar kreeg hij echter weer een ander tot leermeester, nl. zekeren CORNELIS PYP, die ons overigens volkomen onbekend is.

Toen zijn leertijd bij CORNELIS PYP te Napels afgeloopen was, vestigde hij zich daar ter stede, huwde en kreeg veel te doen met het schilderen van altaarstukken, historiën en portretten „seer cloeck en cluchtigh van Oly-verwe”, die ook buiten de stad zijner inwoning door het geheele koninkrijk en verder in Italië begeerd werden. Ook leerlingen heeft hij er gevormd. Toen zijn vrouw overleden was, vertrouwde hij zijn vier kinderen toe aan de goede zorgen van zijn schoonmoeder en bezocht zijn vrienden te Brussel en zijn broeder <sup>1)</sup> te 's-Gravenhage.

Naar Napels teruggekeerd hertrouwde hij daar met de weduwe van zijn leermeester CORNELIS PYP. VAN MANDER somt een geheele reeks werken op, die hij daar nu uitvoerde. Voor de kerk buiten de stad een Hemelvaart van Maria, met engelen en de apostelen, meer dan levensgroot. Dan de reeks van de Vier Evangelisten. In de kerk van Sint Ludovicus, dicht bij het paleis van den onderkoning, een altaarstuk met St. Catharina, waarop uitgebeeld is, hoe een splinter van het brandend rad een der beulen raakt, die het uitschreeuwt van de pijn, terwijl de omstanders te paard en te voet verbaasd toekijken. Nog in dezelfde kerk een ander altaarstuk met een voorstelling van Onze Lieve Vrouw ter Hulpe, die omringd door engelen den onder haar liggenden duivel met een knuppel slaat „alles wel dapper en cloeck gehandelt”.

Door „onbescheydenheyt” van zijn vrouw en hare voorkinderen, trok hij met zijn eigen kroost en zijn leerlingen uit zijn huis en schilderde vele groote stukken, waaronder vooral twee bijzonder genoemd worden, een Aanbidding der Koningen en een Besnijdenis, die bestemd waren voor de stad Aquila in de Abruzzzen. Daar vestigde hij zich eerlang, meevoerende een nog niet voltooide groote Doornenkroning, een nachtstuk op doek. Te Aquila schilderde hij een Kruisiging vol groote figuren; het doek, dat zóó groot was, dat het een geheele kerkmuur besloeg, „wonder versierlijck gheordineert en gheschildert”, was in 1604 toen VAN MANDERS werk uitkwam, bij MYTENS' schoonzoon BERNARD VAN SOMER.

Zonder twijfel werd zijn werk gewaardeerd, want voor den nieuwen bouw van de St. Pieterskerk te Rome werd hem het schilderen van een groot tafereel

1) HYMANS vertaalde dit in zijn uitgave van VAN MANDER abusievelijk door „père”.



aanbesteed. Of hij het ook afgeleverd heeft, meldt VAN MANDER niet. Wel dat hij te Rome gekomen, de bovengenoemde Doornenkroning voltooide. Van zijn verblijf in de eeuwige stad zegt VAN MANDER alleen nog, dat zijn dochter er met BERNARD VAN SOMER trouwde en hij er in 1602 overleed, om te besluiten met de lofrede „*hy is geweest een treflijck Meester, die den Itálianen heeft spaerlijcker doen verhalen, dat Nederlanders gheen handelinghe in beelden hebben, oft heeftse stoffe ghenoech gegheven en oorsaeck sulcx te swijghen, oft maetlijcker van ons te spreeken*”.

Gelukkig vloeit er behalve de levensbeschrijving van VAN MANDER nog een andere bron, die ons zooal niets omtrent zijn leven dan toch vele werken van MYTENS leert kennen. In de „*Documenti per la storia, le arti e le industrie delle provincie napoletane, raccolti e publicati per cura di GAETANO FILANGIERI, PRINCIPE DI SATRIANO, Napoli 1891, vol. VI p. 156*, waarmede de heer ORBAAN te Rome mij in kennis stelde, staan een aantal werken opgesomd en beschreven, die hij van 1581 tot 1586 in het Napelsche heeft uitgevoerd. Ik acht die opgaben belangrijk genoeg, om ze hier in een woordelijke vertaling weer te geven:

RINALDO MAYTENS, Vlaamsch schilder, komt 21 Febr. 1581 overeen met GERONIMO en ETTORE BOCCIA van Napels, te maken een altaarstuk, voorstellende Onze Lieve Vrouwe van Piedigrotta, omkranst door serafijnen, met een gezicht op de kust van Napels en een stoet van Turksche paarden; er onder de bidgende figuren van de gebroeders BOCCIA met hunne wapens; alles voor 24 dukaten (Prot. not. ANIELLO ROSANQVA, 1581—82, a car. 131, Arch. Not. di Napoli).

9 Maart 1581 neemt hij tot zich in den winkel den jongeling DONATO ANTONIO BRUNO van Altavilla (Prot. id. id. a car. 142; ibidem.)

8 Juli 1581 belooft hij aan den notaris GIOV. MARCO CINCIANO van Albano in de provincie Basilicata, tevens een verbintenis aangaande uit naam van GIOV. DOMENICO DE ABATE uit dezelfde plaats, te schilderen op doek in olie verf een altaarstuk met de beeltenis van Onze Lieve Vrouwe van de Ontvangenis, 9 palm hoog en 7 breed; Onze Lieve Vrouwe moet zijn 7 palm hoog en in dezelfde manier als de schilderij is in de kerk van Monte Calvario te Napels; het blauw moet ultramarijn zijn, en boven het hoofd van Maria moet God Vader geschilderd worden, omringd door vijf engelen; in de driehoek boven de schilderij, die nog  $3\frac{1}{2}$  palm hoog moet zijn boven de 9 palm van de schilderij, en 7 palm breed, moet bovenaan de Heilige Geest geschilderd worden, en er onder aan den eenen kant een engel en aan den anderen kant de Verkondiging aan Maria, evenals op de Ontvangenis van Onze Lieve Vrouwe in de kerk in Montecalvario.....; volgens de voorstelling op de teekening in onze tegenwoordigheid



getoond en onderteekeend door mij notaris voornoemd..... welk altaarstuk zal moeten dienen voor de kapel van genoemden heer DOMENICO, gebouwd in de eerwaardige kerk van S. Maria Maggiore, de moederkerk van Albano..... En dit alles voor den prijs van 38 dukaten (Prot. Not. CESARE ROSANOVA an. 1581, a car. 262; ibidem).

15 Jan. 1583. belooft hij aan ANNIBALE DI QUERQUIS uit Griptile in Basilicata, te schilderen een altaarstuk, 15½ palm hoog en 10 palm breed, met inbegrip van de zuilen op de schilderij, op doek; de voorstelling moet hoog zijn 11 palm en breed 4½ palm, het voetstuk een palm en ¼ canna hoog; hierin moet geschilderd zijn S. Maria del Popolo, met den mantel open, die van ultramarijn blauw moet zijn, met twee engelen die haar de kroon op het hoofd zetten, en aan de rechterzijde de figuur van St. Stephanus en aan den anderen kant de figuur van St. Franciscus de Assisi „*con lore perfectione*”; en in de schilderij zelf moet het volk zijn, te weten aan den rechterkant de mannen en aan den linker-kant de vrouwen, die gekleed moeten zijn als edellieden en edelvrouwen. Op het voetstuk in het midden het beeld van het Allerheiligste Sacrament met een sluier, en aan den eenen en den anderen kant de broederschap, gekleed donkerblauw, met andere mannen en vrouwen die er bij staan; en de zuilen moeten gesneden zijn met figuren en fijn bladwerk, verguld met hunne lijsten en architraven, en verguld waar het noodig zal zijn en uitgesneden. En dit alles voor den prijs van 90 dukaten (Prot. Not. id. an. 1583, a car. 33; ibid.).

18 Jan. 1584 komt hij overeen met de meesters en procuratores van de kapel van S. Maria del Rosario, gelegen in de kerk van S. Severo al Pendino, een altaarstuk te maken met het beeld van de Maagd van genoemden naam, volgens een schets van GIOV. BERNARDO LAMA (Prot. Not. ANIELLO ROSANOVA, anno 1582—1584, a car. 167; ibid.).

6 Juni 1585 maakt hij een altaarstuk voor den weledelen MARCO ANTONIO TODESCHI van Napels, voor den prijs van 80 dukaten (Prot. Not. OTTAVIO NASSARO, anno 1584—85, a car. 409; ibid.).

5 Maart 1586 neemt hij aan een ander altaarstuk voor de kerk van Mercogliano, met de Geheimenissen van de Rosenkrans, voor 55 dukaten (Prot. Not. id., anno 1586—87, a car. 50; ibid.).

16 April 1586 neemt hij tot zich in zijn winkel BARTHOLOMEO CASTAGNERA, zoon van BATTISTA, uit Genua (Prot. Not. id., id. a car. 101; ibid.).

---

Het is wel spijtig, dat van al die werken niets meer aangewezen schijnt te kunnen worden. HYMANS zocht ter plaatse te vergeefs naar de door VAN MANDER genoemde.

Gewaardeerd werd hij in zijn tijd zeker genoeg.

Onder zijn portret dat voorkomt in de door HENDRICK HONDIUS bezorgde uitgave van schildersportretten staan verzen, die aldus door JACOBUS DE JONGH zijn weergegeven :

*De blijken uwer Kunde, o AART, in eedle werken,  
Verluistren allerweeg Itaalje's kostbre Kerken.  
Gij siert dus Latium, wiens school u had geleerd,  
En nu in uw persoon den Nederlander eert.*

Wel wordt hem hier en daar het een en ander toegeschreven. Zoo in het Musée Calvet te Avignon twee kleine achthoekige stukjes op koper, een Aanbidding der herders en een St. Catharina, beide in 1834 geschonken door den heer BAYOL, en in het Museum te Dijon het portret van een naar rechts gewend jongeling, gekleed in het zwart, met plooiakraag (h. 58, br. 64, paneel), behorende tot het legaat TRIMOLET (overleden 1872). Maar de juistheid van beide toeschrijvingen kan niet getoetst worden, evenmin als die van een drieluik, Christus aan het kruis, met de Aanbidding der koningen op de binnenzijden der luiken, in de Antwerpsche Kathedraal.

Gelukkig heeft RAPHAËL SADELER er voor gezorgd, dat wij er niet geheel van verstoken blijven, te weten, hoe een compositie van AERT MYTENS, wiens „*eedle werken allerweeg Itaalje's kostbre kerken verluistren*” er uit ziet. Immers hij heeft een Maria met het kindeke in koper gesneden „RENOLDI MYTENS *inventor*. RAPHAEL SADELER *fecit et excudit 1592*” staat onder de vrij zeldzaam voorkomende prent, hiernevens naar het exemplaar in het Prentenkabinet te München in een reproductie weergegeven.

Uit eenige actes betreffende BERNARD VAN SOMEREN en diens gezin blijkt de voornaam en het geboortejaar van zijn vrouw. Wel werd in het testament, dat de te Amsterdam toen nog als schilder gevestigde BERNAERT VAN SOMEREN 10 Maart 1604 ten overstaan van den notaris D. MOSTAERT gemaakt had, haar naam verkeerdelijk LEONORA MERTENS geschreven, maar in een volgend testament, van 28 Juli 1632, vergiste de schrijver van den notaris S. RUTTENS zich alleen in den voornaam en noemde haar „DIANORA MYTENS AERTUSDOCHTER, *geboortich van Napels*.” Toen was hun echt reeds met een groot aantal kinderen gezegend, ANNA, SARA, MARGARETHA, AERT, HENDRICK, MARIA, LEONORA, CONSTANTIA en SUSANNA. De oudste zoon was dus genoemd naar zijn grootvader van moederszijde, onzen schilder AERT MYTENS.

Niet lang daarna is BERNARD VAN SOMEREN gestorven. Hij had het penseel al lang uit de handen gelegd en was kunstkooper en waard geworden in de herberg „het Schild van Frankrijk.” Hier had hij omstreeks 1626 ADRIAEN





GRAVURE VAN RAPHAËL SADELER NAAR EEN TEEKENING VAN AERT MYTENS.





BROUWER geherbergd, en vatten wij HOUBRAKENS woorden letterlijk op als hij zegt: „Hier kreeg onze BROUWER een vetter keuken dan hy gewoon was te hebben,”<sup>1)</sup> dan mogen we in MYTENS' dochter degene zien, die voor die vette keuken gezorgd heeft. Toen 22-28 Febr. 1635 VAN SOMEREN's inboedel verkocht werd, verwierf REMBRANDT er verscheiden teekeningen en prenten, o.a. twee teekeningen van BROUWER.<sup>2)</sup>

Het „Schild van Frankrijk” lag twee huizen van de vermaarde herberg „de Oude Prins” op den Dam en stond in de rij huizen die, gelegen tusschen de Vogelsteeg en de Nieuwe Zijds Wijde Kerksteeg, moesten vallen, wanneer het nieuwe Stadhuis betrokken werd. Het behoorde reeds lang aan de stad en LEONORA MYTENS betaalde geregeld hare huurpenningen tot de aanstaande slooping haar verdreef. Toen huurde zij in 1648 „t huis op de hoeck van de Vogelsteeg waer de cipier inwoonde mitsgaders de gang en het keukentje van 't Schild van Frankrijk, voor 100 gl. welke by provisie nog zouden blyven staen.” Lang zou zij daar niet kunnen zijn blijven wonen, want ook dat huis zou spoedig aan de sloopers overgeleverd moeten worden. Toch behoefde zij niet nog eens te verhuizen, want reeds 11 Sept. 1649 werd zij begraven in de Nieuwe Zijds Kapel en drie dagen later is de inventaris opgemaakt van „za: Joff. LEONORA VAN SOMEREN, in haar leven Wed.<sup>e</sup> van BARENT VAN SOMEREN, gemaect ten versoeke van ANNA VAN SOMEREN, AUGUSTE DE QUELEN als man en voocht van SARA VAN SOMEREN, HENDRICK VAN SOMEREN, GILLIS VAN GRIMBERGEN als getrouwt gehadt hebbende CONSTANTIA VAN SOMEREN, JOHANNES FRISSEL als man en voocht van MARIA VAN SOMEREN, mitsgaders DANCKER DE KEMPENAER en ALEXANDER DE BOCK, voochden van de onmondige erfgenamen,” enz.<sup>4)</sup>

*Een schildery van Joseph, gedaen by JACOB PINAS, met een vergulde lyst.*

*Een perspectieff Schildery gedaen by DE VRIES, met een ebbenhouten lijst.*

*Een stuck van ADAM WILLAERTS, met een vergulde lijst.*

*Een Conterfeijtsel gedaen by AERT MYTENS.*

*Een rond schilderytje bij ADRIAEN BROUWER.*

*Een helletje gedaen by JERONIMUS BOSCH.*

*Een Mascarade, gedaen by WILLEM DUYSER.<sup>5)</sup>*

*Het conterfeytsel van BARENT VAN SOMEREN gedaen by AERT MYTENS.*

1) A. HOUBRAKEN, *Groote Schouburgh*, I, p. 322.

2) Dr. C. HOFSTEDE DE GROOT, *Die Urkunden über REMBRANDT*, Haag 1906, p. 41, 42.

3) *Rapamus* 1648, p. 92.

4) Protocol notaris A. LOCK.

5) Dit zaI wel de schilderij zijn die in 1898 met de collectie SCHUBART verkocht is. Voorheen was dit stuk, niettegenstaande de duidelijke naamteekening, toegeschreven aan LODEWYCK DE DEYSER, op de verkooping der collectie ZSCHILLE (Dresden) te Keulen, 27 Mei 1889.

*Een schildery van de Drye Coningen, gedaen nae de principale van PAULUS VERRONEES.*

*Een conterfeytsel van LAURENS VAN SOMEREN<sup>1)</sup> gedaen by PAULUS VAN SOMEREN.*

*Een lantschapschildery gedaen bij GOVERT JANSZ.*

*Een schildery van een Cruycefix gedaen na LASTMAN.*

*Een schildery van Judith gedaen by FRANS FLORIS.*

*Een dito van de vindinge Mozes, gedaen by HENDRICK VAN SOMEREN.*

*Een van een Marienbeelt gedaen nae de principale van JORDAENS.*

*Een dito van Cleopatra, gedaen by AERT MIJTENS, met een vergulde lijst.*

*Een dito wesende een Cynspenninck, gedaen by VAN DYCK nae RUBENS.<sup>2)</sup>*

*Een zee, zonder lijst, gedaen by HENDRICK ANTHONISZ.*

*Een dito, wesende een naersveger.*

*Het hoofd van St. Jan, gedaen by DE GREBBER.*

*Het conterfeijtsel van Madame DE PARMA<sup>3)</sup>, gedaen by KEY.*

*Een schildery van Jonas gedaen naer RUBENS.*

*Een conterfeytsel van den Overleden.*

*Een storm gedaen by HENDRICK ANTHONISZ.*

*Een schildery van Venus en Adonis, gedaen by BLOCKLANDT.*

In een attestatie, 7 Nov. 1623 afgelegd, gaf zij op 40 jaar oud te zijn.

Zij was dus 1582 of 1583 geboren.

Van de twee zoons is de schilder HENDRICK dezelfde die 19 Sept. 1670 met ABRAHAM FRANCEN een acte ondertekende betreffende een vordering van CHRISTIAEN DUSART op REMBRANDT<sup>4)</sup> en die in 1672 getuigenis aflegde in het bekende proces van HENDRICK DE FROMANTIOU<sup>5)</sup>. Ofschoon HOUBRAKEN hem noemt als iemand „die fraje Historien, Lantschappen en Bloemen schilderde”<sup>6)</sup> zijn schilderijen van hem niet bekend. In 1682 leefde hij nog.<sup>7)</sup>

Nog minder weten we van zijn broeder AERT. JAN SIX VAN CHANDELIER heeft twee gedichtjes tot hem gericht. Het eerste „Aan ARNOUD VAN SOMEREN” is, voor mij ten minste, vrijwel onbegrijpelijk, en het tweede<sup>8)</sup> „Hangelroede aan ARNOUD VAN SOMEREN” doet hem alleen kennen als een hartstochtelijk hengelaar.

1) Wellicht een schrijffout voor LAMBERT VAN SOMEREN. Zoo heette zijn vader.

2) MAX ROOSES (*L'oeuvre de P. P. RUBENS*, II, Anvers 1888 p. 40, 41) noemt drie copieën naar dit werk, waarvan het origineel verloren schijnt. Of een dezer drie het werk van VAN DYCK is

3) MARGARETHA VAN PARMA, vermoedelijk geschilderd door WILLEM KEY.

4) *Oud-Holland* II, p. 97.

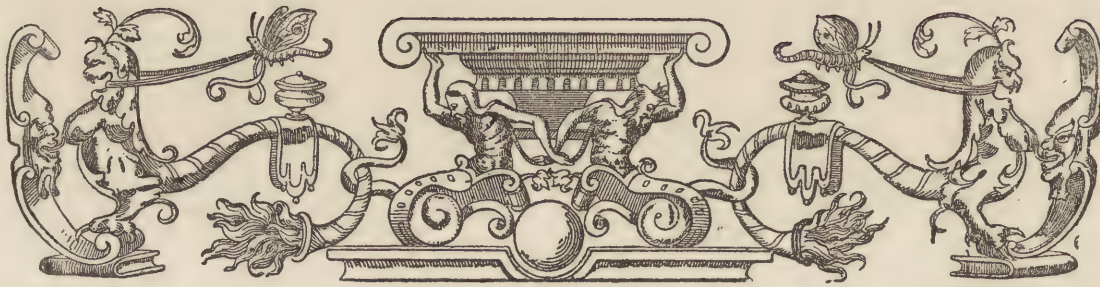
5) *Oud-Holland* IV, p. 42.

6) HOUBRAKEN u.s. I p. 322.

7) Uitvoeriger mededeelingen over de schildersfamilie VAN SOMEREN zullen binnen kort volgen.

8) J. SIX VAN CHANDELIER, *Poëzy*, Amsterdam 1657, p. 214, 421.





## EENE AMSTERDAMSCH E KUNSTVERZAMELING UIT DE EERSTE JAREN VAN DE 19<sup>E</sup> EEUW

DOOR

EDUARD VAN BIEMA.

---

**L**ANG na den val van NAPOLEON werden in handel en industrie de naweeën gevoeld van zijn krijgsvanchtig regeeringssysteem. Ook in ons land bleef men daarvoor niet gespaard en menig koopman of industrieel moest in dezen tijd een beroep doen op de welwillendheid zijner schuldeischers om uitstel van betaling te erlangen.

In zulk een geval wendde de koopman, die in moeielijkheden was, zich bij rekest tot den koning, om goedgunstiglijk te obtineeren een favorabel uitstel van betaling. Ten einde zijn kans op eene gunstige depositie daarop te verhoogen, wendde hij zich vaak terzelfder tijd tot de stedelijke regeering om door haar tusschenkomst favorabele brieven van voorschrijving te verkrijgen, gericht aan de Civiele Kamer van het Hooggerechtshof in den Haag ter verleening der gewenschte surséance.

Dit verzoek moest natuurlijk vergezeld gaan van allerlei bijlagen en bescheiden om aan te toonen, dat de moeielijkheden, waarin de aanvrager zich bevond, slechts van tijdelijken aard waren, dat de baten de schulden overtroffen, en dat er gerechten grond was om aan te nemen, dat de koopman binnen niet al te langen termijn opnieuw ten volle aan zijne verplichtingen zou kunnen voldoen.

*Oud-Holland 1906/7.*

Over zülke gevallen werd heel wat geschreven en stukken gewisseld. Het meerendeel dier stukken is doorgaans van niet veel belang en geeft alleen een kijkje op de ongunstige tijdsomstandigheden, waartegen de kooplieden toen te worstelen hadden.

Doch onder het kaf kan soms wel eens wat koren schuilen.

Zoo vond ik daaronder de inventaris eener Amsterdamsche kunstverzameling, door een weinig fortuinlijk koopman en fabrikant van bijouteriën geproduceerd als niet onbelangrijk aandeel in het actief zijner rekening.

Deze kunstlievende man heette SAMUEL MAYER OPPENHEIM en woonde op het Rokin, terwijl zijne ateliers op de Leidschegracht gevestigd waren. Reeds meer dan twintig jaren had hij een uitgebreiden handel in bijouteriën gevoerd en steeds, zooals hij het zelf uitdrukt, „honneur aan zijn gecontracteerde engagementen bewezen”, tot het jaar 1818.

In dit voor hem memorable jaar moest hij surséance van betaling aanvragen omdat „de laatst in Europa plaats gehad hebbende calamiteiten en oorlogsdésastres niet nagelaten hebben aanmerkelijk op zijne commercie te influenseeren, in zo ver namentlyk, dat hy suppliant, veele verliezen zoo in Frankrijk, Duitschland als Holland heeft moeten ondervinden.”

Zijne schulden bedroegen de niet onbelangrijke som van f 99,425, waartegenover vorderingen stonden ten bedrage van f 148,732, zoodat zijne rekening een batig slot van f 49,307 aantoonde. OPPENHEIM deed dezen stap in Mei 1818; kort daarop, den 25 van denzelfden maand, werd dit rekest in handen gesteld van den president en de leden van de Rechtbank van den eersten aanleg te Amsterdam, waarnemende de zaken van de Rechtbank van Koophandel, die waarschijnlijk eene voorloopige surséance toestonden en sequesters benoemden.

Toen, evenmin als thans, was diligentie een eigenschap van met liquidatiën belastte collegies en de onfortuinlijke koopman was, na een jaar zoo weinig met zijn zaken gevorderd, dat hij eene continuatie der surséance moest aanvragen.

Hij wendde zich daarom andermaal met een rekest aan de Burgemeesteren. Door den geringen voortgang der liquidatie was de toestand voor hem niet gunstiger geworden, want het batig saldo van 1818 was sterk geslonken en volgens zijne opgave gedaald tot 33197 gulden.

Dit alles slechts als inleiding om te komen tot de mededeeling van den inventaris van de kunstvoorwerpen, die deel van den boedel uitmaakten.

Behalve een kabinet van curiositeiten en schilderijen te Amsterdam, geschat op eene waarde fl 11900 in de opgave van Anno 1818 en van fl 11688.11 in de opgave van Anno 1819, bezat S. M. OPPENHEIM nog een kabinet van curiositeiten, antiquiteiten, schelpen, miniaturen en schilderijen te Parijs, dat



volgens de eerste opgave van 1818 een waarde van fl 4800 vertegenwoordigde, doch op den inventaris van 1819 slechts met fl 3000 was aangegeven.

De in het Fransch gestelde opgave van het kabinet schilderijen en miniaturen te Amsterdam laten wij hieronder woordelijk volgen.

Naast de omschrijving der onderwerpen zijn ook de afmetingen van breedte en hoogte (waarschijnlijk in decimeters) opgegeven zoodat belangstellenden daaraan, voor eventueel verder onderzoek, nog eenig houvast kunnen hebben.

#### NOTE DES TABLEAUX.

- No. 1 Jesus-Christ remettant les clefs de son église à St. Pierre en présence de tous les Apôtres, ordonnance magnifique d'un grand style de dessin par JACQUES STELLA dans la manière de N. POUSSIN, son maître, haut 36. long 48.
- No. 2 La mort de Germanicus, ce général est couché sur un lit de style antique dans un salon orné d'architecture, il est entouré par plusieurs guerriers, dont un semble l'entretenir. Des femmes éplorées entourent sa couche, tandis que l'une d'elles lui amène son fils. Ce morceau attribué à LE BRUN est d'un excellent stile de dessin et d'une grande expression, haut 30, long 40½.
- No. 3 L'adoration des bergers' sujet richement composé touché avec esprit et d'un bel effet. Il est peint par SIMON VOUET. haut 16½, long 26.
- No. 4 Le chaste Joseph retenu par la femme de Potiphar, qui se montre nue à ses regards. Sujet bien dessiné par F. ZUCHARO, haut 29½, long 41½.
- No. 5 La prédication de St. Jean Batiste, représenté dans un paysage bien boisé et orné d'une multitude de figures d'un bon effet par HANS JORDAANS, haut 29, long 41.
- No. 6 Buste de la Vierge Marie d'un très-beau caractère et d'un coloris frais peint par CARLO DOLCI, haut 13½, long 10½.
- No. 7 L'union de l'Hymen et de Flore, sujet connu par l'estampe, d'après ANTONIE COYPEL, haut 26, long 31.
- No. 8 La fuite en Egypte, dans le ciel on voit une gloire d'Ange, ce sujet est bien traité avec beaucoup de noblesse et de grâce Les caractères des têtes sont très-beaux, il est connu par l'estampe de PIERRE DE JODE, d'après Vanus, haut 38, long 29.
- No. 9 Le sujet d'un salon de tableaux, dans lequel sont exposés différentes manières des maîtres flamands, il est orné de plus, par des figures représentant des amateurs qui examinent les objets de ce magasin, peint par FRANC<sup>o</sup> FRANK, haut 20 long 27½.

- No. 10 Tableau représentant trois figures jouant aux cartes, dont deux hommes et une femme, sujet bien traité et d'une bonne couleur par BRONKHORST dans la manière de Manfredo, haut 22, long 39.
- No. 11 Paysage d'une style grandieux et d'une exécution facile par GASP POUSSIN, haut 35, long 36.
- No. 12 Un paysage orné de Fabriques et de Bestiaux par un maître français moderne, haut 26, long 36.
- No. 13 Le Pendant du précédent d'une ordonnance correspondante par le même auteur, haut 26, long 36.
- No. 14 Un sujet de marine légèrement agité, auprès d'un quai et orné de navires par SIMON DE VIGER, (VLIEGER) haut 11, long 16½.
- No. 15 Un intérieur de maison rustique orné de plusieurs figures par HOREMANS.
- No. 16 Paysage montueux orné de figures et de Bestiaux peint par LA PEIGNA, haut 8, long 10½.
- No. 17 Paysage de site Italien orné de boeufs, de vaches et de moutons, par GUILLAUME ROMIJN, haut 7½, long 10½.
- No. 18 Un sujet correspondant au précédent orné d'un boeuf, de chèvres, de moutons et d'une figure par le même, haut 7½, long 10½.
- No. 19 Paysage bien boisé représenté à la soireé tombante orné de figures et d'un passage de bétail par BEGVN, haut 14, long 19.
- No. 20 Vue étendue sur une des rivières de la Hollande, représentée en plein hyver on l'on voit nombre de figures s'amusant sur la glace, peint par CAPELLE, haut 14, long 18.
- No. 21 Sujet d'un choc entre des cavaliers Romains peint dans le genre de Tempesta, haut 7, long 9.
- No. 22 Un Site pris en Italie dans lequel est representé un homme, posant un enfant sur un cheval, à coté de celui-ci se trouve une femme et dans le lointain nombre de figurines peint par ANDRÉ BOTH, haut 18, long 13.
- No. 23 Un paysage orné de figures et animaux, haut 19, long 12.
- No. 24 Le Pendant du précédent, ils sont peints par un peintre français moderne, haut 19, long 12.
- No. 25 Vue sur un village et sur un ruisseau, représenté en hyver orné de figures par un maître flamand, haut 11½, long 9.
- No. 26 Un champ de bataille sur lequel des officiers semblent donner des ordres pour enterrer les morts, peint dans la manière de Parocel, haut 9, long 11½.
- No. 27 Vue pittoresque sur un moulin à eau ou des blanchisseuses font la lessive, par un peintre français moderne, haut 6½, long 8¼.



- No. 28 D'une éminence on voit descendre des cavaliers pour faire abreuver leurs chevaux, dans une mare d'eau, peint dans la manière de des Fontaines, haut 8, long 10.
- No. 29 Vue sur une rivière et sur une tête de quai ornée de figures par B. PEETERS, haut  $8\frac{1}{2}$  long  $11\frac{1}{2}$
- No. 30 Buste d'homme à large barbe grise peint dans la manière de Rembrandt, haut 6, long 5.
- No. 31 Paysage montueux, très spirituellement touché et orné de figures à cheval, peint par ABEL GRIMMER, haut  $6\frac{1}{2}$ , long  $8\frac{1}{2}$ .
- No. 32 Buste de la vierge Marie, très bien peint dans le style Italien, haut 12, long 10.
- No. 33 Buste d'homme, portant une large barbe, peint par un maître Italien, haut  $10\frac{1}{2}$ , long  $7\frac{1}{2}$ .
- No. 34 Paysage montueux orné de figures et animaux, peint dans la manière de Benetella de Castilione, haut  $17\frac{1}{2}$ , long 21.
- No. 35 Une Vieille Dame enseignant à lire à trois jeunes filles d'après le Titien, haut 10, long 9.
- No. 36 Une Tabagie, composée de cinq figures, peint par HEEMSKERK dit le Drôle, haut 8, long  $9\frac{1}{2}$
- No. 37 Un jeune homme voulant monter sur un gros chien. Sujet connu par l'estampe de H. Goltius, haut  $7\frac{1}{2}$ , long 6.
- No. 38 Un paysage orné de Ruines et de Bestiaux, peint dans la manière de BERGHEIM par un peintre Français, haut  $5\frac{1}{2}$ , long 8.
- No. 39 Un sujet historique douteux correspondant au précédant pour pendant par le même auteur, haut  $5\frac{1}{2}$ , long 8.
- No. 40 Un sujet historique douteux, esquisse très-bien touchée par VERDIER, haut 9, long  $11\frac{1}{2}$ .
- No. 41 L'ange conduisant Tobië, le fond offre un paysage peint par ADAM ELSHEIMER, haut 4, long 3.
- No. 42 Représentation du Sauveur tenant le globe du monde, noblement traité et bien fini par OTTO VENIUS, forme ovale, haut 5, long 4.
- No. 43 La Vierge Marie tenant l'enfant Jesus, peint par FRANCOIS FRANK, forme ovale, haut  $5\frac{1}{2}$ , long 4.
- No. 44 Sujet d'un cavalier tenant deux chevaux auprès de quelques ruines, figures et animaux peint dans le genre de P. VAN BLOMMEN, haut 19, long 22.
- No. 45 Un ange en adoration auprès des attributs de la passion, Sujet-très fin, l'auteur inconnu, haut  $3\frac{1}{2}$ , long 3.

- No. 46 La Renommée tenant le portrait d'un ministre d'état, peint par l'Argillière, forme ronde, haut 3, long 3
- No. 47 Une Sainte Marie ou Ex Voto très-fini, l'auteur inconnu haut 2½, long 2.  
Valeur de la présente collection fr. 4700.

## MIGNATURES.

- No. 2 La Vierge et St. Joseph en adoration devant l'enfant Jesus qui est couché, traité avec grand soin.
- No. 3 La Vierge Marie entourée d'une gloire d'anges tenant le Sauveur, ce morceau achevé est d'un beau fini et d'une belle couleur.
- No. 4 Buste du Sauveur en adoration, d'une belle expression.
- No. 5 Une religieuse en adoration devant son prie-Dieu, sujet très bien traité.
- No. 6 Jesus-Christ flagellé attaché à la colonne, d'un beau dessin.
- No. 7 Représentation de Ste Christine, sujet fini.
- No. 8 Buste d'une Modena d'après CARLO DOLCI.
- No. 9 La Vierge Marie tenant l'Enfant Jesus entourée d'une gloire d'anges, sujet très fini.
- No. 10 Sujet de la Ste Trinité, mignature finie.
- No. 11 La Magdalaine pénitente, le fond offre un riant paysage, mignature du plus précieux fini.
- No. 12 La commission d'une Sainte, le fond offre un paysage d'un beau fini par RICHART VAN ORLEY.
- No. 13 St. Bruno en prières dans une grotte, très précieusement peint à la gouache par le même.
- No. 14 La Ste Généalogie, joli sujet bien fini d'après Raphaël.
- No. 15 Autre Vierge avec l'enfant Jesus, dit le silence, d'après Raphaël.
- No. 16 La Vierge tenant l'enfant Jesus, l'auteur inconnu.
- No. 17 L'adoration des Bergers, riche composition d'un vrai mérite d'après Rubens par un artiste distingué.
- No. 18 Les disciples d'Emaus, traité à la gouache.
- No. 19 Le Buste d'une Sainte.
- No. 20 Buste d'une Madona par le même auteur.
- No. 21 Buste gracieuse d'une Sainte.
- No. 22 Une vierge en adoration d'une très-belle exécution.
- No. 23 L'annonciation à la Vierge Marie, d'un beau fini.
- No. 24 La belle Judith tenant, la tête d'Holopheirne, d'un beau dessin et très fini.



- No. 25 L'évêque St. Nicolas en habit pontifical, à coté de lui trois enfant dans une cave.
- No. 26 Une Vierge en adoration.
- No. 27 Une représentation de la Vierge occupée à coudre entourée d'un choeur d'anges, beau sujet d'après Le Guide.
- No. 28 Sujet d'une Sainte bien fini.
- No. 29 Représentation de la manne tombant dans le désert, sujet traité en demi relief d'une exécution très fini.
- No. 30 Pour pendant les disciples d'Emaus, sujet connu par l'estampe de Masson d'après le Titien.
- No. 31 Un sujet allégorique avec des moines.
- No. 32 Sujet de l'enfant prodigue.
- No. 33 L'adoration à l'enfant Jesus, mignature très finie.
- No. 34 Une Dame jouant de la guitare accompagnée de deux enfants.
- No. 35 L'Aurore conduisant les chevaux d'Apollon, mignature bien exécutée.
- No. 36 J. C. crucifié peint en mignature.
- No. 37 La Vierge immaculée dans une gloire gracieusement traité et bien dessiné.
- No. 38 St. Bruno en adoration.

## CISELURE.

- No. 39 L'ensevelissement de J. C. ciselure en cuivre, riche composition de treize figures de la plus belle exécution par VAN VIANEN.
- Valeur de la présente collection fr. 3780.

## CURIOSITÉS.

30 Emaux fr. 720.

104 Tableaux en pierre de vrai Mozaïque de Florence et de Rome,  
fr. 1926. Ensemble fr. 2646,

- No. 1 Tableau de cuivre en relief portant le No. 39 dans le Catalogue et non compris quant à la valeur dans la collection des tableaux à l'huile . . . . . fr 200
- 2 tableaux en cire en relief . . . . . „ 100
- 3 d° en coquilles . . . . . „ 300
- 2 d° en biscuit . . . . . „ 25
- 2 d° en ivoire . . . . . „ 100
- 1 Trajean, agathe en relief. . . . . „ 100

Soerate et la vierge en ivoire . . . . . „ 100

Mercure et Jesus Christ idem . . . . . „ 150

en dan volgt eene geheele opsomming van kunst voorwerpen bestaande in vazen, snuifdoozen, agaten doosjes, kandelaars, zoutvaatjes, coffrets, flacons, coupes, gegraveerde schelpen, aardewerk van Burgos, koraal-boomen enz., welke geheele collectie geschat werd op een waarde van fr. 16076.

En nu wat het verloop der zaak betreft.

Den 26 Mei 1819 adviseerden Burgemeesteren den President van het Hoog Gerechtshof in s'Gravenhage, den rekestrant prolongatie van surséance te verleenen omdat hun gebleken was dat er genoegzaam avans in den boedel was en de crediteuren bij eene gelukkige realisatie het aan hun verschuldigde achterwezen zouden kunnen recouvreeren. De President beschikte daarop favorabel op het rekest en de reeds vroeger benoemde sequesters I. C. H. WACHTER, MR. I. A. FRANKEN en Z. E. DRESDEN werden gecontinueerd. Wij geloven te mogen aannemen dat de zaak weder op den goeden weg kwam en door OPPENHEIM werd voortgezet, want na 1820 bestonden zijn ateliers nog op de Leidschegracht.

*Amsterdam, Januari 1906.*







# JAN VAN HOUT EN ZIJN PROCES VAN INIURIE

DOOR

DR. J. PRINSEN J.LZN.



IN den uitersten wil van JAN VAN HOUT, opgemaakt den ioden September 1606, ongeveer drie jaar voor zijn dood, treft ons de volgende merkwaardige passage <sup>1)</sup>: „Ende hier verder alle saken my op t harte liggende, naar tgetuygen mijns gemoets, geopent hebbende, uytgeseyt eene, twelc es 't proces van iniurie iegens DIRC VAN EGMONT, so wil ic daervan alhier voor tlaetste ooc eenige verclaringe doen. Voor 't eerste neme ic tot een getuyge de Heer almachtich, voor wien ic, als mijn hart ende nieren doorgrondende, niet liegen en mach, dat ic mijns wetens hem noyt de minste oorsaecke daertoe gegeven en hebbe, ende indien ic sulx gedaen hadde, hoe gaerne ic hem met schultbekenninge ende andersins genouch doen ende te vreedden stellen soude, mar 't es seker, dat hy my gezocht heeft in mijn eer, naem en faem te crencken, alleen ten welgevalle van eenigen myner afgunstigen, die my de groote diensten

<sup>1)</sup> Het testament is zeer onvoldoende en met verschillende ongemotiveerde weglatingen uitgegeven door SCHOTEL achter zijn „Het edele driemanschap VAN DER WERF, DOUSA, VAN HOUT", p. 48 vlg. Ik citeer den tekst van SCHOTEL (p. 56-57) met de voornaamste verbeteringen naar het ms. uit het Leidsche Archief.

(hem in zyn hoochste noot ende pericel van 't leven synde, onversocht betoont) mit sommigen groten ondanckbaerheyt heeft willen vergelden. Ik verswyge synen naem, deur dien hy overleden es ende hope, dat het hem de Heere vergeven hebbe; ende heb sulx nootwendelijck en tot voorstant van mijn eer, naem en faem, ooc ten bevele van Burgermeesteren ende Regeerders in der tijt tselve proces moeten annemen ende vervolgen, eerst voor de vierschare alhier, alwaer ic vonnisse tmynen voordele (met advys van rechtsgeleerden gewesen) verworven hebbe, heeft Egmont tselve betrocken en hem daarvan beropen an den Hove van Hollandt, alwaer de sake over lange gebracht sijnde in state van wysen, ic naer soo veel jaren moyelic anhout en vervolch, ooc niettegenstaende verscheyden voorschryvens, tot geen sententie en hebbe connen comen, twelc ic niet anders en hebbe connen verstaen dan voor een openbare rechtsweygeringe. De Heer vergeeft hem, die daer oorsake van sijn. Tselve heeft my grotelick in mijn gemoet gequelt, veel meerder dan de sake selfs; hebbe ooc ter sake van dien uit een onverduldicheyt somwylen wel eenige woorden gesproken, die beter geswogen waren geweest ende my nu leet sijn; de Heer wils my vergeven. Ic en kan niet verstaen, dat ic in 't voeren van tselve proces anders gedaen hebbe, dan tgeene een Christen vry staet ende vermach te doen, altijts in sodanich gevoelen geweest sijnde ('t is wel mogelijk, dat ic dool) dat de gene, die, verongelijckt sijnde, de iustitie, twelc in effecte God selven es, anroep ende te bate neemt, dat, die Gode de wrake opgeeft, gelijc Hij ons in Sijn H. Woort heeft geboden. Heb ooc altijts in een vast voornemen en besluyt geweest, gelijc ic door de genade Goodts noch sy (weet de Heere, dat ic in desen eenvoudelijck ende naer tgetuygen mijns gemoets de waerheyt schryve) hem alles uitten gront mijnder herten te vergeven ende in gehele vergetinge te stellen, indien ic ooc het alderminste teyken van berou of leetwesen in hem hadde connen speuren of bemercken; 't welck so verre verscheelt ende van daer is, dat hy my nimmer anders dan met grote trots ende hoochmoedicheyt is bejegenende, twelc my tot gramschap, snoode ende boose gedachten, uit menschelijcke swackheyt voortcomende, dickwylen heeft verweckt. Ic bekenne rondelijc mijn schult ende 't is my van herten leet. De Heer almachtich es ooc kennelijck, wat besluyt ic in mijn selfs gemoet hadde genomen, als ic sententie tot mynen voordele soude hebben becomen, synenthalven te doen ende hem tot behoudenisse van syn eer te bejegenen.

O Heer almachtich, verleent hem ende ons allen kennisse, berou ende leetwesen van sonden, vergevinge ende hier naer het eeuwige leven; amen. Soo veele isser van, ic en begeer mijn erfgenamen mit 't vervolging van tselve mijn hertquellende proces geensints te beswaren, vermaen ende bidde hem, dat zyt ooc vergeven, vergeten ende uitten sinnen stellen, sonder hem Egmont of den



synen daeromme eenige haet, nijt of afgonst te dragen, ende stelle sulx dies aengaende met deze verclaringe myn gemoet gerust."

SCHOTEL noteerde hierbij: „De processtukken liggen in 't Archief ten Raadhuiſe te Leiden."

Het vermoeden rijſt bij de lezing van dit fragment, dat hier een ſtuk belangwekkend menſchenleven te onſluieren valt en allicht bovendien wat plaatselijke geſchiedenis. Hier was paſſie, hier heeft afgonst, haat, opvliegendheid, politieke kuiperij, eerzucht, beleedigde ijdelheid verſchillende gemoederen in beweging gezet. Hier ligt een myſterie, welks onthulling ons een beſlissende ſtap nader brengen kan tot de kennis van het karakter van den menſch VAN HOUT, tot de kennis van zijn omgeving, zijn tijdgenooten miſſchien. De beantwoording van tal van vragen, die deze gemoedelijke klacht, aan den avond des levens neergescreven, doet op komen, kan ons bevestigen in de overtuiging, dat we in VAN HOUT een van de mooiste, meest gave typen van zijn tijd mogen zien, een man, die aan een alzijdige, rijke kennis, aan een onvermoeide werkkraſt en een helder oordeel, aan een behendigen, doortastenden wil paarde een vrij, nobel gemoed, opbruiſend in drift soms, maar tot vergeven en vergeten bereid, plicht en waarheid ſtellend boven alles, de type van den door het leven en eigen weten en nadenken gevormden Oud-Hollandschen libertijn. Maar dat antwoord kan dit beeld ook voor goed bezoedelen. Ik heb getracht het antwoord op die vragen te vinden, het myſterrie zooveel doenlijk te onſluieren, en, al kan ik ook lang niet alles tot klaarheid brengen, wat ik vond, lijkt me toch belangrijk genoeg voor de kennis van VAN HOUT en zijn tijd om het hier mede te deelen. <sup>1)</sup>

Ik begon natuurlijk te beproeven de door SCHOTEL bedoelde procesſtukken in handen te krijgen. Te Leiden vond de Heer BYLEVELD, commies van het Oud-archief, toevallig een pakje ſtukken over VAN HOUTS proces, waarvan ik door zijn goede zorg in het Nijmeegſch archief heb kunnen kennis nemen. <sup>2)</sup> Waarschijnlijk zijn het de door SCHOTEL bedoelde ſtukken. Het bundeltje was, toen ik het ten gebruike ontving, gemerkt met No. 3787. Het voornaamſte ſtuk, dat ik er in aantrof, draagt tot opſchrift „Extract Vierschaere gehouden den 1<sup>en</sup> Juny anno 1593" en is waarschijnlijk geſchreven door JAN VAN EYNDOVEN, den klerk

1) Het voornaamſte van wat tot heden over VAN HOUT bekend is, vindt men vermeld of beknopt ſamen-gevat in: Tijdschrift der Maatſchappij van Nederl. Letterkunde XXII, p. 203 vlg.; XXIII, p. 193 vlg.; XXV, p. 161 vlg.; Bijdragen van het Historiſch Genootſchap, XXV, p. 444 vlg.; XXVI, p. 113 vlg.; De Beweging 1ſte jrg. deel II, p. 69. vlg.

2) Den Heeren DR. OVERVOORDE en BYLEVELD te Leiden en VAN SCHEVICHAVEN te Nijmegen, door wier hulp en bereidwilligheid alleen het mij mogelijk was ook weer deze ſtudie over VAN HOUT ſamen te ſtellen, ook thans weer mijn oprechte dank, evenzeer aan Mr. TELTING in Den Haag, die mij in de gelegenheid ſtelde verſchillende deelen Registers van de dingtalen van het Hof van Holland uit het Rijksarchief in het Nijmeegſch gemeente-archief te raadplegen.

van JAN VAN HOUT. Daar dit extract, met weglating van eenige voor ons hoogst belangrijke onderdeelen, slechts een beknopt overzicht geeft van het relaas van het voor de Leidsche vierschaar behandelde, zooals dat in het Vonnisboek „begonst in Februari 1591” op fo CCCVIII vo. vlg. voorkomt, zullen we verstandig doen door te trachten met behulp van dit Vonnisboek een helder overzicht te krijgen van het proces voor de Vierschaar. Ik laat het hier met eenige bekortingen volgen. De overige inhoud van No. 3787 komt later wel ter sprake.

Op den eersten Juni dan van het jaar 1593 compareerden voor de vierschaar van Schout en Schepenen van Leiden PIETER VAN DER MERSCH, als procureur van JAN VAN HOUT, eyscher <sup>1)</sup>, en DIRC VAN EGMONDT, inwoner van Leiden, verweerder; <sup>2)</sup> VAN DER MERSCH heeft VAN EGMONDT doen dagvaarden, „ende eysch doende, concludeerde, dat by Uwer E. vonnisse verclaert soudē werden den voorsz. eyscher by de propoosten by den voorsz. gedaechde opten derthienden der voorleden maent van Mey inde vergaderingen vande hooftinnegelanden ende hooge heemraden van Rijnlandt, opt Hoff inden Haege gehouden, als te weten naer dat Mr. POUWELS BUYS hem vervordert hadde te seggen, dat d'eyscher eenige acten soude hebben gefalsifieert, dat hy, gedaechde, de selve propoosten niet alleen geconformeert, maer daer by gevoucht heeft, dat hy, eyscher, verandert soude hebben secker acte van publicatie, die by de Heer van SOETERWOUDE aen Burgermeesteren deser stede behandicht was, om van het Raedthuys der selver stede affgelesen te werden, atrocelick geiniurieert te sijn, ende de gedaechde by tselve Uwer E. vonnisse soude werden gecondemneert d'iniurie, hem daerby gedaen, te beteren, eerlick ende proffitelick: *eerlickē* mits teenen seeckeren rechtdage, by Uwer E te prefigeren, te comen, eerst in deser vierschare ende daer nae ter eerster vergaderinge van de voorschreven hooftinnegelanden ende hooghe heemraden opt Raethuys deser stede ende aldaer te verclaeren, dat hy d'voorsz. propoosten onbedachtelicken ende jegens de waerheyt gehouden ende gesproken heeft ende dat deselve hem van herte leet sijn, verclaerende, van den eyscher niet te weten dan alle deucht ende eere; *proffitelicken*, dat hy gecondemneert soude werden in de somme van duysent hollantsche dalers ten proffite vande armen, mits dat hy, eyscher, tevreden is te verclaeren de selve ende gelycke iniurien om deselve ende meerder somme andermaal niet te willen lyden ende dat hy voorts gecondemneert sal werden inde costen van den processe ofte tot anderen.”

De schout PIETER VAN DER DOES (1588—1595) neemt niet zelf de zaak

1) Hierbij in margine: „in conventie ende verweerder in reconventie.”

2) Hierbij in margine: „in conventie ende eyscher in reconventie.”



ter hand, maar zijn gesubstitueerde, GHYSBRECHT TRYSSENS, zal voor de „behoudnisse van trecht vande graeffelicheyd” zorg dragen. <sup>1)</sup> VAN EGMONT verzoekt, dat JORIS VAN DER BURCH „geordonneert sal werden hem te dienen, alsoo nyemant vande procureurs tegens JAN VAN HOUT derff dienen, vresende, dat hy hem luyden tselve soude te passe brengen, gelyck hy eertijts Joncheer PIETER VANDER DOES gedreycht heeft te sullen te pas brengen ter oorsaecke van een vuystslach, die de voorsz. VAN DER DOES de voorsz. JAN VAN HOUT hadde gegeven.”

Aan dit verzoek wordt voldaan.

En nu volgen eenige beschuldigingen door VAN EGMONT tegen den eischer ingebracht. In het Vonnisboek beslaan ze volle vier bladzijden, wier inhoud in het Extract, dat hoogst waarschijnlijk voor VAN HOUT is gemaakt, door nauwelijks drie regels wordt weergegeven. VAN EGMONT persisteert bij de woorden door hem op het Hof in Den Haag gebruikt, en „willende zynen eysch in reconventie ende antwoord in conventie funderen, zeyde waerachtich te zijn, dat de voorsz. VAN HOUT inden jaere eenentnegentich verandert hadde zeecker billesh, twelcke den Burgermeesteren deser stadt Leyden by desen eysscher in reconventie van wegen die van Zoeterwoude geleverd was ter fyne om van traedthuys der stadt Leyden te werden gepubliceert, beroerende de verbouckinge der landen, onder Zoeterwoude voorsz. gelegen, wezende tvoorsz. billesh geteyckent van wegen die voorsz. van Soeterwoude by den voorn. eysscher in reconventie als heurlieder secretarys ende mit de voorsz. veranderinge int geheel geregistreert in het ofleesbouck ter secretarye der stadt Leyden op de onderteykeninge van de voorsz. eysscher in reconventie; dat oversulcx hy, eysscher in reconventie, mitsgaders den ambachtsheer, schout ende ambachtsbewaerders tselve den Burgermeesteren der stadt Leyden opten den 11<sup>den</sup> February anno voorsz. hadden aengedient, ten welcker tyde de voorsz. VAN HOUT in het ofleesbouc voorsz. verthoont hadde, dat aldaer waeren geroyeert ende deurgehaelt de woorden, houdende, dat desen eysscher in reconventie tselve billesh deur last van die van Zoeterwoude geteykent hadde als ooc'k de subsignatie van den selven eysscher; ende hadde desen eysscher voor date van dien becommen copie authentycq van tvoorsz. veranderde billesh op zijn onderteyckeninghe, twelck hy daer naer opentlicken hadden laten luyden onder verscheyden vande gemeente ende anderen in vougen, dat ontwyffelick de voorsz. VAN HOUT daer off over lange kennisse hadde gecregen ende hadde Joncheer PIETER VAN DER DOES als schout der

<sup>1)</sup> Niet speciaal in deze zaak. Gedurende heel de jaren 92 tot en met 94 wordt VAN DER DOES door TRIJSSENS vervangen (Orlers, ed. 1781, p. 692). Hij was waarschijnlijk te velde, ten minste in 94 wordt hij in Groningen gewond.

stadt Leyden sich dienthelven tegen de voorsz. VAN HOUT geïnformeert, hebbende dezelve schout oock last gegeven dezen eysscher in reconventie om de begoste informatie te vorderen geduyrende zyn affwezen, volgende dacte daer off zynde, alles sonder dat de voorsz. VAN HOUT gepoocht hadde ter diersaecke eenige actie van iniurie te institueeren, als wetende, dat tselve inder waerheyt zulcx was geschiet, gelyck d'eysscher in reconventie tselve suffisantelicken soude proberen mit certificatie, die zoo ten versoucke vanden voorsz. schout als van Joncheer DANIEL VAN WIJNGAERDEN beleyt waren ende hy ter gelegender tijt (wast nood) tzijn verzouck soude doen recolleren."

Het bovenstaande is blijkbaar de eerste en voornaamste beschuldiging; het feit, erin vermeld, is waar; 't is nu maar de questie, wat er aanleiding toe gegeven heeft en of er bij VAN HOUT inderdaad van kwade trouw sprake zijn kan. Intusschen VAN EGMONT heeft nog meer pijlen op zijn boog; persoonlijk heeft hij wel niet, behalve in bovengenoemd geval, van de valscheid en onbetrouwbaarheid van der stede secretaris te lijden gehad, maar hij gaat door, zeggende, „dat de voorsz. VAN HOUT deur verscheyden personen naegegeven worde, dat hy vorder zulcke onbehoorlicke feyten te wege gebracht hadde, dat hy voor valsch ende een prevaricateur wezende, naer rechten infaem worde geacht ende gehouden, als namentlick by meester GERARDT HOOCHSTRATEN, die de voorsz. VAN HOUT aenseyde, dat hy de demonstratie van de veenlanden (ter saecke van de questie van de welcke onlanx sententie in cas van revisie was gepronunchiert, tot voordeele vanden voorsz. HOOCHSTRATEN) ter quaden trouwen personelick heeft gedaen ende dat ook de voorsz. HOOCHSTRATEN hem, VAN HOUT, als curateur van den boedel van NICOLAES VAN BERENDRECHT geleverd hebbende zeeckere stucken om gebruyckt te werden inde zaecke van de voorsz. veenlanden, twelc den voorsz. boedel voor een derde paert was concernerende, hadde daer naer getreden mit de voorsz. HOOCHSTRATENS partyen dienaengaende, voor zoveel den boedel aenging, in accord ende hadde de voorsz. HOOCHSTRATEN gerestitueert zyne stucken, waer vuyt hy vermist hadde zeeckeren brief van den bystert<sup>1)</sup>, de voorn. HOOCHSTRATEN in zyn recht sonderlinge concernerende, mits twelck hy, als de voorsz. partyen saecken gevordert hebbende, apparentelyck de voorsz. brief van den bystert de voorsz. partyen gecommuniceert ende tegen de voorsz. HOOCHSTRATEN gebruyckt hadde, alhoewel hy ende de voorsz. HOOCHSTRATEN genouchsaem waren litis consorten.

Boven desen was waerachtich, dat eenen Joncheer DANIEL VAN WIJN-

---

<sup>1)</sup> Mijn vermoeden, dat dit woord beteekent *schraal, onvruchtbaar land*, wordt door Prof. VERDAM gedeeld. Vgl. BYSTERVELD en WILDERT. In de Wbb. komt *bystert* niet voor.



GAERDEN opentlick tot verscheyden plaetsen, oock in presentie van den officier der stadt Leyden, den advocaat van Hollandt ende meer anderen hadde geseyt, dat de voorsz. VAN HOUT was een valsch stuck schelms ende rabaut ende dat hy tselve te vreden was te bewysen by die bescheyden daer van zynde. Mits alt welcke van wegen tcollege van dyckgrave en hoge heemraden van Rijnlandt den Burgermeesteren der stadt Leyden opentlickten was aengeseyt, dat zy luyden om redenen mitten voorsz. VAN HOUT in geenre saecke en begeerden te besoingeren."

Wat na de voornaamste beschuldiging, die VAN EGMONT grond tot belediging kan gegeven hebben, wordt aangevoerd, is in hoofdzaak dat wat „verscheyden personen" en DANIEL VAN WYNGAERDEN *zeggen*; terwijl het VAN EGMONT toch wel geen moeite moet hebben gekost die vage beschuldigingen met bewijzen te staven. Verder zal men weldoen, er reeds nu nota van te nemen, dat VAN WYNGAERDEN zijn beschuldigingen heeft uitgebracht in presentie van „den officier der stadt en van den advocaat van Holland; de „meer anderen" worden niet nader met name aangeduid. Nu is de eerste de man van den „vuystlach", hiervóór genoemd; de andere is PAULES BUYS, die een persoon van gewicht was in het college van hoogheemraden. Bovendien PIETER VAN DER DOES is dijkgraaf van Rijnland<sup>1)</sup> en VAN EGMONT secretaris van heemraden. Dit alles voorloopig in verband met de meedeeling, dat het college van dijkgraaf en hoogheemraden niet meer met VAN HOUT in connexie wenscht te komen, een besluit, dat blijkens het bovenstaande genomen werd naar aanleiding van wat VAN EGMONT in zijn proces niet anders dan in den vorm van on-dit's kan aanvoeren.

DIRK VAN EGMONT vond echter in al het door hem aangevoerde voldoende grond om zich zelf door den eisch van VAN HOUT beledigd te achten, zelf als eischer op te treden en van de vierschaar te vragen, dat VAN HOUT zal worden veroordeeld „de selve iniurien te beteren eerlick ende profitelick", en om niet voor den eersten eischer onder te doen, verlangt de eischer in reconventie, dat VAN HOUT in „opener vierschare", blootshoofds en barrevoets, biddende met gevouwen handen en gebogen knieën God, de justitie en den eischer (bescheidenlijk voegt hij erbij: „so hy present begeert te wesen") om vergiffenis zal smeeken, verklaren zal, dat zijn iniurie hem van harte leed doet, dat hij die iniurie revoceert, dat hij van den eischer „niet en wist te spreekken anders dan alle eer ende vromicheyt." Verder zal VAN HOUT 2000 Carolus gulden aan de armen hebben te geven en een „glasch in de Hogelandsche Kercke" te Leiden,

1) Zie o. a. VAN DER AA i.v.

waarin geschreven zal worden, waarom hij dit raam gegeven heeft. Natuurlijk verlangt hij, dat ook de kosten van het proces op rekening van VAN HOUT komen.

't Is vrijwel overbodig al wat door beide partijen voor de vierschaar in wijldloopige terminologie op de verschillende dagen na re- en dupliek is geconcludeerd, gerepliceerd, gepersisteerd enz. hier in zijn geheel aan te halen. Eenige hoofdzaken deel ik beknopt mede.

VERMERSCH, de procureur van VAN HOUT concludeert natuurlijk, dat VAN EGMONT zijn eisch zal worden ontzegd. Verder: „De voorsz. eyscher doet DIRCK VAN EGMONT, alhier present, judicielicken affvragen, off tbiljet, dat hy seyt by den eyscher te zyn verandert niet en is de selve biljet, die hem alhier wert geexhibeert, beginnende: „Alsoo die van Soeterwoude” etc. ende in date „den 27 Januari 1591”, by hem EGMONT selffs onderteyckent, wesende daerop gestelt tversouck vanden selven EGMONT, gedaen aen Burgermeesteren deser stede, daer by hy aan Burgermeesteren versocht heeft ten eynde sy tselve biljet souden willen doen publiceren.”

VAN EGMONT bekent, dat dit het biljet in questie is. Dit is het stuk, waar het geheele proces om draait en dat bedoeld wordt in de eenige wel gemotiveerde beschuldiging, die door VAN EGMONT tegen VAN HOUT is ingebracht. Men houde het in het oog.

Vervolgens richt de procureur van VAN EGMONT een paar verzoeken tot de vierschaar: 1<sup>o</sup>. dat de Schepenen één uit hun midden zouden aanwijzen, „onder welcken hy zijn stukken zoude leveren, ten eynde JAN VAN HOUT daar toe geen meer acces en zoude hebben als de voorsz. EGMONT hadde tot de stukken van den voorsz. VAN HOUT, bysunder als de voorsz. EGMONT inde sack soude hebben gesteecken zijn advertisement, twelc secreet most blyven ende de partyen nyet gecommuniceert werde; dat ten opsiene dat JACOB ANDRIESZN. was een gesubstitueerde van de voorsz. VAN HOUT ende dat hy zulcx onder zijn gebiet staende was.” JACOB ANDRIESZN. fungeerde namelijk als griffier van de vierschaar en was klerk van den secretaris VAN HOUT.<sup>1)</sup>

De billijkheid van dit verzoek werd toegegeven en schepen PIETER PIETER-JORISZN. VAN CORTEVELT aangewezen om de stukken in bewaring te nemen.

2<sup>o</sup>. „De voorsz. VAN DER BURCH versocht noch, dat schepenen ex officio souden ordonneeren, dat het bouck der offlesinge, anno eenentnegentich ter secretarye gehouden, soude werden in de vierschare gebracht om in het XXIIen blat der selver te verthonen het veranderde billet int geheel geregistreert ge-

<sup>1)</sup> Zie Orlers, Beschr. van LEIJDEN (1781), p. 718.



weest te zijn." Dit is weer het bewuste stuk van 27 Januari, waarop we later terug komen. Tegen het verzoek heeft de verschaar geen bezwaar, maar Burgermeesteren zullen verlof moeten geven.

In het Vonnisboek wordt telkens wel meegedeeld, dat door partijen bewijsstukken enz. zijn ingeleverd, maar de inhoud ervan wordt er niet bijgevoegd. Heel dat dossier gaf echter den officier aanleiding om op den 29 Juni te concludeeren, dat „den selven EGMONT bij U myn E. Heeren vonnisse sal worden gecondemneert in een mulcte van hondert ponden groten Vlaems ten behouwe van de graeffelicheyte ende dat hij vorder aen ende in zyn lyff sal werden gestrafft tsy mit geesselinghe, kaeckstellinghe, tondracht off andersints, alles gelijk schepenen ten exemple van andere bevinden sullen te behooren."

Den tweeden Juli was de zaak weer aan de orde. „VERBURCH verclaert gelijk hy altoes by monde verclaert heeft, dat hy expresselicken ontkent de confirmatie van de falsificatie by Mr. POULS BUYS tot laste van den eyscher in conventie, opt hof inden Haege verhaelt, oyt geadvoveert ofte geconfermeert te hebben. Versouckt daarvan acte." VERMERSCH staat dit toe en verzoekt „recht ende expeditie van justitie." De verklaring van VERBURCH begint m.i. wel wat te lijken op een intrekken van de beleediging.

Vóór het vonnis echter wordt geveld, verzoekt VERMERSCH nog „als procureur ende gemachticht van *Burgermeesteren*, dat notitie gehouden soude worden vande woorden by den advocaat van EGMONT gesproken, *dat Burgermeesteren niet en souden vermogen de acte te veranderen in vougen gelijk deselve gedaen es.*" Aangezien het vonnisboek den inhoud van verschillende stukken en van de debatten, voor de vierschaar gehouden, niet of slechts zeer beknopt meedeelt, zijn deze regels niet volkomen duidelijk. Ik meen echter, dat met *de acte* alleen kan bedoeld zijn het gewichtige billet van 27 Januari 1591, en dat dus voor de vierschaar van de zijde van VAN HOUT moet zijn gezegd, dat de verandering in dat stuk is aangebracht op bevel van Burgermeesteren en dat dezen recht hadden tot die daad. Ook dit is weer een punt, dat we bij het volgende wel in het oog moeten houden. VERBURCH haast zich nog even te constateeren, „tselve (nl. dat Burgermeesteren niets aan „de acte" mochten veranderen) niet te hebben gesustineert tot verminderinge vande auctoriteyt van myn Heeren de Burgermeesteren, mer om hem te defendeeren ende excuseeren tégens den eysch ende conclusie van JAN VAN HOUT." <sup>1)</sup>

Daarna stellen de Schepenen de zaak „in state," waarop het volgende vonnis is uitgesproken:

<sup>1)</sup> Afzonderlijk is dit feit genoteerd in het Vonnisboek f° 286 V° ook daar wordt echter enkel van „de acte" gesproken zonder nadere aanduiding.

„De voorsz. schepenen, gesien tproces by geschrifte, mitsgaders alle tgunt ten wederzyden by partyen overlegt es geweest, op alles lettende, dat eenichsins heeft mogen bewegen, doende recht van wegen ende wten name van de hoge overicheyt ende graefflicheyt van Hollant, Zeeland ende West-Vrieslant, condempneeren den verweerder in conventie te compareeren inde vierschare deser stede ende aldaer te verclaeren, dat hy onbedachtic ende tegens tbehoren den voorsz. eysscher in conventie tot desselffs diffamatie opentlicken naegegeven ende daernaer als opten XIII Mey Iestleden omme te bevestigen zeeckere propooosten van meester PAULS BUYS, gevallen in vergaderinge van dijkgrave, hoge heemraden ende hooftingelanden van Rijnlandt opt Hoff vanden Haghe, aldaer weder omme gerepeteert heeft, dat de voorsz. eysscher in conventie verandert soude hebben zeecker billesh, den Burgermeesteren der voorsz. stadt by hem, verweerder, van wegen die van Zoeterwoude geleverd ten fyne omme van traedthuys gepubliceert te werden, beroerende die verbouckinge der landen, onder Zoeterwoude gelegen, verclarende niet te weten, by den voorsz. eysscher in conventie deur zoodanige veranderinge, als in ofte aen t voorsz. billesh geschiet es, misdaen te zijn, ende dat hy, gedaechde, van hem, eysscher, anders niet en weet dan eer ende deucht; ontseggen den voorsz. eysscher in conventie zynen vorderen eysch ende conclusie, opten gedaechde in tselve cas gedaen ende genomen.<sup>1)</sup> Ende comdempnenen niettemin dien gedaechde in conventie ende eysscher in reconventie inde costen vanden processe tot heur lieder taxatie.

Aldus gedaen, gewesen ende tervierschare openbaerlicken gepronunchieert opten iijen July anno XV drie ende tnegentich, my jegenwoordich JC. Andrieszn.”

Aan den eisch van VAN HOUT is dus niet voldaan. VAN EGMONT behoeft niet te verklaren, dat zijn propoosten „jegens de waerheyt” waren; ook behoeft hij zijn verklaring niet af te leggen in de vergadering van Rijnland en geen boete wordt hem opgelegd. Dat VAN HOUT een verandering heeft aangebracht in het „billesh” van 27 Januari 1591 over de verboeking van de landen onder Zoeterwoude, wordt openlijk in het vonnis erkend, alleen wordt VAN EGMONT de verplichting opgelegd, te verklaren, dat er in die verandering niets misdadigs lag en hiermee drukt hij dus ook de opinie der vierschaar uit.

Berust heeft VAN EGMONT niet in zijn vonnis. Onder de acte in het Vonnisboek volgt onmiddellijk: „Van welcke vonnisse JORIS VAN DER BURCH als gemachticht van DIRC VAN EGMONT hem stelde appellandt nae de pronunchiatie. Actum ten dage ende jaere tot supra, my jegenwoordich JC. ANDRIESZN.

<sup>1)</sup> In margine: „Gelijck zy mede ontseggen den eysscher in reconventie zynen eysch ende conclusie opten gedaechde in tselve cas gedaen ende genomen,”



Voor we trachten te weten te komen, wat hier nu wel eigenlijk achter de schermen gewerkt heeft, moeten we eerst even kennis nemen van het gelijktijdig proces voor de Leidsche vierschaar van JAN VAN HOUT tegen PAULUS BUYS.<sup>1)</sup> PIETER VAN DER MERSCH, de procureur van VAN HOUT, heeft doen dagvaarden Mr. PAULUS BUYS, *innewoonder der selve stede*, en verlangt dat door een vonnis zal worden verklaard, dat JAN VAN HOUT „atrocelicken geinjurieert” is door de propoosten van PAULUS BUYS op de hiervóór bedoelde vergadering van Rijnland in Den Haag, waarbij gezegde BUYS heeft verklaard, dat VAN HOUT eenige acten zou hebben „gefalsifieert.” Evenals VAN EGMONT worde BUYS veroordeeld om zijn woorden in te trekken in de vergadering van Rijnland en voor de vierschaar, zijn spijt er over te betuigen en te verklaren, dat hij van den eischer niets dan „alle deucht ende eer” weet; bovendien duizend Hollandsche daalders te betalen aan de armen.

JORIS VAN DER BURCH is ook van BUYS de procureur. Hij beantwoordt den eisch door mee te deelen, dat BUYS, daar hij geen inwoner van Leiden is, weigert voor de vierschaar van Leiden te verschijnen; namens zijn lastgever wil hij echter wel zoo goed zijn hier te verklaren, dat bedoelde propoosten inderdaad in de vergadering van den 13den Mei zijn gehouden door den gedaechde, echter niet in diens „prive naem, mer collegys gewijs ende van wege 't collegie van de heemraden, nopende seeckere onbehoorlicke feycten by den eysscher gepleecht int falsifieeren van eenige acte ofte biljet, niet omme den eysscher daer mede te iniurieeren, mer alleenlicken omme te openbaren, tgunt van des eysschers handeling geseyt ende verstaen wert ende niet alleen de Burgermeesteren van Leyden ofte heurlieder gedeputeerde opte voorsz. vergadering, mer oock de hooftinnegelanden, aldaer present, te vermaenen ende waerschouwen, dat den eysscher zoe veel gelooffs ende credyts niet en meriteerde als hy by hemlieden wel scheen ende socht te hebben, gelijck doch een tijt daer te vooren by de hooge heemraden den Burgermeesteren van Leyden opentlicken was doen verklaren ende denunchieeren, dat sy luyden mitten eyscher niet en begeerden te besoeingen, omme redenen zulcx oock de voorsz. gedaechde goede oorsaecke heeft den voorsz. eysscher te houden voor een persoon, die in verscheyden zaecken niet ter goeder trouw ende als een prevaricateur valschelic gehandelt heett als tselve openbaerlicken oock in rechte by personen van qualite hem wel aengeseyt ende naegetegen es, daertoe de voorsz. gedaechde opte voorsz. propoosten van tfalsifieeren hem oock gerefereert heeft gehadt, te meer dat kennelick es, dat de officier hem jgens den selfde eysscher dies aengaende heeft geïnformeert

<sup>1)</sup> Men vindt het verslag in het Vonnisboek „begonst in Februari 1591” op pag. 287 r° en v°.

gehad, mer alsoe nodeloes es daeraff vorder verhael gedaen te werden, gemerckt de kennisse vande zaecke alhier niet en valt, zo de gedaechde niet en es *innewoonder deser stede* als eysscher hem baptiseert ende geen domicilium alhier es houdende, nochte alsulcx niet verstaen en can werden alhier convenibel ofte in deze saecke gehouden te zijn te recht te staen."

JORIS VAN DER BURCH verlangt dus „absolutie van deser instantie" of dat de zaak gerenvoyeerd zal worden voor „des gedaechdens competenten rechter".

VAN DER MERSCH concludeert tot „rejectie vande exceptie ende dat den gedaechde gecondempneert zoude werden peremptoir te antwoorden." En alzoo besluiten ook de schepenen op den 4<sup>den</sup> Juni 1593, „naer pronunchiatie van welcken vonnisse JORIS VAN DER BURCH inde qualite als voren protesteerde van tappelleren off reformeren zoo synen goeden raedt gedoogen zal."

't Is bekend, dat BUYS ook in Leiden een rol van beteeckenis heeft gespeeld. Eerst als pensionaris van die stad, later als Landsavocaat, is hij gedurende de troebelen een vaardig en bereidwillig dienaar van WILLEM VAN ORANJE, die hem in tal van aangelegenheden heeft gebruikt. In de dagen van Leicester brengt hij zich zelf in gevaar door zijn zelfstandige houding tegenover REINGOUD en bij de mislukte samenzwering te Leiden van 1587 was zijn huis zoowel als dat van JAN VAN HOUT aangewezen onder degene, welke terstond zouden bezet worden. Van 1577 tot zijn dood was hij hoogheemraad van Rijnland en sedert 1581 curator der Hoogeschool en het is vooral in deze beide kwaliteiten, dat we hem nader zullen leeren kennen.

Een feit is het, dat BUYS reeds in 1592 Leiden had verlaten en zijn ridderslijke hofstede Capelle ter Vliet tusschen Vianen en IJsselstein had betrokken. Aldaar is hij den 4<sup>den</sup> Mei 1594 overleden. 't Is dus juist, dat hij tijdens het proces facto niet meer inwoner van Leiden kon genoemd worden, al waren er misschien termen om hem nog officieel als zoodanig te beschouwen; hiervan wordt echter in dat wat in het Vonnisboek genoteerd werd, niet gesproken; de grond, waarop de vierschaar BUYS' bezwaar verwerpt, wordt niet mee-gedeeld. Zijn dood, die betrekkelijk spoedig na de eerste behandeling voor de vierschaar volgt, is misschien oorzaak, dat zijn zaak noch voor het hof, noch voor de vierschaar verder aan de orde is gekomen.

Thans rijst de vraag, wat tocht wel de inhoud is van het beruchte veranderde biljet van die van Zoeterwoude, dat blijkens het bovenstaande op het „XXIIste blat" van het Afleesboek is te vinden en dat aanleiding is van heel het proces. De Heer BIJLEVELD, commies aan het Leidsch archief, gaf er mij het volgend excerpt van, daar het Afleesboek niet naar elders kan worden uitgeleend:



„Afgelezen 28 Januari 1591. Verbouckinge der landen in Zoeterwoude gelegen. Nadat reeds op 20 Jan. d.a. voorafgaande een bevel aan de burgers van Leiden was gegeven om de ambachtsbewaarders niet op hun land toe te laten, als zij kwamen hermeten, daar de stad deze hermeting afkeurde, maakt de magistraat nu bekend, dat de voorsz. ambachts bewaarders reeds met de hermeting waren begonnen met goedkeuring van dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland, doch dat de magistraat uit naam van de geërfden in Zoeterwoude onder hare burgers van den Hove van Holland uitspraak verkregen had, dat dijkgraaf en hoogheemraden geene hermeting konden goedkeuren, daar dit in strijd was met vroegere accoorden van 1550 en 1553. Die van Zoeterwou waren toen bij het hof in appel gekomen, waarop partijen toen eene minnelijke schikking hadden getroffen, waarbij de meting afgelast werd, maar elke geërfde gehouden zou zijn zijn land te laten verboeken op den legger gemaakt door Mr. P. SLUITER, gezworen landmeter van Rijnland, en op de grootte aldaar geëxprimeerd, waartoe ambachtsbewaarders en gecommiteerden van Burgemeesteren zitting zullen houden in Leyden op Woensdag 13 Februari in de Baljuw-vierschaar van Rijnland en daarop volgende dagen van 8—12 en 2—7 uur.” Daaronder staat letterlijk: „Actum ende deur last van de voorschr. ambachtsbewaarders geteyckent den XXVIIen January XVc een ende tnegentich by my, ende was get., D. V. EGMOND.” Deze drie regels schrifts nu zijn in het Afleesboek inderdaad doorgehaald.

En thans komt aan de beurt: Wat toch kan VAN HOUT of anderen wel bezielt hebben bij die doorhaling; wat is de beteekenis van de daad?

Onder de vele questies, die er tusschen de ambachten en de stad Leiden ter eener en de hoogheemraden ter anderzijde telkens oprezen, is die van de hermeting der landerijen, in het hoogheemraadschap gelegen, ongetwijfeld een zeer gewichtige, immers een financieele. Naar mate er meer landen ontgonnen werden of in omvang toenamen, moest ook het morgengeld der eigenaren toenemen. Dit kon echter eerst geschieden na een nauwkeurige vaststelling der afmetingen. Maar daar tegen hadden niet alleen de eigenaren bezwaar, maar ook de gemeente zelf, daar, wanneer een gedeelte van het land onbelast bleef, ook haar quote lager blijven kon, dan billijk was. Ook tal van inwoners van Leiden hadden gronden in eigendom welke tot het hoogheemraadschap behoorden,<sup>1)</sup> en die burgers zagen in hunne magistraten hun beschermers, die voor de algemeene stadsbelangen tegen de vaak willekeurige handelingen der hoogheemraden moesten optreden.<sup>2)</sup> Eerst omstreeks 1540 durfden hoogheemraden tot een al-

<sup>1)</sup> Ook JAN VAN HOUT, blijkens den inventaris opgemaakt na zijn overlijden, welke in het Leidsch archief berust.

<sup>2)</sup> FRUIN, Over de opkomst van het hoogheemraadschap Rijnland, Verspr. Geschr. VI. p. 225, p. 231.

gemeene hermeting overgaan. Wat Leiden betreft, tegen 1550 kwam er een overeenkomst tot stand, die bedoelde een einde te maken aan allerlei oneenigheden tusschen het bestuur van Rijnland en de stedelijke regeering. GEVERS VAN ENDEGEEST, <sup>1)</sup> die deze overeenkomst meedeelt, vermeldt dan ook sub 9<sup>o</sup>: „het beperken der distributien van „Yboekinghe” en anderen door Dykgraaf en Hoogheemraden zonder consent,” wat natuurlijk een eenigszins vermakelijke verkeerde lezing van *verboekinghe* is. Vandaar dan ook dat in het billet van 27 Januari 1591 vermeld kon worden, dat tegen de hermeting *op bevel* bezwaar gemaakt werd, als in strijd met bovenbedoelde overeenkomst en dat de geheele inhoud van het stuk iets was, wat de gegoede burgers van Leiden in het algemeen onaangenaam moest aandoen.

Maar er was meer. De secretaris van hoogheemraden DIRK VAN EGMONT, eerst in 1589 waarschijnlijk als zoodanig opgetreden, <sup>2)</sup> was voor de Leidenaars geen persona grata.

Waarom? 't Is me niet geheel duidelijk geworden; ik heb het ook niet volledig onderzocht. Zoo'n onderzoek is verbazend moeilijk, als men niet in de onmiddellijke nabijheid van de archieven, waar de desbetreffende stukken berusten, woont en was voor mij, wien het in de eerste plaats om de kennis van VAN HOUT te doen is, op het oogenblik van minder belang. Genoeg zij, dat ik aantoonen kan, 1<sup>o</sup>. dat VAN HOUT reeds in 1589 door VAN EGMONT is beschuldigd van injurie en 2<sup>o</sup>. dat de Leidsche regeering DIRK VAN EGMONT noch in zijn kwaliteit van secretaris van het hoogheemraadschap, noch in die van notaris wilde erkennen.

In het Archief van Rijnland is aanwezig een bundel stukken, waarvan de hoofd-inhoud aldus beknopt omschreven wordt <sup>3)</sup>: „Loquet 63 No. 1603: JAN VAN HOUT, secretaris van Leyden heeft DIRCK VAN EGMONT, secretaris van Rijnland, in een vergadering op het gemeenlandshuis beschuldigd, een vonnis van Hoogheemraden anders te hebben uitgegeven dan het gewezen was, waartegen door gen. VAN EGMONT is geprotesteerd, terwijl *hij den beschuldiger heeft gedagvaard voor Hoogheemraden wegens injurie*. De gedaagde niet verschenen zijnde, is op den eisch deffault verleend, waartegen door hem is geappeleerd voor het Hof van Holland, als zoude hij te dier zake niet justiciabel wezen voor dijkgraaf en hoogheemraden, welk appel door het Hof is verworpen (1589). Met een in-

1) Het Hoogheemraadschap van Rijnland, Den Haag, 1871, I, p. 243.

2) GEVERS, Het Hoogheemschap I, p. VII.

3) De secretaris van Rijnland Mr. G. J. BISSCHOP was zoo welwillend mij den inhoud van eenige stukken beknopt mee te deelen.

Zie ook Alfabetisch register op de stukken van het oude archief van het Hoogheemschap Rijnland, 1871, p. 59 en 99.



ventaris." Verder blijkt, dat door VAN HOUT ook tegen Hoogheemraden een beschuldiging van oneerlijkheid was geuit: „Loquet 63 No. 1605: Stukken betrekkelijk zeker proces tusschen dijkgraaf en hoogheemraden impetrant van mandement penael contra JAN VAN HOUTEN, secretaris van Leyden, gedaagde, zijnde impetr. door den gedaagde beschuldigd van het plegen van oneerlijke handelingen bij de besteding van de herstelling van de Gouwsluis te Alphen." Misschien deze of nog andere zaakjes hebben aanleiding gegeven tot een uitvoerig proces tusschen de burgermeesteren en regeerders van Leiden en den schout VAN WASSENAER ter eenre en DIRCK VAN EGMONT ter anderer zijde, dat eerst voor de Leidsche vierschaar en daarna voor het hof is behandeld. Eenige stukken, die betrekking hebben op die behandeling voor het Hof vormen den verderen inhoud van den hierboven besproken bundel 3787 uit het Leidsch archief. Ik wil alleen het voor ons belangrijkste uit de behandeling voor het Hof citeeren.

20 Juli 1593 compareert voor het Hof van Holland ANTHONIS VAN SLICHTENHORST, procureur van DIRCK VAN EGMONT, impetrant in cas van purge, die had doen dagvaarden de substituut van den schout van Leiden, GHIJSBRECHT TRIJSSSENS en WILLEM PIETERSZN VAN DER BEN, schout van Wassenaer, en verzocht, dat „impetrant verclaert zoude worden puyr, suyver ende innocent van de pretense valscheyt, delicten ende mesusen int mandement geroert ende dat by provisie deselve impetrant ontslagen zoude worden van de personele comparitie onder belofte van tallen tijde tot vermaninge vanden hove wederom te compareren." <sup>1)</sup>

JOOST VAN RIJN de procureur van TRIJSSSENS, ook niet mak, verlangt daarentegen, dat VAN EGMONT, „als hebbende gecommitteert crimen falsi zoude worden gecondemneert ende gestraft mitte peynen by de rechte ende placcaten van deze landen gestatueert jegens falsarissen, <sup>2)</sup> ten minste dat *hy gepriveert zoude worden van het officie van notarisschap ende vant secretaris* [schap van het hooge heemraetschap] *van Rijnland*," dat hem verboden zal worden voortaan dergelijke „publicque officien te bedienen" en „dat hem geordonneert zoude worden in besloten hechtenisse te gaen ende hem te defenderen ex vinculis."

VAN HOUT verklaart in deze zaak zich geen „pertye te maecken," maar „dat hy tselve verstonde vande valscheyt int mandement geroert ende vorder nyet, ende nopende dinjurie seyde mede, dat hy zyn actie dien aangaende gein-

1) Ik citeer uit „Register vande acten vande dingtalen beginnende den XXI en Juny XV<sup>o</sup>XCIII ende eyndende den XXVIen July anno voorsz." gemerkt „Hof 2113", berustende in het Rijksarchief in Den Haag. Van pagineering is niets meer te ontdekken en ook eenige woorden zijn onleesbaar geworden.

2) Dat was niet minder dan „geworcht werden mitte coorde." Een extract uit het placcaet is gevoegd bij de stukken in bundel 3787.

stitueert hadde voor schepenen der stadt Leyden, alwaer t proces, ter zaeke van dyen ontstaen, alreede gebracht was in staat van wysen." Intusschen wordt aan het verzoek van EGMONT voldaan, hij wordt ontslagen van de personeele comparitie.

Wanneer men al deze feiten overziet, dan kan het begrijpelijk worden, hoe JAN VAN HOUT uit zich zelf of onder den drang van verschillende leden uit het Leidsche regeeringscollege tot de betrekkelijk kinderachtige, maar zoover ik kan nagaan niet misdadige handeling kwam van EGMONT'S naam onder het billet van Januari 1591 door te krassen. De inhoud toch van het stuk was velen zijner stadgenooten en hem zelf onaangenaam; er waren Leidsche autoriteiten, die den onderteekenaar van het stuk niet in zijn kwaliteit wilden erkennen, en bovendien had VAN HOUT reeds een particuliere kwestie met dien onderteekenaar gehad. Aanvankelijk heeft VAN HOUT, zooals boven bleek, de zaak ook niet onder stoelen of banken gestoken, maar zijn klein venijnigheidje aan anderen getoond.

Er is echter nog meer om ons tot een recht begrip van heel deze geschiedenis te brengen.

PAULUS BUYS blijft een betrekkelijk raadselachtige figuur en we missen tot heden een scherp omlijnd beeld van zijn karakter en van de beginselen, die hem bij verschillende daden hebben geleid of wellicht misleid. In het proces van VAN HOUT zie ik in hem den hoofdpersoon, den man, die uit persoonlijk haat, uit beleedigde ijdelheid den Leidschen secretaris stelselmatig in de miserie heeft willen brengen. Voor dit vermoeden heb ik de volgende gronden:

We noteerden reeds, dat BUYS in 1581 curator van de Leidsche Hoogeschool werd, maar reeds lang vóór dien tijd, sedert 1577 had hij zich voor haar geïnteresseerd. In 1579 moesten de curatoren op last van de Staten van Holland, onder superintendentie van BUYS en bijgestaan door de regeering van Leiden een generale revue houden over de professoren, die in functie waren, om alle, welke daarvoor in aanmerking kwamen, te continueeren, hun een behoorlijke jaarwedde toe te staan en anderen in de Nederlanden of daarbuiten wonend te beroepen.<sup>1)</sup> Sinds hetzelfde jaar schoot BUYS groote sommen voor in belang van de Universiteit, die niet zoo spoedig werden terugbetaald. 't Is dan ook niet meer dan billijk, dat hij, toen er in Februari 1581 een plaats open was, in het college van curatoren werd opgenomen.

Van dat college was sedert de stichting der school JAN VAN HOUT de hoogst ijverige secretaris, doch eerst in 1586 werd hij officieel als zoodanig benoemd,<sup>2)</sup> nadat eerst onder den invloed van BUYS de Gorkumsche pensionaris

1) Zie VAN EVERDINGEN, Paulus Buys, p. 165.

2) SCHOTEL, Gesch. der Leidsche Universiteit, p. 215.



BARTHOLOMEUS GRYPHIUS BUYS (vergeefs) als secretaris van curatoren was voorgedragen. Welke graad van bloedverwantschap tusschen die beide BUYSSEN bestond, is onzeker; vast staat echter, dat BARTHOLOMEUS aan PAULUS diensten heeft bewezen.<sup>1)</sup> Ziedaar zeer waarschijnlijk een eerste oorzaak van wrok bij den landsadvocaat tegen JAN VAN HOUT.

Aanvankelijk is de belangstelling van BUYS voor de Universiteit zeer gewaardeerd, maar langzamerhand gaat hij steeds meer in onze oogen willekeurig en zonderling optreden. Was dit louter heerschzucht of zat er een verdedigbaar, welbewust beginsel achter? Uit gebrek aan sprekende feiten durf ik geen beslist oordeel uit te brengen, maar onmogelijk acht ik het niet, dat BUYS van den aanvang der troebelen af het beginsel van volledige godsdienstvrijheid au sérieux heeft genomen en dat hij hierdoor later soms in botsing met zijn medestanders kwam. In 1584 wil hij buiten Burgermeesteren en de juridische faculteit om een vurig katholiek, THOMAS ZOESIUS, die te Leuven had gestudeerd en evenals BUYS uit Amersfoort afkomstig was, door curatoren tot professor laten maken. Ook met LIPSIUS had hij ongenoegen — en dit steunt mijn vermoeden over zijn vrijzinnige beginselen weer niet, — over de benoeming van GISELINUS. En als LIPSIUS in 1591 is verdwenen, vergaderen de curatoren over de zaak, zonder curator BUYS daarbij te roepen. 27 Juni 1591 schrijven zelfs curatoren en burgermeesteren van Leiden aan de Staten van Holland, dat zij niet langer met curator BUYS willen samenwerken.<sup>2)</sup> VAN HOUT nam in het college van curatoren en burgermeesteren natuurlijk officieel een ondergeschikte plaats in, maar zoover ik zijn persoonlijkheid heb leeren kennen, was hij er de man niet naar om zich eenvoudig tot klerken-werk te bepalen en dat hij er de handigheid van had om door een kleine opmerking zelfs een geheele vergadering in de door hem gewenschte richting te leiden, heeft hij reeds in de dagen van het beleg bewezen.<sup>3)</sup> Is het niet zeer wel mogelijk, dat de gespannen verhouding, die er tusschen BUYS en VAN HOUT, VAN HOUT, *die tevens de intimus was van LIPSIUS*, moet bestaan hebben, van aanmerkelijken invloed is geweest op het besluit van curatoren? En kan dan het besluit van dijkgraaf en hoogheemraden om niet meer met VAN HOUT te willen besnoeieren niet beschouwd moeten worden als de misschien kinderachtige maar toch psychologisch verklaarbare terugslag op het besluit van 27 Juni 1591?

1) VAN EVERDINGEN, Paulus Buys, p. 123 vlg.

2) Toch schijnt hij nog eenigen tijd gehandhaafd te zijn, ten minste BRONCHORST noteert in zijn Diarium op 4 Febr. 92: „Conventus habitus curatorum sine Busio,” p. 31.

3) FRUIN, Beleg en onzet der Stad Leiden, Verspr. Geschr. II, p. 434.

*Oud-Holland* 1906/7.

Deze meening wordt gesteund door de volgende passage uit de brieven van LIPSIUS en VAN HOUT:

„Scripsi ubertim in Fasciculo grandi in quo illae ad curatores et consules quae omnia iudicio et consilio tuo permisi, diriges illa, spero, imo scio (quid enim de tam fido amico dubitem?) pro voluntate mea et pro bono; sic tamen ut nolim te invidiae aliquid suscipere aut molestiae nostra causa. *Busium et tales novi*. Publice igitur dissimula, privatim uxorem consilio juva. — Duo vos estis (tecum Douza) a quibus divelli mihi dolor est et erit” (Juni 1591 uit Spa) <sup>1)</sup>.

Hoe BRONCHORST over het proces dacht, vinden we kort en krachtig in zijn diarium <sup>2)</sup> uitgedrukt, en die meening zal wel de publieke opinie zijn geweest: „Ventilatus processus in Curia inter Excuratorem Busium et hujus urbis Secretarium, qui instituit actum injuriarum contra Busium eumque graviter accusavit quod famae et honori ejus obtrectatus fuerat. Busius non fuit praesens, atque se excusari voluit ex suggestionem Secretarii Heimradiorum se has criminationes instituisse. Sed tota causa pertinere ad defensionem privilegiorum Senatus videbatur, itaque Hautenus inique et sine ulla causa a Busio vel altero Secretario diffamatus est, qui videntur sibi ipsi suis humeris malum accersivisse” (5 Juni 1593).

Dit alles, ook in verband met wat we hierboven reeds uit de processtukken hebben geciteerd, maakt het voor mij zoo goed als zeker, dat BUYS bedoeld wordt door VAN HOUT, waar deze in zijn testament zegt, dat DIRC VAN EGMONT het proces alleen begonnen is „ten welgevalle van eenigen mijner afgunstigen” etc. (Zie hiervóór). Konden we nu nog maar bewijzen, dat VAN HOUT inderdaad BUYS „in pericel van tleven” heeft geholpen! Was het misschien in de Leicester-sche troebelen te Leiden of toen BUYS gevangen naar Utrecht was gevoerd? Maar ook zonder dat bewijs kunnen we vrij wel met een gerust geweten BUYS de schuld op de schouders laden.

Thans moet ik nog meedeelen, wat het resultaat was van mijn onderzoek naar den loop van het geding voor het Hof van Holland. Laat ik beginnen met te erkennen, dat ik den moed niet gehad heb, dit onderzoek tot in zijn uiterste consequentie voort te zetten. De eenige bron, die men mij op het Rijksarchief in Den Haag kon aanwijzen, waren de „Registers van de acten van de dingtalen. Met de meeste bereidwilligheid zijn ze door Mr. A. TELTING tot myn beschikking gesteld en twintig dezer folianten, bevattende de dingtalen van Juni 1593 tot 13 December 1596, heb ik met vorschenden blik doorloopen; de geheele reeks tot den dood van JAN VAN HOUT in 1609 toe kan dus ongeveer negentig

<sup>1)</sup> BURMAN, Sylloges epistolarum, I, p. 84.

<sup>2)</sup> Uitgave VAN SLEE in de Wrk. van het Hist. Gen. p. 58-59.



deelen vormen en om die alle negentig blad voor blad na te kijken, — dat toch is de eenige weg om den inhoud te leeren kennen, — was me wel wat kras, vooral ook omdat ik vreesde, dat, al vond ik nog een paar verslagen van zittingen na 1596, of zelfs een eindbeslissing na het tijdstip, waarop VAN HOUT zijn testament schreef, 10 Sept. 1606, toch die zeer beknopte verslagen de eigenlijke motieven, die geleid hebben tot heel het getob van VAN HOUT, niet beter zouden belichten.

Den derden November 1593 kwam de zaak het eerst voor in Den Haag. ANTHONIS VAN SLICHTENHORST <sup>1)</sup>, procureur van DIRC VAN EGMONT „impetrant van reformatie met surcheantie”, vraagt te „deduceren tot nullite ofte correctie vant vonnisse van schepenen van Leyden in questie ende doende van nyeus recht, dat de gedaechde verclaert soude werden tot syn eysch ende conclusie in conventie ter eerster instantie opten impetrant gedaen ende genomen nyet ontfanckelyck ende, off *hy all eenichsins ontfanckelyck bevonden mochte werden*, (des neen) by ordine dat hem d'selve synen eysch ende conclusie ontseyt ende d'impetrant daer van zoude werden geabsolveert.” Verder verzoekt hij, dat VAN EGMONT zijn eisch, in reconventie voor de vierschaar op JAN VAN HOUT gedaan, zal worden „geadiudiceert” en dat de kosten zullen zijn voor VAN HOUT. JOOST VAN RYN, de procureur van VAN HOUT, vraagt natuurlijk „approbatie van den vonnisse” van de vierschaar. Het resultaat van eenige re- en duplieken is, dat het Hof „ordineert, dat die voorsz. pertyen tot pericule van den zelven gedaechde schrijven zullen by memorien ende advertenties van recht en daer by vougen zulcke stucken ende munimenten als elcx van hen luyden believe zal te exhiberen.” Van al dit bewijsmateriaal is niets meer te vinden.

„Meesters FREDERICK VERHORST ende FRANCHOIS DE CONINCK” waren de „raedsluyden als commissarissen ter audientie van den rolle gecommitteert.”

In de latere deelen komt de zaak nog wel eens aan de orde, b.v. 11 October 1594 („Hof 2119”), maar men verneemt niet veel meer, dan dat verklaringen zijn gedeponneerd, copie authentique is ingeleverd, dat weer gevraagd is te „produceeren tot verificatie van zyn additien alzulcke munimenten alst goetduncken zal,” maar van den *inhoud* van al die paperassen zwijgen de acten.

Voor zoover ik heb kunnen nagaan, kan het doorhalen van EGMONT'S naam onder het billet van Januari 1591 geen vlek op VAN HOUTS naam achterlaten; maar er ging niets van af, hij had het feit, hoe onschuldig misschien ook in zich zelf, bedreven. Voor dit onveranderlijke stond het Hof en daardoor zou

1) Register van XVIIIen Octobris 1593 tot XXIIen Novembris anno voorsz., gemerkt „Hof. 2115.” Van pagineering is niets meer te ontdekken; de acte staat zoo wat midden in het boek,

het misschien gedwongen geweest zijn een voor VAN HOUT ongunstig vonnis te vellen, wat het wellicht om VAN HOUT zelf niet wilde, te meer daar de mogelijkheid bestond, dat deze gehandeld had onder den drang van sommige leden van den Leidschen magistraat. Ook blijft het mogelijk, dat geheimzinnige machten onder den invloed van VAN EGMOND een beslissing hebben tegen gehouden; dit was wel de meening van VAN HOUT zelf. Ziedaar een paar vermoedens, waarom VAN HOUT zoo lang vergeefs om recht heeft gevraagd bij het Hof.

JAN VAN HOUT zelf heeft tijdens zijn leven, toen het proces al eenige jaren voor het Hof aanhangig was, over zijn zaak een brochure gedrukt. In de bibliotheek van het Leidsch archief berust: „Openinge van de grontoorzake daer mede JAN VAN HOUT secretarys der stadt Leyden niet zonder openbare calaenge beschuldicht ende betegen wort.” Onder dien titel worden aangehaald Job V. 2, Prov. XXIII. 6 en Prov. XIV. 30. Behalve die titel zijn er nog slechts twee en een halve bladzij druks bewaard; één bladzijde aan de keerzij van den titel en dan daaraan vast nog anderhalve; het buitenste blaadje is dus alleen bewaard en er zijn nog minstens vier andere pagina's geweest, die juist het verhaal van het gebeurde inhielden en voor ons van groote beteekenis zouden zijn. Nu is alleen aanwezig het begin en het slot van het boekje, die ons niets nieuws leeren. 't Is mij niet gelukt een ander exemplaar op te sporen en ook den Heer OVERVOORDE is er geen bekend. Daar de zaak zulk een algemeene bekendheid begint te krijgen zegt VAN HOUT op de eerste bladzij, „dat ooc verscheyden luyden, vander zaken niet behoorlicken onderrecht zijnde, daer van verscheydenlicken gevoelen ende spreken, docht het mij niet ongeraden opt cortste yet daervan aen den dach te brengen, alleenlicken om myn onschult bekent te maken, my onder den schilt schuylen te beschutten, geensins om myn afgonstige mit geweer oft scheltwoorden weder te bevichten of te betichten, daer van ic my tot noch toe ten hoochsten gemijt ende voorts voorgenomen hebbe te doen, als nu ooc mit verzwyinge van haer namen als die hem zelfs tot noch toe genouch bekent gemaect hebben, meerder zullen.” Dan volgt datgene waarvan men hem beschuldigt, maar juist als hij aan een weerlegging en verklaring beginnen zal, breekt het fragment af. Aan het slot gaat hij verder: „Dees schantvlecken werpt men my niet simpelicken voor de schenen, mer stort men my opten rugge, niet alleen mit schoppen ende mouwen, mer mit karren, wagenen, ja geheele schepen ende hiermede zouct men my te benemen tliefs te pant als eer, naem ende faem, de behoudinge van twelc den jongen kinderen innegeplant wort voor alle tgeen verliesbaar is. Weet yemant, wie hy ooc mach wezen, tzy die hem tot mynen last, zo gezeyt wort, geïnformeert heeft, of andere uyt de voorgeroerde zaecke, die ic hier naectelicken ende zo die inder waerheydt geschiet



is, gelijc mijn afgonstige zelf bekennen moeten, als niet anders voorgevende, of uyt yet anders daer in ic my in mijn ampt ontgaen mochte hebben, eenich delict ofte mesuys te smeden, waerom zwychtmen? — — — Een dinc verheucht my zeer, dat ic, hebbende zo groote ende vele afgonstige, myn qualic varen ende bederf zoucken, hem zelfs zo grootelic daer inne zouden verblyden, ende omme daer toe te geraken nu al ettelicke jaren mit aernts oogen op alle myn doen ende handelingen geacht ende gewacht hebben, dat zy, hoe wel ic als andere menschen tot quaet doen, vallen ende zondigen genegen zy, tot noch toe geen ander zaecken om te berispen, beschuldigen ofte calangeren en hebben connen vinden in my."

En wanneer we al de feiten, waarvan we nu kennis namen buiten de brochure om, thans nog eens over zien, dan komt het me wel voor, dat VAN HOUT zelf hier een juist oordeel over de zaak formuleert: hij is het slachtoffer van haat en afgunst en als men werkelijk een ernstige beschuldiging tegen hem had kunnen inbrengen, men zou het niet hebben gelaten. Opvliegend was hij, plotseling opstuivend en in staat tot een dolle streek, als hem iets tegen de borst stuitte, — zou hij ds. TALING niet een kogel door het lijf gejaagd hebben onder de preek, als VAN DER WERF hem niet had tegengehouden? — misschien wel met wat al te fellen ijver strijdend voor wat hem nu eenmaal waarheid en recht scheen, maar, een bedrieger en falsaris is VAN HOUT nooit geweest. We kunnen ons levendig voorstellen, dat het zijn vijanden merkwaardig goed gelukt is, hem heel wat ellende en jaren van onrust en kwelling te bezorgen. Maar toch als we thans de zaak uit de verte bekijken, dan kunnen we toch wel tot geen andere conclusie komen dan: zie hier helden van een vrijheidsoorlog in al hun kleinheid. VAN EGMONT klaagt VAN HOUT aan van iniurie; VAN HOUT doet het terug om een nietigheid, die opgeblazen wordt tot een misdrijf, waar de doodstraf op staat. BUYS kan zijn zin niet krijgen en VAN HOUT staat hem bij kleinigheden in den weg; BUYS wordt misschien onder den invloed van VAN HOUT uit het college van curatoren geweerd; BUYS weert op zijn beurt VAN HOUT uit het college van Hoogheemraden en wreekt zich verder door schelden en verdachtmaken. Wat lijkt dat alles onbeteekenend en kleinzielig, al die kleine venijnigheidjes, waarmee verschillende menschen maanden en jaren lang, elkaar en zichzelf dagen en nachten onnoodig het leven zuur hebben gemaakt!

En het is zoo gebleven tot op dezen dag.





KLEINE BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE SCHILDERIJEN  
VAN 'T AMSTERDAMSCH E CHIRURGIJNSGILD,  
O. A. VAN DE ANATOMISCHE LES VAN REMBRANDT

DOOR

DR. GEY L.

---

**B**IJ het bewerken en bestudeeren van de notulen en resolutiën van het Amsterdamsche Chirurgijns gilde, viel mijn oog op een paar notities, die dezer dagen, nu men zich opmaakt den driehondersten geboortedag van Hollands grootsten schilder feestelijk te herdenken, misschien meer dan anders het geval zou zijn, op belangstelling mogen rekenen. Zij zijn van de hand van den overman-deken Abraham Titsingh, die van burgemeesters de opdracht uitgelokt en verkregen had om te samen met vijf nieuwgekozene, door hem zelf voorgestelde bestuursleden te trachten orde en regelmaat te brengen in den ontwrichtten en ontredderden toestand der vereeniging. Hierin is hij, dank zij de krachtige hulp zijner medebestuurders, buiten verwachting spoedig en gelukkig geslaagd. Hij bezat de daarvoor noodige en onmisbare eigenschappen; hij durfde de koe bij de horens vatten. En zoo is het hem, zoowel door het onschadelijk maken van onwaardige, tot aanzien gekomene leden van 't gild en het uitdrijven van binnenge-smokkelde onbevoegden als door het strenge handhaven en het verscherpen der bestaande verordeningen in korten tijd mogen gelukken de gewenschte verandering en verbetering in den maatschappelijken en geldelijken toestand van het gilde en zijn leden tot stand te brengen.



Reden te over om aan het gilde een schilderij te geven „tot een gedagtenisse en beeltenisse van de ses overliden die het gilde reformeerden, met en neffens den Heer professor W. ROËLL, die hun ook met zijn portrait in gemelde schilderei in een lijstie vertoond, heeft willen vereeren en geplaatst boven het hoofd der decanus (ABRAHAM TITSINGH), neffens deze zit de eersten boekhouder W. v. WESIK, dan staat weizende de eerste kleine kassier W. MONNIKHOF, dan zit de seconde boekhouder J. DE BRUIN en naast hem staat de jongste overman onzen armmen bezorgende, daaraan zit de eerwaarden oud-vader mede-president en proevmeester B. VERMIJ. Nog wordt meegedeeld, dat, „dit schilderen overliden circa f 600 gekost heeft buiten en behalve 't geen de professor aan Mr. QUINKHARD vereerd heeft, terwijl er bizonder de nadruk op gelegd wordt, dat de overliden „om haar schilderei te plaatsen geen andere stukken hebben benadeeld, dat alle de schendingen aan de aloude en selfs mindere stukken gepleegt, laatstelijk aan dat van de schilder BOONEN, al is gedaan voor dat sij een heurer sessen oit dagten om overman te worden.”

Maar niet alleen door „schenderijen” liepen de kostbare kunstschaten van het gilde gevaar. <sup>1)</sup> Van 41 October 1732 dateert de opmerking van TITSINGH: „Omdat overliden bevonden hebben dat in onze schoorsteen hier op de gildekamer een groot vierkant gat is, waardoor de kamer dikmaal vol rook van de buurgildens gestookt wordt, zo is geordonneert te maken een koperen tregter, waardoor zal kunnen belet worden, dat geen rook van de buuren onze Huiscieraat bederft.” En den 10den November daaraanvolgende heet het: De professor en overliden gezeten zijnde werd de kamer tot stikkens toe vol rook gevonden en gerapporteerd, dat sulks dikwijls gebeurde, doordien de schoorsteen van 't schoenlappers comptoir in de onze loopt en door welk inconvenient, zeer dikwijls onze gildekamer vol rook bevonden word en waar door onse ornamenten, insonderheyt de schilderijen, bedorven worden; waarom overliden hebben geresolveert en geordineert om ten laste van den gilde in de schoorsteen te stellen een koperen tregter, om daardoor, is 't mogelijk, te verhoeden de rook van onze naburen.”

En reeds den „9 May” van datzelfde jaar was besloten, „om alle schilderijen te doen ophelderen of schoonmaken en te repareren de mantel van de prof. N. TULPIUS afgeschilderd, zijnde versengd doordien een vuurge rook langen tijd tegen dat schoone stuk van REMBRANDT heeft geklommen en om sulks verder te verhoeden is het kassiën dat in de hoek bij het torentie gestaan heeft gezet naast de schoorsteen”.

1) Dat de gildemeesters soms vreemd omsprongen met de hun toevertrouwde schilderijen, blijkt ten duidelijkste uit een opmerking van 9 December 1682: „Is weer beslooten het schildery van den E. Burgern. SEBASTIAAN EGBERTSZ wederom te plaatsen, daar syn E. van outs gehangen heeft om in 't toen komende sulcke abeizen te mijden en niemant geen offensie te geven en voornamentlyck aan haer groot Ed. Achtbaarheden.

De schilder QUINKHARD werd met de gewenschte herstelling en schoonmaak belast en vier en een halve maand later, op den 20<sup>sten</sup> September, vind ik vermeld, dat deze „op onze gildekamer gebragt (heeft), opgeheldert het stuk waarin de Heer professor JOAN FONTEYN beneven agt overliden in der tijd geschilderd zijn en sedert door een ongelukkige brand hier op de gildekamer geweest geschonden; nu door order de presente overliden gecorrigeert.”

Dit laatste heeft men cum grano salis op te vatten. Dit volgens J. GOSSCHALK schoone stuk, een meesterwerk van NICOLAUS ELIAS, is niet in zijn geheel behouden gebleven; men heeft er een stuk van moeten wegsnijden (zie TILANUS, Beschrijving der schilderijen, afkomstig van het Chirursgijsgild te Amsterdam, 1864.) Maar in elk geval is het er beter afgekomen en heeft het van den ongelukkigen brand van 8 November 1723 minder geleden dan de in 1656 door REMBRANDT vervaardigde schilderij, waarop de praelector J. DEYMAN en de toenmalige overliden afgebeeld zijn en dat grootendeels vernield is.

Tegelijk met het stuk van ELIAS werd teruggebracht „het stuk van REMBRANDT” waarin „gecorrigeert” was „de mantel van de heer Professor NICOLAUS TULP, ook gebrand zijnde voor bladders en op eenige plaatsen de verwen ten enenmaal van het doek geborsten, zo hebben de overliden ook goet gevonden dien professor hoog loffelijker gedagtenisse, met een nuwen mantel te voorzien.”

En eindelijk deelt dd. Maandag 16 October 1747, de toenmalige deken, J. LAKEMAN, mede, dat dit doek nog aan andere gevaren blootgestaan heeft. „De gildeknecht geeft aan overliden te kennen, dat het schildery Tulp door lekkasie mogt beschadigt worden, hebben overliden aan de gildeknecht gesegt dat door de timmerman te laten onderzoeken nevens de schilder J. M. QUINKHARD.

Rijswijk (Z. H.) 7 Juni 1906.







## REMBRANDTS ZOOGENAAMDE JODENBRUID UIT DE KOLLEKTIE VAN DER HOOP

DOOR

JAN VETH.



De opvatting welke men langen tijd van REMBRANDT heeft gehad, als zou hij een soort van onwetende en niets ontziende geweldenaar in de kunst zijn geweest, die, zooals de goede ANDRIES PELS het uitdrukte „alles uit zichzelf te weten onderwindt,” heeft van lieverlede voor een andere, juistere plaats gemaakt. Ongetwijfeld was de groote Hollander weinig gediend van dat uiterlijk navolgen van vreemde voorbeelden zonder eigen leven, dat de vroegere en latere Italianisanten op zoo meestal droevig-steriele wijze in praktijk brachten. Maar de bewering van HOUBRAKEN, dat hij „zig vernoegde met het leven te volgen, zooals het voorkwam zonder eenige keus daar ontrent te maken” is wel een van de stoutste onwaarheden die men omtrent den zoo vaak misverstanen meester te berde kon brengen. Trouwens HOUBRAKENS eigen meedeedeeling dat REMBRANDT „wel een dag of twee konde doorbrengen om een Tulleband naar zijn zinlikheit op te tuigen,” is daarmee in de meest flagrante tegenspraak. En niet enkel in zijn onmiddellijke waarneming der natuur, ook in den grondslag van zijn concepties, in zijn sujetten,

*Oud-Holland 1906/7.*

in zijn samenstellingen, in zijn optooisels, in zijn houdingen, is REMBRANDT nooit moede geworden, door de meest weloverdachte keuze, zijn werk altoos volkomener uit te bouwen. Het latere onderzoek heeft aangetoond, hoe zijn buitengewone schatkamer van allerlei kunst hem nog heel wat meer mocht zijn dan een verzameling van verblindende rariteiten, en de terloopsche mededeeling van den zooeven genoemden PELS, dat

„hij tot zijn voordeel nam  
„Wat ooit uit's waerelds vier gedeelten herwaarts kwam,”

kan in waarheid heel wat wijder gelden dan de taaie rijmelaar er ooit mede heeft bedoeld. Inderdaad is de als een barbaarsche vrijbouter voorgestelde REMBRANDT van een eruditie geweest, welke voor die van geen enkel kunstenaar van zijn tijd behoeft onder te doen, en heeft hij van zijn diepgaande kennis van vroegere en latere kunst een zóó vruchtbaar gebruik gemaakt, dat de lijst niet afgesloten wordt van de schilderijen en gravures en teekeningen, waaruit hij, meer of min onmiddellijk, iets ten bate zijner eigen scheppingen heeft te pas gebracht.

MAERTEN VAN HEEMSKERCK, H. S. BEHAM, DÜRER, ELSHEIMER, RUBENS, LUCAS VAN LEIDEN, GOLTZIUS, LASTMAN, BUYTEWECH, LEONARDO, GENTILE BELLINI, RAFAEL, TITIAAN, VITTORIO PISANO, CARPACCIO, MANTEGNA, SEGHERS, deze meesters en nog verschillende anderen heeft hij kennelijk aandachtig bestudeerd, en in hoofd- of in bijzaken van zijn werken blijkt duidelijk hoe die studie vrucht gedragen heeft.

Ieder die wat nader met REMBRANDTS kunst heeft omgegaan, ontmoet nu en dan op schilderijen of op prenten van zijn voorgangers nog weer eens motieven, die in des meesters werk verbruikt terug te vinden zijn. Zoo trof mij onlangs in het voorbijgaan, dat in een der houtsneden uit DÜRERS *Marienleben* (B. 89) de zware man opzij juist zoo met opgeheven arm aan zijn muts trekt, als een eveneens dikke figuur onder de toeschouwers op REMBRANDTS *Triomf van Mordechai* (B 40) dat staat te doen. Daar REMBRANDT DÜRERS prent gekend moet hebben, valt hier aan een voorbeeld van hoe „les beaux esprits se rencontrent” moeilijk te denken.

Sterker intusschen verraste mij de ontleening van een grooter totaal-motief, toen ik in de Ermitage te Sint-Petersburg het bij VAN MANDER terecht reeds zoozeer geprezen hoofdwerk van LUCAS VAN LEIDEN, de Genezing van den blinde van Jericho aanschouwde. Want duidelijk is het, hoe, bij ongetwijfeld een veel grooter gebondenheid, heel het motief van de Honderdguldensprent op de kompositie van het belangrijke werk van REMBRANDTS Leidschen voorganger terug te brengen is. Niet alleen staat de Christusfiguur bij REMBRANDT op dezelfde







MODERNE COPIE VAN FABRIS IN DE ACADEMIE TE WEENEN,  
naar een *Minnend Paar* van TITIAAN, GIORGIONE of BORDONE.







REMBRANDTS ZOOGENAAMDE JODENBRUID UIT DE KOLLECTIE VAN DER HOOP  
(Rijks museum).



plaats in de kompositie als bij LUCAS, en heeft REMBRANDT hem alleen naar ons toegewend, maar de gansche groep links van de Farizeeërs met de op den rug geziene vrouw, beantwoordt op de befaamde ets geheel aan de groep, die in LUCAS' schilderij op gelijke wijze de kompositie aan die zijde afsluit, en die eveneens naar Christus toe een op den rug geziene figuur vertoont. Wat de stoet der zieken en gebrekkigen bij REMBRANDT aangaat, ook bij LUCAS is de rechter helft van het tafereel door een rij van terzijde gezien aantredende figuren ingenomen. En de aëmechtig liggende vrouw, die bij REMBRANDT den midden-voorground op zoo bizondere wijze markeert, is niet anders dan een schoone ontwikkeling van een ongeveer evenzoo liggenden jongen, dien men bij LUCAS op dezelfde plaats aantreft.

Nog onverwachter is het echter, in een schilderij uit Rembrandts laatsten tijd, en waarin men juist zou meenen zoo heelemaal REMBRANDT en niets anders dan REMBRANDTS eigen, bijna grillige ingeving te vinden, een nauwe aansluiting aan een Italiaansch kompositie-motief te kunnen nawijzen. Toch is dit zonder twijfel het geval met de zoogenaamde Jodenbruid uit de kollektie VAN DER HOOP in het Rijksmuseum,

Men heeft in dit schilderij, behalve dan een Jodenbruid, ook een voorstelling van Ruth en Boas jazelfs een scène uit de geschiedenis van Juda en Thamar gezocht. In den laatsten tijd echter is, onafhankelijk van elkander, door Dr. BODE en Dr. VALENTINER het vermoeden uitgesproken, dat men hier eenvoudig REMBRANDTS zoon TITUS met zijne bruid MAGDALENA VAN LOO voor zich zou zien. Het is waar, dat men in den man allicht een ouder persoon zou zoeken, reden dan ook, waarom men op het denkbeeld van een Boas gekomen moet zijn. Maar het lijdt geen twijfel of het eenig overgebleven kind van de jonggestorven SASKIA was ziekelijk van gestel en vroeg verouderd, en het is door het dieper uitgraven van de expressie, dat REMBRANDT bovendien zijn modellen vaak heel wat ouder dan zij waren heeft weergegeven. Hoe dit zij, ook het feit dat de schilder dit motief blijkbaar ontleend heeft aan een Venetiaansch schilderij, dat wel niet anders dan eenvoudig een Minnend paar kan voorstellen, maakt het waarschijnlijk, dat men hier minder met een bijbelsch sujet, dan met een min of meer fantastiesch ingekleed portretstuk te doen heeft.

Want dat het motief in den grond op dat van een ander stuk gebaseerd is, moet een ieder opvallen; die de hier bijgevoegde illustraties ook maar even vergelijkt. Om een duidelijker cliché te verkrijgen gaven wij hier de afbeelding niet van een origineel, dat in minder goeden toestand is, maar van een ongeveer vóór vijftig jaren gemaakte copie naar een schilderij dat toen waarschijnlijk in handen van koning WILLEM II was, doch waarvan verscheiden varianten voor-

komen, die aan GIORGIONE, TITIAAN of BORDONE worden toegeschreven (Zie *The Burlington Magazine*, May 1906) Een van die reeds in de zeventiende eeuw verspreide exemplaren dezer voorstelling van een Minnend paar blijkt REMBRANDT te hebben gekend.

Wanneer men zich de tamelijk onverklaarde derde figuur op het Venetiaansche stuk wegdenkt, dan blijft er in de twee hoofdpersonen een driehoekig besloten groep over, die REMBRANDT als lijnmotief aantrok, zooals hij van jongs af aan den pyramiedvorm in zijn komposities nagejaagd heeft. Behalve in dien driehoekigen bouw der twee figuren, volgde hij den Venetiaan in de kleeding en zelfs een weinig in de typeering van den man. De overeenkomst in de kleeding ligt niet alleen in den hoed en het loodrecht geplooid borststuk, maar vooral in de wijduithangende zwaar-zijden mouw, die zich bij REMBRANDT op geheel gelijke wijze als bij zijn voorbeeld afteekent. Maar nog haast opvallender is de overeenkomst in de bijzondere plaatsing van de handen, de linker over den linkerschouder van de jonge vrouw neergelegd, de rechter uitgespreid tegen haar hart.

Maar hoe heeft REMBRANDT, bij een uitgaan van dit lijn- en houdingsmotief, de kompositie vervolkomend, veredeld, verinnigd! Hoe maakte hij haar zich slechts tot een stramien, waarop hij zijn veel dieper verrukkingen kon uitbeelden!

Den koel pozeerenden man gaf hij een oneindig waardiger, diepzinniger gebarende, verdiepter dramatische houding, door, in plaats van hem rechtopgesteld den toeschouwer star te doen aankijken, hem zacht tot de jonge vrouw te doen overbuigen, en weemoedig langs haar heen te doen zien. En die vrouwelijke figuur zelf, hoe herschiep hij haar van een smachtende of bezwijmende courtisane, die niets in zich draagt dan wat zij vertoont, tot een schoon en verwonderd menschenkind, dat, met het half afwerende, half toch streelende gebaar van haar schuchtere tasthanden, de, in het deels terugtrekken, deels voorover neigen van haar prachtig raadselachtig kopje, reeds zoo wonder uitgedrukte, zacht-troonende innigheid van haar prachtig vrouwelijken schroom, nog fijner accentueert.

En zoo illustreert een vergelijking van dit REMBRANDTS onvolprezen schilderij, met het zooveel meer theatraal vertoonende, zooveel minder geheim openbarende werk, waarvan hij bij zijn conceptie kennelijk uitging, nog haast duidelijker dan eenige andere der nawijsbare ontleeningen, die de meester aan vreemde motieven heeft gedaan, hoe REMBRANDT, ook aan het gewoonste, soms het triviaalste en bijna het meest uiterlijke, een wonderen gloed van innerlijk leven wist bij te zetten, die ten slotte wel het wezenlijkste blijft uitmaken van zijn onbegrijpelijk doordringende kunst.

Juni 1906.

---





NALEZING VAN DE STADSREKENINGEN VAN AMSTERDAM  
VAN AF HET JAAR 1531

DOOR

EDUARD VAN BIEMA.

III.

---

fol. 194<sup>vo</sup>

**V**AN HEG tinnegieter betaelt de some van zeven  $\bar{k}a$  gul tien stuvers ende elf penn hollants over die betael van acht en twintich pont den ende een vierendeel nyeuw-tins tot vier st XII penn 't pont daer inne gerekent IIIII St. van zuylen van zes pont oudt tins ende twaelf stvrs van een kannetgen by hem deser stede geleverd etc. I L V<sup>sc</sup> Id IX<sup>tp</sup>.

fol. 197<sup>vo</sup>

Meester JOEST JANS  $\bar{z}$  beeltsnijder. Ende C gul by die burgermren hem toegevonden voer sijn cunst, moyeten, arbeyt ende vacatiën van een nyeuwe caert te maicken van allen die lande, waeteren, waetertochten omtrent Aemsterlant leggen ende die grensinghe an Hollant ende Stichtse land strecken, tot behouff dezer stede gemaickt ende geleverd op die tresorye deser stede, etc.

1570

fol 115<sup>vo</sup>

MARIE SIMONS DR als moeder van oude kerck binnen deser stede betaelt

de some van vier ende twintich  $\bar{k}\bar{a}$   $\bar{g}\bar{u}\bar{l}$  ten pryse voorsz by den burgerm $\bar{r}$ n van wegen deser stede de voorsz kercke geschoncken totte goude frangien die daer hangen ende gemaickt zyn ande canten vant goude cleet dat over den arek hangt alsme generaele processie houde met thoech waerdige H. sacrement etc.

IIII L.

fol. 119.

JAN CLAES VAN HOPPEN oudt-burgerm $\bar{r}$  deser stede betaelt de some van twee ende dertich  $\bar{k}\bar{a}$   $\bar{g}\bar{u}\bar{l}$  ten pryse voorsz. over gelycke some by hem betaelt KARM COENRAETS  $\bar{z}$  deur handen van CHRISTINA HENRICX DR. ter cause van acht glaesen by hem gemaickt ende geleverd int collegie van myn hee den president VIGLUIJS ten bevele van burgerm $\bar{r}$ n ende van wege deser stede aldaer geschoncken etc.

V L VI sc. VIII d.

fol. 122<sup>vo</sup>.

Ende noch een  $\bar{g}\bar{u}\bar{l}$  vant harmaicke vant waepe deser stede staen inde glaesen vande voerzaele van myn Heere den president voerden hove van Hollant

fol. 209<sup>vo</sup>.

JOOST JANS  $\bar{z}$  beeltsnyder betaelt de some van vier ende twintich  $\bar{k}\bar{a}$  te wetene XVI gelycke  $\bar{g}\bar{u}\bar{l}$  over syn verdiende loen van twee caerten by hem ten bevele van burgerm $\bar{r}$ n gemaickt tot behouff deser stede een cleyne caerte beroeren van Aemstellat ende noch ee ander caerte van Diemer meer, noch II  $\bar{g}\bar{u}\bar{l}$  van Coecker totte groete caert van Aemstellant ende vant stofferen van voorsz. caert II  $\bar{g}\bar{u}\bar{l}$  mitsgaeders IIII  $\bar{g}\bar{u}\bar{l}$  X st. by hem betaelt JACOB MARTS  $\bar{z}$ n vant beschrijven van voorsz cleyne caerte etc.

IIII L.

1571.

fol. 91.

STYN SYBRANTS DR. en MARRY SIMONS DR. bet. de somme van tachtich  $\bar{k}\bar{a}$   $\bar{g}\bar{u}\bar{l}$ ., als moeders van oude kerck binnen desz stede, by burgem $\bar{r}$ n de selver kercke gesconcken tot borduerwerck vant gouden kleet datme over den arck hanckt als men gnale processie hout metten hoochweerdigen h sacremente etc.

XIII  $\text{g}$  VI sc VIII d.

fol. 91<sup>vo</sup>.

CORNELIS PIETERS  $\bar{z}$  drapenierder bet. de somme van drie  $\bar{k}\bar{a}$   $\bar{g}\bar{u}\bar{l}$ d. over betalinge van een glas by myn heer den burgem $\bar{r}$ n van desz stede wegen gesconcken de selver stede maickelaer binnen der stede van Brugge in syn nieuwe huys etc.

X st. vlms.



fol. 187.

JOOST JANS  $\bar{z}$  beeltsnyder bet. de somme van zes guld. van XX st tstück ter eanse dat hy ter versoecke van myn heeren den burgemren desz. stede tot behoef der selver gemaickt heeft een patroon van een galeye, ende roybaerts mitsgaders een caerte vand Overtoom etc.

I  $\mathbb{R}$  vlms.

1573

fol. 85<sup>vo</sup>

JOOST JANS  $\bar{z}$  beeltsnyder betaelt de somme van negenendertich guld. Te weten XXX guld voer syn arbeyts loon vant maicken van twee caerten van Amstellant gesconcken den hee van BAIRLAYMòT en den hee van NOORTCARMES, en noch IX guld vant beschryven van selve caerten etc.

VI L X sc.

fol. 141<sup>vo</sup>

ALLART VAN DIEMEN vendrich betaelt de somme van tweentsestich guld over de betalinge van een nieuw vendel by hem doen maicken etc.

X L VI sc. VIII d.

fol. 143<sup>vo</sup>

Mr. JOOST JANS  $\bar{z}$  beeltsnyder bet negen guld hem toegevonden over tmaicken van thien houten cleynne sceeggens met een groet houten wraek dienen voer een patroon en wtworp, om int groot na te maicken en daermede de sceepen int Ye gesoncken by den Guesen, weederom wt de gront te winden etc.

I L X sc.

fol. 146<sup>vo</sup>

JOOST JANS  $\bar{z}$  beeltsnyder betaelt de somme van eenenvyftich gul thien str. Te weten XLII gul hem toegevonden vant maicken van twe caerten van Amstellant, dair ingereechent VII gul XVI st van oncosten van lywaed en IX gul X st. by hem betaelt JACOB MARTS  $\bar{z}$  vant beschryven vande selve twe caerten etc.

VIII L XI sc. VIII d.

fol. 148<sup>vo</sup>

JOOST JANS  $\bar{z}$  beeltsnyder betaelt de somme van seven gul over de betalinge van een caert van Waterlant by hem gemaict voer desz stede etc.

I L III sc III d.

*Nalezing van de Rapiamus.<sup>1)</sup>*

1574.

fol. 111v<sup>o</sup>.

Mr. WILLEM VAN BRAECKEL doctor medicinus bet. ses guld. acht st. hem toegevond over zijn advertissemēt, en p̄servatyff jegens de peste gedaen drucke.

I L I sc. IIII d.

fol. 172v<sup>o</sup>.

JOOST JANS z̄ beeltsnyder betaelt drie gul thien st. over een caerte by hem gemnect over desz stede begrypen de Hairlemer meer, d oude Weteringe, Hairlem, Amsterd. Sparendam etc.

XI sc. VIII d.

1577.

fol. 181v<sup>o</sup>.

JOOST JANS z̄ beeltsnyder bet. seven guld. hem toegevoonden over sekerc utworpe en besteck by hem gemaect voor deser stede. etc. I L III sc. IIII d.

1579.

fol. 121.

CORNELIS JACOB WITSS betaelt sestich gulden over twe glaszen by desz stede ghesconcke in die groote kerck te Oudewater mit advys van d. XXXVI raden na luyt die orde van die burghemr JAN CLAIS CAT in date den XV Juny a voorsz en qutce. van CORNELISZ PIETERSZ in zynen naeme is LX guldens.

M. JOOST JANSZ. architect betaelt tsestich hem by Myn Hren burghm̄n toeghevonde over zijn salaris en̄ verdiende loon van het fort buyten de S. Antho-nispoort te ordineren etc.

LX guldes.

fol. 185v<sup>o</sup>.

HENRYE LODEWYCSn. Coperslagher betaelt twee en dertich gulden neghen suvers thien pen̄ over zyn arbeytsloon en̄ materye ghelevert tot het ghewichte van deszr stede waghe mit noch andere dinghen ghelevert in de coecken en̄ op het stedehuys etc.

XXXII g. IX st. X p.

fol. 188.

ROELOFF OTHSn Slootemaicker betaelt een en̄ negentich gulden elff sts twaelf pen̄ over arbeytsloon en̄ materialen by hem ghelevert en̄ verdient an het huyrwerc op d. Capell in d. Calverstraet etc.

XCI g. XI sts XII p.

<sup>1)</sup> De Rapiamus zijn afschriften van de rekeningen, welke de thesaurieren voor zich zelven of tot eigen gebruik gemaakt hebben. Zij komen geheel met de gewone stads-rekeningen overeen, behalve dat nu en dan iets ter opheldering of herinnering daarbij gevoegd is. Om deze reden maak ik voor het vervolg der nalezing van af het jaar 1577 gebruik van de Rapiamus.



1580

fol. 117.

FREDERYC JANSZ goutsmit betaelt ses en̄ tneghentich gulden over zijn arbeytsloon en̄ gout by hem ghelevert tot IX goude scilden ten ordie van myn Hren Burghemrn als zyn Excellie hier ter stede was verscheyden dienaren gheseoncken woighen̄ LVI engels VI aessen tot XXV str̄s, d Engels is mit X gulden voor faets LXXX gulden VI str̄s. Noch drie silveren scilden mede versconcken ter ordie als voor woighen XI loot VI engels III fierlingh tot XXIII str̄s tloot met een gulden voort stuc van faets<sup>n</sup> comt XVI gulden VI str̄s VIII penn. etc.

XC. VI. gulden

fol. 118<sup>vo</sup>

CORNELIS CLAISZ glaisemaicker betaelt drie en̄ dertich gulden voor drie glaszen elc LX voet houdende, fransch glas tot een stoter die voet comt elcke glass VII gulden X str̄s. Noch III gulden X str̄s voor t ghebacken glas welc in elc van die voorsz. glaszen ghestelt is. Hct eerste mit d Wapenen van d prinche van Orangen, stadthouder van Hollandt. Het andere van thoff van Hollandt en̄ het derde mit twapen deszr stede, welcke drie glaszen hy ten bevele van mijn Hren Burghermrn ghemaict heeft en̄ ghestelt over die doer van het nieuwe gasthuys thoe nieuwe nonnen etc.

XXXIII. o. o.

fol. 184.

JACOB ELBERTSZ. clockesteller van d Capel in d Calverstraet ses gulden over een half voorsz. cloc aldair te stelle, te weten het eerste quartier jairs van den eerste Augusti tot den eerste Novembris Ao LXXIX bedient by HENRYC PIETERSZ en̄ het volghende quartier van den eerste Novembris Ao voorsz. tot den eerste Febr Ao XVcLXXX by hem selfs bedient tot drie gulden alle quartier Jairs etc.

VI gulden.

Verkeerde pagineering 182<sup>vo</sup> (moet zijn 192<sup>vo</sup>.)

JAN AER JAENSZn. glaszemaicker betaelt seven gulden over een nieu glas 't welc hy door bevel ven d Regenten van tvrouwen gasthuys van deszr stede wegghen mit twapen der selver ghemaict heeft in het nieuwe gasthuys thoe Oude Nonnen in het Oost van d kercke etc.

VII gulden.

1581.

fol. 173<sup>vo</sup>.

JAN HEGGE tinnegieter betaelt hondert twee ende veertich gul ende twaelf str̄s over de leverantie ende leeninge ofte verhueringe van zeeckere tinnewercken behouwe van zyn Exie gedaen te wete XXIIII groete schaelen t stuk XII st. Noch XXIIII schalen t stuck X str̄s, XXVI kandelaers van tin t stuck X str̄s,

*Oud-Holland 1906/7.*

XIII soutvaeten t stuck V strs, VII waterpotten t stuck X strs, twee bier kannen t stuck XXV strs t smen XLVIII guld. XIII strs. Noch an verscheyden sorteringen van platelen, ende tnegetich tafelborden wegende tsamen II<sup>c</sup> LXXXVI & IIII loot tot XXVI gul. V strs het honderd, es LXXV gul II strs. Noch by de dienstmaecht van Grooff. Sergeant Maior van voorsz. JAN HEGGE gehaelt, II kandelaers het 't stuck XII strs. Noch een soutvat vyff strs; Een kandelaer XII strs, Een waterpot X strs, drie dosyn lepelen t stuck een st. tsamen vier gul VII strs etc.

I C. XLII. XII. o.

fol. 180.

MARTEN VAN ROSSUM betaelt twintich gulden over de leverantie van verscheyden romers tot diversche tyden bij zijn Ge gedaen haelen, mitsgaders andere diversche stenen kruycke totte behouff van syn Exie geleverd etc. XX gulden.

fol. idem.

HENRICK PIETERS zn clockesteller betaelt twaelft gulden vuer zyn extra ordr dienste ende arbeytsloon by he gedaen int vermaecken van nijeuwe tonne tot het horlogie van oude kerck en over het andere nootlycke werck daer an dependeren daer inne hy gevaceert heeft omtrent elff weecke etc. XII gulden.

fol. 182.

JAN CORNELIS zn., slotemaker betaelt negen gulden vyftien strs acht penn. over die leverantie van II C. ende XXX haecken met noch ICLXXXIII boutges met plaetgens tot behouff van 't horologie inde oude kerck etc. IX. XV. VIII.

fol. 182<sup>vo</sup>.

JAN JANSZ tapeschier wercker bet. tzestich gulden over die leverantie van twaelft nyeuwe kussenbladen ten behouve deszr stede geleverd tot vyff gulden t stuck, etc.

LX. o. o.

fol. idem.

ADRIANA JACOBS dr. neyster betaelt vyff ende twintich gulde vyff strs over het opmaicken van twaelft nyeuwe lussenen mitsgaeders voer die oncosten tot behouff derselver cussene gedaen te weten van rootleer, betteeckt ende veren, etc.

XXV. V. o.

1582.

fol. 183.

CORNELIS CLAESZ. glasemaker bet. de somme van veertien gulden negen strs acht penn. over gelycke soe van pen. die hy an desze stede in den jaere LXXIX



verdient heeft voort maecken, repareren en verloten van verscheyde glazen an  
deszr stede woninge en huysen. XIII. g. IX strs VIII penn.

1583.

fol. 193<sup>vo</sup>.

JACOB PIETERSZ. bouckbinder betaelt vier guld. elf str over tbinden van  
verscheyden registre soe van Renteboucken als van 10 pen zedert den XXII  
Octobre LXXXII totte VIIe May Ao LXXXIII etc. IIII gl. XI sts.

1583

fol. 204<sup>vo</sup>

Mr. JOOST lantmeter betaelt de somme van veertien guld over zyn vaca-  
tien en moyten die hy gehadt heeft als men tfort buyte dessr stede maeckte mits-  
gaeders voort maecken van verscheyden caerten soe vant selve fort als andere  
erve die tothet fort nodich waren etc. XIII gl.

fol 205<sup>vo</sup>

JACOB PIETERSZ boucvercop betaelt de somme van twec gulden seven  
strs over de leverantie van zeeckere franschyne vellen tot behouff deszr stede  
gelevert opte secretarie mitsgaeders voor tbinden van zeeckere boucken etc.

II gl. VII strs.

1584

fol. 150

Mr. WILLEM organist betaelt de somme van twaelf gulden vuyt saecke  
hy tot twee verscheyden reysen met twee anderen op te doelen gespeelt en ge-  
songen heeft ten tyde als die heren Burgerm<sup>n</sup> den Grave VAN HOHENLOO en  
den Ambassadeur van Engelandt aldaer te ghaste gelade hadde etc. XII gl.

fol. 217<sup>vo</sup>

Wordt alhier noch vuyt geve gemaect van tzestich gulden die de tre-  
sorieren van jaere LXXXI betaelt hebben voor een glas twelck burgerm<sup>n</sup>  
geschoncken hebben inde kerck tot Oudewater.

fol. 218

CLAES THOMASZ goutsmit betaelt de soe van twee en veertich gulden  
over steecken ende maecken van drie staelen tot behouff van Staelm<sup>r</sup>s die tot  
opsicht vant leggen van verwagie vande wolle laeckenen geccommitteert syn etc.

XLII gl.

1585

fol. 226.

JAN JANSZ. tapeschier betaelt de somme van tzestich gulden over t maicken  
van twaelf cussebladeren mit het stadts wapen tot behouff der selver stede daer  
inne gemaect etc. LX gl.

fol. 226vo

SARA DIRCXdr. betaelt de soe van vier ende twintich gl. over t opmaken van twaelff cussens waerinne gerekent tleer ende veeren bij haer daer toe gedaen etc.

XXIII gl.

1586.

fol. 175vo.

JAN VANDER BEECKE betaelt de somme van elf hondert negen en twintich guld seven strs acht penn over die coop en leverantie van een Juweel daer mede burgerm<sup>n</sup> by advys van XXXVI raeden vereert hebben zyn Exie den grave van Lycester op syne blyde incompste binne des<sup>r</sup> stede etc.

XIC XXIX gl. VII strs. VIII d.

fol. 235vo.

QUYNTIJN HENRICX sn betaelt de somme van seven en vyftich gulden vier strs acht penn. over die leverantie van stoff met syn toebehoeren ende het maecken van twee taffen rocken die de Camer van retorica gebruyckt heeft op ten incompste van sijn Exie de Grave van Licester in de vertoninge die zy ten selve tijde deden.

etc. LVII L IIII sc. VIII d.

fol. 236vo.

JAN EGGE tinnegieter betaelt de soe van ses en tachtich gulden elf strs acht penn over de coop en leveringe van tin by hē des<sup>r</sup> stede gedaē opte maeltijt als zijn Exie de Grave van Lichester opt zegelhuys te ghaeste geladen was etc.

LXXXVI gl. XI strs VIII d.

fol. 240vo.

HARMAN JANSzn bouckdrucker betaelt dertich strs over tdrucken van driehondert biljeten van schans gelegē buyte die Haerlemer en Jan rode poort etc.

I gl X strs.

fol. 241.

JOOST JANSzn. lantmeter betaelt de soe van acht en vyftich gulden thien st<sup>s</sup>. over sijn moyten en arbeytsloon soe hy verdient heeft int meten van 't landt beworpen met het fort en daer buyten tot over die Cingels mitsgaeders over tmaecke van twee ofte drie caerte, mit noch een grote generale caerte van Haerlemer dijck tot beuningsloot daer over hy gevaceert heeft, nege en dertich daege tot een daeler sdaecx etc.

LVIII gl X strs.



1587

fol 227<sup>00</sup>

Mr. JOOST. lantmeter betaelt de soe van twee en dertich gulden over XIII daegen besonge by hē gedaē soe ten bevele vā heren burgerm<sup>n</sup> als schepen int versteken van paelkens van de Haerlemer poort tot beunig sloot, het besichtige vā St Anthonis dijk, caerte daer van te maecken en anders daer inne gereeckēt elf gulden voor t maecken en offsetten vā patronen vā poorten, mitsgaeders twee guld voor douck by hē geleverd tot behouff vā caerte etc.

XXXII gl.

fol. 235.

JAN JANSZ. tapeschier betaelt vier en negentich gulden thien strs over t maicke vā achtien cussebladere met deszr stede wapen daer in tot vyft gul, vyft strs elck blat etc.

XCIII gl X str.

1588

fol. 279.

SARA DIRCX. betaelt de somme van vyff en dertich gulden achtien strs over 't maicken van achtien cussens tot behouff van deszr stede gecoft, daer inne gereechent d'oncosten van tleer en instekeri by haer daerthoe geleverd, etc.

XXXV. gl. XVIII strs.

1589.

fol. 169

JACOB PIETERS Z. bouckbinder betaelt elf gl. negentien strs. over 't binden van verscheyden registren zoe tot behouff vā secretarie als beyde die Tresoriere zedert den VIe Juny LXXXVIII tot XIII July A<sup>o</sup> LXXXIX etc

XI gl XIX strs.

1589.

fol. 270<sup>00</sup>.

Mr. JOOST LANTMETER betaelt twee en tzevetich gulden over 't maecken van kaert van erffven leggen tusschen de Haerlemer en reguliers poort daer inne gereeckent vyftien Spaensche franchyne vellen tot XII strs tstuck en vyftien strs vcor de stock daer de caert op gevoet is etc.

LXXII gl.

1590.

fol. 129.

SYMON VAN OOTMERSUM goudtsmit betaelt drie en dertich gul twaelf strs over tvergulden van een overdecten cop met andere oncosten daer thoe gedaen etc.

XXXIII — XII — o.

fol. 130.

Mr. SYBRANDT betaelt vier hondert zes en twintich gl. een str ses penn om daer mede te betaelen de syden sleyers met silvere knopen daer mede bur-

germ̄n hebben doen vereren de colonnels en̄ hopluyden van̄ schutteren binne  
deszr stede etc. IIIc. XXVI — I — VI —

1590.

fol. 172.

GERRIT CLAESZ. bouckbinder betaelt de somme van seven gulden ses str̄s  
over 't binden van verscheyden quoyeren soe tot behouff van Secretarie als  
tresorie etc. VII gl. VI str̄s.

fol. 174.

Denzelfden betaelt vier gulden twaelf str̄s acht penn. over t binden van  
verscheyden registren tot behouff deszr Stede etc. IIII gul. XII str̄s VIII d.

fol. 174.

JACOB PIETERS. bouckbinder betaelt die soe van drie gul negentien str̄s  
over t binden van verscheyden registren tot behouff deszr Stede etc.

III gul XIX str̄s.

fol. 175<sup>vo</sup>.

JAN PIETERS z, organist binnen deszr Stede betaelt vyff en̄ t zeventich gl.  
over twee quartieren Jaer wedden te weten vyff ende twintich gul tegens hondert  
gulde tsze op May en̄ vyftich gulden tegens twee hondert gul tsze verschenen  
op Petri beyde laestlede etc. LXXV. o.o.

fol. 175<sup>vo</sup>.

MARTEN EVERARDT toegeteft twintich gulden hē by burgerm̄n toegevonden  
tot een vereeringe over tediceren van een bouxske den Burgerm̄n en̄ Raede  
deszr Stede gedediceert etc. XX. o.o.

fol. 176.

Mr. PIETER Rector toegetelt vyftien gl. om die weder bekeert te worden  
an Henric (?) a bra medicine tot een vereeringe vuer tediceren van een bouxsken  
den Burgerm̄n en raeden deszr Stede gedediceert etc. XV. gul.

fol. 176.

JACQUES OLIVIERE betaelt de somme van seven gulden over de coop en̄  
het maecken van een custodie tot een vergulden beecker gedestineert om ver-  
schoncken te worden in de Haeye etc. VII. o.o.

fol. 178<sup>vo</sup>.

Werdt alhier vuytgeve gemaect van sestien gulde die de Tresorieren



geschonchen hebben ande engelsche batementspeelders, nae dat zy ten huyse van heer SCHOUDT int bywese vande heren van gerechte het laeste spel speelden en daermede afscheydt namen etc.

XVI. o. o.

1591.

fol. 159.

BENEDICTUS VAN RYNEVELT, tinnegieter betaelt de somme van seventich gul twee strs over zeecker tin t welck hy deszr stede geleendt heeft als d ambassadeur van Vranehrejck hier was etc.

XVII. — II —

fol 203<sup>vo</sup>

HARMKEN ELLERS de huysvrouw van SYMON VAN OTMERSZ goudtsmit betaelt de somme van acht gulden als reste hem copeterende over t vergulden van een silveren cop. etc.

VII gl o strs o. d.

fol. 206<sup>vo</sup>

JACOB PIETERS z, tapeschier de somme van vier en tachtig gul over t maicken va twaelf cussebladeren met het stadtswapen daer inne tot seve gl. tblad etc.

84 gl. o strs o d.

1592

fol. 146<sup>vo</sup>

WILLEM QUYRYNSN HOOFT. betaelt de somme van drie gulde thien st. over de leverantie van twee glazen by JAN PIETERZN glasemaker geleverd voor de kerck van Jacop. etc.

III gl X strs

fol. 147.

PETRUS PLACIUS gegevc twee hondert vyftich gul die burgermrn naer oergaen advuys van XXXVI Raede hē togevonden hebben over dediceren ende schencken van een chaerte daer mede hy burgermrn vereert heeft etc.

IIc gl.

fol. 147.

AEL PIETERS. betaelt de somme van hondert acht gul thien strs over de coop en leverantie van een vergulden overdecken cop van haer gecoft wt II gl. tloot wegen LIIII loot en een vierendeel, om verschoncke te worde. etc.

IC VIII. — X — o.

fol. 148.

DANCKER MOYS. goudtsmit betaelt vyfhondert twee en tzevetich gulden elff st. acht penn. over de coop en leverantie van twaelf silveren schaelen by deszr stede va hē gecoft. etc.

VC. LXXII. gl. XI strs. VIII. penn.

fol. 191<sup>vo</sup>.

JACQUES. tapeschier betaelt de somme van vier en tachtich gld. vijftien sts. over tmaecke van twee dosyn cussene tot behouff deszr stede gemaect etc.  
LXXXIII. gl XV str.

fol. 193<sup>vo</sup>

SAERTGE DIRCX. betaelt twee en tachtich gl. thien str over het toemaken van XXIII cussens, daer thoese het leer de veren en die instekers geleverd heeft etc.  
LXXXII. gl. X st.

1593.

fol 143.

DANCKEL MOYS. goudtsmit betaelt de somme van twee hondert acht en vyftich gl. over de coop en leverantie van een vergulden cop wege 59 ons XII engelsz. donse tot IIII gl. daerinne gereeckent vier gul. vier st. by hē verdient voor t schoenmaken van een andere vergulden busse en daer inne gesneden het wapen van Amstedam etc.  
251 gl. o st o. d.

(deze cop met hondert aangeloten (525 gld) werd geschonken aan den jonge heer Soon van syn Exie de prinche van Orange.)

fol. 144<sup>vo</sup>

JACQUES DE GAM gegeve de soe van hondert gul, over de vereeringe die hij burgermrn, schepen ende Tresorieren soe ords als extraods gedaen heeft mey zeeckere caerte van t beleg van Geertruydeberg etc. 100 gl. o sts. o. d.

fol. 184.

ELIAS CLAESZ betaelt de somme van negentiē gul thien sts over tmaicken van twee zegelen deszr stede teene van cop. en dander van silver, daer inne gereeckē vyff gl thien st. voor tsilver etc. 19 gl. 10 st. o d.

fol. 184<sup>vo</sup>.

GERRIT JANSZ DE BUCK tapeschier betaelt de somme van seven en tachtig gl over tmaicken van twaelf cussebladen met het wapen deszr stede daer inne etc.  
87 gl. — o — o.

1594.

fol. 146<sup>vo</sup>.

JAN CLAESZ CROOCK goudtsmit betaelt seven en tachtig gl vier str acht penn over de coop van eene vergulden appel wegende negen en twintich loot ende drie engels het loot tot drie en vyftich str mitsgaders over het maecken van een vergulden bos voor een boode etc. 87 — 4 — 8



SYMON VĀ OOTMERSS̄ betaelt twee hondert acht en̄ twintich gulden thien sts over de coop van een silvere cop wegē hondert veertien loot ende een verendel. loots, daerinne gereeckent het makloon etc. 228 — 10 — 0.

fol. 149.

JAN CLAESZ CROOCK goudsmit betaelt hondert twee en̄ vyftich gl vyftien sts over de coop en̄ leveran van twee silvere schalen wegende ses en̄ tzeventich loot en̄ anderhalff vierendel loots tot 2 gl tloot van hem vercoft om verschoncke te worden etc. 152 — 15 — 0.

fol. 149.

BARTHOLOMEUS VAN DER WIERE getelt hondert vyftien gul om die by hē bekeert te worden an Doctor PIETER VAN FOREEST daer mede burgerm̄n den selve FOREEST vereert hebben over dedicē van een boucxskē twelck hy die heren burgerm̄n gedediceert heeft. etc. 115 — 0 — 0.

fol. 150.

DANCKEL MOYS goudtsmit betaelt de somme vā vyft hondert drie en̄ vyftich gl seven str̄s over de coop en̄ leveran van sess silvere schalen wegē drie hondert seven en̄ vyftich loot tot XXXI st. het fasoen daer inne begrepen by burgerm̄n gecoft om verschoncke te worden te weten ses anden fabryckm̄r Frans Hendricxzn Oetgens, vier anden penninckm̄r van de fabryck, Pieter Jacob Nachtglas, en̄ een an Laurens Volckerts artilleriem̄r. over haere dienste deszr stede in den voorleden jaere XCIII gedaen etc. 553 — 7 — 0.

fol. 197.

CLAES PIETERSZ. glasemaker en̄ HEYN MOENS mede glasemaker betaelt tzestich gl. over tmaicken van een glas daer mede de heeren burgerm̄n vereert hebben de kerckm̄rs van Ilpendam in haere kercke, etc. 60 — 0 — 0.

fol. 200.

DANCKEL MOYS goudtsmit betaelt de somme van drie gul vuer tschoen- maken en̄ bruyneren van groten silveren kannen etc. 3 — 0 — 0.

Monsr JAN TAFFIJN franchoische predicant binnē deszr stede betaelt de somme van twee hondert gul over de vereeringe int dediceren van̄ verscheide boucxskens den heren burgerm̄n gedāe etc. f 200.

1595.

fol. 155.

WILLE BAERNTZ getelt seve en̄ sestich guld en̄ thien str̄s hē by burgerm̄n  
*Oud-Holland 1906/7.*

toegevonden vuer dediceren van een bouxcke van de Middellzee caerte daer mede hy burgerm<sup>n</sup> vereert heeft etc.

67 — 10 — 0.

155<sup>vo</sup>

JACOB BOELE <sup>s</sup>, burgerm<sup>r</sup> betaelt vyff ende twintich gl. over rēboursemēte vā gelycke penn by hē verschoten en vuytgekeerd ter begeerte vā heren burgerm<sup>n</sup> an JACOBUM BRUNO student tot Leijden daermede zy hē vereert hebben voor syn goede debvoir en verantwoordinge gedaen op sijn examen en in recompense vant Carmē gratulatoorem twelck de voorsz. BRUNO Burgerm<sup>n</sup> gedediceert heeft. etc.

25 — 0 — 0.

fol 156.

CORNELIS JACOB<sup>s</sup> VAN DER HOUD<sup>e</sup>. getelt dertich gl. om die by hem bekeert te worden tot betaeling van een glas met het wapen deszr stede daer in daer mede Burgerm<sup>n</sup> vereert hebben de St Jans Heren binnen Haerlem in haer nyeuwe timmeragie etc.

30 — 0 —

fol. 157.

DANCKEL MOYS goudtsmidt betaelt drie hondert negen en dertich gl. negē str. vier penn over t maken van seven silveren schalen te weten vyff daerinne het wapen deszr stede gesnede es en die ander twee sonder het wapen wegen te samen hondert negen onsen thien en een halfve engels tot 52 st donche en thien st van t honce voor t maken etc.

339 — 9 — 4.

fol 157<sup>vo</sup>

JODOCUS HONDIUS. toegetelt de somme van tsestich gl hem by burgerm<sup>n</sup> toegevonden over verscheyden caerten die hy burgerm<sup>n</sup> gedediceert en de selve daer mede vereert heeft etc.

60 — 0 —

fol. 206.

GERARDT DE BUCH. tapeschier betaelt de somme van twee hondert gulden over tmaicken van vyff en twintig cussebladen met deszr stede wapen daerinne tot acht gul t stuk etc.

200 — 0 — 0.

fol. 208

AECHGEN EVERTS. de huysvrouwe van JAN CLAESZ goudtsmit betaelt de soe van vier hondert twee gulden negen sts acht d over het maeken van verscheyden stroecken tot behouff vanden heren vā gerechte daer thoe hē tsilver geleverd, en het fasoen anden snyder betaelt heeft etc.

402. 9. 8.



1596.

fol. 144<sup>vo</sup>.

D SEBASTIAEN EGBERTSzn oudt schepen betaelt de somme van een ende vyftich gulden daermede burgerm<sup>n</sup> den selven D vereert hebben over dediceren van een bouxken twelck hy burgerm<sup>n</sup> gedediceert heeft etc. 51 — 0 — 0

fol. 143<sup>vo</sup>.

JOHANNES HALSBERGIUS predicant gegeve twintich ricxdaelers maeckende ses en veertich gul wair mede de heren burgerm<sup>n</sup> hem vereert hebben vuer translateren van een boucxken twelck hy den selvē gedediceert heeft etc.

46 — 0 — 0

145<sup>vo</sup>.

DANCKEL MOYS goudtsmit betaelt twee hondert drie en tzeestich gulden vyftien str<sup>s</sup> over de coop en leverantie van een vergulden overdecken cop wegende hondert vyff en een halff loot tot vyftich str froot etc. 263 — 15. 0.

1597.

fol. 133.

Mr. JAN PIETERSZ organist binne deszr Stede getelt vyff en tzeventich gul, om die by hem bekeert te worden DANIEL VANDER VORT clavecimbelmaker over 't maicken van een clavecimbel daer mede burgerm<sup>n</sup> vereert hebben de Secret<sup>s</sup> vande Coninck van Denemarcken, etc.

75 — 0 — 0 —

fol. 170<sup>oo</sup>

JAN BARTHOLOMEUS. bouckbinder betaelt de somme van twintig gl dertien str<sup>s</sup> overt binden van verscheyden registren tot behouff deszr stede gebonden en anders zedert de XIIIe July XCVI totte XIII Juny XCVII etc.

20 — 13 — 0

fol. 170<sup>vo</sup>

JAN COMELIJN. van wege SACHARIUS HEYNS bouckebinder betaelt de somme van veertich gl. voor de coop en leverantie van verscheyden boncken etc.

40 — 3 — 0.

fol. 171

HARMAN JANS. bouckedrucker betaelt die somme van twee en twintich gl. vier st. over 't drucken van verscheyden billietten soe voer de tappers de wacht als den heren schoudt etc.

22 — 4 — 0

fol. 174<sup>vo</sup>

ANTHONIO OBYSY. venetiaen cristaline glase backer betaelt de somme van

hondert tachtich gulden wegen t accordt tusschen den heren burgerm<sup>r</sup>n en he  
gemaect etc. 180 — 0 — 0

1598

fol. 130<sup>vo</sup>

Den XVe Auguste XCVIII. BARTHOLOMEUS VAN DER WIERE. twee ende  
twintich rycxdaelers in specie maecken vyftich gl. twaelf st. om die by hē be-  
keert te werden an D. MERULA professoer tot Leyden vuer t edieeren van een  
bouxke den burgerm<sup>r</sup>n deszr stede gedediceert etc. L. gulden XII stuver.

fol. 131.

Mr. DAVIDT MOSTERT toegetelt dertich gl. hem by burgerm<sup>r</sup>n toegevonden  
over dediceren van een bouxken de heren burgerm<sup>r</sup>n gedediceert, die hy geheel  
op noten gestelt heeft etc. XXX gulden.

fol. 131

ALBERT DE VEER toegetelt vyftien gl. daarmede Burgerm<sup>r</sup>n hē vereert  
hebben over dediceren van zecker bouxken de Heren Burgerm<sup>r</sup>n gedediceert etc.  
XV gulden.

fol. 131<sup>vo</sup>

JOHAN CRELLIO rector tot Campen toegetelt negen gulden om die by hē  
bekeert te worden an HENRIKUM STROMBERGUM daarmede Burgerm<sup>r</sup>n hē vereert  
hebben over dediceren van zeecker bouxkens etc. IX gulden.

fol. 132.

Wordt alhier uytgave gemaect vā thien gulden vyfthien st over gelycke  
soe van penn die sy toegevonden hebben JACOB CORNELISZ VENNECOEL voor  
een bouck wesende de cronycke vā dese Nederlantsche troublen, daer mede hy  
burgerm<sup>r</sup>n vereert heeft etc. X gulden XV stuver.

fol. 164.

GERRIT JANSZ. tapeschier betaelt hondert gulden over tmaecke van twaleff  
cussebladeren met het stadswapen daerinne tot behouff derselver Stadt. etc.

1 C gulden.

fol. 164<sup>vo</sup>.

PHILIPS JANSZ gegevē negē guldē hem by de heren burgerm<sup>r</sup>n toege-  
vonden voor tediceren van een franchoy's boucxken etc. IX gulden.



fol. 164<sup>vo</sup>.

JAN HENRICXzn betaelt drie en twintich gl ses st vier pen over tmaicken ende vergulden van twee silveren bossen tot behouff van bode, wegen acht loot een engels tot 25 st. het loot daer inne gereeckent ses gl. thien str. by hē verschoten voor twee cristallen inde selve bossen geset. en dit bovē seven gulden ses str. vier pen by hem weder an silver ontfange etc. XXIII gl. ses str IIII d.

fol. 165

SACHARIAS HEYNSZ. bouckvercoper betaelt de somme van seven ende veertich gl. twaleff st. over leveratie vā verschyden boucken by hē geleverd tot de promotie vā rectoerē kinderen soe ande oude als nyeuwe syde etc.

XLVII gl. XII st.

fol. 167<sup>vo</sup>

JAN BARTHOLOMEUSZ. bouckbinder betaelt twee en twintich gl. seventien st. over t binden van verscheyden registren tot behouff deszr stede etc.

XXII gl. XVII str.

Uit een post op folio 171 blijkt, de comste vande glaseblaser de welcke de St. Joriskercke tot syne behouffve geappropieert had.

1599

fol. 134<sup>vo</sup>

GERRIT LENERTSZ. glasemaker betaelt veertien gl. daermede de heeren burgemr̄n vereert hebben die van Sloten tot opmakinge van een glas in de kerck aldaer by den vz. Lenert gemaect etc.

14 —. —

fol. 166<sup>vo</sup>

JAN HENRICXzn. betaelt sestien gl. over tmaicken van ēē silveren bosse tot behouff van een bode daer thoe hy tsilver geleverd heeft etc. 16 — 0 — 0

1600

fol. 143

MARTEN EVERARDT getelt thien gulden hem byden heren Burgermr̄n toegevonden voor tediceren van zeeckere bouxskens getutuleert die gemene regieringe Switserlandt den heren burgermr̄n gedediceert en geschoncken etc.

10 — 0 — 0

fol. 179.

SAMUEL GARNIER van wege SACHARIAS HEYNS betaelt vyftich gl acht str over de coop ende leverantie van verscheyde boucke by ZACHARIAS voorsz. geleverd inde naestledene promotie gehouden in Septebri XVI<sup>c</sup> etc. 50 — 8 — 0

1601

fol 191<sup>vo</sup>

CLAES CLAESZ. betaelt negen gl. elf st. over tmaecken van deszr stede signet met het silver tot behouff van de camere van assurance etc.

9 — 11 — 0.

fol. 193<sup>vo</sup>

HARMAN HUYBERTSZ. glasemaker betaelt twaleff gl. over de coop en het maecken va drie glazen daarmede Heren Burgerm<sup>n</sup> veert hebben de kerckm<sup>rs</sup> van Hollesloot tot behouff van haer kerck etc.

12 — 0 — 0

fol. idem.

HENRICK PIETERSZ. van wegen JAN de Coperslager betaelt drie ende twintich gl. sestalfve st. aff getoegen achtien st. acht d. van oudt copen by he weder ontfange en dat over de coop en leverantie van een coperen stekanne, met een halfve stekanne tot behouff deszr stede gecoft tsamen wegende achtien ende een half ponden tot 24 st. tpondt, daer inne gereeckent twee gl. by he verschoten voor tgraveren van twee wapenen opte selve stekanne etc.

23 — 5 — 8 —

fol. 195

WYNANT JANSZ. currantyr betaelt acht en tzeestich gl. acht st. over zyn dienste deszr stede gedaen int overscrive uyt Osteijnde de nyemare aldaer gevalle hondert veertien daege daechs, twaleff str.

68 — 8 — 0.

*(Wordt vervolgd.)*





## SCHILDERIEN TE ALKMAAR EN HOORN

DOOR

H. E. VAN GELDER.



In een aanteekenboek van een der leden van het Alkmaarsch patriciërs-geslacht VAN EGMOND VAN DE NYENBURG vond ik de volgende „nota”:

1665 Int boelhuys van BEEKOM gecoft:

	gld. st.
de gecken van Haerlem door FRANS HALS . . . . . tot	69.—
Democitus en Heraclites door STAGERUS . . . . .	25.—
2 fruytages door KESSEL . . . . .	22.10
Een lantschapie door WATERLO. . . . .	14.10
2 stuckies van JAN MIENSEN MOLENAER . . . . .	19.—
noch een van deselve om . . . . .	9.—
Een fruytstuk van KESSEL . . . . .	13.10
2 stuckies van SCHEYENBURG . . . . .	43.—
Een nachie van CLAES HALS. . . . .	11.—
1672 int boelhuis van VAN DER HECK gecoft het conterfeitsel van HEEMSKERCK . . . . .	34.—

De BEEKOM waarvan hier sprake is, zal geweest zijn PIETER VAN BEECKUM die den 21 April 1665 in de Gr. Kerk te Alkmaar werd begraven, waarschijnlijk een broeder van den „brouwer in 't Sweert” DIRCK v. B. Daar er „3 poozen” voor hem geluid werd, zal hij tot de gezeten burgers hebben behoord. Wat zijn kunstverzameling betreft, een enkele opmerking. Een stuk van FRANS HALS, dat men „de gecken van Haerlem” zou kunnen noemen, kan ik niet van hem aanwijzen. STAGERUS is misschien dezelfde als CORNELIS STANGERUS die in 1658 te Amsterdam en in 1663 te Middelburg voorkomt (O. Holl. IX p. 140 en Obr. Archief VI p. 199). De KESSEL moet de oudste, te Antwerpen geboren, JOHANNES VAN KESSEL zijn. SCHEYENBURG is de Alkmaarsche schilder PIETER VAN SCHAVENBURG van wien zich twee stilleven met visschen in het Sted. Museum te Alkmaar bevinden. Met het „nachie” van CLAES HALS is stellig een landschapje bedoeld (vgl. Oud-Holland XVIII p. 183, waar van hem een „maneschijntje” wordt genoemd).

Het boelhuis van VAN DER HECK zal dat zijn van CORNELIS VAN DER HECK, den 21 Oct. 1671 in de Gr. Kerk te Alkmaar begraven. Wat het daar gekocht conterfeitsel van HEEMSKERCK betreft, herinner ik aan de aantekeningen van MR. H. HOUMES op pag. 247a van v. MANDERS Schilderboek (O. Holl. VII p. 152) waar staat, bij de vermelding van HEEMSKERCKS zelfportretten:

„een van dese conterfeytselen bij mijn gesien bij de Heer VAN DER NIEUBURGH op de Langestraat tot Alckmaer”; en aldaar: „bij mijn is een Cristi Tronie mede gecoomen uyt het Huys van VAN DER HECK”.

Deze laatste vermelding duidt er op dat HOUMES kort na 1672 het portret zag. De VAN DER HECK's waren aan MAERTEN HEEMSKERCK verwant. VAN MANDER noemt JAKUES VAN DER HECK grootvader van dezen CORNELIS, een neef van MAERTENS HEEMSKERCK, bij wien reeds in 1604 deze conterfeitsels waren.

In den boedel van Mr. DIRK VAN FOREEST burgemeester van Hoorn (gestorven in 1718), die gewoond heeft in het monumentale huis op het Groote Noord dat nu tot Remonstrantsche kerk en pastorie is verbouwd — het geheel betegelde enorme sousterrein is nog merkwaardig — bevond zich een zeer belangrijke schilderijenverzameling. De in het archief der familie aanwezige inventaris noemt er 119, maar meldt van de meeste den schilder niet. Voor zoover dat wel geschiedt volgen ze hier:

- 2 stuckjes van v. LOON: het bad van Diana, het ander van Europa.
- 2 zeestukjes van BACKHUYSE.
- 1 verkleumde Venus van C. VAN EVERDINGEN.
- 2 bloemen en fruitstukjes door J. ROTIUS
- 1 stuk met visschen door SCHEYENBURG,
- 1 stuk met bierdragers door WABBE.
- 1 Italjaansche haven door LINGELBACH.
- 3 blomstukken door ELIAS v. D. BROEK.
- 1 distel door BERCHAU.
- 1 blomstuk door WIJBEEKENS.
- 1 stuk met koeijtjes door ADRIAEN v. D. VELDE.
- 1 coningin met oude vrouw door GREBBER.
- 1 stuk met patrijzen door WITHOOS.
- 1 Paris Oordeel door UYTENWAELE.
- 2 Watervallen door A. v. EVERDINGEN.
- 1 landschap door RUYSDAEL.
- 1 binnecamer door HOOG.
- 1 zeestukje door BACKHUYSE.
- 1 landschapje door HONDECOETER.
- 1 vlotje door WITHOOS.
- 1 Vanitas door WITHOOS.
- 1 Lusthof door WITHOOS
- 2 waterstukjes door HOLSTEYN.
- 4 stukjes van BRONCHORST met vogeltjes.
- 1 Jacob en Rebecca van LASTMAN.
- 1 Landschapje van v. GOYEN.
- 1 Kersnagt van J. DE WIT.
- 1 Zeestukje van BAKHUIZEN.
- 1 Boerekermis van P. HOLSTEYN.
- 2 juffertjes van v. DUREN.
- 7 stukjes betekenende Spaensche soldaten door WILLARTS.
- 1 Bos door HENRY DE BLES alias den uyl.
- 1 Mars betekenende door OCTAVO v. VEEN.
- 1 Juno door BLOEMERT.

Waar deze collectie gebleven is, is voor een gedeelte na te gaan. Voor zoover zij in het bezit kwamen der Alkmaarsche tak van de familie die rechtstreeks van genoemden DIRK v. F. afstamt zijn zij na den dood van mr. DIRK VAN FOREEST in 1833 voor zijn weduwe door een Amsterdamschen auctionaris verkocht. Voor zoover zij in de Hoornsche tak kwamen, die van DIRKS broeder NANNING afstamt zijn zij naar alle kanten verspreid, daar er reeds bij het begin der 19de eeuw geene andere dan vele vrouwelijke afstammelingen waren.

In het bezit van de Alkmaarsche tak der familie van FOREEST kwam ook het grootste deel van de schilderijenverzameling der VAN EGMONDEN VAN DE NIJENBURG, waarvan wij enkele aanwinsten boven vermeldde. Die is dus ook in 1833 geveild.







## Bonaventura Vulcanius und die ersten Geschichtsbücher über den niederländischen Aufstand

VON

ALBERT ELKAN.



WILHELM VON ORANIEN hat in einem interessanten Brief vom 7. Dez. 1576, den ROBERT FRUIN im Jahre 1859 teilweise herausgegeben hat, den Generalstaaten den gelehrten BONAVENTURA VULCANIUS für den Fall empfohlen, dass sie die bemerkenswerten Ereignisse in den Niederlanden sammeln und in Geschichtsform erzählen lassen wollten, denn, fügt er in Parenthese hinzu, es wäre sehr gut, wenn durch die volle Kenntnis der Wahrheit jedermann wie auch die Nachwelt die wunderbaren Werke Gottes und die Gerechtigkeit ihrer Sache verstünde. Er schildert VULCANIUS als einen nach den ihm gegebenen Empfehlungen dafür sehr geeigneten Mann, der neben seinen Kenntnissen in den Wissenschaften und Sprachen auch schon in einigen Staatssachen thätig gewesen sei. FRUIN bemerkte dazu, er wisse nicht, was für Staatssachen der Prinz im Auge habe, vielleicht meine er die Hülfe, die VULCANIUS, wie FRUIN in demselben Aufsatz nachweist, beim Drucken und Übersetzen von aufgefangenen Briefen DON JUANS VON OESTERREICH geleistet hat. Merkwürdig aber sei des Prinzen frühe Sorge für das Schreiben einer Geschichte des Aufstandes, doch habe der Prinz hiervon

*Oud-Holland 1906/7.*

nicht viel erwartet, denn zu gleicher Zeit habe er VULCANIUS in einem — ebenfalls von ihm zum 1. Mal benutzten — Brief MARNIX VAN ST. ALDEGONDE als Privat-Sekretär empfohlen.

Ob diese Schlussfolgerung FRUINS ganz richtig ist, weiss ich doch nicht, denn in dem von ihm nicht publicierten Teil dieses Briefes fügt WILHELM doch sofort hinzu, dass MARNIX durch VULCANIUS einen grossen Beistand in der vollkommenen und treuen Beschreibung der Geschichte bekäme.

VULCANIUS ist dann in der That für mehrere Jahre MARNIX' Sekretär geworden, aber obgleich dieser schon 1571 von der Emdener Synode gebeten werden sollte, eine Geschichte des Aufstandes besonders in kirchlicher Hinsicht zu schreiben und diese Bitte mehrfach wiederholt worden ist, so ist er doch jetzt und später so wenig wie früher dazu gekommen.

Auffällig musste doch trotz FRUINS Vermutung sein, dass WILHELM gerade den bis dahin nur wenig bekannten VULCANIUS als die passende Persönlichkeit für eine Geschichtsschreibung des Aufstandes oder als geeigneten Gehülfen dabei berechnen konnte. Denn bisher war VULCANIUS nur als Philologe bekannt, wie er ja auch seit 1581 den Lehrstuhl des Griechischen in Leiden eingenommen hat. Allerdings war er früher in Spanien Secretär zweier Brüder MENDOZA gewesen und hatte dadurch eine gute Kenntnis der spanischen Sprache erlangt, mochte auch vielleicht über spanische Zustände besser unterrichtet sein als andere Niederländer, aber dass er für den Aufstand ein besonderes Interesse gezeigt oder sich gar schon mit zeitgeschichtlichen Studien abgegeben hätte, davon war bisher nichts bekannt — abgesehen höchstens von jener Mithilfe beim Übersetzen und Drucken der Briefe. So mag es denn gestattet sein, an der Hand seiner umfangreichen Correspondenz, die auf der Leidener Bibliothek bewahrt wird und unter der sich auch viele Minuten seiner eigenen Briefe befinden, den Gründen nachzugehen, die ihn WILHELM als geeignet für den bezeichneten Zweck erscheinen lassen konnten <sup>1)</sup>. Mit anderen Worten: es soll seine litterarische Thätigkeit über die Zeitgeschichte in den letzten Jahren vor seiner Empfehlung durch WILHELM untersucht werden; abgesehen werden muss dabei natürlich von all jenen kürzeren und längeren Fragen und Mitteilungen in seinen Briefen über die niederländischen Vorgänge: solche finden sich selbstverständlich bei allen Zeitgenossen, denn auch der grösste Stubengelehrte konnte der Bedeutung der niederländischen Vorgänge und ihrem spannenden abwechslungsreichen Verlauf sein Interesse nicht versagen,

---

<sup>1)</sup> Ich möchte auch an dieser Stelle Herrn Dr. MOLHUYSEN, Conservator der Handschriften an der Leidener Bibliothek, meinen warmen Dank für seine vielfache, besonders palaeographische & bibliographische Hilfe aussprechen.



und bei einem Niederländer musste natürlich die Teilnahme doppelt stark sein. Bei VULCANIUS aber ging sie doch über das übliche Durchschnittsmass beträchtlich hinaus.

Die früheste Erwähnung einer eigenen Thätigkeit finden wir in der Minute eines Briefes vom 10. September 1574, der, wie sich aus dem Inhalt nachweisen lässt, für den Breslauer THOMAS RHEDIGER bestimmt war (VULC. 36, fol. 29). Er zählt darin die Bücher auf, die für die Frankfurter Messe herauskommen würden und schreibt unter anderem, auf das wir noch zurückzukommen haben, er werde Sorge tragen, dass ein Büchlein (libellus) über den von den Spaniern erregten Antwerpener Tumult, das, wie er fürchte, für diese Messe nicht mehr gedruckt werden könnte, doch auf den Katalog der neuen Bücher komme unter Hinzufügung des Namens FORTUNATUS FABER. Er zweifle nicht, dass die Ueber (er hatte vorher in Köln gelebt) den Autor erraten oder jemanden finden würden, der die Anspielung in Namen klarmachen könnte, denn einigen pflege er, wie er am Rand hinzufügt, seine Pläne mitzuteilen, übrigens, wenn die Würfel schon einmal gefallen sein, so hätte er keinen Grund, den Ärger jener Leute zu fürchten.

FORTUNATUS FABER ist natürlich die Übersetzung von BONAVENTURA VULCANIUS. Warum sollte nicht jemand, der seinen Namen SMET, denn so hiess er eigentlich, in VULCANIUS übertrug, daraus auch FABER machen können?

Aber um was handelte es sich bei diesem libellus? In Antwerpen hatten die spanischen Soldaten, nachdem sie eben erst auf der Mookerheide LUDWIG VON NASSAU aufs Haupt geschlagen hatten, gegen den Statthalter REQUESSENS und ihre Befehlshaber gemeutert, sich einen eigenen Anführer, den eletto, gewählt und einen Monat lang die schlimmsten Zustände herbeigeführt. Nun findet sich unter VULCANIUS Papieren zweimal eine Rede des DON LUIS REQUESSENS an die Soldaten, als Minute (VULC. 36, fol. 11 ff.) und in sehr sauberer Abschrift (VULC. 104). Zu letzterer hat BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, als er vor langen Jahren eine Liste der im betreffenden Bündel beruhenden Papiere aufstellte, notiert, es handele sich dabei um die Abschrift einer der „ghedrukten vertoog-schriften“, von denen HOOFT (*Nederl. Hist.* ed. 1642, p. 359) berichtet. Nun ist aber unter den zahlreichen Quellen für jene Meuterei HOOFT der einzige, der berichtet, dass DON LUIS durch gedruckte Schriften den Meuterern ihre Unvernunft klar zu machen gesucht habe; REQUESSENS selber schreibt in seinen ausführlichen Berichten an PHILIPP II. nichts davon, und es leuchtet ja auch von vornherein ein, dass nur das gesprochene Wort, nicht der tote Buchstabe, zu wirken geeignet war, wenn überhaupt für Aufstellen und Drucken einer solchen Schrift Zeit vorhanden gewesen wäre.

Wir werden also vielmehr annehmen müssen, dass VULCANIUS jene Rede

nach Berichten anderer verfasst hat, denn er war damals nicht in Antwerpen und einen von einem anderen nach dem Aufstand bewerkstelligten Druck jener Rede, den VULCANIUS hätte benutzen können, giebt es nicht. Dass diese Rede einen Teil des libellus ausmacht, den VULCANIUS über den Antwerpener Tumult herauszugeben beabsichtigte, werden wir wohl nicht bezweifeln können; ob aber dieses Büchlein wirklich erschienen ist, weiss ich nicht. In keiner der modernen Beschreibungen jenes Aufstandes wird es citiert und auch in den Pamphletkatalogen und Anonymendictionären habe ich keine Spur von ihm finden können. Es ist auch weder in den Katalog der Frankfurter Herbstmesse van 1574 noch in den der Fastenmesse des folgenden Jahres aufgenommen worden.

Ebensowenig findet es sich in dem Catalog über VULCANIUS Bibliothek, der 1610 erschienen ist und dessen einziges bekanntes Exemplar sich im Museum Meermannianum im Haag befindet. Allerdings will das nicht so sehr viel bedeuten, denn Bücherkataloge jener Zeit sind nicht mit der Genauigkeit in den Titelangaben gearbeitet, die wir heute verlangen.

VULCANIUS nennt nun aber in jenem Briefe zusammen mit dem Büchlein über den Antwerpener Tumult noch 2 andere von ihm ins Lateinische übersetzte (*a me Latine versae*) Schriften, die ebenfalls für die Messe zu spät kommen würden, nämlich den Brief des Fürsten von ORANIEN an PHILIPP von Spanien über die Ursachen und Heilmittel der belgischen Unruhen und den der Staaten von Holland und Zeeland an die Staten von Brabant. Bei beiden handelt es sich um Schriften des Jahres 1573, es finden sich aber keine selbständigen lateinischen Ausgaben. Man darf vielleicht annehmen, dass VULCANIUS die 3 Dokumente zusammen hat herausgegeben wollen; wodurch er daran gehindert worden ist, lässt sich aber nicht sagen. Von dem Brief des Prinzen WILHELM findet sich ebenfalls noch die Minute der Übersetzung in seinen Papieren (VULC. 36, fol. 143—162 v.), und wir sehen aus den am Anfang und am Ende gegebenen Daten, dass er die Übersetzung in der Zeit vom 22. November bis zum 23. Dezember 1573 in Köln angefertigt hat. Sie hat eine erhebliche Zeit in seinem Schreibtisch liegen müssen, ehe sie eine weitere Verwendung fand. Schliesslich hat er sie doch noch gedruckt sehen können.<sup>1)</sup>

Nachdem VULCANIUS nämlich den Winter des Jahres 1574 in Frankfurt zugebracht hatte (etwa seit Anfang September), reiste er im Frühjahr des folgenden

1) Von diesen beiden Schriften sind im Herbstmesskatalog von 1574 deutsche Ausgaben aufgeführt, aber es ist höchst unwahrscheinlich, dass sie von VULCANIUS herrühren sollten. Deutsche Ausgaben von WILHELMS Brief werden in den niederländischen Pamphletkatalogen nicht angegeben, indessen hat man doch kaum etwa den holländischen Titel in dem Messkatalog übersetzt, da ja holländische Schriften ausserhalb der Niederlande nur wenige Leser finden konnten, die deutsche Ausgabe wird also wohl wirklich existiert haben.



Jahres nach Genf, wohin ihn besonders der Ruhm und Ruf BEZAS, des Nachfolgers CALVINS, lockte. VULCANIUS, der später den Theologen und ihren Streitigkeiten ziemlich kühl gegenüberstand, muss sich damals dem calvinistischen Kreise eng angeschlossen haben, wohnte er doch auch in Genf bei LAMBERT DANEAU, einem der feurigsten Vertreter des offensiven Calvinismus, und trat in Beziehung zu den politischen Leitern der „Eleutheropolis“, den syndics, und zu all den berühmten Professoren und Pastoren, die dort nach der Bartholomäusnacht Zuflucht gefunden hatten. Neben BEZA hat er scheinbar mit HOTMAN, dem Verfasser der gegen den Absolutismus des französischen Königtums gerichteten *Franco-Gallia*, und SIMON GAULART, dem späteren Nachfolger BEZAS, besonders verkehrt. Hier ist er auch zuerst mit dem Lausanner Pastor SERRANUS bekannt geworden (VULC. 106<sup>1</sup>: SERRAN. an VULC.). JEAN DE SERRES ist besonders bekannt durch seine anonym herausgegebenen *„Commentarien über den Zustand der Religion und des Staates in Frankreich“*, die in verschiedenen Teilen seit 1572 erschienen. Sie zeichnen sich aus durch ihre seltene Objektivität und grosse Zuverlässigkeit. Da der Verfasser mit allen leitenden Persönlichkeiten der calvinistischen Partei persönlich bekannt war, ist er vor allem über deren Absichten und Thaten sehr gut unterrichtet; wo ihm aber eine Thatsache nicht genügend klar zu sein scheint, versäumt er niemals die verschiedenen Versionen darüber zu verzeichnen. Er ist zweifellos einer der besten Historiker jener Zeit, die ja auch sonst nicht arm ist an guten geschichtlichen Werken, und wenn man heute vielfach glaubt, dass das Streben nach möglichst vorurteilsloser Wiedergabe der Thatsachen erst im 19. Jahrhundert aufgekommen sei, so kann man sich gerade durch das Lesen der Commentare eines Besseren belehren lassen.

Damals war der Gelehrte mit der Ausarbeitung des vierten Teiles seiner Geschichte beschäftigt, der von 1570 bis 74 führt, also als Hauptereignisse die Bartholomäusnacht, die ruhmreiche Verteidigung La Rochelles und den Tod König KARLS IX. enthält. Das waren aber auch Jahre, in denen die niederländischen Bewegungen besonders eng mit den französischen verbunden waren; COLIGNYS Streben einen Krieg mit Spanien herbeizuführen, lässt sich ja in der That ohne Kenntnis des niederländischen Aufstandes nicht verstehen, und der Calvinismus war international geworden, die Hugenotten und die Geusen hatten viele gemeinsamen Ziele, WILHELM VON ORANIEN suchte durch seinen Bruder LUDWIG Hilfe bei den französischen Glaubensgenossen, Franzosen kämpften in den Niederlanden mit, Niederländer in Frankreich. So zeugt es denn nur für die Einsicht de Serres in die Zusammenhänge der Ereignisse, wenn er auch über die Niederlande berichten wollte und hierfür einen Gewährsmann suchte. Und den fand er nun in

VULCANIUS. Auf einer Zusammenkunft in Genf versprach ihm der Brüsseler Gelehrte, den er vorher schon brieflich kennen gelernt zu haben scheint, seine Hilfe. (oben cit. Brief in VULC. 106<sup>r</sup> und VULC. 36, fol. 36v., 37v. und 38v.) DE SERRES war schon beim Drucken (EUSTACHIUS VIGNON in Genf ist der Verleger und Drucker, auch das scheint bisher unbekannt zu sein, denn das Buch erschien, wie damals so häufig, ohne Nennung des Autors, des Druckers und des Druckortes) und hatte selbst in den ersten beiden Büchern dieses Teiles, so gut es ging, über die niederländischen Ereignisse bis zur Eroberung von Haarlem berichtet. So blieb VULCANIUS nur noch die Mitarbeit für das 3. Buch (das 12. des ganzen Werkes) übrig, und da er sah, dass SERRANUS einige Besonderheiten über den Aufstand der spanischen Soldaten nach der Eroberung von Haarlem nicht mitgeteilt hatte<sup>1)</sup> und VIGNON drängte, hielt er Mitteilungen darüber wie über die Belagerung von Alkmaar zurück, er sandte ihm aber seine Notizen über die Übergabe von Middelburg und über die Friedensbedingungen, die MARNIX WILHELM VON ORANIEN überbracht hatte, ausserdem noch jene Rede des REQUESENS an die aufrührerischen Soldaten von Antwerpen, die er schon früher niedergeschrieben hatte, und den von ihm übersetzten Brief WILHELMS VON ORANIEN an PHILIPP. Von den Mitteilungen über die Friedensverhandlungen hat SERRANUS keinen Gebrauch gemacht und über den Antwerpener Aufruhr berichtet er nur summarisch, dafür druckte er den Brief als „*libellus supplex*“ in einem Anhang in extenso ab. So ist es nicht viel, was VULCANIUS beigetragen hat, wenn man übrigens auch annehmen darf, dass er auch über die Schlacht auf der Mookerheide, über die ebenfalls in diesem Teil berichtet wird, Mitteilungen gemacht hat; SERRANUS schreibt ja auch über die niederländischen Vorgänge mehr anhangsweise, er bringt es noch nicht zu einer rechten organischen Verbindung der französischen und der niederländischen Geschehnisse immerhin aber bilden diese Kapitel einen der ersten in einem Buche erschienenen historischen Berichte über den Aufstand, nachdem in Flugschriften natürlich jedes einzelne Ereignis der gespannten Welt sofort mitgeteilt worden war. Das wirklich erste Buch über den Aufstand ist wohl PETRI BIZARI *liber, in quo partim Belgarum motus enarrantur partim pleraque alia, quæ in Europa contigerunt*, das als Anhang zu desselben Autors *Pannonicum bellum* im Februar 1573 in Basel bei SEBASTIAN HENRICPETRI erschienen war und die Zeit von 1566—72 umfasste. Aber wie schon aus dem — hier abgekürzt angegebenen — Titel, und noch mehr aus dem Inhalt hervorgeht, nimmt der belgische Aufstand durchaus nicht den ersten Platz in der Erzählung ein.

1) VULCANIUS meint allerdings, SERRANUS habe das an eine andere Stelle verwiesen, aber das ist nicht der Fall.



Zwei Jahre später, ungefähr zur selben Zeit mit dem 4. Teil des SERRANUS, kam dann das erste selbständige Buch über die „*Niderlendischen Ersten Kriege*“ heraus; aber auch dies hatte ursprünglich nur Teile eines grösseren Buches, einer General-Historie von AD. HENRICIPETRI, gebildet, war aus ihm ausgezogen worden und wurde nun 1575, wiederum bei SEB. HENRICIPETRI, veröffentlicht; es ging aber lange nicht so weit wie der SERRANUS, der seine Leser noch über einen Teil der Ereignisse des vorigen Jahres unterrichtete. SERRANUS gab 1575 auch eine 2. Auflage seines 3. Teiles heraus, und auch in ihm ist in derselben Weise, d. h. als eine Art von lose an jeden einzelnen Abschnitt angefügtem Anhang, über die niederländischen Vorgänge berichtet. Aus dem Briefwechsel des VULCANIUS ergibt sich nicht, dass er auch hierbei dem Lausanner Pastor irgendwie geholfen habe; die erste Auflage dieses Teiles stand mir nicht zur Verfügung, sollte sie diese niederländischen Abschnitte noch nicht enthalten, so wird man allerdings an eine Mitwirkung des VULCANIUS bei der zweiten Auflage glauben dürfen.

Das Wichtigste ist natürlich, die Gesinnung des Gelehrten aus seinen Beiträgen festzustellen. Nun, sie ist ganz antispänisch, ganz oranisch. Mit besonderer Freude wird die Eroberung Middelburgs erzählt und WILHELMS Verhalten in Gegensatz zu dem der Spanier nach der Einnahme von Haarlem gestellt; durch Milde und Worthalten siegte der Oranier am meisten (*lenitate et fide*). Selbst MONDRAGON rühmte des Fürsten Menschlichkeit, Barmherzigkeit und Treue bei REQUESSENS so sehr, dass er diesem verdächtig wurde. Die Spanier, die VULCANIUS ja gut kannte, sind grausam, über den Statthalter wird das Gerücht erwähnt, dass er selber der Urheber des Antwerpener Aufruhrs gewesen sei. Im übrigen sind es kurze einfache Erzählungen der Thaten, die eine besondere Begabung für die Geschichte weder zu vermuten noch zurückzuweisen Anlass geben.

VULCANIUS blieb nicht lange in Genf, da er mit den Druckern der Stadt, besonders mit dem berühmten HENRICUS STEPHANUS, nicht zufrieden war. Ende August 1575 reiste er über Zürich nach Basel; dort scheint er selber bei einem Buchdrucker, etwa als Corrector, wie viele berühmte Gelehrte jener Zeit, beschäftigt gewesen zu sein. Aber neben dieser Thätigkeit und neben seinen philologischen Studien und Arbeiten hatte er stets noch Zeit und Interesse für die Ereignisse in seinem Vaterlande.

Zuerst wurde er wiederum gebeten, an einem Geschichtswerke über die Niederlande teilzunehmen. Wir erwähnten oben GOULART; dieser gab damals ein allen Kennern jener Zeit bekanntes Werk über die französische Geschichte vor und nach der Bartholomäusnacht heraus, die „*Mémoires de l'Estat sous Charles IX*“, deren Wert für uns vor allem in der Aufnahme und teilweise ersten Veröffentlichung vieler politisch höchst interessanten Flugschriften und

staatstheoretischen Abhandlungen liegt. Ein ähnliches Werk plante er nun über die Niederlande zu schreiben, das vom Bildersturm bis zum Tode REQUESENS reichen sollte (VULC. 106<sup>1</sup>, GOULART an VULCANN., 26. März 1576). Er bat VULCANIUS und MARNIX ihm dafür Denkschriften (*mémoires*) zu schicken, aber wenn sie es für besser hielten, an diese Dinge nicht zu rühren, so werde er ihrem Rate folgen und eine geeignetere Zeit abwarten. „*Ich will nur MARNIX und Dich anstacheln, auch die Geschichte dieser Ereignisse, die keineswegs vergessen werden dürfen, anzubauen.*“ VULCANIUS scheint ihm in der That Material geliefert zu haben (VULC. 106<sup>1</sup>, GOUL. an VULC. 13. April 1576), dennoch hat GOULART seinen Plan nicht ausgeführt; aus welchem Grunde ist nicht bekannt<sup>1)</sup>. Das Interessante an GOULARTS Plänen ist vor allem, dass damals MARNIX und VULCANIUS, die doch, soviel wir wissen, hoch keineswegs miteinander in Verbindung standen, als die passenden Personen galten, um für eine Geschichte der niederländischen Ereignisse geeignetes Material zu liefern; man wusste wohl, dass sich beide selber mit historischen Plänen trugen, übrigens hatte ja auch MARNIX in Genf studiert und mag wohl ebenfalls GOULARTS Bekanntschaft gemacht haben.

Das nächste, was wir von des VULCANIUS schriftstellerischen Arbeiten erfahren, betrifft allerhand Gedichte über Zeitereignisse, die er im Winter 1576–77 verfasst und teilweise wohl auch — aber nicht als selbständige Schriften — veröffentlicht hat, denn wenn er schreibt, er habe den Namen so angegeben, dass er hoffe, niemand würde ihn erkennen, da F. F. F. FORTUNATUS FABER FLANDRUS bedeute, so kann sich das wohl nur auf Gedrucktes beziehen. Der Zustand Frankreichs regte ihn zu einer Parodie in Form einer horatianischen Ode an, die er nach der Sitte der Zeit als Epitaph bei dem Tode des streng calvinistischen Kurfürsten von der Pfalz dichtete, und in einem Distichon spielte er auf den Namen des Oesterreichers und des Oraniers an (*Austriaci et Auranii*); VULC. 36, fol. 84 v., 87, 88 v., 92 v.). Eine Satyre von ihm auf höfische Zustände wollte der Frankfurter PETRAEUS in seiner *Aulica vita* 1577 veröffentlichen, wenngleich er sie nicht für vollkommen gut hielt, sie ist aber in dem Buch nicht zu finden (vielleicht ist dies auch die *Parodia Horatiana*; VULC. 36, fol. 90 v.; VULC. 105 II: PETRAEUS an VULC., 26. April u. 16. Mei 77). Das Schmieden lateinischer und griechischer Verse war eine Sitte, man mag wohl sagen, eine Krankheit jener Zeit, denn diese Gedichte sind meist so glatt, so inhaltlos, so unbedeutend, dass

<sup>1)</sup> Allerdings wird ihm in der *Encyclopédie des sciences religieuses* die 1604 erschienene *Histoire des Pays-Bas*, 1560–1602, zugeschrieben, aber diese ist in Wirklichkeit nichts als ein Auszug aus der *Grande Chronique* des Belgiens JEAN FRANÇOIS LE PETIT, zu dem der Schweizer höchstens die Geschichte der Jahre 1601 und 1602 zugefügt hat.



sie heute kaum noch angesehen werden. Hin und wieder gewinnt man aus ihnen historische oder biographische Daten, einen anderen Wert haben sie für uns selten noch. Damals galten sie als geeignetes Mittel seine Sprachfertigkeit zu zeigen und sich einem Gönner zu empfehlen. Nach der Auffassung der Zeit musste man ein guter Philologe sein, um dichten zu können, poetische Talente wurden nicht gefordert.

VULCANIUS aber trug sich auch noch mit grösseren Plänen, er selbst wollte eine Geschichte des Aufstandes schreiben. In dem hier so häufig benutzten Minutenbuch seiner Briefe (VULC. 36, fol. 102) findet sich von seiner Hand eine Liste seiner Schriften oder doch seiner geplanten Schriften, und unter ihnen figurirt auch eine „*Historia Belgica ab anno 1559 ad haec usque tempora*,“ eine belgische Geschichte von 1559 (dem Jahre von PHILIPPS Abreise aus den Niederlanden) bis zur Gegenwart. Das Blatt ist wahrscheinlich zwischen April und Juni 1577 geschrieben worden, und aus derselben Zeit stammt ein Brief des Züricher Gelehrten J. J. FRISIUS (VULC. 105 III, 24. Juni 1577), in dem er VULCANIUS seine grosse Freude ausdrückt, dass dieser sich zum Verfasser einer belgischen Geschichte gemacht habe; das Werk werde zweifellos Gelehrten und Ungelehrten so erwünscht sein, dass er glaube, VULCANIUS werde es jedenfalls in lateinischer und deutscher, ja auch in französischer Sprache herausgeben, und er fragt an, ob VULCANIUS es etwa selbst Deutsch schreiben werde, denn sonst möchte er es gern übersetzen. — Damals also war das Werk noch nicht herausgegeben worden. Auch im folgenden Jahr noch nicht, denn im März 1579 klagt VULCANIUS, bei der Geschichtsschreibung habe er in REGIUS einen unwissenden und leichtsinnigen Concurrenten<sup>1)</sup>. (Epist. select. p. 732) und noch im Sommer 1579 kann SERRANUS ihn auffordern eine Geschichte der Niederländischen Angelegenheiten herauszugeben (ibid. p. 778).

Und doch könnte man glauben, das VULCANIUS thatsächlich eine Geschichte des Aufstandes geschrieben und herausgegeben hat. Jener FRISIUS liess nämlich 1583 eine Neubearbeitung des früher von GESSNER, dann von SIMLER bearbeiteten Bücherkataloges erscheinen und in ihm wird unter des VULCANIUS Werken auch das Folgende erwähnt: *Historia tumultuum belgicorum ab anno 1556 usque ad annum 1577, quo Hispani, pace per Joannem Austriacum facta, ditionibus Belgicis excesserunt*. (Was spätere Bibliographen, BOLDUANUS, STRUVE, J. VOGT, FREYTAG und VAN DER AA, über ein solches Werk berichten, geht offenbar alles, teils direkt, teils indirekt auf diese Eintragung zurück.)

1) Um wen es sich bei REGIUS handelt, ist nicht mit Bestimmtheit zu sagen, wahrscheinlich doch um JOHANNES REGIUS oder DE KONINGH, einer der Ältesten der Kölner Gemeinde, der 1571 mit vielen anderen von der Emdener Synode bestimmt wurde, ALDEGONDE für seine Geschichte Material zu liefern.

*Oud-Holland* 1906/7.

Unter des VULCANIUS Namen ist das Buch nicht erschienen, aber auch kein anonymes oder pseudonymes ist ihm bisher zugewiesen worden <sup>1)</sup>, und noch andere Gründe regen zum Zweifel an. Einmal ist des FRISIUS Werk nicht vollkommen zuverlässig, VULCANIUS selbst hat gleich nach dem Erscheinen einem Freunde geschrieben (VULCAN. an CANTER in *ALCIATI Tractatus*, 1708, p. 95), FRISIUS, dem er manchmal seine Pläne mitgeteilt, habe Bücher von ihm angegeben, die noch nicht einmal gedruckt seien und es vielleicht innerhalb einiger Jahre auch nicht würden, und später hat er einmal geklagt, dass man eine Ausgabe des CYRILLUS von ihm in dem Catalog notiert habe, die in Wirklichkeit nicht herausgekommen sei (VULC. 106 II, an die Curatoren der Leidener Universität). Das Jahr 1577, das FRISIUS als Endjahr der Erzählung angiebt, ist gerade das, in dem VULCANIUS ihm von seinem Plänen über ein solches Werk berichtet hat. Vielleicht hat er gerade hierbei die private Mitteilung über das Vorhaben als genügendes Zeugnis für die Ausführung betrachtet. Nun giebt es allerdings eine pseudonyme *Histoire des troubles et guerres civiles des Bays-Bas*, die 1582 erschienen ist, aber sie ist im wesentlichen eine Uebersetzung einer 1579 erschienenen „*Chronyc, Historie der Nederl. oorlogen*“ und diese ist ihrerseits wieder eine Uebersetzung und Vervollständigung der oben schon einmal erwähnten „*Niederländischen Ersten Kriegen.. Beschreibung*“, die ADAM HENRICPETRI 1575 hatte erscheinen lassen. Das Pseudonym THEOPHILE jener *Histoire des troubles* wird verschieden aufgelöst: BAKHUIZEN v. D. BRINK, RAHLENBECK und TOORENBERGEN plädieren für den calvinistischen Prediger CH. RIJCKEWAERT, eine Meinung, von deren Richtigkeit FRUIN nicht fest überzeugt ist, VAN DER HAEGHEN hingegen hält bestimmt, mit nicht sehr durchschlagenden Gründen, den ebenfalls schon erwähnten J. FR. LE PETIT für den Verfasser. Dass VULCANIUS das Werk überarbeitet und übersetzt haben sollte, scheint ausgeschlossen zu sein, ich wüsste keinen Grund dafür anzugeben.

Auch in den 1580 und 83 von FEYERABEND in Frankfurt gedruckten Sammelwerken über niederländische Geschichte — *Annales* und *historia Belgica* (diese letztere war im Besitz des VULCANIUS) — ist kein Teil, der von VULCANIUS herrühren könnte und andere von Protestanten geschriebene Aufstandsgeschichten aus diesen Jahren sind nicht bekannt; übrigens kommt auch weder in dem Katalog seiner eigenen Bücher noch in den Messkatalogen dieser Jahre ein einziges Werk der verlangten Art vor, das man ihm zuweisen kann.

---

<sup>1)</sup> DE WIND hat mit glücklicher Kritik nachgewiesen, durch welche sonderbaren Verirrungen man dazu gekommen ist, VULCANIUS für den Autor der erst 1619 erschienenen *Origo et historia belgic. tumultuum* zu halten.



Bei alledem möchte ich keineswegs behaupten, dass das Buch sicher nicht erschienen sei; das argumentum ex silentio ist niemals beweiskräftig und bei anonymen Büchern hat man schon zuviel Überraschungen erlebt, als dass man voreilig ein festes Urteil abgeben möchte. Dass VULCANIUS ein Werk über belgische Geschichte jahrelang hat schreiben wollen, steht ja fest. Das ist wohl auch der Hauptgrund gewesen — und hiermit kommen wir auf den Anfang unserer Untersuchung zurück — aus dem WILHELM VON ORANIEN gerade ihn den General-Ständen und MARNIX empfohlen hat als geeignet zur Geschichtsschreibung des Aufstandes oder als Helfer, falls MARNIX sie unternähme. WILHELMS Verlangen nach einer Geschichte war eben ganz ernsthaft gemeint und es lässt sich auch in den folgenden Jahrzehnten bei den Leitern des jungen Staates eine hohe Wertschätzung der Geschichte mehrfach beobachten.

Anderen galt VULCANIUS natürlich seit seiner nahen Beziehung zu MARNIX als doppelt geeignet zu historischer Hilfeleistung; als SERRANUS den letzten Teil seiner Commentarien, den er 1578 in einer ersten Ausarbeitung fertig hatte, auf Ermahnung der Kirchen zu verbessern und zu vervollständigen anfang, erbat er wiederum des VULCANIUS Hilfe (VULC. 1061. 22. Juli 1578). Seine Worte sind sehr charakteristisch und berühren sich mit denen, die GOULART geschrieben hatte: *Nicht will ich mich Euern berühmten Gelehrten entgegenstellen, die an der vaterländischen Geschichte arbeiten oder es sich für später vornehmen. Die schon veröffentlichte Geschichte will ich verbessern, damit die Wahrheit reiner bewahrt werde. Auch schadet der Fleiss mehrerer bei derselben Sache nicht. Vieles konntest Du durch Dich allein, jetzt das Höchste (multa per te poteris, nunc plurima): in der berühmtesten Stadt, und, was am meisten wert ist, unter den Auspicien des hochberühmten und geehrten St. ALDEGONDE. Leiste der Kirche und Deinem Freunde diesen Dienst und unterrichte mich über die niederländischen Angelegenheiten.* Trotzdem SERRANUS diesen Hilferuf ein Jahr später noch einmal an MARNIX und VULCANIUS richtete, enthält der 5. Teil seiner Commentarien nichts über die niederländische Geschichte. Sie haben ihm also wohl beide keine Hülfe geleistet. Weil sie zu beschäftigt waren? Weil sie selber an einer Geschichte arbeiteten? Ich weiss es nicht. VULCANIUS, der noch immer nicht sehr bekannte Gelehrte, hätte die Hülfe eigentlich schon aus Dankbarkeit leisten müssen. Hatte doch SERRANUS den Uebersetzer und Einsender des *libellus supplex* WILHELMS VON ORANIEN in der 2. Auflage (1577) des 4. Teiles zu einem *nobilis quidam Belga* gemacht, während er ihn früher wahrheitsgemässer einfach als *Belga quidam* bezeichnet hatte.

Wir sind am Ende unserer Untersuchung, haben wir doch sogar über das Jahr 1577 hinausgehen müssen. Wenn VULCANIUS die belgische Geschichte viel-

leicht auch nicht geschrieben und sich jedenfalls keinen Namen durch sie gemacht hat, so stand ihm doch als Sekretär des MARNIX eine fruchtbare, freilich noch bescheidene, Thätigkeit bevor und erst als Professor an der jungen Leidener Universität errang er sich einen in der Gelehrtenwelt allgemein bekannten Namen. Der Aufstand aber hat erst in VAN METEREN und BOR Erzähler gefunden, die ihn noch aus eigener Anschauung kannten und die doch auch durch eine gewisse Zeitentfernung begünstigt wurden. Ueber die hier erwähnten bescheidenen Anfangsgeschichten ragen ihre Werke an Umfang und Bedeutung weit hervor, aber deshalb bleiben jene doch ehrwürdig und der Untersuchung wert.







# La „Ronde de Nuit” et ses transformations

PAR

E. DURAND-GRÉVILLE.



N mai 1882, j'avais trouvé dans une salle de la National Gallery, près du plafond, une copie de la *Ronde de nuit* qui donnait des renseignements précis sur ce qu'avait été l'original avant que des mutilations et d'épaisses couches de vernis eussent donné à ce chef-d'oeuvre ses dimensions et sa tonalité actuelles. Il n'en existait pas de photographie. Je pris des notes par écrit sur la composition de cette copie et sur la couleur de toutes ses parties: terrain, architectures, vêtements, rubans, casques, collerettes, cheveux, moustaches, etc. En août 1883, je fis la même étude détaillée sur l'original d'Amsterdam.

En 1883 (3 novembre) j'affirmai dans un article de la *Revue bleue*, intitulé: „*La Conservation des tableaux*”, que la *Ronde de Nuit* avait roussi fortement sous l'action du vernis et qu'elle avait été largement mutilée.

En 1885, dans son nouveau catalogue du Rijks-Museum, le Dr. BREDIUS affirma le fait de la mutilation. En ce moment là, j'avais déjà déposé depuis plusieurs mois entre les mains de Mr. LOUIS GONSE, directeur de la *Gazette des Beaux-Arts*, un mémoire très développé qui, pour des raisons matérielles, ne put être publié que dans le no du 1 novembre 1885, sous la forme d'une lettre

insérée dans un grand article de Mr. L. GONSE sur *Les dernières années de la vie de Rembrandt*.

A la suite de ces publications, les esprits furent tournés vers des faits analogues, et divers érudits affirmèrent la mutilation du *Claudius Civilis* de REMBRANDT, du *Banquet des Arquebusiers* de B. VAN DER HELST, etc., etc.

En 1887, j'affirmai dans la même Revue qu'avant peu la *Ronde de Nuit* „deviendrait invisible” à cause des craquelures produites dans le vernis par le transport du tableau de l'ancien musée dans le nouveau. En 1889, la *Ronde de Nuit* fut „régénérée”. Ne pouvant aller vérifier immédiatement le résultat de cette brillante opération très prudemment exécutée, je priai quelques confrères hollandais de bien vouloir me renseigner sur les changements de couleur qui devaient être survenus. Qui devaient, disions-nous, car toute „régénération” par le procédé Pettenkofer suppose une égalisation préalable, „au pouce”, de la surface du vernis craquelé. Le vernis réduit en poudre fine par un frottement très léger remplit d'abord ses propres craquelures; il en reste un faible excédent que l'on époussette; double motif pour que l'épaisseur de la couche de vernis „régénérée” soit moins grande qu'elle ne l'était avant l'opération. Tous les changements de couleur qui nous furent signalés avaient eu pour résultat de diminuer les différences qui existaient entre l'original et la copie de Lundens, et de confirmer nos prévisions publiées depuis plusieurs années dans la *Gazette des Beaux-Arts* et la *Revue bleue*.

En 1898, invité à donner un mémoire au *Congrès des historiens d'art* qui devait coïncider avec l'Exposition-REMBRANDT, nous envoyâmes le titre que voici: *Mutilations et transformations des tableaux de gardes civiques*. Ce mémoire était destiné à montrer que la plupart des tableaux de gardes civiques avaient subi des mutilations encore plus grandes que la *Ronde de Nuit* elle-même.

Dans l'intervalle, en effet, les importantes études de Mr. D. C. MEYER Jr. sur les *Schutterstukken* avaient montré comment la dissolution des gardes civiques, au cours du XVII<sup>e</sup> siècle, avait forcé le gouvernement hollandais d'envoyer à l'Hôtel de Ville les immenses tableaux qui en garnissaient les corps de garde. Conclusion évidente: le manque de place avait été la cause, l'explication et même, en partie, l'excuse des mutilations. Une fois l'Hôtel de Ville rempli de toiles intactes, qu'aurait-on pu faire? Ôter de leurs châssis celles qui restaient, les rouler et les empiler dans les greniers, où elles auraient couru des dangers de destruction bien autrement graves? Mieux valait les mutiler presque toutes, pour en conserver au moins les parties essentielles. Il était très probable pour nous, *a priori*, que les choses s'étaient passées ainsi. Le simple examen de photographies des tableaux de gardes civiques conservés rendait certaine notre conclusion



précise à propos du fait de la mutilation du plus grand nombre de ces portraits collectifs.

Notre communication au Congrès d'Amsterdam fut accueillie sans protestation et confirmée par plusieurs faits nouveaux. Il devint évident pour la plupart de nos confrères que tout tableau de gardes civiques dans lequel des arquebuses, des hallebardes, des lances, des drapeaux, des frontons de portes, etc., sont coupés par le cadre d'une façon gauche et anti-pittoresque devait être véhémentement soupçonné de mutilation. *Toutes les fois* qu'une vérification fut possible, soit au moyen de documents historiques, soit par l'examen des bords de la peinture, notre théorie se trouva d'accord avec la réalité<sup>1)</sup>.

\* \* \*

La question semblait être définitivement résolue, lorsque parut, en 1899, une brochure de Mr. JAN VETH: *Een Bijdrage over Rembrandt*. L'auteur de ce travail considérable nous accusait d'avoir créé la „légende” de la mutilation, grâce à notre légèreté, en inventant de toutes pièces un document d'archives qui n'avait jamais existé, „sans jamais rétracter cette affirmation”. Nous étions accusé aussi d'avoir introduit de „fortes fantaisies” dans le dessin qui illustrait notre argumentation.

Voici les faits. En août 1883, j'avais appris de la propre bouche de feu A. DE VRIES que ce savant avait trouvé un „document” prouvant que la copie de Londres avait été exécutée par Lundens. J'avais cru à un document d'archives, alors qu'il s'agissait d'un document *imprimé*. L'erreur, on le voit, est fort vénielle, car, en histoire, la lettre moulée est aussi probante que le manuscrit.

D'autre part, mon honorable contradicteur se trompait en disant que je n'avais jamais rétracté mon affirmation. Si peu importante que fut mon erreur, j'avais, en réalité, remis exactement les choses au point dès que j'avais été renseigné, notamment en 1889.<sup>2)</sup> Quant aux inexactitudes dans le dessin de la fenêtre de la *Ronde de Nuit*, elles étaient le fait du dessinateur attaché à la *Gazette des Beaux-Arts*, sous les yeux duquel nous avions mis, avec toutes les explications convenables, la gravure de Claëssens, d'après la *Ronde de Nuit* et une petite photographie très sombre du Lundens. Devant partir pour une mission d'art de six mois aux Etats-Nuit et au Canada trois jours après la date fixée pour l'apparition de notre article dans la *Gazette*, nous n'avions pas eu le temps d'examiner en épreuve le croquis incriminé. Ce dessin avait d'ailleurs pour unique but de rendre sensible aux yeux, au moyen de deux rectangles, la différence de

1) Depuis lors, de nouvelles vérifications de sont produites. Voir, pour les plus récentes, la 2e édition du *Rembrandt* de M. CARL NEUMANN.

2) Le *Nettoyage de la Ronde de Nuit* (dans *l'Artiste*, livr. d'oct. 1889, p. 259).

dimensions qui existait entre le tableau primitif (copie de Londres) et le tableau actuel.

Il *ne servait aucunement à la démonstration*, tout entière renfermée dans notre texte, auquel on ne peut pas reprocher la moindre inexactitude.

Ce qui nous a décidé à examiner ici publiquement l'argumentation de Mr. JAN VETH, c'est que ce peintre de talent, très habile avocat de sa cause, a publié dans *l'Annuaire des musées royaux de Prusse*, un second mémoire <sup>1)</sup> où il répondait par des arguments ingénieux à la réfutation que M. CARL NEUMANN lui avait opposée dans la première édition de son *Rembrandt*.

Un examen approfondi de la question nous paraît d'autant plus nécessaire, qu'un grand historien d'art, Mr. le Dr. W. BODE lui-même, avait cru devoir ajouter au bas de la première page du mémoire de Mr. JAN VETH la note suivante:

„L'argumentation très détaillée de Mr. VETH m'a induit à conclure — *autant que cela est possible sans une vérification en présence du tableau*, — qu'il n'est pas *probable* que la Ronde de Nuit ait subi une mutilation de quelque importance."

Les mots que nous avons mis en italique montrent une fois de plus, combien Mr. le Dr. BODE est prudent, fidèle aux principes de la méthode scientifique. Mais, comme la plupart des lecteurs pourraient être tentés de voir dans cette note une affirmation précise et définitive, nous allons essayer de montrer que les réserves de M. le Dr. BODE étaient tout à fait justifiées.

Le présent travail, retardé d'abord par des besognes plus importantes et plus urgentes, l'a été ensuite pour une autre raison: dès 1903, on savait que la *Ronde de Nuit* serait transportée dans l'annexe du Rijks-Museum construite exprès pour elle. Nous pourrions alors faire toutes les vérifications, car ce déplacement ne pouvait être exécuté sans que le tableau fût retiré de son cadre, d'autant plus qu'étant donnée l'épaisseur exorbitante d'un vernis déjà craquelé par le voyage de 1898 entre l'Exposition Rembrandt et le Rijks-Museum, un nouveau dévernissage s'imposait fatalement. Nous en avons formellement annoncé la nécessité dans une note de la *Chronique des Arts* du 19 décembre 1903.

„Que parlez-vous de dévernissage? va t'on nous objecter: on n'a rien fait de semblable! Il s'agit d'une simple régénération du vernis!"

Nous ne voulons pas jouer sur les mots. Il s'agit, en effet, d'une régénération. Mais en 1906 comme en 1889, cette régénération a été nécessairement précédée d'un commencement de dévernissage. Le merveilleux résultat obtenu, unanimement approuvé par la presse de tous les pays, nous permet d'insister sans

1) *Die angebliche Verstümmelung von Rembrandts Nachtwache* (année 1902, 2e livraison).



inconvenient sur un point. Le léger dévernissage qui a précédé la régénération n'a pu avoir lieu sans diminuer encore un peu l'épaisseur du vernis qui recouvrait le chef-d'oeuvre. La *Ronde de Nuit*, dans son état actuel, est encore *très* vernie; elle ne l'est plus *trop*. Elle courra beaucoup moins qu'autrefois le danger de redevenir craquelée et, partant, invisible. Aucun être vivant ne l'avait jamais vue non-seulement si claire, mais *si voisine de la copie de Lundens au point de vue de la couleur*.

Je reviendrai plus complètement, à l'occasion, sur la couleur primitive de la *Ronde de Nuit*; mais il m'a paru impossible de passer aujourd'hui complètement sous silence un des problèmes que soulève l'examen du chef-d'oeuvre.

\* \* \*

En 1889 déjà, nous avons signalé un procédé qui nous semblait infaillible pour résoudre la question de la mutilation. Il suffirait, disions-nous, d'examiner les bords de la toile de la *Ronde de Nuit*. Si on y trouvait vierges de couleur les parties de la toile repliées sur le châssis, on aurait la preuve que le chef d'oeuvre n'avait jamais été mutilé. Si, au contraire, la peinture s'étendait de tous les côtés jusqu'à l'extrême bord de la toile, la mutilation deviendrait aussi évidente, nous semblait-il, que la lumière du jour.

Ce genre de vérification a tenté Mr. VETH, qui a reconnu et proclamé avec une netteté absolue qu'il n'existe, sur les bords du tableau, *aucune parcelle de toile vierge de peinture*. Mais, ayant constaté le fait, notre honorable contradicteur n'a été nullement ébranlé dans sa conviction. Voici, en substance, son raisonnement: les bords de la toile n'ont pas été coupés nettement, „avec des ciseaux”; ils sont irréguliers; on a „donc” été obligé de les arracher brin à brin à cause de l'usure de la toile soumise à „de nombreuses tensions et tiraillements avec des tenailles, en même temps que la place des clous était *constamment* changée”.

Les „nombreux” tiraillements et les „constants” changements de place des clous sont une affirmation purement gratuite, imaginée pour les besoins de la cause. Tout ce qu'on peut accorder à Mr. JAN VETH se réduit à ceci: d'après l'examen des bords, la *Ronde de Nuit* a été privée de toute sa toile vierge et de bandes de toile peinte sur la largeur desquelles l'état des bords ne peut donner, en l'absence d'autres preuves, aucun renseignement.

Mais il y a d'autres preuves.

D'une part, on sait historiquement qu'un grand nombre de tableaux de gardes civiques, dans lesquels les drapeaux et même les personnages sont maladroitement coupés, ont été réellement et parfois largement mutilés; cela seul suffit pour éveiller un véhément soupçon de mutilation à propos d'autres toiles

sur lesquelles on n'a trouvé encore aucun document, mais où l'on voit des drapeaux, des lances et autres accessoires maladroitement coupés par le cadre. Ce soupçon véhément se change en certitude alors que, comme c'est le cas pour la *Ronde de Nuit*, des copies contemporaines viennent nous renseigner sur l'état primitif de l'original. Cette dernière preuve est irrésistible, à moins qu'on ne démontre, par des documents ou des arguments irréfutables, que les copies en question sont des copies menteuses, transformées par la fantaisie de celui qui en a commandé l'exécution.

Voilà précisément la démonstration que Mr. JAN VETH a entrepris de mener à bonne fin. Pour lui, c'est le capitaine COCK lui-même qui a donné à Lundens l'ordre formel de travestir la *Ronde de Nuit*, d'en faire un tableau plus clair, de mettre plus d'espace autour des figures principales. Obéissant à ces prescriptions, Lundens a exécuté la copie de Londres, la pseudo-copie, faudrait-il dire, en y ajoutant, à gauche du spectateur, un bout de rampe, l'arche et le parapet d'un pont sur lequel se trouvent deux comparses. L'adjonction de ces deux figures a „forcé” (*sic*) Lundens de rendre oblique dans sa copie une marche d'escalier qui, dans l'original, était „horizontale”. Pour éviter de trop s'écarter de son modèle, Lundens, ayant reçu l'ordre d'agrandir aussi le tableau par le haut, a voulu que, dans sa copie, „comme cela avait lieu dans l'original”, la pointe du drapeau arrivât jusqu'au bord du cadre. Il aurait pu, pour en arriver là, élargir un peu les quatre bandes du drapeau (quatre est le nombre réel du bandes, d'après Mr. JAN VETH); il a préféré „remplacer le drapeau à quatre bandes pour un drapeau à cinq bandes” pour obtenir le même résultat.

Quant à la fenêtre, Lundens aurait pu la laisser en place sauf à en prolonger jusqu'au bord supérieur le vide sombre, les barreaux et les montants latéraux; il a préféré la „remonter” afin qu'elle fut „coupée par le bord du cadre”, dans la copie, „exactement comme dans l'original”.

Tels sont, parmi les nombreux arguments fournis par M. VETH, ceux qui, n'étant pas de pur raisonnement, peuvent être soumis à une vérification matérielle. Examinons-les.

\* \* \*

D'après Mr. JAN VETH, le remplacement de la première marche „horizontale dans l'original” par une marche nettement „oblique dans la copie” ne peut être que le résultat d'une „intention arrêtée” de la part de Lundens, „qui, ainsi que le montrent les autres détails de sa copie, pouvait être, quand il le voulait, *extraordinairement exact*”.

Lundens pouvait il réellement être si exact, quand il le voulait? Les nom-



breuses mensurations que nous avons faites sur les grandes photographies de Braun prouvent le contraire.

Mais, d'abord, examinons une objection opposée à Mr. CARL NEUMANN par Mr. JAN VETH: „Vous avez fait vos mensurations sur des photographies; moi, j'ai opéré sur les originaux!"

L'objection paraît forte. Il s'en faut de beaucoup qu'elle le soit. En effet, la surface de la *Ronde de Nuit* est à la fois flottante, glissante et inégale; rien n'est plus délicat que d'y maintenir des instruments de mesure sans une assez forte pression. Pour mesurer les distances qui séparent des points situés un peu haut, il faut deux personnes montées sur deux échelles. De plus, l'oeil placé près de la toile distingue mal les détails et ne voit nettement que les craquelures. Les mesures directes sont donc à la fois compliquées et difficiles; c'est toute une affaire que de les recommencer plusieurs fois, chose nécessaire pour prévenir des erreurs. Si les mesures effectuées se rapportent à des points nombreux, ce n'est pas par journées, mais par semaines bien remplies qu'il faudrait compter le temps employé.

Avec de grandes photographies, au contraire, tout est simple. On peut facilement les mettre à plat; en mesurer les parties centrales difficilement abordables dans l'original; y poser et y maintenir, sans glissements, une règle graduée par demi-millimètres; placer son oeil verticalement au dessus des points choisis. Pour ramener ces mesures à la proportion des originaux, il suffit de les multiplier par des coefficients convenables. Celui de la grande photographie du tableau d'Amsterdam exécutée par la maison BRAUN est égal à 5,79; celui de la grande photographie de la copie de Londres équivaut à 10,7.

L'erreur probable, ramenée aux proportions de l'original, est inférieure à 1 mm. dans les mesures des petites distances, et ne dépasse pas 2 ou 3 mm. dans celles qui correspondent à des distances de plusieurs mètres.

Ces remarques faites, voyons si Lundens est bien en réalité „extraordinairement exact dans les autres détails de sa copie". Nous ne pouvons citer toutes nos vérifications; en voici quelques unes:

Dans la copie, ramenée aux dimensions de l'original, le bout de la hallebarde du lieutenant, si l'on prend pour base le niveau du pied du capitaine, est trop *haut* de 33 millimètres;

Le bas de la prune de la sergent assis est trop *haut* de 13 mm.;

Le bas de la prune de la porte drapeau est trop *bas* de 23 mm.;

Le visage du „Pierrot" au grand chapeau est trop *bas* de 17 mm.;

La pointe de la lance oblique du sergent le plus voisin du pilier est trop *haute* de 135 mm.

Ces inexactitudes (et nous en citerons encore) ont lieu tantôt dans un sens, tantôt dans un autre; elles sont donc involontaires et très aptes à infirmer la réputation „d'extraordinaire exactitude” faite à Lundens. Sont-elles insignifiantes, si on les compare au changement de direction „voulu” de la première marche?

Pour vérifier prenons cette marche dans sa partie *la plus nette*, comprise entre ses points d'intersection avec la cheville interne du pied droit de l'homme rouge et celle du pied gauche de Cock.

Pour le bord supérieur de la marche, dans la copie ramenée aux proportions de l'original, la différence de hauteur de ces deux points par rapport au cadre est de 69 mm. 5;

Pour le bord inférieur de la marche, elle est de 85 mm. 5.

A supposer que, dans l'original, la première marche fût horizontale — comme le croit Mr. JAN VETH, qui tire de là toute la force de son argument, — l'erreur, sur ce point serait inférieure aux  $\frac{2}{3}$  de la déviation de la lance oblique.

Mais l'erreur véritable est bien moindre, car la première marche de l'original n'est nullement horizontale. Elle donne, en ce qui concerne les différences de hauteur des points considérés, 31 mm. (soit 46, 2—43,1) pour le haut de la marche, et 26 mm. (soit 39,1—36,5) pour le bas. Soit dit en passant, on voit que, dans l'original, contrairement aux règles de la perspective, les deux arêtes de la marche divergent vers le fond, au lieu de converger. Cette remarque permet d'expliquer très naturellement l'erreur du copiste. Lundens, copiant la première marche, aurait commencé par le bord supérieur en le relevant de 6 mm. 4, pas davantage; ces 6 mm. 4 sont l'erreur *réelle* dans la copie *peinte*; ils correspondent à une déviation de 69,5 mm.—31 mm. = 38,5 mm. mesurée dans les proportions de l'original. Cette déviation *réelle* de 6 mm. 4 dans la copie *peinte* dépasse-t-elle la proportion des erreurs involontaires possibles? Personne n'osera l'affirmer.

Eh bien, une fois cette première erreur accordée, Lundens, appliquant les lois de la perspective que REMBRANDT dédaignait quelquefois, devait augmenter la déviation du bas de la marche pour le mettre en perspective. Cela a dû se faire machinalement. La déviation *réelle* du bas de la marche dans la copie *peinte* n'était d'ailleurs que de 10 millimètres. Si la marche eût été vraiment horizontale dans le modèle qu'il copiait, Lundens n'aurait pu la rendre oblique sans s'en apercevoir; mais la marche est oblique dans l'original, et plus oblique dans la copie; il est donc facile d'admettre que Lundens a fait cette modification sans y prendre garde, de même qu'il avait changé tantôt dans un sens, tantôt dans l'autre, et même, une fois, beaucoup plus fortement, une foule d'autres détails.

\* \* \*



Puisque nous sommes au premier plan de la composition, restons-y. Nous avons dit, dès le début, que le tableau avait perdu, dans le bas, une bande d'une largeur appréciable. Mr. VETH répond:

„Sans doute, si l'on accepte la copie de Lundens comme une autorité inattaquable, le fait de la distance plus grande entre le bas du tableau et le garçonnet à la poire à poudre pourrait sembler favorable à cette supposition; mais, justement, dans la copie, le capitaine est à *peine un peu* plus loin et le lieutenant, au contraire, n'est *nullement* plus loin du bord inférieur que dans l'original. Ainsi donc, si nous nous en rapportons au témoignage de la copie, la position du lieutenant dans cette copie, tout comme celle du chien et du tambour, *prouve que rien n'a été coupé dans l'original*.

Vérifions. Avec le nouveau cadre, exactement comme avec l'ancien, dans l'original, le pied du capitaine est à 10 mm. du bord. La photographie du Lundens par Braun, prise dans le cadre et *rognée*, (si on la ramène aux dimensions de l'original), donne 37 mm. 5. La bande coupée est donc égale, *au minimum*, à 27 mm. 5.

Si l'on mesure la largeur de cette bande au moyen des hauteurs du pied du lieutenant dans l'original et dans la copie, ce n'est pas *zéro* que l'on obtient pour la largeur de la bande coupée, c'est  $78 \text{ m.m.} - 50 \text{ m.m.} = 28 \text{ mm.}$ , et non *zéro*.

Les deux hauteurs de la patte droite antérieure du chien dans l'original et la copie donnent  $321 \text{ mm.} - 282 \text{ mm.} = 39 \text{ mm.}$ , et non *zéro*.

Les deux hauteurs de la patte droite postérieure du chien donnent  $417 \text{ mm.} - 363 \text{ mm.} = 54 \text{ mm.}$ , et non *zéro*.

Pour éviter les erreurs autant que possible, nous avons répété plusieurs fois, à un ou deux jours d'intervalle la plupart de nos mensurations, en ayant soin de marquer d'une croix les chiffres vérifiés. Par un hasard regrettable, dans notre liste, les hauteurs du pied du tambour dans l'original et dans la copie ne sont pas marquées d'une croix. Cela ne veut pas dire qu'elles soient inexactes, mais elles sont moins certaines que les autres. Sous ces réserves, elles donnent  $214 \text{ mm.} - 188 \text{ mm.}, 6 = 27 \text{ mm.}, 4$  pour la largeur de la bande coupée. Cette évaluation est d'ailleurs corroborée par le haut de la main droite du tambour: les deux hauteurs, dûment vérifiées, de ce dernier point donnant en effet 1402 mm. et 1375 mm. dont la différence est de 27 mm., et non *zéro*.

N'oublions pas que toutes ces évaluations de la largeur de la bande coupée sont nécessairement inférieures à la réalité, puisque la photographie de Braun d'après la copie est rognée par le bas, d'une largeur qui doit correspondre à 10 mm. dans l'original d'Amsterdam.

De l'ensemble de ces chiffres il faut conclure que Mr. JAN VETH s'est trompé en affirmant que la largeur de la bande inférieure coupée serait nulle si on l'obtenait en comparant, dans l'original et dans la copie, les hauteurs du lieutenant, du chien et du tambour. Une bande a été réellement coupée. Sa largeur est certainement *supérieure* à 27 mm. 5.

Nous avons à prévoir une objection: — Soit, pourrait-on nous dire; vous avez découvert quelques erreurs dans les affirmations de Mr. JAN VETH; mais cela n'empêche pas qu'il ait raison dans le fond, et le fond seul importe. Or, vos chiffres eux-mêmes prouvent que les personnages du premier plan ont été légèrement reculés vers le second. N'en faut-il pas conclure que toutes ces modifications ont eu pour but d'obtenir ce que, précisément, d'après Mr. JAN VETH, Lundens avait dans l'esprit, la mise en évidence du capitaine, qui, dans l'original, ne se détachait pas assez de son entourage?

Ici encore, à notre avis, il faut dire résolument: non! Si Lundens avait eu cette idée, il se serait bien gardé de rapprocher le lieutenant du capitaine, comme il l'a fait. De la pointe du pied droit du capitaine à celle du pied droit du lieutenant, on mesure, d'après l'original, 669 mm.; il n'y en a que 637 d'après la copie. Diminution: 30 mm. Dans le même esprit, Lundens aurait dû être tenté d'exagérer un peu la taille du capitaine; il a fait le contraire. Si on mesure, dans l'original et dans la copie, la distance entre le haut du chapeau de Cock et la pointe de son pied droit, on trouve dans l'original 1986 mm.; dans la copie, 1970 mm. Perte: 15 mm. Si on mesure à partir du haut du front, la perte est de 44 mm. On ne peut pas supposer ici que l'erreur soit volontaire.

\* \* \*

Verrons-nous au moins, dans le drapeau, la preuve d'une modification voulue? Mr. JAN VETH — ayant remarqué que le drapeau „à quatre bandes” de l'original et le drapeau „à cinq bandes” de la copie ont l'un et l'autre l'extrémité de leur hampe près du bord supérieur du cadre, — a construit là dessus l'hypothèse d'une cinquième bande ajoutée arbitrairement par Lundens, adjonction qui lui paraît d'ailleurs fort maladroite, car, dit-il, „le porte-drapeau, qui avait déjà tout ce qu'il pouvait porter, a affaire maintenant (dans la copie) à un meuble complètement impossible.”

Mais c'est encore là une illusion. Le „meuble impossible”, avec ses cinq bandes, a toujours existé. Dès 1883, nous l'avions aperçu, quand le ciel était clair; après la „régénération” de 1889, la présence de la cinquième bande coupée par le haut du cadre était devenue assez évidente pour qu'on doive être surpris que ni l'auteur ni ceux qui partagent son opinion ne s'en soient aperçus. Quoi



qu'il en soit, depuis la „régénération” de 1906, le doute ne peut plus subsister pour personne.

D'ailleurs, par quelle incroyable aberration le capitaine aurait-il pu ordonner ou seulement permettre à son copiste de transformer ainsi le drapeau à l'ombre duquel marchait sa compagnie ?

Et que faudrait il penser de son état d'esprit s'il avait réellement ordonné à Lundens, par dessus le marché, de remplacer dans le drapeau les bandes „orangées” par des bandes jaunes et les bandes „vertes” par des bandes bleu-clair ? Le drapeau de sa compagnie était-il donc déshonoré à ses yeux, pour qu'il voulût le remplacer par un autre tout différent ? A quelles conséquences invraisemblables n'est-on pas forcé d'arriver quand on se refuse à voir la vérité vraie, savoir, que le drapeau de la Ronde de Nuit a toujours été bleu clair et jaune clair sous les masses de vernis roux qui le cachaient, qui le cachent encore dans une certaine mesure !

Cependant aujourd'hui, la vérité commence à se dégager. Grâce à deux commencements de nettoyage très discrets, exécutés à dix-sept ans d'intervalle, le drapeau vert-brun et orange sale que voyait VOSMAER, que tout le monde a vu jusqu'en 1889, a subi deux commencements de transformation qui l'ont fortement rapproché de la copie de Londres. Aujourd'hui, on y voit quelques points *jaune clair* et *bleu clair*... Nous ne demandons pas que l'on achève matériellement le dévernissage ; mais si une très-faible diminution de l'épaisseur du vernis a donné les résultats obtenus, on peut facilement juger de ce que produirait l'ablation des deux tiers ou des trois quarts de la couche de résine rousse encore existante.

Nous voilà entraîné malgré nous dans la discussion d'un problème controversé. Bien des gens, séduits par les théories de VOSMAER, ou plutôt trompés par le vernis dont ils ne tiennent pas compte, s'imaginent encore que REMBRANDT aimait la „sauce brune”. Ils ne peuvent pas admettre que le grand Hollandais ait peint blanches les colerettes blanches ; blonds — et non roux — les cheveux blonds ; brunes les peaux brunes ; blanches et roses les chairs blanches et roses ; bleus les yeux bleus et les drapeaux bleus...

Nous reprendrons une autre fois, pour la traiter à fond, cette question pleine de malentendus. Il eût peut-être mieux valu ne pas l'effleurer ici. Des esprits prévenus pourraient, en effet, interpréter inexactement les affirmations trop sommaires que nous venons d'énoncer. Mais, réflexion faite, nous ne pouvions pas laisser tout-à-fait dans l'oubli la question de la vraie couleur du drapeau, car l'état actuel de la *Ronde de Nuit* permet un commencement très sérieux de vérification contre les objections de Mr. JAN VETH.

En tout état de cause, la cinquième bande du drapeau a toujours existé dans l'original. Là comme ailleurs, Lundens a reproduit de son mieux ce qu'il voyait.

Mais les rares adversaires de la mutilation ne désarment pas. L'un deux, dont nous ne citerons par le nom, puisqu'il n'a pas encore publié son nouvel argument, nous dit: „La cinquième bande existe, cela est vrai; mais elle a toujours existé dans son état actuel. A l'heure présente, *elle n'arrive pas même jusqu'au bord de la toile*. Elle en est séparée sur une largeur notable, par le fond brun”.

Grâce à la parfaite obligeance de Mr. le Directeur du Rijks-Museum, nous avons pu, monté sur une échelle, examiner à la loupe le haut de la cinquième bande et la partie brune qui la sépare du bord supérieur de la toile. Si les coups de pinceau qui terminent cette cinquième bande passaient par-dessus le fond brun, la question était décidée, nous n'avions plus qu'à nous incliner. Mais c'est justement le contraire qui a lieu. Ce prétendu „fond” brun est une couche passée après coup, *par dessus la cinquième bande*. Non seulement les touches de couleur qui constituent celle-ci continuent leurs reliefs sous la couche brune, jusqu'aux bords mutilés de la toile; mais quatre ou cinq points minuscules de ces coups de pinceau, ceux qui sont le plus en relief, laissent parfaitement deviner leur couleur bleue sous la couche brune, naturellement plus mince en ces endroits-là. L'objection qui nous a été opposée est donc fondée sur une nouvelle illusion, et rien n'empêche plus d'admettre que Lundens a copié la cinquième bande telle qu'il la voyait, c'est à dire tout entière, jusqu' à la pointe de la hampe.

\* \* \*

Arrivons à l'argument tiré de la fenêtre. M. JAN VETH a cru remarquer que cette fenêtre est coupée par le haut du cadre, dans la copie de Londres „exactement comme elle l'est aujourd'hui” dans l'original. „Si l'on admet” continue-t-il, „que la *Ronde de Nuit* a été fortement mutilée (à son bord supérieur), on doit nécessairement accorder le don de prophétie à Lundens, qui, un demi-siècle avant cette mutilation de l'original, aurait dessiné la fenêtre exactement dans l'état où elle devait se montrer après la mutilation.”

De cette identité, l'auteur conclut que Lundens, ayant reçu l'ordre d'agrandir la composition par le haut, et voulant modifier aussi peu que possible dans sa copie l'aspect du tableau, a simplement „remonté la fenêtre” afin qu'elle fut coupée „de la même façon” par le cadre, dans l'original et dans la copie.

Cette explication est, en effet, la seule possible, une fois supposé que la fenêtre soit coupée „de la même façon”; en d'autres termes, que, mesurant la



hauteur des barreaux de la fenêtre dans l'original, puis dans la copie (en ramenant celle-ci à la dimension de l'original), on obtienne le même chiffre.

Mais *cette égalité n'existe pas.*

Prenons les conditions les plus favorables à l'hypothèse de Mr. JAN VETH : comparons la hauteur de la partie sombre de la fenêtre dans la copie de Londres non pas avec ce qui en était visible dans l'original, avec l'ancien cadre, à l'époque où Mr. JAN VETH a écrit ses deux mémoires, mais avec ce qui en est visible aujourd'hui, depuis que le cadre, agrandi en 1906, a mis à découvert tout ce qui a été conservé de la toile primitive. Même dans ces conditions, l'original n'offre qu'une hauteur de barreaux égale à 145 millimètres, au lieu des 325 millimètres — c'est à dire beaucoup plus du double, — que mesure la copie ramenée aux dimensions de l'original. Lundens a donc copié la fenêtre telle qu'il la voyait, telle qu'elle était avant la mutilation qui en a fait disparaître plus de la moitié.

\* \* \*

En résumé, un tableau existe, en même temps, que deux copies qui le représentent plus grand. Jusqu'à démonstration du contraire, nous avons dû voir dans ces copies la preuve d'une mutilation, d'autant plus que le tableau appartient à un groupe d'ouvrages dont plusieurs, pour des raisons connues, ont été réellement — historiquement, — mutilés de la même manière.

Mr. JAN VETH a essayé de prouver que les deux copies étaient volontairement infidèles. Il s'est appuyé pour cela sur trois faits *vérifiables*. Nous venons de constater que, sur ces trois points, notre contradicteur a commis des erreurs indiscutables, décisives. Nous ne demandons pas à être crus sur parole. Nous prions nos lecteurs de se faire une opinion en contrôlant nos assertions soit sur les tableaux, soit sur des photographies *suffisamment grandes*.

Malgré le soin extrême que nous avons mis à vérifier plusieurs fois nos propres vérifications, nous prévoyons pourtant le cas où *un* des chiffres nombreux que nous avons cités serait inexact. Si cela était, nous prions instamment nos lecteurs de ne pas juger sur ce détail, mais sur *l'ensemble* de nos chiffres. Agir autrement, ce serait vouloir inconsciemment prolonger et obscurcir le débat.

\* \* \*

Ici se place une remarque très-subtilement ingénieuse, empruntée par Mr. JAN VETH à Mr. JAN SIX, qui en avait fait l'objet d'une note de trois pages publiée dans le *Bulletin du Nederlandsche Oudheidkundige Bond*, en mars 1902.

Mr. le Dr. JAN SIX avait remarqué dans la Ronde de Nuit, tout près de la partie médiane du tableau, une bande verticale dans laquelle l'état des craque-

tures était différent de celui des parties voisines. Cette différence ne provenant pas d'une couture de la toile, Mr. SIX crut pouvoir l'expliquer par l'influence de la traverse médiane du châssis primitif sur la couleur primitive encore molle. Le milieu de la bande verticale en question se trouvait à 6 cm. à gauche (par rapport au spectateur) du milieu de la toile dans son état actuel. Deux suppositions pouvaient être faites: 1<sup>o</sup> la peinture n'avait été mutilée que d'un côté, celui du tambour, auquel cas, elle avait perdu, de ce côté, 6 cm.; 2<sup>o</sup> la peinture avait été mutilée à droite et à gauche, mais en ce cas, la bande verticale enlevée du côté du tambour était plus large de 6 cm. que la bande enlevée du côté opposé. Or, les partisans d'une importante mutilation — à plus forte raison les autres — n'ont jamais prétendu qu'une largeur de bande notablement supérieure à 6 cm. ait été enlevée du côté du tambour; donc, ils ne peuvent plus prétendre qu'une bande de quelque importance ait été enlevée du côté du pont. Conclusion irrésistible: l'adjonction des deux personnages de gauche était le fait de Lundens.

Il était malaisé de répondre, logiquement, à cette argumentation, une fois admis que la trace de la traverse médiane primitive était bien réelle. Nous ne pouvions pas dire à Mr. le Dr. SIX: „Les deux personnages de gauche sont de REMBRANDT, comme le prouve la copie de Lundens; donc, on a dû couper, à droite, une bande égale à celle de gauche et 6 cm. en plus”; car Mr. le Dr. SIX aurait immédiatement répondu: „Vous n'êtes pas logique. Vous acceptez comme exacte la copie de Lundens du côté du pont; de quel droit l'affirmez-vous inexacte du côté du tambour?”

Au lieu de raisonner, nous songeâmes d'abord à nous informer de l'état réel de la bande vue par Mr. SIX. Nous nous adressâmes à lui pour savoir si, à son avis, la bande avait une existence indiscutable; si ses bords étaient bien nets; s'ils étaient continus; s'ils se prolongeaient, en haut et en bas, jusqu'aux bords du cadre.

Mr. le Dr. SIX nous répondit que, dans l'état d'éclairement un peu défectueux du chef d'oeuvre, il ne pouvait nous renseigner exactement; qu'à cause de l'ombre portée du bord supérieur du cadre, on ne pouvait pas constater jusqu'où se prolongeait la trace de la traverse.

Mais, lors du dernier déplacement de la *Ronde de Nuit*, on a constaté que la toile primitive, en 1851, avait été collée sur une toile formée de quatre bandes verticales réunies par trois coutures. C'est la couture du milieu qui est la cause des inégalités de la „bande” aperçue par M. le Dr. SIX. Plusieurs personnes autorisées ont adopté cette explication toute naturelle. Nous ne savons si l'auteur de la note de 1902 s'y est rangé lui-même. Cela est probable.

Ajoutons encore un mot: même en acceptant le fait de l'existence d'une



bande parfaitement nette, indiscutable, on n'aurait pas été obligé d'admettre la suite du raisonnement de Mr. le Dr. SIX. On pouvait faire d'autres hypothèses que la sienne, supposer, par exemple, que lors du transfert et de la mutilation, les „restaurateurs” avaient utilisé les matériaux du châssis primitif, sauf à commettre une erreur de 6 cm. dans la position de la traverse. Mais l'explication actuelle est certainement la vraie.

\* \* \*

Après mûre réflexion, il nous paraît utile d'aborder, sauf à les traiter très sommairement, les arguments esthétiques qu'on a opposés à nos idées sur la mutilation.

Un des motifs qui ont fait croire à Burger-Thoré, à Vosmaer, puis à Mr. JAN VETH que les deux personnages de gauche ont été ajoutés, c'est qu'ils sont „peu rembranesques”. Sans doute ils ne le sont guère par l'énergie du dessin, par la verve de l'exécution. Mais ils ne sont pas moins, à ce point de vue, que les autres personnages du tableau, dessinés et exécutés avec une mollesse „lundenesque”. Veut-on dire qu'ils n'ont pas la fière tournure des personnages principaux, les uns nobles, la plupart riches, justement fiers de leur métier militaire et de leur bel uniforme? Mais pourquoi auraient-ils eu tout cela, puisqu'ils étaient de simples spectateurs, des comparses inventés pour augmenter l'impression de foule que Rembrandt a évidemment cherchée?

Et personne n'a parlé d'un troisième personnage, situé comme eux derrière le parapet. Dans la copie de Londres on voit, en effet, un enfant de quatre à cinq ans, un enfant qu'on devine perché sur la pointe des pieds, accrochant ses deux petites mains bien visibles au bord du parapet sur lequel il appuie son menton pour voir au moins quelque chose de ce brillant spectacle. REMBRANDT, avec son génie aussi familier que profond, n'est il pas tout entier dans l'invention de ce minuscule spectateur, comme dans celle du garçonnet casqué, des deux fillettes, du chien qui aboie au tambour? Jamais Lundens n'aurait trouvé cela: il faut remonter au maître lui-même.

Mr. JAN VETH, à un moment donné, pour expliquer les différences qui existent entre la copie et l'original, fait intervenir le jugement esthétique du capitaine, qui aurait été „mécontent” de la *Ronde de Nuit*. C'est une pure légende, qui a cours depuis longtemps, et qui n'est pas plus soutenable pour cela. Elle est fondée absolument et uniquement sur ce fait, qu'ayant eu à commander une seconde fois son portrait, avec ceux des Syndics du Tir de Saint-Sébastien, il ne s'était pas adressé à REMBRANDT, mais à VAN DER HELST. Cette preuve n'en est pas une. Sauf les cas très rares où un amateur, fêré d'un artiste, se fait peindre plusieurs fois par lui, la règle générale est, au contraire,

que les gens riches se fassent portraiturer successivement par plusieurs peintres en renom. Qui peut dire, d'ailleurs, que Cock n'ait pas été influencé par ses collègues du Doelen et que la responsabilité du choix de B. VAN DER HELST incombe à lui seul? Induire de là qu'il a été „mécontent" de REMBRANDT au point de vouloir faire transformer, travestir le portrait collectif de sa compagnie, c'est bâtir une seconde hypothèse sur une première, non moins vaine.

L'une des preuves présentées par Mr. JAN VETH en faveur de ce travestissement de la *Ronde de Nuit*, est contenue dans la fameuse phrase où HOOGSTRATEN, après avoir proclamé l'écrasante supériorité de la *Ronde de Nuit* sur tous les tableaux similaires, ajoutait: „Cependant j'aurais désiré qu'il y eut mis un peu plus de lumière."

„Or, — fait observer Mr. JAN VETH — HOOGSTRATEN était l'élève de REMBRANDT juste au moment où le maître peignait ce tableau. Il n'aurait certainement pas exprimé ce désir si la *Ronde de Nuit* avait été aussi claire que la copie de Lundens."

Présenté ainsi, l'argument est sérieux. Si, en effet, ce désir avait été exprimé par HOOGSTRATEN au moment où celui-ci était élève chez REMBRANDT, au moment où le chef-d'œuvre venait de naître, on devrait y attacher une grande importance. Mais les choses se sont passées tout autrement. On oublie trop que L'HOOGSTRATEN qui a exprimé ce désir d'un peu plus de lumière n'est pas l'élève de 1642; c'est L'HOOGSTRATEN de 1678 plus âgé de trente-six ans, un HOOGSTRATEN converti aux idées à la mode en ce moment-là. La mode de 1678 voulait qu'un tableau fût également éclairé dans toutes ses parties, que les ombres même y fussent non seulement claires, mais encore mêlées de blanc. HOOGSTRATEN, comme la plupart des élèves de REMBRANDT, avait cru devoir suivre cette mode et passer dans le camp opposé, celui des „clairistes" quand même.

En 1678, d'autre part, la *Ronde de Nuit* ne ressemblait plus à la copie de Lundens, celle-ci exécutée, comme nous le croyons avec Mr. JAN VETH, avant l'aquarelle de l'album de famille DE COCK, c'est à dire avant 1655, et peut-être assez longtemps avant. Quand Lundens a fait sa copie, la *Sortie des Arquebusiers* était encore dans toute sa fraîcheur, sous sa première couche de vernis, d'un vernis qui n'avait pas encore eu le temps de brunir. Par contre à l'heure où HOOGSTRATEN écrivait son *Introduction à l'Académie de peinture*, il y avait trente-six ans que le chef d'oeuvre était la victime de la fumée des pipes et des feux de tourbe dans le *Doelen* des Arquebusiers. Sa couche de vernis, moins épaisse certainement qu'aujourd'hui, mais épaisse tout de même, vu les saillies et les creux des empâtements qu'elle devait égaliser, avait eu largement le temps de jaunir, de roussir, de brunir. C'est à cette *Ronde de Nuit*



que se rapporte le jugement D'HOOGSTRATEN, qui avait certainement oublié l'état primitif du tableau. L'oubli est de règle à propos de toute chose qui se transforme lentement. Combien y a-t-il de nos contemporains qui se rappellent les transformations en sens inverse de la *Ronde de Nuit*, qui se rendent compte de sa marche vers la clarté depuis vingt ans seulement? Pour la plupart des visiteurs de la *Ronde de Nuit*, la ceinture et les bas du lieutenant ont toujours été aussi blancs; les passementeries de ses bas et du gland de son drapeau aussi bleues; les collerettes de plusieurs figures aussi blanches; le corsage de la seconde filette aussi bleu, et ainsi de suite. HOOGSTRATEN, même en présence de la *Ronde de Nuit* non encore roussie, — à supposer que, par un miracle, elle se fût conservée telle jusqu'en 1678, — aurait probablement trouvé qu'elle n'était pas assez claire pour la mode du jour. Comment aurait-il pu ne pas exprimer le même regret, plus marqué, en présence du tableau assombri que devait être la *Ronde de Nuit* trente six ans après sa création, sous le vernis déjà enfumé et bruni qui la couvrirait?

En résumé, la *Ronde de Nuit* a parfaitement pu, elle a même dû être aussi claire que la copie de Lundens. Exactement aussi claire? Oui, dans la mesure de l'exactitude du copiste, ce qui revient à dire: aussi claire, à peu de chose près. Et, encore une fois, le regret exprimé par HOOGSTRATEN ne prouve en aucune façon que la *Ronde de Nuit* primitive ait été notablement moins claire que la copie de Lundens, ni par suite, que la copie ait été, à ce point de vue, volontairement infidèle.

\* \* \*

Il nous reste encore une tâche — assez délicate — à remplir. C'est l'examen du témoignage de Mr. HOPMAN au sujet du rentoilage de la *Ronde de Nuit* effectué si habilement par son père en 1851. Ce témoignage a-t-il été donné verbalement ou par écrit? Nous le discuterons tel que Mr. JAN VETH l'a reproduit, étant donné que Mr. HOPMAN l'a laissé passer sans protestation.

Interrogé sur une opération de rentoilage dans laquelle, plus d'un demi-siècle auparavant il avait aidé son père, Mr. HOPMAN a répondu avec une prudence dont on doit le louer. Quand il se rappelle ou croit se rappeler un fait, il le dit; quand sa mémoire, moins précise, ne lui rappelle que des impressions, il ne parle qu'en faisant toutes les réserves nécessaires. Il est donc absolument irréprochable dans son rôle de témoin. Ceci dit — et nous avons considéré comme un devoir de le dire — examinons sa déposition:

„Mr. HOPMAN fils, d'après ses souvenirs, était âgé de vingt deux ans environ (*etwa*) quand il aida son père dans ce rentoilage vers (*etwa im Jahre*)

1851. Le tableau était, en ce moment là, collé sur une toile (*Leinwand*); il en fut séparé très prudemment, avec sa colle adhérente, et transporté sur une nouvelle toile, sans aucun nettoyage de la peinture ou du vernis, mais, au contraire, conservé absolument tel quel, comme le montre l'état actuel des bords, qui ne sont point coupés (avec un instrument tranchant; *geschnitten*)."

„Se basant sur un examen très attentif, Mr. HOPMAN père expliqua au directeur du Trippenhuys que l'hypothèse d'une mutilation (*Beschneidung*) était tout-à-fait insoutenable."

C'est sur cette déclaration, fait observer Mr. JAN VETH, que s'appuie la note du catalogue de 1858 ainsi conçue: „A l'occasion d'une restauration du tableau, il est devenu manifeste (*hat es sich gezeigt*) que les bords d'après lesquels des bandes d'environ un pied auraient été coupées (*abgeschnitten*) sur chacun des bords du tableau sont inexacts (*unrichtig*)."

Reprenons la déposition:

„M. HOPMAN fils ne peut plus, après tant d'années, décrire exactement l'état dans lequel étaient les bords sur l'examen desquels Mr. HOPMAN père avait fondé sa déclaration. Cependant, il sait positivement que sa propre persuasion au sujet de la non-mutilation était fondée sur des impressions provenant de son propre examen à cette époque. Comment étaient, alors, les bords, il ne le sait plus; il sait pourtant (*wohl aber weiss er*) que son père avait encore trouvé au haut et au bas de l'ancienne toile (*Leinwand*) les traces de clous primitives (*Nagelkante*) des bords."

Pour discuter cette déposition, écartons d'abord un point. Mr. HOPMAN nous dit se rappeler „positivement" qu'il a eu une conviction (de la non-mutilation) fondée sur des impressions provenant de son propre examen. Mais cela ne prouve qu'une chose, c'est qu'il a eu une conviction. Supposons un journaliste qui viendrait poser à Mr. VETH, ou à nous-même, la question suivante:

— Avez-vous la conviction, d'après votre propre examen de l'état des bords de la *Ronde de Nuit*, que la composition a été mutilée?

Je répondrais, pour ma part: „Oui!" sans hésiter. Mr. JAN VETH répondrait: „Non!" En quoi la réponse de Mr. JAN VETH, ou la nôtre, pourraient-elle être considérée comme un „témoignage?" La réponse que Mr. VETH a obtenue de Mr. HOPMAN sur ce point est un „témoignage" du même genre, qui ne prouve rien, sinon que quelqu'un — à tort ou à raison — a cru quelque chose.

Dans une autre partie de sa déposition, Mr. HOPMAN fils affirme nettement qu'en 1851, ni le vernis du tableau, ni l'état de ses bords n'ont subi le moindre changement; comme il a affirmé non moins positivement qu'il ne se rappelle pas du tout quel était l'état des bords en 1851, nous devons conclure que son



assertion est fondée sur ce que son père a pu lui dire. Mais si l'état des bords était déjà ce qu'il est aujourd'hui, sur quoi donc Mr. HOPMAN père, à son tour, se fondait-il pour affirmer au directeur de Rijks-Museum que le tableau n'avait pas été mutilé? Sur quoi, sinon sur ce que nous pouvons voir nous mêmes aujourd'hui? Son affirmation est celle d'une opinion purement personnelle et, qui plus est, fausse jusqu'à un certain point. Tout le monde, en effet, est d'accord aujourd'hui pour affirmer que l'état des bords *prouve une mutilation*, mais que le seul examen du tableau ne peut nous édifier en rien sur l'importance de cette mutilation. Voilà à quoi aurait dû se borner la réponse de Mr. HOPMAN père au directeur du musée. Toute autre affirmation de la part du savant restaurateur constituait une opinion personnelle, dénuée de preuves. Nous sommes mieux outillés que lui pour affirmer, grâce à l'existence de deux copies qu'il ne connaissait pas; nous cherchons là dedans un appui pour notre argumentation; mais argumenter, ce n'est pas apporter un „témoignage”, c'est chercher simplement à faire prévaloir une opinion. Il n'y a pas de „témoignage” non plus dans l'opinion énoncée par Mr. HOPMAN père.

La question fera un grand pas, semble-t-il, avec la fin de la „déposition” rapportée par Mr. JAN VETH. Mr. HOPMAN fils y énonce en effet une affirmation qui offre en apparence quelque chose de positif. Après avoir très franchement avoué pour la seconde fois, qu'il n'a plus aucun souvenir de l'état des bords de la toile, il ajoute qu'il sait pourtant bien (*wohl aber weiss er*) que son père avait encore trouvé en haut et en bas de l'ancienne toile (*Leinwand*) les traces de clous primitives des bords (*Nagelkante*)."

Mr. JAN VETH a cru pouvoir tirer de cette affirmation un argument irréfutable en faveur de sa thèse. Mais il faudrait d'abord savoir, au juste, ce que signifie cette phrase. Faut-il comprendre que Mr. HOPMAN père avait trouvé, en 1851, aux bords supérieur et inférieur de la *Ronde de Nuit*, les parties de toile vierges de peinture que l'on replie et que l'on cloue sur les bords latéraux du châssis? Mais alors, que sont-ils devenus? C'est donc Mr. HOPMAN père qui les aurait arrachés jusqu'à la dernière parcelle, y compris des bandes, aussi étroites qu'on le voudra, de la partie peinte? C'est lui qui aurait accompli cette mutilation? C'est lui qui aurait fait disparaître, avec un soin minutieux, jusqu'aux dernières traces de la non-mutilation? C'est lui qui aurait volontairement donné aux bords horizontaux de la peinture ce même aspect de chose déchirée que possédaient déjà, paraît-il, mais que possédaient seuls, les bords latéraux en 1851? Qui donc peut raisonnablement supposer qu'un acte aussi barbare ait été accompli par Mr. HOPMAN père et, qui plus est, raconté par Mr. HOPMAN fils?

Tout cela n'est qu'un malentendu. Mr. HOPMAN fils n'a pas pu donner une déposition écrite dans ce sens. Il s'agit, sans aucun doute, d'une simple conversation que Mr. JAN VETH aura mal interprétée. Les *Nagelkante* aperçus se trouvaient-ils sur „l'ancienne toile” (*Leinwand*) d'où Mr. HOPMAN père a retiré la peinture pour la coller sur une nouvelle toile? Cette explication si simple aurait l'avantage de ne pas mettre M. HOPMAN fils en contradiction avec lui-même; car, au commencement de sa „déposition” ou de sa conversation, il a dit très clairement, insistons-y, que la peinture a été rentoilée *telle quelle*, avec ses bords dans l'état où ils sont aujourd'hui.

Il y a encore, pourtant, une interprétation meilleure à donner de la phrase concernant les *Nagelkante*. Ces trous de clous Mr. HOPMAN père les aurait vus sur les bords de la toile, *dans la peinture elle-même*. Nous n'avons pas pu en constater clairement l'existence, qui nous a été signalée par un des membres de la commission municipale chargée de surveiller la dernière „régénération”. Nous avions espéré pouvoir examiner les bords de la peinture au moment où, retirée de son cadre et posée à plat, elle n'avait pas encore été touchée, au moment où la toile sur laquelle elle était collée depuis 1851 était encore blanche; mais nous n'avons pas été avertis à temps. Faute de mieux, et c'eût été déjà beaucoup, nous avons ensuite prié Mr. le Directeur du Rijks-Museum, qui nous avait déjà plus d'une fois donné l'occasion de constater son obligeance, de bien vouloir nous prévenir du moment où la peinture serait momentanément retirée de nouveau de son cadre pour être transportée dans la nouvelle salle. Par malheur, au moment où Mr. VAN RIEMSDIJK nous a écrit à Paris pour nous avertir, nous étions déjà à Londres, en train d'étudier l'Exposition flamande... Nous ne pouvons donc parler que par ouï-dire de trous de clous qui — cela nous a été nettement affirmé — existent *dans la peinture même*, sur des bords. Mais s'ils existent, comme nous devons le croire, leur présence, loin d'appuyer la thèse de Mr. JAN VETH, serait, au contraire, un puissant argument en faveur de la mutilation. Clouer directement les bords d'une peinture sur un châssis ne peut pas, tout le monde en conviendra, être le fait de REMBRANDT lui-même; et les „restaurateurs” qui ont commis cet acte de sauvagerie étaient parfaitement capables d'avoir mutilé d'abord la peinture en la coupant non pas „avec des ciseaux” bien affilés, mais à l'aide de mauvais ciseaux qui ont mâché la toile, ou même, tout simplement avec un couteau. En ce cas, l'argument de Mr. JAN VETH fondé sur la légère inégalité des bords de la peinture „arrachés et non coupés avec des ciseaux” perdrait toute sa valeur, s'il en avait conservé quelque chose après notre discussion antérieure sur ce point,

En somme nous avons, en 1883, été les premiers à affirmer résolument, par



écrit et par imprimé, le fait de la mutilation de la *Ronde de Nuit*, que d'autres historiens d'art avaient soupçonné d'une manière indépendante, avec nous et avant nous, mais sans rien publier de leurs opinions. Le fait, d'ailleurs, était „dans l'air” depuis un demi-siècle.

Il a été affirmé depuis par Mr. le Dr. A. BREDIUS dans son catalogue (1885); par M. EMILE MICHEL et par CARL NEUMANN dans leurs grands ouvrages sur *Rembrandt*. Mr. JAN VETH, appuyé par un très-petit groupe d'historiens d'art, a tenté de s'élever contre l'opinion générale. Il n'avait qu'un moyen de réussir, c'était de *prouver* que les deux copies sur lesquelles se fondait l'opinion générale étaient menteuses. Nous croyons avoir montré par des mensurations vérifiables, que la théorie de notre honorable contradicteur était uniquement fondée sur des erreurs matérielles. Si l'on oppose des arguments précis, des constatations *de fait* à notre démonstration actuelle, nous sommes prêts à les discuter. Si l'on se borne à des appréciations vagues, générales, insaisissables, ou à des remarques sur des points de détail, sans lien suffisant avec le fond de la question, nous regarderons la discussion comme terminée.





## EINE REISE JANUS DOUSA, DES JÜNGEREN, MIT PHILIPP MORNAY

VON

ALBERT ELKAN.



OR einer Reihe von Jahren ist in Deutschland ein Buch erschienen, in dem die wichtigsten Berichte über die Reisen der Deutschen im 16. Jahrhundert einsichtsvoll bearbeitet sind. Es leuchtet ein, dass ein solches Werk für die Geschichte der Bildung, der ausländischen Einflüsse, für die Erkenntnis des geistigen Horizontes und des geographischen Wissens der Nation und schliesslich für viele einzelne Ereignisse von grossem Werte ist. Auch für die Niederlande würde ein ähnliches Buch sehr erwünscht sein, denn die ausländischen Einflüsse sind hier, wie das gar nicht anders sein konnte, stets sehr stark gewesen, und wurden natürlich besonders durch *die* Niederländer vermittelt, die selbst jenseits der Grenzen gelebt hatten. So findet man auch im 16. Jahrhundert Niederländer in aller Herren Landen, und das ist kein Wunder, denn schon die politischen Verhältnisse schufen Beziehungen mit Spanien und Italien, mit Deutschland und Frankreich. Der Handel verband die Niederlande besonders mit den Ostseeländern und England, und im letzten Viertel des Jahrhunderts trieb dann der Krieg und die Verfolgung ungezählte Scharen nach England, in die Schweiz, die Rheinlande, an die Nord- und Ostseeküste bis nach Danzig hinauf. Ausser-



dem studierten viele junge Leute in Paris oder Bourges, in Padua oder Bologna, oder, wenn es Angehörige der neuen Religion waren, in Wittenberg, Heidelberg und vor allem in Genf.

Auch entlegene Länder wurden aufgesucht: um ganz zu schweigen von den Fahrten nach Amerika und Indien, so machte z. B. STEPHANUS DOUSA eine Reise nach Konstantinopel, über die er uns einen historisch und litterarisch wertvollen Bericht aufgezeichnet hat. Im selben Jahre wie er, 1596, zog sein Bruder JANUS quer durch Deutschland nach Polen und darüber soll hier Einiges berichtet werden <sup>1)</sup>).

JANUS DOUSA war der älteste Sohn seines bekannteren gleichnamigen Vaters. 1571 geboren, wurde er nach ausgebreiteten Studien schon in ganz jungen Jahren der Freund und Lehrer des in Leiden studierenden Prinzen FRIEDRICH HEINRICH und erhielt dort 1591 die Stelle eines Bibliothekars, die sein Vater zu seinen Gunsten aufgegeben hatte. Einige Jahre später begab er sich mit seinen beiden Brüdern GEORG und STEPHAN nach Deutschland und im Verlauf dieser Reise kam er 1596 nach Frankfurt, von wo aus er über Hamburg nach den Niederlanden zurückkehren wollte.

In Frankfurt nun traf er einen anderen jungen Mann, den 17jährigen PHILIPP DU PLESSIS-MORNAY; auch er der Sohn eines berühmten Mannes, der HEINRICH IV. Minister und vertrauter Freund gewesen war und sich weithin durch religiöse und polemische Bücher und durch politische Flugschriften einen Namen gemacht hatte. Der Vater hatte in seiner Jugend selbst grosse Reisen gemacht. Über Genf was er nach Heidelberg gezogen, dort und in Padua blieb er zum Studieren, bereiste dann ganz Italien, ging nach Oesterreich, von wo Ungarn ihn zu einem Abstecher einlud und kam schliesslich über Frankfurt, Köln und die Niederlande in seine Heimat zurück. So hatte er den Vorteil erkannt, vieler Menschen Städte zu sehen, und wenn sich sein Sohn auch der kriegerischen Laufbahn gewidmet hatte, so sollte er deshalb doch nicht auf diesen Vorteil verzichten. Die vielen Beziehungen, die der Vater im Ausland und während seines späteren Lebens angeknüpft hatte, mussten ja dem Sohn das Reisen erleichtern, wenngleich sich dieser auch selbst nach Aller Zeugnis durch Verstand und angenehme Sitten auszeichnete.

Womit begann ein Franzose, ein künftiger Soldat, ein Sohn MORNAYS

---

1) Das Material geben hauptsächlich einige unedierte Briefe DUPLESSIS-MORNAYS, des Reisegefährten DOUSAS, an BONGARS, die sich auf der Hamburger Stadtbibliothek befinden. Von DOUSA selbst sind 2 auf der Reise geschriebene Briefe erhalten geblieben (in GABBEMAS Epistol.). Einzelheiten sind noch den Briefen BONGARS, CASAUBONS und des Vaters von MORNAY entnommen, ebenso den Memoiren seiner Mutter und der Reisebeschreibung GEORG DOUSAS, ausserdem bekannten Nachschlagebüchern.

seine Reisen? Ist es nicht charakteristisch für die Bedeutung der Hauptstadt und für die Stellung des französischen Königtums, dass der Jüngling zuerst für vierzehn Tage nach Paris ging, dass ihn dann der Vater in Fontainebleau dem König vorstellte? Ist es nicht, als ob man ihm hätte sagen wollen: so schön ist unsere Hauptstadt, so mächtig ist unser König, nun sieh zu, ob Du im Ausland Gleiches findest? Jedenfalls richtete der junge MORNAY nun erst seine Schritte nach Holland, in Begleitung der Witwe des Prinzen WILHELM, LOUISE VON COLIGNY, die kurz vorher die Bekanntschaft mit dem Vater erneuert und der Mutter viel Freundschaft und Gunst für den Sohn während seines Aufenthaltes in den Niederlanden versprochen hatte. Wir wissen nicht, aus welchen besonderen Gründen MORNAY zuerst gerade in dies Land geschickt wurde, doch sei darauf hingewiesen, dass der Vater, seit er vor der Bartholomaeusnacht die Niederlande im geheimen in COLIGNYS Auftrag bereist hatte und seit er in den Jahren 1577-1582 hier NAVARRAS Gesandter gewesen war, stets in besonders engen Beziehungen zu dem calvinistischen Lande geblieben war. Die allgemeinen Ursachen, die Holland damals und noch etwa ein Jahrhundert lang zu einem höchst beliebten Reiseziel machten, in einer holländischen Zeitschrift skizzieren zu wollen, hiesse wohl Eulen nach Athen tragen. Von dem Aufenthalt des jungen MORNAY wissen wir nur, dass er Leiden besucht und dort MARNIX, den Freund seines Vaters, gesehen hat, und dass ihm auch BUZENVAL, der französische Gesandte bei den Generalstaaten, und der Herr VON AERSSSEN Freundlichkeiten erwiesen haben.

VON HOLLAND reiste der Herr VON BAUVES, wie der Sohn zur Unterscheidung von seinem Vater oft genannt wird, nach Frankfurt zu Messe und hier traf er, wie erwähnt, JANUS DOUSA. Er erzählte ihm von seinem Plan, die hauptsächlichsten Plätze Deutschlands zu besuchen und lud ihn ein mit ihm bis nach Leipzig oder einem anderen zur Reise an die Küste bequem gelegenen Platze zu gehen; als JANUS aber hörte, dass jener bis Krakau wollte, beschloss er, ihn dorthin zu begleiten und über Danzig heimzukehren. Sein Bruder GEORG war schon früher in Polen gewesen, das erregte wohl in ihm den Wunsch gleichfalls dies Land zu sehen. Auch dieser, der zweite Sohn, dessen Reiselust noch nicht gesättigt war, wollte ursprünglich mit ihnen fahren; da erfährt er aber, dass der polnische Gesandte nach Konstantinopel reise, und eilt nun schon vorher über Würzburg, Nürnberg, Karlsbad und Prag nach Krakau und bricht von dort nach fast vierwöchentlichem Aufenthalt nach Konstantinopel auf.

Unsere beiden jungen Leute liessen sich mehr Zeit. Zuerst galt es Empfehlungsbriefe zu bekommen, „denn ohne Frucht würde jemand in jenen von der Kultur entfernteren Ländern reisen, wenn er nicht das Sehenswerte sorgfältig beachtet, und dabei muss ein gewissenhafter Führer helfen.“ Seine Gefährten



(noch ist GEORG DOUSA nicht weg) haben schon Briefe an hervorragende Männer, auch JANUS DOUSA bemüht sich nun darum.

Empfehlungsbriefe spielten früher eine noch viel grössere Rolle als jetzt. Freilich gab es schon damals Büchelchen, die die Stelle unserer Baedeker vertraten und das Wissens- und Sehenswerteste angaben, aber sie waren selten, einigermaßen dürftig und behandelten nur Länder wie Ober-Italien und Frankreich, nicht jene Gegenden. So war es denn allgemeine Sitte, dass man an fremden Orten die berühmten Leute der Stadt aufsuchte und ihre Hilfe in Anspruch nahm. Das ist bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts so geblieben. GOETHE wurde noch überlaufen von Leuten, die es für selbstverständlich halten konnten, dass ein irgendwie hervorragender Fremder ihm vorgestellt wurde. Erst die Eisenbahnen haben dieser Sitte ein Ende gemacht, die in verkehrsärmeren Zeiten für Besucher und Besuchte gleich angenehm und nützlich war, ja die sich einfach als eine Notwendigkeit darstellte.

DUPLESSIS war besonders gut mit Empfehlungsbriefen versehen. Sein Vater hatte ANCEL, den französischen Gesandten in Wien, gebeten, seinem Sohne Briefe an Freunde am Kaiserhofe zu geben. Besonders aber unterstützte ihn BONGARS, HEINRICH IV. regelmässiger Gesandter bei den deutschen Fürsten, durch Empfehlungen an RATHGEB, den Staatssekretär des Herzogs von Württemberg, an Kurfürst FRIEDRICH IV. von der Pfalz <sup>1)</sup>, an JOACHIM FRIEDRICH von Brandenburg, Magdeburgs Administrator, an hervorragende Nürnberger und besonders an den dortigen Arzt und Naturforscher JOACHIM CAMERARIUS, der ihm seinerseits wieder Briefe an ABRAHAM VON BOCK gab, den geheimen Rat des Administrator von Kursachsen, dann an MONAVIUS, einen bekannten Gelehrten in Breslau. Der Empfehlungsbrief an CAMERARIUS ist erhalten und in ihm wird auch für DOUSA ein gutes Wort eingelegt; dieser konnte selber noch den Historiker GRUTER in Heidelberg bitten, ihm für seine Freunde in den Städten, die sie berühren würden, Briefe zu schicken. Auch hatte ihm früher der kurfürstlich-pfälzische Rat FREHER von einem Freunde in Nürnberg erzählt, der eine Münzsammlung habe, und er möchte gern, dass es ihm ermöglicht werde, die zu sehen.

Leider geht aus unseren Quellen nicht hervor, ob sie die Sammlung gesehen haben, wir wissen nur, dass sie von allen Seiten und besonders von CAMERARIUS, bei dem sie wohnten, viel Freundlichkeiten erfuhren. Weniger Glück hatten sie vorher in Amberg gehabt, der Hauptstadt der Oberpfalz, wo sie den pfälzischen Kurfürsten hatten aufsuchen wollen, aber der war am Tag vor ihrer Ankunft an die böhmische Grenze abgereist und so konnten sie nur die

<sup>1)</sup> Vgl. aber die folg. Anm.

Kurfürstin begrüßen<sup>1)</sup>. Auch in Halle, wo der Administrator von Magdeburg residierte, hatten sie nicht mehr Glück. MORNAY hatte dem Fürsten selbst die Empfehlungsbriefe überreichen und „die Hand küssen“ wollen, aber dieser liess das nicht zu, da er die folgenden Tage auf Jagd gehen wolle. Melancholisch fügt der junge Franzose hinzu, er habe es schon geglaubt, dass die deutschen Fürsten nicht liberal mit dieser Gunst seien. Er hatte Erfahrung darin, denn schon früher hatte er trotz BONGARS Empfehlungen den Administrator von Strassburg, JOHANN GEORG von Brandenburg, nicht sehen können. BONGARS bemerkte bitter darüber in einem Brief an CAMERARIUS: So will es das Erziehungsgesetz eurer Fürsten!

Dieser Hochmut ist wirklich recht charakteristisch für das deutsche Fürstentum jener Tage. Je machtloser diese Potentaten wurden, desto hochmütiger wurden sie auch. Man fing an, die Hofetikette kunstvoll auszubauen und sich mit festen Schranken zu umgeben, die nicht einmal ein Schreiben des Gesandten des allerchristlichsten Königs durchbrechen konnte, denn die Abhängigkeit von der westlichen Monarchie in Politik und Sitten erreichte ja erst ein Jahrhundert später ihren Höhepunkt.

Mehr Glück hatte der Jüngling aber in Sachsen. Der Administrator des Landes — überall regierten damals Administratoren! — empfing ihn freundlicher „als ein Franzose erwarten konnte“ und verschaffte ihm den Besuch der Dresdener „Constcamer.“ Kummer aber bereitete ihm hier die Nachricht von der Einnahme Calais durch die Spanier; die Meisten nahmen sie froh auf, und alle sprachen zu Frankreichs Ungunsten, selbst die Freunde tadelten doch die Nachlässigkeit der Franzosen. Die Stimmung in Deutschland ist damit wohl richtig geschildert, denn als ANCEL im folgenden Jahre die deutschen Fürsten zum Beitritt zur Tripelallianz gegen Spanien zu bewegen suchte, fand er überall verschlossene Thüren. Die Einnahme La Fères durch HEINRICH, einen Monat nach der Eroberung Calais, tröstet uns zwar einigermaßen, schreibt MORNAY, ist aber doch keine völlige Revanche.

Dresden-Prag war die nächste Etappe. Man reiste auch hier in vollster Sicherheit, so sicher wie mitten in Holland, wie DOUSA seiner ängstlichen Mutter versichern konnte. In Prag verweilten sie länger als 14 Tage; aber unsere Briefe berichten uns leider wieder nichts über diesen Aufenthalt, und auch über die folgende Station, Breslau, erfahren wir wenig. DOUSA hielt es für die schönste

<sup>1)</sup> MORNAY schreibt Kurfürst und -fürstin ohne die Namen zu nennen. In Amberg aber residierte der Statthalter der Oberpfalz, Herzog CHRISTOPH von Anhalt. Aus einem Briefe BONGARS an den Staatssecretär des Herzogs von Würtemberg scheint fast hervorzugehen, dass MORNAY diesen in Amberg hatte aufsuchen wollen. Der wahre Sachverhalt ist nicht zu erkennen.



(elegantissima) deutsche Stadt, nach heutiger Anschauung merkwürdig genug für jemanden, der vorher Nürnberg und Dresden gesehen hatte. Grossen Eindruck machte auf beide Reisende der calvinistische Gelehrte MONAU; die andere Zierde der Stadt, NIKOLAUS RHEDIGER, konnten sie aber zu ihrem Bedauern nicht besuchen, da er auf dem Lande war. Einen Besuch machte MORNAY auch dem Secretär der böhmischen Hofkanzlei, JOHANN MILLNER VON MILHAUSEN, der, ein Anhänger der reformierten Lehre, König HEINRICH IV. sehr verehrte und mit ANCEL Beziehungen unterhielt. Es ist nicht etwa verwunderlich, dass die jungen Leute, soviel wir wissen, keinen Katholiken aufgesucht haben. In jener Zeit waren die Gegensätze noch bei weitem nicht überbrückt, und MORNAY und DOUSA stammten dazu von Vorkämpfern des Calvinismus ab.

Die Reise ging nun weiter nach Krakau. In Polen wurden damals wichtige Dinge verhandelt. Ein neuer Türkenkrieg stand bevor. Schon in Breslau hatten unsere Reisenden von den Reden gehört, die die Abgesandten fremder Staaten in Warschau vor dem polnischen Landtag gehalten hatten, ja, sie beobachteten dort schon grosse Kriegsvorbereitungen, die aber, wie immer, sagt DOUSA, langsam von statten gingen. Ein päpstlicher Nuntius, der Cardinal CAETAN, war nach Warschau gereist, um ein Bündnis zwischen Polen und Oesterreich zu stande zu bringen, aber seine Bemühungen schienen vergeblich zu sein, denn ZAMOISKY, der polnische Kanzler, war feindlich gegen die Nachbarmonarchie gesinnt und wollte sich auf keinen Vertrag einlassen, auch die nächst ihm Einflussreichsten — MORNAY unterrichtet uns über all diese Dinge — waren nicht sehr geneigt, sich zu Gunsten der Kaiserlichen Brüder MATTHIAS und MAXIMILIAN, der Führer des Krieges, zu verpflichten, weil man ihre Ehrsucht verdächtig fand und fürchtete, dass sie Bündnisse mit Polens Feinden einzugehen suchten.

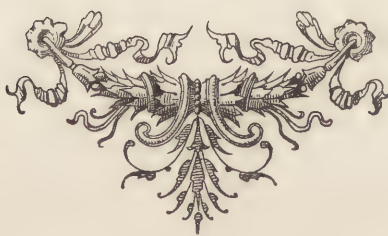
Aber alle diese Verhandlungen und Intriguen spielten sich in Warschau ab, wo der König und der Hof waren, so dass MORNAY und DOUSA in Krakau „nur Krakau“ (*ny autre chose que Cracouie*) fanden. Und trotzdem wollte jener nicht nach Warschau reisen, aus Furcht, „les délices de Poloigne“ allzusehr zu geniessen. Er hatte Eile weiterzukommen, aber eine sehr verständige Art des Reisens wird man das ja nicht nennen können, so interessant sie auch ist für calvinistische Lebensauffassung jener Tage. Wir erfahren nur noch, dass selbst in diesen fernen Gegenden die Nachricht vom Verluste Calais grosses Aufsehen erregt hat. Ganz Europa war eben an dem Kampf gegen Spanien interessiert, niemand konnte sich der Bedeutung des Ereignisses entziehen. — MORNAYS nächstes Reiseziel war nun Wien, von da wollte er dann direkt nach Strassburg oder Frankfurt zurückkehren und hoffte DOUSA mitzubringen. Dieser aber hatte schon in Breslau beschlossen, von Krakau oder Warschau über Danzig die Rückreise

anzutreten, ohne auf CASAUBONS dringende Bitten, er möge nach Genf kommen, zu hören. Doch war seine Reiselust nur noch gestiegen und er bedauerte, nicht früher schon gereist zu sein, weil er fühlte, dass ihm das sehr genützt haben würde. Vor allem sehnte er sich nach Frankreich „der Mutter aller Eleganz, Gelehrsamheit und guten Sitte.“

Er ist nicht mehr dahin gekommen. Die Anstrengungen der Reise waren für den Jüngling zu gross gewesen. Noch nicht lange zurückgekehrt, starb er am 21. Dezember 1596 im Haag <sup>1)</sup>, von seinen Freunden und vor allem von seinem Vater schmerzlich bedauert.

Auch sein Reisegefährte ist viel zu früh gestorben. Freilich konnte er seine Fahrten noch fortsetzen: er scheint über Wien nach Frankfurt gereist zu sein, dann hören wir Näheres von seinem Aufenthalt in Padua und wissen noch, dass er in Venedig und Rom gewesen ist. Im Oktober 1597 kehrte er zurück. Aber ein trauriges Schicksal stand ihm bevor: sein Vater fiel vier Jahre später bei HEINRICH in Ungnade, und auch der Sohn hatte darunter schwer zu leiden. So suchte er denn im Auslande die Gelegenheit sich hervorzuthun, die ihm im Vaterland versagt blieb. Es war die Zeit, in der MORITZ von Oranien die Augen von ganz Europa auf sich zog. Der junge Herr von BAUVES kämpfte vor Geldern mit und starb hier 9 Jahre nach seinem Freunde.

<sup>1)</sup> Dies Datum, über das v. D. AA noch zweifelt, geht hervor aus HESSELS, Archivum, I, No. 300.







## Een Schutterstuk van Cornelis Ketel

DOOR

JHR. DR. J. SIX.



VOOR een paar jaar trok een teekening in de veiling, 19 Jan. 1904 gehouden door de firma FRED. MULLER & Co. te Amsterdam, onder No. 348 beschreven als BARTOLOMAEUS SPRANGER, de aandacht van den Heer MOES en mij, omdat wij er den aard van een Amsterdamsch schutterstuk in meenden te herkennen, al zagen wij dadelijk dat het geen van de nog overgebleven of uit afbeelding bekende stukken was. De Heer MOES kocht die teekening voor het prentenkabinet en noodigde mij onlangs uit tot een nader onderzoek.

Uit een aandachtige beschouwing bleek aldaar dat wij ons niet bedrogen hadden. De aanwezigheid van slechts één vaandrig, de aard en wijze der bewapening, alles wees er op dat wij met een Amsterdamsch schutterstuk te doen hadden, zooals trouwens ook de tijd en de stijl het waarschijnlijkst maakten. Want het behoorde blijkbaar thuis in het einde der zestiende eeuw en moest haast wel van PIETER YSAAKS of CORNELIS KETEL zijn.

Ruim was de keus van mogelijkheden dus niet, daar de voorstelling der meeste stukken uit dien tijd bekend is uit de schilderijen zelfven of uit de teekeningen van den Handboogsdoelen. Eigenlijk kwamen maar twee stukken in aanmerking, de schilderij uit den Voetboogsdoelen No. 3, waarvan verder niets bekend scheen, dan dat het 't eerste schutterstuk is geweest geschilderd in 1579, nadat Amster-

*Oud-Holland 1906/7.*

dam „staatsch” geworden was, waarin JAN HUYDECOPER kapitein was, van wien JAN VOS in zijn gedicht op het schuttersfeest van FLINCK zegt:

„Zoo trock zijn vader 't eerst in d'oorlogh voor den Staat”.

en een ander uit het volgend jaar 1580, uit den Kloveniersdoelen No. 18, bij VAN MANDER, Folio 191 A, aldus beschreven:

*In 't Jaer 1581 vertrack hij uyt Enghelandt nae Hollant| en quam woonen  
t' Amsterdam| daer hem veel voor quam te conterfeyten nae 'tleven. Onder ander|  
een Corporaelschap van Schutters leverde hy op de Cleuveniers Doelen| waer van  
Capiteyn was HERMAN RODENBURGH BETHS, daer hy sich selven ooc in conterfeyte  
in profijl.*

*Dese staen of sy stonden op een Galerije| so datter inplaats van Colommen  
comen eenige seer aerdige termen| die wat verheven en uytgesneden sijn| en daer  
op seer verheven geschildert| so dat het een ongemeen manier en aerdige gedaent  
van Lijsten is. De tronien met goet gelijcken| steldselen der beelden| sijden| en  
cleeren| sijn uytnemende ghehandelt. Onder comen eenighe sinnekens, van wit en  
swart| en twee staende Figueren| als van Coper| wesende MARS en VULCANUS.  
Hierbij om den sin te verstaen heeft hy dusch gedicht ghevoeght:*

*Ghy wreede MARS, laet af van bloed'ghe daden|  
VULCANUS, ghy, van wapens meer te smeden|  
D'wijn onder voet ghebonden sijn dees quaden|  
Haet, Eyghen baet, Nijdt, Tweedracht vol onvreden.*

Daarbij moet men wel in het oog houden dat VAN MANDER vrij uitvoerig de gebeeldhouwde en beschilderde lijst beschrijft, maar omtrent de eigenlijke schilderij maar weinig mededeelt. Goed beschouwd maar één bijzonderheid, die echter alleen reeds voldoende is om ons vermoeden te bevestigen. Koppen in profiel zijn in deze tijden zóó zeldzaam dat wij gerustelijk in den kop op den achtergrond, den derden van rechts, diengenen kunnen herkennen waarvan VAN MANDER spreekt als van het eigen portret van den schilder, met wiens trekken het ook vrijwel overeenstemt. Boven alles gold toen voor den schilder vaardigheid in het teekenen en een profiel kwam natuurlijk als veel te gemakkelijk niet in aanmerking, behalve voor de eigen beeltenis van den schilder; daar was het moeilijk uitvoerbaar en dus een bravourstukje.

Ook de vergelijking der andere schutterstukken uit dit tijdvak, zooals wij die uit SCHAEF, VAN DIJK en de verdere bronnen kennen, leidt tot dezelfde slotsom en geeft tevens een verbetering van mijn lijst van 1903 in het XXIe deel van Oud-Holland. Want thans blijkt dat het Corporaalschap van RODENBURGH, als wij het terecht in onze tekening herkennen, niet kan wezen het stuk door VAN DIJK onder no. 10 beschreven, zoo als vroeger de datum scheen aan te wijzen, al heeft





SCHETS VAN CORNELIS KETEL VOOR HET CORPORAALSCHAP VAN HERMAN RODENBURG BETHS. 1581,  
in 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam





dit toevallig ook 33 personen. Men leze slechts: „een stuk met twee en dertig Mannen en een vrouwe Beeld, 't is geschildert van dien CORNELIS KETEL, waar van wij verder komende, iets meer zullen melden. Het is gemerkt 15A80. Dit is het eerste Stuk waarin een Vaandrig met de Vaan op schouder, ook de eerste Snaphaan te zien is, deze zijn niet meer in Uniforme kleedinge, maer van een geheel andere dracht, zwemende naer de oude Spaanse mode, hier van ziet men er een afgebeeld met een rol Papier in zijn hand, daarop geschreven staat:

*God heeft den Wyn  
Tot Medecyn  
Uw nu geschoncken;  
Maer brengt ook pyn,  
Scaetlyk fenyn  
Te veel gedroncken. Eccl. 31." 1)*

Blijkbaar noemt VAN DIJK dus dit terecht het eerste schutterstuk van de nieuwe schutterij en kan het niet anders dan bovengenoemd Corporaalschap van HUYDECOPER zijn, dat men als uit den Voetboogsdoelen of afkomstig, ook node bij VAN DIJK miste. SCHAEF zal dan den datum een jaar te vroeg hebben opgegeven, zooals hij volgens VAN MANDER, dat ook met ons schutterstuk moet hebben gedaan. Uit wat VAN DIJK nog bij de bespreking van een KETEL van 1578 zegt <sup>2)</sup>, maak ik op dat de compositie nog zeer gesloten moet zijn geweest, zooals die van de stukken van 1584 en 1588 van KETEL en DIRK BARENTSZ thans in 's Rijks Museum. Alleen betwijfel ik zeer of wij van VAN DIJK ook de naam van den schilder mogen vernemen. Volgens VAN MANDER, die het kon weten, kwam KETEL eerst in 1881 uit Engeland terug.

Ook verder is er geen ander schutterstuk bekend met hetzelfde aantal figuren. Van 1585 en 1586 waren er twee van DIRK BARENTSZ met 32, van 1595 een van CHRISTIANUS DE CONFLANS, waarvan de fragmenten thans weer in één lijst zijn vereenigd, met 35 koppen en, van het volgende jaar waarschijnlijk, waren twee bijeen behorende stukken, misschien van PIETER YZAAKS die er te zamen 37 telden. In lateren tijd nadert alleen de groote VAN DER HELST van 1643 met 32 figuren dit cijfer. Overigens is 27 het hoogste getal.

Ook de stijl wijst op KETEL. Want nader dan bij wat wij van PIETER YZAAKS kennen schijnt mij toch de beweging der figuren bij het stuk van KETEL van 1588 uit den voetboogsdoelen te staan, waar DIRCK ROSENCRANS Kapitein en PAU Luitenant is. Alleen kan men zich verbazen, hoe het mogelijk is dat deze zelfde schilder, drie of vier jaar na dit levendige, bewegelijke stuk, in 1584, ook voor de Kloveniers, een paneel schilderde met DIRCK ROSENCRANS als Kapitein en RUYSCH als Luitenant, waarin 26 schutters, zoo dicht als maar mogelijk is,

1) VAN DIJK, blz. 19.

2) blz. 22, no. 15.

opeen gedrongen zijn. Misschien is de plaats waarvoor het bestemd was daarbij van invloed geweest.

Of de teekening in 's Rijks Prentenkabinet van de hand van KETEL zelf is, dus een ontwerp voor de schilderij, of een copie van een ander naar dat stuk zou ik niet met zekerheid durven beslissen. De eenige teekening van KETEL, die ik ken, is, ook in 's Rijks Prentenkabinet, en schijnt een geheel andere hand te vertoonen. Maar dat is blijkbaar een met zorg voltooid werk, dat dus niets bewijst voor deze ruwe schets. Juist het schetsmatige van onze teekening, het doorloopen bijvoorbeeld van een roer en een piek door een zwaard en een ander roer heen, laat weinig aan een copie denken en ik zou het meest geneigd zijn aan een oorspronkelijk werk te gelooven. Dan behoeft echter de schilderij niet letterlijk en onveranderd zoo te zijn uitgevoerd. Maar al te veel zal KETEL wel niet afgeweken zijn van deze samenstelling van figuren, die, meer dan die van eenig ander schutterstuk, mag gelden als een voorlooper van de Nachtwacht.

Ik twijfel niet of HOOGSTRATEN heeft terecht ook dit begrepen onder alle andere die tegenover REMBRANDT'S schutterstuk als kaartbladen stonden, maar betreurt het toch zeer dat wij deze zeer levendige en bewegelijke schikking niet ook uit de voltooide schilderij kunnen leeren kennen en vergelijken.

Evenwel laat ons thans liever den Directeur van het Prentenkabinet dankbaar zijn, die onmiddellijk het belang der teekening inzag en ons in staat stelde in den knappen, kundigen, maar wel wat oppervlakkigen KETEL toch den man te erkennen, die onder alle voorgangers het naast is gekomen aan REMBRANDT in de uitdrukking van het ongedurig door elkander van zich verzamelende schutters vóór den opmarsch.

Misschien zelfs is de veronderstelling niet al te gewaagd dat dit zijn werk niet geheel zonder invloed is gebleven op het ontstaan van de Nachtwacht. Het is alsof men zelfs hier en daar in de figuren en houdingen, ja zelfs in de wonderlijke hoeden van REMBRANDT, overeenkomst waarneemt. En wanneer alles bij REMBRANDT tot grooter eenheid is samengesmolten en trots het fantastische van de Nachtwacht bezadigder is, dan mag men toch niet vergeten dat KETEL onze voorouders schilderde toen zij wel het Spaansche juk hadden afgeschud, maar zich nog niet vrij gemaakt hadden van de Spaansche mode zich in het openbaar te bewegen als moest elke opvolgende stand telkens weer op den toeschouwer indruk maken. Onze zuidelijke broeders hebben dit nog langer volgehouden. Ten tijde van KETEL zou BREEROO er nog niet toe zijn gekomen zijn *Spaanschen Brabander* te schrijven. Wat hij in den vreemdeling bespot was toen nog inheemsch.

---





NALEZING VAN DE STADSREKENINGEN VAN AMSTERDAM  
VAN AF HET JAAR 1531

DOOR

EDUARD VAN BIEMA.

IV.

1602.

fol. 154<sup>vo</sup>.



JOHANNES HALSBERGE geveve drie Vlaemsche nobelen daermēde de heren burgermēn hem vereert hebben over translateren van een bouck geintituleert bybel der Natuere daer by noch gedāe zyn drie registers daer van hy noch vier exemplaren burgermēn vereert heeft etc.

21 — 0 — 0.

fol. 156.

BAERNT PIETERSZ betaelt de somme van achtien gl over zeeckere caertē vant beleg vande Graeff daermēde hy den heren burgermēn mitte Tresorieren vereert heeft etc.

18 — 0 — 0.

fol. 199<sup>vo</sup>.

ADRIAEN VASSEUR courant scryver bett hondert negen en dertich gl IIII st. over syne dienste de heren burgermēn gedaen int scriven van courranten van Oosteynde van XIX<sup>e</sup> July XVI<sup>c</sup> een totten VIII<sup>e</sup> Martii A<sup>o</sup> XVI<sup>c</sup> twee

bedragen net twee hondert twee ende dertich daegen tot XII str̄s sdaechs etc.

139 — 4 — 0.

fol. 200.

IODOCUS HONDIUS betaelt sestlen gl over de leverantie van een globe met een caerte van sevētien provincien ande camere van asseuratie geleverd etc.

16 — 0 — 0.

fol. 200<sup>vo</sup>.

GOSERT SYMEN tapesier betaelt twee en̄ tnegentich gl acht st. over tmaecken van achtiē cussebladeren etc.

92 — 8 — 0.

1603.

fol. 223.

ADRIAEN VASSEUR corrantier betaelt drie en̄ twintich gl nege str̄s over zyn dienste gedaen int scriven van courranten leggende voor den Bos seven en̄ tsestich daege lang etc.

23 — 9 —

1605.

fol. 127.

MAGDALENA VAN WAVEREN de huysvrouw van JAN FRANCHOYS LE PETYT betaelt vier en̄ twintich gul over tmaicken van zeeckere cronycke daer van hy met zeeckere exemplaren de heren burgerm̄n vereert heeft etc. 24 — 0 — 0.

fol. 128.

SEBASTIAEN EGBERTZ schepen betaelt vyftien gl. by hē verschoten en̄ betaelt an BARENT ADRIAENSZ voort drukken van hondert declarationes in 4<sup>o</sup> op groot fijn papier elck voor 3 quaterne etc.

15 — 0 — 0.

1605.

fol. 170.

Mr. JAN PIETERSZ organist betaelt vyff gl seventien str. die hy verschoten voor een laecken cleet tot behouff en̄ conservatie van Stadts Clavecimbel, die tot verscheyden reysen op diverse plaetsen ontboeden en̄ gebruyct wordt met believe van heren burgerm̄n etc.

f 5. 17 —

fol. 175.

Mr. LUCAS JANSzn SINCK lantmeter betaelt tachtich gl over zyn dienste deszr Stede gedaē int meten van hondert en̄ tnegentich morgen a vyff st de morgen en̄ over tmaken van negentien kaerten van zelve landen tot XXV st de caerte mitsgaders copie vā selven kaerten etc.

80 — 0 — 0.



1606.

fol. 170.

Betaelt CLAES JANSZ glasemaker de somme van vyff ende veertich gulden daermede de heren burgerm<sup>rn</sup> oevert hebben de kercke vant Oosteynde van Vlielandt etc.

45 — 0 — 0.

fol. 170vo.

Betaelt an IODQCO HONDII en GERADT PRINNIC over die vereringe en dedicatie an heren burgerm<sup>rn</sup> gedaen bij de voorgaen van Tholomei Geographia Grece Latina te weten voor de dedicatie vijftien rosennobelen van Zolomoi Geographia en voor de vereringe gedaen by GERARDT PRONNICK van een boucxken, geintituleert Cristeliche andacht opt gebet(?) ons heren. etc.

f 172. — 10 —.

fol. 228vo.

LENERT PIETERSSEN glaessemaecker betaelt twee hondert veertich gulden over tmaecken van een glas daer burgemeesteren die stat van Edam mede vereert hebben etc.

240. —.

fol. 229.

Den 11<sup>e</sup> Augustii anno XVI<sup>e</sup> ses JAN COMELYN betaelt de somme van neegen entnegentich gulden derthien str. acht pē over de leverantie van verscheyde boecken by hem in twee reyse geleverd in grootscholle etc.

99 — 13 — 8 —.

fol. 229.

BAERENT LAMPEN betaelt sestien gul. vertien sts. voor vier affbeelding vant innemen der Casteelen van Amboine e Tidor gelegen in Oostindien daer mede hij de heren vereert heeft. etc.

16 — 14 —.

idem.

HARMEN ALBERTSZ betaelt twee hondert gul. over XXIX cairten deser stede bij hem aen burgermeest vereert etc.

200. — —.

fol. 230vo.

HENDRICK DE KEYSER betaelt hondert gulden hem by by burgemeesteren toevonden over synextra ordinaris dienst dese vloed sjaere als meester beeltsnyder deser steede etc.

100 — 0 — 0.

fol. 231.

ALBERT CORNELIS als Overman van de hantbochs doelen betaelt de somme van hondert gul, henbij burgermeesteren toegevonden tot suplimētie van het setten des spits van toorn gecomen van cruystooren te doen stellen op de tooren van de handtbochgsdoelen etc.

100 — 00.

1607.

fol. 165<sup>vo</sup>.

*Desiderius de lantombe* betaelt twaelff gulden hem bij burgermeesteren vereert over de dedicatie van een boexken bij hem getranslateert uyt het engels en duyts etc.

12 — —.

224<sup>vo</sup>.

HARMEN ALBERTSZ. COSTER van de Nuwe kerck betaelt de somme drie ende dertich gul achtien st. over dieversche boecken by hem gebonden en aende scholarchen geleverd etc.

33 — 18 — 0.

fol. 227<sup>vo</sup>.

AMBROSIUS JANSZN betaelt acht en twintich gl. achtien st over het binden van verscheyden boecken, by hem door last vande scholarchen doen binden etc.

28 — 18 —

idem.

MR HENDRICK KEYSER deser stede meester beeltsnijder betaelt tweehondert gulden hem by burgemeesteren toegevonden over syn extraordis dienste seeckere jaeren geleden en in dese jaere gedaē. etc.

200. —

Op fol. 230 komt een zelfde post van f 100 ten name van HENDRICK DE KEYSER voor.

1608.

fol. 154.

WILLEM BUYS betaelt van wegen POUWELS BUYS docter in de rechte de somme van twee ende tachtich gl. vyff st daermeed de heeren burgermēn veert hebben. POUWELS BUYS over de dedicatie van sekere boxken etc.

82.5 —

fol. 200<sup>vo</sup>.

CORNELIS CLAESON, bouckbinder betaelt 77 gl. over de leverantie van verscheyde latynsche boecken door ordcie van Scholarchen etc.

77. —

fol. 201.

Den heeren burgermeesteren intoorentgen gesond XXX rixdlen maecken tzeventich gl. X st omme by deselve heeren bekert te werde aen den Soon van



HARMAN JANSZ. over XX affbeeldinge van sijn exelentie daarmede hy de heren burgermeestern v/eert heeft etc.

70 — 10. —

fol. 202.

CRIJN JOOSTEN goutsmidt betaelt voor het schoon maeken van een v̄gulde bosch mitsgaeders voor het maecken vand. custodie totte selve twaelf gl. X st, welcke bos. de heren burgerm̄n vereert hebben de soon van MARTEN JANSZ. tollenaer van syn Co MAT VAN DENEMARCKEN tot een bruyloftstuck etc.

12 — 10

fol. 202<sup>vo</sup>.

DIRCK CLAESON schilder betaelt twe ende veirtich gl. hem by burgermeesteren toegevonde voor het vergulden van lyst om het conterfeytsel der stadt Amst̄ hangende in scheepenscaemer etc.

42 —

1609.

fol. 139<sup>vo</sup>.

Mr. HENDRICK DE KAYSER betaelt hondert vyftich gulden over de dedicatie van zeeckere contrefeytsels van de beurse van Amstelredamme, by hem aende Heeren burgerm̄n gedediceert etc.

150. —

fol. 140.

PETRUS MONTANUS conrector ā nieuwe sijde bet. twe entzeventich gl. daarmede de heeren Burgerm̄n denzelven v̄eert hebben, voor een boeck by hem d̄ voorsz. heere geschonck, etc.

72 — . —

fol. 140.

ANDRIES VAN OOSTERBEECK, dienaer des goddelycken woorts tot Montfoort betaelt ses endertich gulde over de vereeringe van vier boxken by hem aende voorsz heeren v̄eert. etc.

36. —

fol. 184<sup>vo</sup>.

JAN BARTHOLOMEUWSZ. betaelt drie en vyftich gulde vyftien st. acht p. over de leverantie van het maeken van v̄scheyde schryfboecken etc.

53. — 15. 8.

1610.

fol. 108.

MR. VINCENTUM NIEUSWOET, dienaer des goddelycke Woorts tot Schaege over de vereeringe ende dedicatie by hem aende Heere burgerm̄n gedaē van seventien exemplaren over de uytlegginge opd. eerste cappitele der Openbaeringe Johannes by de selve uyt het engels in het duyts getzanslateert etc.

117. 10 —

fol. 108<sup>vo</sup>.

DANCKER MOYNS bet hondert vier en veertich gl over de coop van een silvere  $\bar{v}$ gulde cop daer mede de heeren burgermeesteren de soon van JAN DE MISTE tot een pillegaef belieft heeft etc.

144.—

fol. 180.

Mr. LUCAS SINCK betaelt sevenentzeventich gl. dertien st over het maecken van seekere caerten en het meeten van deser stede landen mitsgaders het maecken en binden van een boock van de zelve carte gemaect etc.

77. 13. —

idem.

JAN COMELYN betaelt vyffentzeventich gl. ses stuver over de leverantie van diversche latijnsche boecken te behoefte vande oude e nieuwe syts groote scholen geleverd mitsgaeders over het binden vande selve boecken etc.

75. 6 —

fol. 180<sup>vo</sup>.

GOBAERT SIMON betaelt hondert achtentzestich gulden neegentien st over de leverantie van..... tapitseryen die inden Haege gesonde syn omme t hangen in de camer van het logement vande heeren die ter dachvaert reysen etc.

168. 19.

1611

fol. 115.

PETRUS PLANTIUS getelt van wegen Mr. JAN VAN DEN BROECK Mr vand Seevairt tot Rotterdam bet. twaelf gl. over de vereeringe van seeckere boexkens byd selve JAN aende heeren vereert etc.

12.—

115<sup>vo</sup>.

JACOBUS VIVERIUS bet 50 gul. over de vereeringe van seekere boexkens by hem aen myne Heeren vand gerechte deser stede vereert etc.

50.

fol. 116<sup>vo</sup>.

PHILIPS VAN EEDEN betaelt van wegen JAN YSAACKSZ de somme van drie hondert gl. over de dedicatie van sijn boeck geintituleert de beschryvinge der Stat Amsterdam by hem aende voorsz heren gedediceert. Midtgaeders over het leveren van dieversche exsepelaeren etc.

300. —

idem.

CORN. JANSZn bet 40 gl. hem by burgermrn vereert over de dedicatie van seecker caerte vand seventien provintien by hem aen de voorsz. heren gedediceert.



1611

fol. 163<sup>vo</sup>.

De gemeene Stats speeluyden betaelt 453. 17. 8 over de coop van v̄scheyde instrument by haer ter̄ behoefte deser Stede uyt Engellant ē andere quartieren doen comen etc.

1612.

fol. 169.

Mr. LUCAS SINCK de lantmeter betaelt hondert negen ghul vier st. over het maecken vande groote caert der Stat Amster noch een caert van het Nieuwe diep etc.

109 — 4 —.

fol. 169<sup>vo</sup>.

HENDRICK LOURENSOON bet. 81. gul. ses st. over de leverantie van diversche latyns boeck en door laste van de scholarchen. etc.

81 — 6 —.

fol. 171<sup>vo</sup>.

JACOB ROELANTS vanwege HENDRICK LOURENS. 51—gl. 2 st. over de leverantie van diversche boecken ten behoefte van de oude en̄ nieuwe syts grote schole.

fol. 172<sup>vo</sup>.

CORN. DANCKERTSZ. deser Stede metselaer 250 gl. over syn extraord<sup>rs</sup>. dienste etc.

fol. 172<sup>vo</sup>.

DIRCK SIMON betaelt drie hondert negen en dertich gul seventien st. acht penn. over de leverantie van twedosynen kussenbladeren mitsgaders een nieuw cleet op Scheepenstaeffel etc.

339 — 17 — 8.

1613.

fol. 160.

JAN ANDREA TURATO italiaen die de heeren burgerm<sup>rn</sup> v̄socht hadde hier ter stede op te rechten het handwerck van gout ende silver draet te maecken betaelt hondert twintich gl/ over syn oncosten en reysen gelt van Antwerpen hier ter stede en̄ van hier ter stede tot Antwerpē omme met de voorsz. heeren mondelinge vā saecke te spreken etc.

120 — 0 — 0.

1614.

fol. 196<sup>vo</sup>.

WILLEM MICHGIELSZ glaesenmaecker bet. hondt gulden over de leverantie van een glas by de heeren burgerm<sup>rn</sup> die kerck van Lekerkerck veert. etc.

100. —

15\*

1615.

fol. 175<sup>vo</sup>.

Wert hier in uytgeven gebracht tersomme van vier hondert acht en vyftich gl. acht st. by tresoieeren over gelycke somme betaelt aen dese naervolgende psoonen.

Eerst aan JAN CLAESZ. goutsmidt 378 gl. over de leverantie van een vult lampet en becken wegende 10 marck 4 oncen tot 4 gl. 10 st. doncce, daermede de heeren burgermeestr. gelieft heeft MAXIMILIAE de soone vanden heere VAN MARQUET tot een pillegaeve te vereeren,

en volgen nog eenige posten voor kleine geschenken en fooien, die het bedrag op het totaal van f458 — 8 brengen, doch die ons geen belang inboezemen en die wij daarom niet zullen overnemen.

fol. 176.

HENDRICK LOURENSZ. broeder van JACOB LOURENSZ. dienaer des goddelicke woorts tot Diemen, betaelt t zestich gl. over de dedicatie van een boxken geintituleert Conchientia Jesuitica cauteriseta by hem. JACOB LOURENSOON aenden heeren Burgermeestern gedediceert. etc.

60 — . —

fol. 226.

VALENTIJN WINNIGER (?) bet. hondert vyff en twintich gl. over het vstellen van de poortclock, die te vooren met vier ende nu met twe mannen seer lichtvaerdich geluyt wert etc.

125.

1616.

folz 177.

FRANS WILLEMSOON glaesemaecker bet. negen en dertich gl. vyf st. over het maecken van twe glaesen inde kerk van Radrep? geleevert etc.

39. 5.

fol 224<sup>vo</sup>

JAN GERRITSZ boeckbinder bet. veertien gl. elf st over het binden van divesche boeken. etc.

14 — 11 —

fol. 225.

DIRCK SIMON betaelt tnegentich gl. twaelf st. over de leverantie van diverse cussenblaederen ten behoeve deser stede, etc.

90 — 12. —

1617.

fol. 174.

HESSEL EVARDTSON betaelt de somme van vyftich gulden over de vereringe van vier cairten by hem aende Heeren burgermeestern vereert etc.

50. —



fol. 174.

ANTHONI MERSMAN betaelt vyftich gl. daermede, de heeren Burgermeestr die van Kluyn<sup>dr</sup> hebbe <sup>veert</sup> tot het maeken van een glas in de kercke aldaer etc.

50 —

fol. 175.

JAN EVERTS<sup>zn</sup> CLOPPENBURCH bet de somme van vierhondert gl. hem by burgemeester<sup>en</sup> toegeschickt over de leverantie ofte verering van verscheyden boecken geintituleert de uytlegginge vande psalmen Davidts van HENRICO MULLERO in neederduyts overgeset by ABRAHAM ADORSLAIR etc.

400 —

fol. 225<sup>vo</sup>

TRIJN JANS. Wede. van JAN COMELYN betaelt de somme van drie en tnegentich gl ses st. over de leverantie van diverse latynsche boecken ten behoeve vande promotie van oude ende nieuwesys groote schole etc.

93 — 6 —

1618.

fol. 178<sup>vo</sup>.

ABRAHAM COMELYN betaelt de somme van hondert gulden over de dedicatie van een boeck genaempt oft geintituleert Opere Ciceronis van CRUTERO an Heeren Burgermeestern gedicteert etc.

f 100.

fol. 179.

Derffgenaemen van JAN JACOB<sup>soon</sup> glaesemaeker betaelt de somme van vierentzeventich gl thien st over het maeken van een kerckglas daermede de heeren burgermeesteren die vander Schelling inde kercke aldaer hebben vereert, etc.

74 — 10 —

fol 222.

GERARDT CORN<sup>en</sup> betaelt hondert twintich gl. over het maeken van een glas. midtsgaeters het schryven van het selve glas, by de heer burgermeester de kercke hebben vereert. etc.

f 120

fol. 223<sup>vo</sup>.

DIRCK SIMON betaelt de somme van hondt. tzeestich gl. sestien st. over de leverantie van 24 cussenblaeder tebehoefte deser stede tot 6 gl 12 st met een patron tot 2 — 8 st etc.

f 160 — 16.

fol. 226<sup>vo</sup>

CLAES LEY betaelt sesentwintich gl tien st over het binden van diverse boecken ten behoeve van de Secretarye. etc.

26. 10 —

1619

fol. 168<sup>vo</sup>

TONIS TAPPE betaelt een entwintich gl. over het maeken van een glas daarmede de heeren Burgermeesteren GERARDT DE REE heere tot e SAESBELT in syne huyse hebben vereert etc.

f 21.

fol. 202.

DIRCK PIETERSZ VOSCUIJL betaelt de somme van drie en vyftich gl. veertien st. over de leverantie van pampier het binden van verscheyden schryff-boecken etc.

f 53. 14.

idem.

TRYN JANS. over de leverantie van diversche boecken, ten behoeve van de promotie in de Oude syts groote schole geleverd. etc.

99. 14.

fol. 204.

JOHANNES FENACOLUS bet. dertieh gulden over de vereringe van seeckere boecken geintituleert het leven ende daeden der twaelf eerste romsche keyseren etc.

30. —

fol. 205.

OT ROELOFFSOON horlogiemaeker betaelt de somme van drie duysent ses hondert vyff entnegentich gl. acht st. twaelf p. over het maeken ende leveren van het horlogie staende op Jan Roodenpoorts toorn. etc.

f 3695, 8. 12.

fol. 205<sup>vo</sup>.

WOUTER GHEURTSE betaelt de somme van vyfftien duysent sevenhondert twaelf gulden ses st. vier p. over de leverantie van een nieuw urwerck staende op de oude kerx toorn wegende 23277½ pont tot 13½ st tpont etc.

f 15712, 6, 4.

1620.

fol. 176

SAMUEL COSTER betaelt de somme van twee hondert gulden over de oncosten by de Nederduytsche Academie gedaen int incomen ende uytvaren van zyn excelentie binnen deser stede (A<sup>o</sup> 1618).

f 200

Op fol. 179 word deze post aangevuld met een restbetaling van 356 gl. waaronder 48 gl. voor speluijden.

fol. 176.

MR. JAN SYBRANDTsoon bet. de somme van hondert tzestich gulden over de oncosten vande caemer Inliefde bloeyende, uyt saecke als boven gedaen etc.

f 160.



fol. 178.

JAN GERRITSZ betaelt de somme van hondert ses en tnegentich gl over leverantie van 14 boecken genaempt Acta Synodalia ten behoeve van de heeren Burgermeesteren. Schepē. e Tresorieren etc.

f 196. —

fol. 179.

JAN EVERTSN CLOPPENBURCH betaelt vyftich gl. over de vereringe van sekere boecken, geintituleert t Hemel schat ofte de rechten wegh der Salicheyt by hem aende Heeren burgermeesteren vereert etc.

f 50 —

fol. 220v.

CATARYNA VALCKENIERS bet. de somme van hondert vyff gulden vier st. over de leverantie en het binden van diversche boecken ten behoeve van de promotie etc.

f 105 — 4.

fol. 221.

HENDRICK GILLISZ glaesemaecker en huysenschilder inden Haege betaelt hondert ses en veertich gulden over sijn verdient loon soo aen maeken van glaesen en schilderen van Stas huys in den Haege etc.

f 146.

1621.

fol. 225.

LUCAS AMBROSIUS van wegen de Wedue van WERNERUS HELMIGUS bet. de somme van tzeventich gl over de dedicatie van seeckere boecke geintituleert Psalorum Davidis et aliorum Prophetarum esralysis etc.

f 70 —

fol. 279.

HENDRICK TRIDTS betaelt de somme van twee hondert gl. hem bij burgermeesteren toegevonden tot het off schutten en maeken van ee logi omme syne nieuwe inventie van scheepmaeken te doen onder de condit soo de selve met goet oft wel suxcedeert de voorsz 200 gl. wederomme te resttueren etc.

f 200.

fol. 280.

HARMEN WARNERTSZ uerwerckmaeker betaelt de somme van twee duysent eenhondert een entachtich gl acht st. acht p. over het maeken van nieu orlogie op de regulierenpoort het repareren vant oorlogie inde heylicherstee en op de Dam etc.

f 2181. 8. 8.

fol. 282.

DIRCK SIMON over de leverantie van een tapeten cleet op de taeffel van  
Commissarisz vande cleyne saeken etc. *f* 47. 5.

1622

fol. 238.

HENDRICK AELKE Clockgieter bet. de somme van vier en twintich duysent  
seuven hondert drie en twintich gulden soo by de voorgaende als tegenwoordige  
tresorieren betaelt over de leverantie 28 clock omme tot een speelwerck inde  
oude kerx toorn midsgaedes enige Luyeklocken ten behoeve van de Noodr  
kerck geleverd gewogen hebb 300073 pd tot 82 gl thondert wel verstaende hier  
innegerekent es, het arbeyts van het v̄giete van twe oud clocke ende biergelt  
voor de gasten etc. *f* 24723.—

1623

fol. 181<sup>vo</sup>.

ROELOFF PIESERSZ predicant binnen deser stede betaelt de somme van  
hondert twintich gulden over de dedicatie van een boxken geïnstituert Schein ende  
schildt der kinderen Godts geestelijke meditatie over de 91<sup>e</sup> Psalm etc. *f* 120.

fol. 182.

FRANS WILLEMSZ. glaesemaeker bet de somme van drieentachlich gulden  
2st over het maecken ende leveren van een glas in de Beemsterkerck bij de  
Heeren Burgermeesteren aldaer vereert etc. *f* 83. 2 —

fol. 264<sup>vo</sup>.

BARTHOLOMEUS PHILIPSN. de somme van vier en veertich gulden sestien  
st. over de leverantie van dieversche musyckboecken etc. *f* 44. 16.

fol. 265.

IAN CLAESZ. glaese bet. de somme van hondertvyftich gul over de leverantie,  
het schrijven setten van een glas bij EGBERT GERRIDTSN in de kerck tot  
Woudrichem gemaect daarmede de heeren Burgermen de voorsz. kerckmeesteren  
hebb. v/eert. etc. *f* 150. —

1624

fol. 199<sup>vo</sup>.

DIRCK VAN OS betaelt de somme van hondert twintich gul. omme bij  
denzelve bekeert te werden aen JAN VAN BOUCKHORST glaeschrijver over het  
schryven en schilderen van het glas daarmede de heeren burgermeesteren de  
kerck vande ofte in de Beemster hebben vereert etc. *f* 120.



fol 201vo

JAN WALSCHERTSZ van Schiedam bet. de somme van tweeveertich gulde over de dedicatie van seekere boecken geintituleert de Oologe der Romeynen. in 14 boeken begrepen aē myn heer de Schepenen Schout en Burgermeesteren ende Raeden gedediceert etc.

f 42.

fol 265.

DERCK SIMON betaelt de somme van hondert vier en veertich guld. over de leverantie van 24 tapite cussenblaederen tot 6 gl. 6 st. tstuck etc.

fl. 144.

Daar de Rapiamus van 1625 ontbreekt, citeeren wij uit de rekeningen van dit jaar de volgende posten:

fol. 35.

FRANS WILLEMSZ glaesemaker betaelt over de leverantie van een glas in de kerck tot ALPHEN etc.

XXXVI gl. XVI st.

fol. 55vo

PHILIPS MOLEVLIET betaelt over XVI. afbeelding vande Stadt Amstel met haer stegen en straeten afgebeelt. aen de Heeren Burgermeesteren, Schepenen en Tresorieren veert etc.

III C gl.

1626.

fol. 166vo.

ROELOF PIETERSZ. predicandt binnen deser stede bet. de somme van drie hondert gulde over de dedicatie van seecker boeck. geintituleert de enge ende wyde poort etc.

f 300.

fol. 168.

FRANS WILLEMSZ glaesemaecker bet. de somme van tweentzestich gulden seventien st. over het maecken van een glas. in de kerck tot Sinderdorp by de Heeren Burgermeesteren haer veert etc.

f 62 — 17 — 0.

1627.

fol. 230vo

WESSEL GERARDSZn het binden van dieversche nieuwe ende reepareeren van verscheyden oude schryffboeken etc.

456. 12.

1628.

fol. 371

ADRIAEN VAN NIEUWLANDT schilder betaelt de somme van hondert twintich gulden over de vereeringe van 18 affbeeldingen van den prinse van Orangie met  
*Oud-Holland 1906/7.*

16

de versierselen genaempt Lieberum Belgium aende Heeren Burgermeesteren  
Schepenen ende Thesaurieren vereert etc. *f* 120.

fol. 372.

JOHANNES LUTMA betaelt vyftien hondt vier ende tachtich gulden twaelf  
st acht  $\bar{p}$  over de leverantie ende t maeken van een goude doosken daer inne  
besloten ende bewaert werd tseegel aen een rentebrief gesteken van 1000 gl.  
jaerlyx lyffrenten daermede de burgermeesteren  $\bar{e}n$  Raeden den 2<sup>en</sup> geboren  
dochter vande Prinse van Orangie tot een pillegaeve belieft hebben te vereeren etc.

*f* 1584. 12 — 8.

fol. 507.

HARMEN WERNERS<sup>n</sup>. urwerckmaeker betaelt de somme van dertien hon-  
dert gul. ende zeuvenentnegentich gulden vier st over het maeken ende leveren  
van het urwerck op de handboghs doelen etc. *f* 1397. 4 —

fol. 513.

JACOB CORNELISZ PITHOFF betaelt de somme van hondert negenentwintich  
gulde veertien st over het maeken van  $\bar{e}e$  nieuw witsyde vaendel ten behoeve  
vande Compangie van Capiteyn JAN HENDRIXSZ STOOP etc.

*f* 129 — 14. 0 p.

fol. 515.

HANS ROGIERS betaelt de somme van hondt vyftich gul hem by de heeren  
Burgermeesteren toegevoecht over synen dienst deser steede gedaen mit coopen  
van verscheyden clockspijs mitsgaeders over de affstant van seecker  $\bar{p}tije$  die hy  
voor hem selven gecoft ende aende stadt overgedaen etc. *f* 150.

1629.

fol. 177.

HESSEL GERARDTS boeckvercooper betaelt de somme van vyftich gulden  
over de dedicatie van vier boecken geintituleert fundamenten vand. Wisselhandel.  
by hem aende heeren Burgermeesteren gedediceert etc. *f* 50.

fol. 177.

PETUS GRUTTERUS (schoolmeester aan de nieuwe zijde) betaelt de somme  
van dertich gulden over de dedicatie van vier boexkens ande heeren Burgerm<sup>r</sup>n  
gedediceerd geintituleert Epistolarum Centuria Secunda inqua Centurie prime fata  
et scribendi officia examinantur etc. *f* 30.

fol. 178<sup>vo</sup>

JACOB LOURENSZ predicant betaelt drie hondert gulden over de dedicatie  
van seecker boecken geintituleert Concines Saxie etc. *f* 300.



fol. 249<sup>vo</sup>

LUCAS LUCASZn clockenstelder bet hondert gul. over een jaer extraords  
dienst etc.

f 100

fol. 250.

BROER JANSZ. betaelt de somme van drie ende dertich gulden X st. over  
het drucken van verscheyden plackaeten etc.

f 33. 10 —

1630.

fol. 162<sup>vo</sup>

DIRCK WOUTERSZ. betaelt de somme van tzeuventich gul. over de leverantie  
van een glas inde kerck van Oostsanen daarmede de Heeren Br. de Kerckmeesteren  
aldaer hebben  $\bar{v}$ eert. etc.

f 70.

211<sup>vo</sup>.

IACOB WILLEMSZ. BLAEUW betaelt twee ende tzeuventich gul. over de  
leverantie van drie carten int plat op franchyn met de voornaemste gebouwen  
der stad Amsterdam, noch een carte vande stadt op doeck schoon offgeset daer-  
mede de heeren Burgermeesteren de Prince van Orangen. den Generael Werts en  
de Capiteyn Mayor Hasselaer hebben  $\bar{v}$ eert etc.

f 72.

fol. 212.

DAVID RUSSELAER bet vier hondert vyff ende twintich gul over de  
leverantie van verscheyden cussenblaederen ende een tapijt op de Scheepen-  
taeffel etc.

f 425.

1632

fol. 149<sup>vo</sup>.

IACOB LOURENSZ. betaelt de somme van driehondert gul. over de dedicatie  
van seekere latyns boeck etc.

f 300.

fol. 149<sup>vo</sup>.

CONRADIUS VOSSIUS inde naem ende van wegen TIMOTIUS WYCKTENTOORN  
betaelt 'tsestich gulden over de dedicatie van verscheijde boxkens geintituleert  
Daegelyxsche Oeffeninge der Godsalicheyt etc.

f 60.

fol. 200.

FRANS WILLEMSZ. glaesemaecker betaelt de somme van hondert dertien gul  
sestien st. vier penn. over het maecken van verscheyden glaesen in de Oloffs  
coppelle etc.

f 113, 16 — 4.

16\*

1633

fol. 202.

EVERARDUS VOSSIUS betaelt de somme van acht hondert vier ende twintich gulden seuven st. over de coop van verscheyden boecken ten behoeve van de librye binnen deser stede etc.

f 824. 7 —

fol. 207.

CORNELIS DANCKERTS DE OUDE betaelt de som van ses hondert gulden denselven bij de Heeren Burgermeesteren veert extraord<sup>re</sup> voor de nieuwe inventie van de Nieuwe steene brugge over de Amstel geleyt etc.

f 600.

fol. 207.

IERONIMUS TORET ende WILLEM JANSZ. deser Steede speluyden betaelt de somme van twee hondert acht guld over de coop van verscheyde instrumente etc.

f 208.

1634

fol. 155<sup>vo</sup>.

GERRID HARTMAN inden naem ende vanwegen de dorpe van Oosterleeck bet de somme van tzestich gulden tot vereering van een glas in de kercke aldaer etc.

f 60.

fol. 155<sup>vo</sup>.

GERARD BARDELO betaelt de somme van dertich gulden over de dedicatie van seeker boeck geintituleert Toneel van Hollād etc.

f 30.

fol. 156.

JOHANNES LUTMA betaelt de somme van sestien hondert tweende tneegentich gulde seuventien st. over de leverancie van een gouden doosken daer inne geleyt es een lyfrentebrieff daermede de Heeren Burgermeesteren den jongstedochter van de Prinse van Orangien tot een pillegaeve hebben belieft te vereeren etc.

f 1692. 17 —

fol. 201.

WILLEM BOONACKER betaelt de somme van sesendetsestich gulden over de leverantie van een zeecaerd bij hem gemaect van het Ye ende Volewyck ende Sardam ende voorts tot Sparendam etc.

f 66.

1635

fol. 197.

MANASSE BEN ISRAEL betaelt de somme van hondert gulden over de coop van dieversche boecken ten behoeve biblioteque etc.

f 100.



1636.

fol. 150vo.

WILLEM DIRXSEN. HOOFT glaesemaeker betaelt de somme van tzeftich gul.  
over het maeken van een glas in de kerck van Schermerhoorn, daer mede de  
Heeren Burgermeesteren tvoorsz dorp belieft hebben te vereere etc. *f* 60.

fol. 189vo.

CORN. BLAEUW betaelt de somme van hondert vyftich gulden over de  
coop van een Opera Vlyssis Aldrovandi ten behoeve vande publike biblio-  
theque etc. *f* 150.

fol. 190.

JAN BENNING betaelt de somme van twe ende tnegentich gulden een st  
over het binden van dieversche boecken ten behoeve vande bibliotheque.

1637

fol. 186.

JACOB WOUTERSZ. betaelt de somme van hondert drie ende tachtig gulden  
negentien st. over de leverantie van dieversche latynsche boecken door MATTHEUS  
VOSSIUS ten behoeve vande Bibliotheque doen coopen etc. *f* 183. 19

fol. 186vo.

RUTGERT PIETSZ SPIEGEL wegen ABRAHAM COMELIJN 197. 16. over de  
leverantie van diversche mathematische boecken ten behoeve van de librie binnen  
deser steede.

PIETER WALSCHER idem *f* 69. 2.

1638

fol. 190.

HENDRICK LAURENSZ. boeckebinder bet. twee hondert tachtich gulden  
vier stuijvers over leverantie en binden van verscheyden boecken etc.

*f* 280 — 4 —

fol. 191vo.

Betaelt aen JAN LUTMA goutsmit de somme van acht duysent zeshondert  
vyftien gul ses sts. in banco deser over t goude beeke by hem gemaekt en gele-  
vert neffens de custodie etc. *f* 8615 — 6 —

fol. 192vo.

Betaelt an JAN LUTMAS goutsmit de somme van seven hondert vyff en  
tseventich gl vier st voor t redresseren en accomoderen van een silvere taeffel  
en de.... te verzorge van alle noodigheyden etc. *f* 775. 4.

fol. 192<sup>vo</sup>.

Betaelt an SIMON LOURISZ glaesemaecker inde Ryp als last hebb. vā kerckmrs aldaer de somme van hondert en twintich gld., over een glas, de kercke aldaer vereert. etc.

f 120.

fol. idem.

Betaelt aen ALEWIJN JANSZ LIESHOUT tot Wormerveer als last hebb van de regeerders van tselve veer de somme van tsestich gls., over een glas, de kerke aldaer veert. etc.

f 60.

fol. 193.

Betaelt aan Mr. GERARD REYNST de somme van vier duysent guldens over de vkopinghe ē leverantie by hem ten behoeve deser stede gedaē vā een marmere beeldt van Cleopatra by de selve stadt vereert aen Mevrouw de Princesse vā Oranje, en den 3<sup>e</sup> Septemb. lestleden door ordre vā heren burgermrs by hem op de Haege gesonde etc.

f 4000.

fol. 193<sup>vo</sup>.

Betaelt an JACOB HEEREMAN, over t binde ē levering van v̄ scheyde schryffboecke ē drucken van keuren ē anderssints de somme van hondert acht ē dertich gl tweestr etc.

f 138. 2 —

1639

fol. 184<sup>vo</sup>.

Betaeltan D. CASPAR BARLEUS professor Philosophiae de somme van duysent gls. over zoo veel hem toegevoeght is bij de heeren burgerm<sup>rn</sup> tot een vereeringhe voor tboek gentituleert Medicaea hospes etc.

f 1000.

fol. 185.

Betaelt an JAN LUTMA goudsmit de somme van seven ē sestich gld negenstr over twee gedreeve ē twee ingesnede waepentjes midtsgae voor drie leeuwe etc.

f 67 — 9 —

fol. 187.

Betaelt an MENASSEH BEN ISRAEL de somme van twee honderd negen en twintich gl tien st, voor vscheyde hebreuwsche boeken by hem geleverd te behoeve van de bibliotheque dezer Stede etc.

f 229. 10.

fol. 188.

Betaelt verscheyde persoone die hun arbeydt, leverantie en vschot gedaē



hebbe an ē tot het boek bij D. BARLEUS gemaakt, geintituleert Medicaea Hospes de somme van acht duysent acht ē tsestich gld ē tweests etc.

f 80 68. 2 —

1640

fol. 181vo.

Betaelt aen PHILIPPUS VINKEBOONS de somme van acht ende veertig gls. over vscheyde modelle bijhem gemaakt vā heylighe wegspoort ē vant Nieuw Stadthuys etc.

f 48 —

fol. 182vo.

Betaelt aē LOUIS ELZEVIER de somme van driehonderd dertigh gls twaelfstr. over leverantie bij hem gedaē van vscheyde boeke tenbehoefte van de librajie etc.

f 330. 12.

1641.

fol. 163.

Aen NICOLAES VAN RAVESTEIJN, drucker bet. honderd gls. twaelf str. vier ps. voor het drukken van ord<sup>re</sup> ē instructie der Comssr. vā Zeevaert en voort innaeun vā zelve mitsgaders voort drucke van drie. . . . billjette voor deszelve heeren Commiss<sup>rn</sup>. etc.

f 100. 12 — 4

fol. 165.

Aen JAN LUTMA goudsmit betaelt de somme van drie honderd negen ende tachtigh gls. zeve st. overt leveren van een goudt Cofferte ten behoefte deser stede, waer toe hem geleverd waeren twee honderd eenen twintigh gls. twaelf str. twaelf pen aen goudt t maeken vantselve kofferke daer inbegreep etc.

f 389. 7. 0.

fol. 167

A JAN LUTMAN goudsmit betaelt de somme van vyff honderdt dertien gls. tien str. voor een silver. beeken ē kan vschonken aē het furstinneke vā Holsteijn midtgs voor twee doozen ē een vierkant casse etc.

f 513. 10

1642.

fol 142

Ae JAN LUTMAN goudtsmit betaelt de somme van zevenentwintigh duysent vierhondert gl. achtien st. voor 't maeken, facon ē leverantie ten behoefte dezer stadt van twee goude bekkens ē kannen, 't goudt daer by gerekent volghends resolutie van heeren 36 raede vschonken aen koninginne ē prinsesse vā Engelandt, etc.

f 27400 — 18

fol. 172<sup>vo</sup>

Aen GERRIT JANSZ boekverkooper bet. twaelf honderdt acht en veertigh gls. vier sts. over t binden, en leverē van v̄scheyde boeken, papier, couranten en anderssins ten behoeve deser stede, etc.

f 1248 — 4

fol. 173.

Aen de kerkm̄n van de Oude kerke betaelt de somme van drie duysent guldens, over gelycke somme henl. by de Heeren Oudt burgherm̄n toegevoeght om daer voor te laete maekē koopere kroone naar eysch van t werk, in conformité der resolutie in date den 29<sup>e</sup> Novemb 1641. etc

f 3000.

fol 173<sup>vo</sup>

Aen HENRICK WILLEMSZ. glaezemaeker woonē te Buyksloot voor kerkm̄ van Purmerlandt bett acht en tseventich gls., voor een glas in haer kerke etc.

f 78 —

fol. 175.

Aen DR. SAMUEL COSTER bet twee hondert vyftigh gls. over zeeker boek van Inhael. der koninginne van Engelandt e voorts voor zyne moeyte van toestel der vertooninghe ter eere vā selve koninginne etc.

f 250.

fol. 176<sup>vo</sup>

Aen FRANCHOYS VAN LIESHOUT betaelt f 428.10 over leverantie van verscheyden nieuwe tydinghe, courate, papier etc.







# JOHANNES PORCELLIS

DOOR

DR. A. BREDIUS.

## II.

### DE SCHILDERSFAMILIE FLESSIERS.



DOOR zijn tweede huwelijk <sup>1)</sup> 30 Aug. 1622 te Haarlem met JANNEKE FLESSIERS gesloten, kwam onze schilder in een echte schildersfamilie. Zijn schoonvader, BALTHASAR FLESSIERS, ook uit Vlaanderen geboortig, werd 1579 lid van het St. Lucas Gilde te Middelburg. En in 1587 vinden wij hem in Den Haag aangeteekend in dat zelfde gilde. Ik heb niet kunnen vinden wanneer hij daar overleed; ook is mij nooit een werk van hem onder de oogen gekomen. 13 Januari 1618 verkreeg hij van den Haagschen Magistraat toestemming „jegens vastelavent de versochte *Loterie* „te doen opstellen ende uyttrecken mits dat hy gehouden werdt, sich in alles te „reguleren naer de orders die by de Magistraet (sulcx als van outs gebruyckelycken

<sup>1)</sup> Uit een fraai geïllustreerd artikel over PORCELLIS in „Onze Kunst“ van Juni 11. van de hand van den Heer HAVERCORN VAN RYSEWYK, blijkt dat JOHANNES PORCELLIS te Gent geboren werd (vóór 1584) en 8 Mei 1605 te Rotterdam huwde met JACQUEMIJNTJE JANS. Hij vertoefde van vóór 1605 tot ongeveer 1614 in de Rottestad. Zijn broeder JONAS PORCELLIS was ook schilder en overleed denkelijk jong te Antwerpen, waar hij 1618 lid van het St. Lucas Gilde werd.

„is) daerop sal werden gestelt. <sup>1)</sup> Zijn eerste vrouw TRUYKEN CANTERS schijnt 1596 overleden te zijn. In dat jaar leverde de schilder een Inventaris over aan de Weeskamer. Hij had toen twee dochters, JUDITH, die in 1630 met PORCELLIS' leerling HENDRICK VAN D'ANTHONISSEN zou trouwen, en JANNEKEN, de latere echtgenoot van PORCELLIS zelf. Uit dien Inventaris blijkt, dat BALTHASAR FLESSIERS een huis te Brussel had „in de Putterye, tusschen de Engel en de Zevensterre", en dat hij een leerling had, want er is sprake van „een cofferken daer de Jonge syn cunst in leyt."

De volgende schilderijen, denkelijk voor een groot gedeelte van hemzelf, komen in den Inventaris voor:

I doeck van DIEANNA. (sic).

I „ „ een winter.

I „ „ een CARITAS.

I „ „ vant huysgesin.

I paneel van FEBUS.

3 cleyne lantschapkens.

I antike tronye.

I van Keyser KAREL.

I douck van PROCURUS (PROCRIS).

I vrouwetronye.

I cleyn paneelken van VENUS.

I brandeken van Troyen.

I douck van Waterverwe.

I douck van de gheboorte van VENUS.

I „ „ een Hollanschen boer ende boerinne.

I „ „ van de tronye van de overledene met der man.

I „ „ van CERES.

2 „ „ van 2 Kermissen.

II kleyne Schilderykens.

8 tronyes, een Fortuna, de 5 Sinne, lantschappen, een Paris, een stuck van Johannes.

*In de camer daer men werkt:*

I Scappraye met verruw en pinseellen.

I vuyl banck daer de oly op staet met de verruwe.

I slechte taffel daer de Jonghers op conterfijten.

<sup>1)</sup> Appt. boeken. Haagsch Gem. Archief.



- 1 slecht vuyl banck.
- 3 Eesels.
- 33 tronyen van Copyen.
- 1 looden waterren back daer men de verruwe in leyt.

*Int Contoor.*

6 stucken witte Cunst van GOLSIUS aen 't schuffel genaegelt (prenten, waarna de leerlingen werkten?)

- 1 papegayken, 1 Exter, 1 Merrecat, 1 hont.
- 1 houte lay met verruwe.
- 4 caertpampieren daerop geschildert syn diefferente beesten.
- 1 rondeken daer een hoepe op staet.
- 1 afneminghe van de cruyse.
- 1 styfpampiere daer lantschapkens op staen in waterverwe.
- 1 Sussanna op bort; 1 tronye van Joseph.
- 5 Schilderykens van de Jonghe.
- 18 tronyen groot met de cleene.
- 1 Oly doeckke van fruyt.
- 1 douck van wit en swert van Venus, Paris en Juno.
- 1 vrouwetronye, een gheboorte Cristi, een stuckken van Peterus daer hy op water gaet.
- 1 stuckken van Cristus predicatie aan de See.
- Vryffsteen, ramen daer men de doeck op spant enz.

*Begost werck:*

- 14 groote panneelle.
  - 4 tronyen panneelle.
  - 2 Contevfeytsels op douck, 1 cleyn, 2 tronyen.
  - 1 grooter douck van een huysgesin.
- BALTHASAR FLESSIERS mag geen vermaard kunstenaar geweest zijn, hij schijnt toch in goeden doen geleefd te hebben.
- Zijn tweede vrouw, BARBARA JORIS VAN DER BEL, overleed als weduwe in Juni 1626 <sup>1)</sup>. Zij had bij hem nog verscheidene kinderen gehad, waarvan er

---

<sup>1)</sup> 29 Juny 1626 een graff geopent voor de Wed. van Mr. BALTEN, Schylder. (Grafb. Gr. Kerk, den Haag).

vier! schilders werden: TOBIAS, WILLEM, JORIS <sup>1)</sup> en BENJAMIN FLESSIERS.

PORCELLIS kocht, bij de erfenisdeeling, in 1627 het huis van zijn overleden schoonouders in het Zuideinde <sup>2)</sup> van den Haag, voor f 4000.—

Uit allerlei Acten blijkt, dat TOBIAS FLESSIERS zeestukken en stillevens schilderde en te Londen woonde, o. a. in 1652 en 1656 en zelfs nog in 1663 laat NICOLAES VISSCHER, de Amsterdam'sche Constvercooper te Londen van Sr. TOBIAS FLESSIERS, Schilder aldaar f 333.— invorderen voor goederen van hem gekocht <sup>3)</sup>).

WALPOLE, in zijne Anecdotes of painting, II, zegt van hem: <sup>4)</sup>

B. FLESSHIER,

*another obscure painter mentioned by Vertue, and a frame maker too, lived in the Strand, near the Fountain tavern; yet probably was not a very bad performer, as a large piece of fruit painted by him was thought worthy of a place in Sir Peter Lely's collection. Another was in that of King Charles the First. At Lord Dysart's, at Hamhouse, are a landscape and two pretty small sea-pieces by FLESSHIER.*

In een boedel van 1651, den Haag, vond ik, naast stukken van VAN GOYEN, SWINDERWIJCK, VAN DER MERCK, BRAMER enz.:

Een seetje van THOMAS (lees TOBIAS) FLESSCHIERS.

Een portret van THOMAS SANDERS, door DAVID LOGGAN gegraveerd, is beteekend: FLESSHIRE *pinx.*

1) 7 April 1632 maakt JORIS FLESSIERS, schilder, wonende aan de Swietersluys in Soeterwoude, oud zoo hij verklaart, zestien jaren, zijn testament bij Notaris van Grotelande te Leiden.

Hij stelt tot zijn particuliere erfgenamen ARNOLDUS ANTHONI [later zeeschilder, van wien o. a. eene schilderij in het Museum te Berlijn gem. A. A.] soontje van JUDITH FLESSIERS, syne suster [en HENDRICK VAN D'ANTHONISSEN, bekend zeeschilder, over wien later] ter somme van 100 gulden en by desselfs wechsterven de andere kinderen die syne suster noch soude te voorschijn brengen 80 guldens. Enz.

Voorts institueert hy tot syne universeele erfgename JANNETGE FLESSIERS, Wed. van za. JOHANNES PORCELLIS, Mr. Schilder, sijn suster.

Hij teekent:

2) Het begin van de Wagestraat.

3) Prot. Not. N. Listingh, Amsterdam.

4) Hij noemt hem B. FLESSHIER; toch schijnt hier TOBIAS en niet BENJAMIN bedoeld te zijn. TOBIAS had echter een zoon die BALTEN heette.



Keeren wij echter thans weer naar JAN PORCELLIS terug en beschouwen wij

### ZIJN WERK.

Eerst in de laatste jaren zijn wij vertrouwd geraakt met de schilderijen van JOHANNES PORCELLIS. Er bestaat namelijk een betrekkelijk groot aantal Zeestukken uit de eerste helft der XVII<sup>de</sup> eeuw die allen met de letters *J. P.* gemerkt zijn. Minstens drie zeeschilders voerden die initialen. Onze JAN PORCELLIS, „den ouden PORCELLIS” zooals men hem in zijn tijd reeds noemde, zijn zoon JULIUS PORCELLIS (over wien later) en de Vlaam JAN PEETERS. BODE heeft, in zijn werk over Oldenburg's Museum, de kwestie voor het eerst behandeld, en ik heb met hem daarover meermalen gesproken. Vooral toen wij, nu reeds bijna twintig jaren geleden, samen voor een fraai *J. P.* gemerkt zeestuk in het Museum te Darmstadt stonden. Dat stuk is door een zwartachtigen toon, een voorliefde in 't rood gekleede figuurtjes in de schepen te zetten, het gemis aan den zilverschachtigen toon zóó afwijkend van het voluit gemerkte stuk te München, dat het wel aan te nemen is, dat die enkele stukken (er is er ook een, een rondje, in het Museum BOYMANS te Rotterdam) van JULIUS PORCELLIS zijn. JAN PEETERS' werk draagt een lateren stempel, (hij werd 1624 eerst geboren) en een onmiskenbaren Vlaamschen trant, iets oppervlakkigers en décoratievers. Maar onze JOHANNES onderscheidt zich „durch die Meisterschaft in der Zeichnung der „Wellen, durch die Einfachheit der Motive, die Klarheit der Farben, den feinen „weisslich — grauen Ton, den trocknen körnigen Farbonauftrag, eine leichte, „geistreiche, nur selten flüchtige Behandlung.” (BODE).

Het is eigenaardig, dat men reeds kort na zijn overlijden moeite had, zijn werk van dat van zijn zoon te onderscheiden. 19 Juny 1652 verschijnt de schilder HERCULES PATRONIS voor den Notaris K. OUTERMAN te Leiden en „verclaert „ten versoueke van MONS. JOOST DE LA GRANGE (de Sinjeur by wien PIETER „DE HOOGH toen juist kamerdienaar was) dat hy in int laetst van Maert 1652 „met den requirant geweest is by een herbergier (VAN HEYMANSBERGH) en dat „DE LA GRANGE dezen afvroeg: off het stuck schildery, dat hij, LA GRANGE, „tegens hem *geteuycht* (verruild) hadde, ooc niet van den **Ouden** PORCELLIS „en was, alsoo geseyt wierde, dat de **Jonge** PORCELLIS het hadde gemaect.”

*Hercules Patronis*

De herbergier zeide, dat het stuk reeds heel lang bij hem in huis was, ja reeds toen JULIUS PORCELLIS nog maar een klein kind was.

In zijn bovengenoemd artikel over PORCELLIS deelt de Heer HAVERCORN VAN RYSEWYK uit een aantal gedrukte bronnen mede, hoezeer PORCELLIS' werk in het midden der XVII<sup>de</sup> eeuw geacht en geprezen werd, in dicht en on dicht. HOOGSTRATEN, die een aardige anecdote <sup>1)</sup> van hem vermeldt noemt hem „den grooten RAPHEL in 't Zeeschilderen.” HUYGENS stelt reeds 1631 in het licht, hoeveel hooger zijn werk staat dan dat van zijn voorganger HENDRICK VROOM. OUDAEN bezingt hem. 1650 prijst LAMBERT VAN DEN BOS hem in zijn vaerzen. Om de echtheid van een PORCELLIS uit te maken, worden EVERDINGEN, KALFF, JACOB VAN RUISDAEL en BARENT CORNELISZ CLEENEKNECHT (een nu vergeten zeeschilder) 1661 voor den Notaris geroepen. Natuurlijk heeft DE BIE hem in zijn „Gulden Cabinet” ook niet vergeten. KOENRAET DROSTE vraagt:

*Wie heeft ooit kunstiger de Zeetjes voortgebracht?  
Hoe komt dan, dat men nu PORCELLIS minder acht?*

Maar DROSTE schreef reeds in het begin der 18<sup>de</sup> eeuw — en toen hadden de meesterstukken van de Vlieger, de van de Velde's, van de Capelle, Jacob van Ruisdael, de „beroemde” Bakhuijsen het werk van PORCELLIS in 't vergeetboek doen raken.

REMBRANDT bezat ook stukken van PORCELLIS in zijn uitgelezen collectie, een bewijs hoe hoog hij hem schatte. Geen wonder, dat PORCELLIS, de grondlegger der zuivere zeeschilderkunst, die met één slag al het kinderachtige gedoe van VROOM, van Wieringen e. a. verdrong, die meer de schepen dan de zee tot het hoofdonderwerp hunner stukken maakten, door degelijke kunstkenner gevierd en geprezen werd.

Uit PORCELLIS' werken spreekt een zuiver gevoel voor de natuur en de gave het geziene zonder conventie, zonder manier, eenvoudig en waar weer te geven. Maar dikwijls bewonderen wij bovendien de smaakvolle samenstelling zijner stukken; des te knapper, omdat zij niet opvalt, en eerst een nadere studie van zijn werk ze ons leert kennen.

Zijn kleur is verschillend. Sommige stukken zijn geheel en al in een zilvergrijzen toon gehouden, terwijl anderen in een bruiner gamma geschilderd zijn. Het laatste is meestal het geval bij zijne „stormen”.

<sup>1)</sup> Hoe PORCELLIS met KNIBBERGEN en VAN GOYEN een wedstrijd aanging op één dag een fraai stuk te schilderen. KNIBBERGEN's stuk was grooter, VAN GOYEN's doek was voller van werk, maar PORCELLIS „had in het zijne keurlyker natuerlykheid, en nae de kunst iets ongemeens, dat men nimmermeer in de dingen, „die zoo nae een zekere sleur van de hand rollen.... bespeurt.” De kenners gaven PORCELLIS den prijs. (N.B. VAN GOYEN was toen nog niet in zijn volle kracht).

<sup>2)</sup> Een aardig bewijs voor de hooge achting die men PORCELLIS' werk omstr. 1660 nog toedroeg is de volgende Acte: Nov. 1662 wordt te Leiden de boedel van de Wed. van CORNELIS VAN OUTHOUCK opgemaakt. Bij de taxatie staat:

Alle de Taeffereelen en Conterfeijtsels, uytsesondert een stukke van den Ouden PORCELLIS, welck stukke





JOHANNES PORCELLIS.

VERZAMELING BREIDTUS.

WOELIGE ZEE.













JOHANNES PORCELLIS.  
Zeestuk in het Museum te Oldenburg.





Veel van zijn werk is helaas zoek geraakt of verloren. Oude veilingen, oude Inventarissen <sup>1)</sup> noemen honderde „stormpges, strantjes, stille watertjes, Suyderseetjes”, terwijl wij thans slechts een twintigtal stukken met zekerheid aan hem kunnen toeschrijven. Ik laat hier een lijst volgen van *die* werken, die ik geloof dat bepaald van onzen JAN PORCELLIS zijn.

1. Voluit gemerkt JOANNES PORCELLIS 1629 is een klein zeestukje in de Oude Pinakothek te München. Het stelt een onstuimig water voor; in den linkerhoek een scheepje dat tegen de golven worstelt, de overige schepen in het verschiet. Op den voorgrond schaduw: in het midden zijn de vet geschilderde schuimende golven sterk verlicht. Bewolkte lucht. Alles in een zilvergrijzen toon gehouden; een werk dat aan de vroege werken van SIMON DE VLIAGER doet denken. Paneel, 0.185  $\times$  0.24.

2. Een fraai stuk, dat geheel en al dezelfde hand verraadt en *J. P.* gemerkt is, bezit het Museum te Budapest. Donkere, onheilspellende lucht, rechts een door de schuimende golven geteisterd havenhoofd, waartegen een scheepje te pletter geslagen is — de opvarenden redden zich juist tegen het staketsel — links een rank vaartuigje dat zich in veiligheid hoopt te stellen. Een onovertroffen meesterstukje van zeeschildering. Zie de afbeelding. Paneel 0.21  $\times$  0.30.

3. Eene dergelijke schilderij, minder woest en onstuimig, ook *J. P.* gemerkt, bevindt zich in mijne verzameling. Zij is veel dunner geschilderd en op doek, 0.523  $\times$  0.69. De bijgaande photogravure ontheft mij van verdere beschrijving. Het grijsbruin in de golven is transparant, en het aspect van het stuk doet even aan de latere zeestukken van JACOB VAN RUISDAEL denken. De figuurtjes zijn ouderwetsch en denkelijk is deze schilderij vóór of omstreeks 1620 geschilderd.

4. Een PORCEL 1624 gemerkt strand met duinen en een paar scheepjes voor anker bij Mevr. Wed. LAPORTE te Hannover heeft wat geleden, maar is reeds in toon en onderwerp een voorbeeld geweest voor JAN VAN DE CAPPELLE, die een groote collectie schilderijen van PORCELLIS bezat. Doek, 0.50  $\times$  0.66.

5. J. PORCELLI(S) 1622 leest men op een grijs havengezicht in de verzameling van den Keizer van Duitschland. Paneel, 0.37  $\times$  57.

---

alléén tegen *alle* de verdere Taeffereelen en Conterfeijtsels met advys en naer voorgaende estimatie van den Schilder DE CLAEUW [stillevenschilder, schoonzoon van VAN GOYEN] gestelt is. Een der erfgenamen geeft nog 50 gulden toe op dit stuk. (Prot. Not. A. Raven, Leiden),

1) Ik verwijs voor deze opgaven naar het voorn. artikel in „Onze Kunst”. De lijsten, daar gegeven zouden nog aantevullen zijn, maar ik zie er het nut niet van in, daar meestal de beschrijvingen onvoldoende zijn en ook veel aan hem vroeger ten onrechte in veilingen werd toegeschreven.

6. *J. P.* staat ook op een dergelijke kalme zee, mede bij den Keizer van Duitschland. Paneel  $0.37 \times 0.57$ .

7. *J. P.* gemerkt is een bruinachtige, zeer sterk aan VAN GOYEN herinnerende woelige zee met een havenhoofd links, een zeilend schip rechts, bij ARTHUR KAY, Glasgow. Paneel,  $0.584 \times 0.81$ .

8. *J. POR.* staat meen ik op een nog wat ouderwetsch, nogal groot stuk, dat vroeger te zien was in de gang van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, leidende naar het vertrek van Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS. Het stuk had geleden, maar leek mij een zeer vroeg werk van PORCELLIS.

9. *J. P.* gemerkt is ook een kalme zee te Emden. D. op Paneel,  $0.31 \times 0.57$ .

10. *J. P.* gemerkt is het prachtige stuk te Oldenburg, dat hierbij gereproduceerd is. In zilverachtigen toon gehouden, met schilderachtige verlichting, voortreffelijke observatie van wind- en luchteffecten, staat dit stuk op één hoogte met de zooveel later geschilderde, dergelijke watergezichten van JAN VAN GOYEN. P.  $0.47 \times 0.665$ .

11. *J. P.* is alweer gemerkt een klein, maar prachtig stukje in het Kaiser Friedrich Museum te Berlijn <sup>1)</sup>. Als men de afbeelding ziet, denkt men onwillekeurig aan de zeestukken van SALOMON VAN RUYSDAEL. Vooral het fijne verschietje met al die kleine, zeilende scheepjes, de mooie compositie, de schaduw op den voorgrond, het naar den gezichteinder toe lichter worden, de wijze waarop zich de horizon bijna oplost in de lucht, toont op welk een hoogte PORCELLIS was, toen de hiervoren genoemde schilders, VAN GOYEN, de RUYSDAELS, pas begonnen te schilderen! Paneel,  $0.22 \times 0.18$ .

12. Dr. HOFSTEDE DE GROOT schrijft nog aan PORCELLIS toe een zee-stuk in het Museum te Edinburgh (No. 44 van den Catalogus). Doek  $0.455 \times 0.56$ .

13—17. In de verzameling VON BECKERATH, thans in het Berlijnsche Prentenkabinet, bevinden zich vijf allerliefste studies van PORCELLIS op bruin schilderpapier met bruine olieverf gedaan. Op het eene een man die naar zee kijkt, een ander met een groepje visschers, een derde met twee zittende visschers enz. Twee er van zijn *J. P.* gemerkt.

18. *J. P.* 1624 gemerkt is nog een zeer fraai zeestukje van PORCELLIS dat ik jaren geleden bewonderde bij de Dames HEERKENS te Zwolle; ik weet niet of het er nog aanwezig is.

19. *J. P.* gemerkt en aan PEETERS toegeschreven, is een PORCELLIS in het Museum te Bordeaux. Ik meen, dat het No. 285 is,  $0.46 \times 0.61$ .

---

<sup>1)</sup> Dit en de meeste andere stukken hier genoemd, vindt men afgebeeld in het hierboven genoemde artikel in „Onze Kunst”. De schilderijen van Oldenburg en het stuk in mijn bezit echter niet.



20. *J. P.* 1624 staat op een zwak stukje in het Amalienstift te Dessau. Is het PORCELLIS? Men ziet er een walvisch op; het lijkt nog op AERT VAN ANTUM's groenachtige stukken met zwakke golfjes. Wellicht een werk van den nog jeugdigen JULIUS PORCELLIS die toen nog geen 18 jaar was.

21. *J. P.* gemerkt is een bizonder mooie (ovale) zee in de collectie CHANIENKO te Kiew; een stukje in den geest van het Münchensche schilderijtje, maar nog schooner. Het licht valt op den voorgrond; het is in zilverachtig grijzen toon gehouden, en het water geheel als RUISDAEL dit later deed, geschilderd. <sup>1)</sup>

22. In de Verzameling LEPENAU te Petersburg bevond zieh volgens Z. Exc. DE SÉMÉNOW „une ravissante marine de PORCELLIS *signée en toutes lettres* „c'était une mer agitée avec un bateau à voiles à drapeau rouge chassé par le „vent sur le premier plan et un grand navire dans le lointain; sur le premier plan „on voyait encore une côte affermie par des pilotis et quelques maigres arbustes.”

23? In de verzameling DELAROFF te Petersburg wordt nog een Strand van Scheveningen met duinen en het Kerkje aan PORCELLIS toegeschreven.

Vermoedelijk zullen er mettertijd nog wel meer werken van PORCELLIS aan den dag komen.

Van JULIUS PORCELLIS vond ik alleen vermeld in een Acte <sup>2)</sup> van 5 Juli 1644 dat hij toen te Rotterdam woonde en goederen te Soeterwoude bezat. Hij teekent zonderling:

*Julius Porcellis*

Hij was toen blijkbaar pas mondig geworden. 18 Nov. 1634 had zijn zwager ANTHONY VAN DELDEN van JULIO PORCELLIS 400 car. guldens tegen den penning zestien van hem geleend, die bij de Weeskamer berustten. <sup>3)</sup>

Behalve de schilderijen in de Musea van Darmstadt en Rotterdam zag ik in den Kunsthandel nog een paar zeestukken, die denkelijk van zijne hand zijn.

In 's Rijks-Prentenkabinet te Amsterdam worden bewaard de 20 etsen van JAN PORCELLIS die in een bundeltje bij JAN PIETERSEN BEERENDRECHT te Haarlem het eerst verschenen onder den titel:

*Verscheyden Stranden en watergesichten gedaen door JAN PERSELLES.*

1) De Heer HAVERCORN vermeldt een zeestuk bij den Heer STÜVE te Osnabrück. Ik ken dit werk, maar durf het niet aan PORCELLIS toe te kennen. Het zou heel goed een JAN PEETERS kunnen zijn.

2) Not. PAEDTS, Leiden.

3) Prot. Not. J. ANGILLIS, Leiden.

*Oud-Holland* 1906/7.

Het zijn alleraardigste kleine prentjes met enkele visschers of vischvrouwen aan het strand, met enkele pinken in het verschiet.

Nog bij het leven van den schilder verscheen bij CLAES JANSZ VISSCHER te Amsterdam (1627) een bundel met 12 gravures onder den titel:

*Icones variarum navium hollandicarum quarum usus maxime in aquis interioribus notatae a famissimo navium pictore JOHANNE PERCELLIS.*

Van beide serieën verschenen latere drukken. Over een en ander zie men het meergenoemde artikel in „Onze Kunst”.

In verscheidene publieke en particuliere verzamelingen kan men voorts teekeningen van PORCELLIS vinden, meestal kleine, eenvoudige schetsjes die in hun doen veel aan de teekeningen van JAN VAN GOYEN herinneren. Ten onzent vindt men ze in 's Rijks Prentenkabinet, in het Museum BOYMANS en in mijne verzameling.

Een ons onbekend kunstenaar(?) is JOHANNES PORCELLIS VAN DELDEN, denkelijk een zoon van PORCELLIS' schoonzoon ANTHONY VAN DELDEN die den naam van zijn beroemden grootvader aangenomen had. Hij wordt in de Leidsche gildeboeken van St. Lucas genoemd tusschen 1658—1702 en heet uitdrukkelijk (1667) hoofdman voor de *kladschilders*. Dit beteekent echter nog niet, dat hij niet bovendien fjnschilder was. De Zeeschilder ARNOLDUS ANTHONISZ of VAN D' ANTHONISZ, wordt 1662 uitdrukkelijk „hooftman van die met d' groote Quast” genoemd in dat Leidsche gilde, en toch zijn van hem zeer goede zeestukjes bekend en komen in Leidsche inventarissen herhaaldelijk zeestukken van ARNOLDUS ANTHONISZ of AERNOLDUS ANTHONI voor. Hij was de zoon van PORCELLIS' zwager en leerling HENDRICK VAN D' ANTHONISZ. 1677 woonde hij te Zierikzee.







## DE OUDE KERK TE AMSTERDAM

DOOR

A. W. WEISSMAN.

---



N zijn „Geschiedenis van Amsterdam”, deel I, bladzijde 220 heeft J. TER GOUW een uittreksel gegeven uit een rekening van BEREND VAN DEN DORENWERDE, Baljuw van Amstelland, welk stuk door het Utrechtsch Historisch Genootschap, deel XV, bladzijde 71 is openbaar gemaakt.

Dit uittreksel zegt, dat de bisschop van Utrecht, toen GWY VAN AVESNES, 15 en 16 September 1306 te Amsterdam vertoefd heeft, en TER GOUW meent daaruit te mogen afleiden, dat het doel van des bisschops komst geweest is, de parochiekerk aan de HH. Johannes den Dooper en Nicolaas te wijden. Immers de „kermis”, het gedenkfeest der kerkwijding, is altijd in September te Amsterdam gevierd.

Ook geeft TER GOUW als zijn gevoelen te kennen, dat de laatste Heer van Aemstel, GIJSBRECHT IV, tot het bouwen van deze kerk wel het meeste zal hebben bijgedragen.

Ik aarzel niet, mij bij deze meening van den stadsgeschiedschrijver aan te sluiten. Een gebouw toch als de Amsterdamsche kerk, al was zij toen zoo groot

nog niet als later, kan niet begonnen en voltooid zijn in de tien onrustige jaren tusschen 1296 en 1306. In 1296, toen GIJSBRECHT VAN AEMSTEL zijn land moest verlaten, zal het bouwwerk wel reeds een goed eind gevorderd zijn geweest. Tot 1300 kan er aan het voltooiën niet veel gedaan zijn. Maar toen GWY VAN AVESNES door zijn broeder JAN II van Holland, de eerste graaf uit het Henegouwsche huis, den 21 Mei 1300 met Amstelland beleend was, moet het bouwen ongetwijfeld voortgang hebben gehad. Immers GWY, ofschoon een bedreven krijgsman, was toch in de eerste plaats geestelijke. Toen hij bisschop van Utrecht werd, had hij, volgens de voorwaarden zijner beleening, Amstelland aan Holland moeten afstaan. Doch hij weigerde dit, en pas in 1316, toen hij stierf, kwam Amsterdam voor goed aan den graaf.

In den regel werden gedurende de middeleeuwen de wijdingen der kerken door zoogenoemde „wijbisschoppen” verricht. Doch het is te verklaren, dat GWY, die zich in 1306 niet slechts als geestelijk maar ook als wereldlijk heer van Amsterdam beschouwde, er prijs op heeft gesteld, zelf de kerk te wijden.

GIJSBRECHT IV VAN AEMSTEL had een broeder ARENT, die de eerste heer van IJselstein werd. Waarschijnlijk zijn de beide broeders ongeveer terzelfder tijd met het bouwen van een kerk begonnen, gelijk wij later zullen aantoonen. ARENT, die in 1291 stierf, heeft zijn kerk niet voltooid gezien. Zijn zoon GIJSBRECHT heeft waarschijnlijk tot 1296 het bouwen kunnen voortzetten. Doch de gebeurtenissen van dat jaar hadden ook op IJselstein haar uitwerking. GIJSBRECHT van IJselstein geraakte zelfs tijdelijk van het gezag verstoken. Doch nadat hij met MARIA, de dochter van bisschop GWY, gehuwd was, wist zijn schoonvader te bewerken, dat graaf WILLEM III heer GIJSBRECHT 6 Januari 1309 weder met IJselstein beleende. En het volgende jaar kwam GWY te IJselstein, om de nu voltooidde kerk te wijden.

De kerk te Amsterdam moet er in 1306 geheel anders hebben uitgezien, dan zij zich nu, in de 14<sup>e</sup>, 15<sup>e</sup> en 16<sup>e</sup> eeuw verbouwd en vergroot, aan den beschouwer voordoet. Afbeeldingen van het gebouw in zijn oorspronkelijken staat ontbreken. Doch uit de zeer nauwkeurige opmetingen der kerk, door den heer C. B. POSTHUMUS MEYJES voor de „Noord-Hollandsche Oudheden” afge- staan, kan men toch de gedaante van het eerste bouwwerk wel afleiden.

Bij het bezien van den plattegrond wordt men getroffen door onregelmatigheden, die, ofschoon bij middeleeuwsche kerken niet ongewoon, toch in dit geval grooter zijn dan anders. Trekt men op den plattegrond een lijn uit het midden van den koortrans, dan verkrijgt men de as van het gebouw, die ofschoon naar het oosten zich richtend, toch eenigszins naar het zuiden afwijkt. Het schip der kerk vertoont zich zeer onregelmatig ten opzichte van die as gebouwd.



Alleen de vijf zuilen aan de noordzijde zijn evenwijdig aan de as geplaatst, terwijl de muur, die door deze zullen wordt gedragen, nauwkeurig met den noordelijken gevel van den toren overeenkomt. Aan de zuidzijde echter vertoont zich een groote afwijking; de zuilen toch staan hier niet evenwijdig aan de as, maar volgens een lijn, die aan de oostzijde ruim één, aan de westzijde bijna twee en een halve meter naar het zuiden verschoven is. Ofschoon het 18<sup>e</sup> eeuwse orgel de onregelmatigheid van den aanleg der kerk eenigszins verbergt, is de scheefheid toch duidelijk te zien.

De scheeve stand van den zuidelijken muur wordt wel het beste daardoor verklaard, dat de oorspronkelijke zuilen verzakt waren, en toen op nieuwe funderingen weder werden gesteld. Deze vernieuwing moet uit het laatst der 15<sup>e</sup> eeuw dagteekenen. Toen was, gelijk wij later zien zullen, het koor reeds op zijn tegenwoordige breedte. De schuine stand der zuilen zou haar reden kunnen hebben in den wensch om het nieuwe werk zoo goed mogelijk bij het koor te doen aansluiten.

Wanneer in den plattegrond lijnen getrokken worden ter plaatse, waar de zuidelijke zuilen van het schip oorspronkelijk moeten hebben gestaan, dan blijkt het dat de breedte van dat schip juist overeenkomt met die van twee traveeën. Er zijn zes traveeën aanwezig, die ongetwijfeld van het jaar 1306 hebben bestaan, al werd in de gedaante der zuilen later verandering gebracht.

Dat het schip reeds in de 14<sup>e</sup> eeuw zijbeuken had is niet twijfelachtig. Die zijbeuken waren echter niet zoo breed als de tegenwoordige. In de 13<sup>e</sup> en 14<sup>e</sup> eeuw toch was men hier te lande gewoon, aan zijbeuken niet meer dan de helft der breedte van den middenbeuk te geven.

Het schip van de kerk te IJselstein, dat niet veranderd werd, vertoont ons nog den aanleg, zooals die te Amsterdam in 1306 zal zijn geweest. Men ziet hier de drie beuken onder één dak en den middenbeuk zonder vensters. De middenbeuk heeft een houten tongewelf, terwijl iedere zijbeuk door een half tongewelf, eveneens van hout, wordt gedekt. Deze tongewelven hebben den spitsboog als beschrijvende lijn. De kapbalken en karbeels komen daaronder uit.

Zoo moet ook het schip der Oude Kerk zich oorspronkelijk vertoond hebben. En daaraan sloot zich de zware toren, die wij, al werd hij in 1565 en 1738 van buiten nieuw bemetseld, nog thans aanschouwen.

Ook een transept zal reeds in 1306 aanwezig geweest zijn. Immers de breedte van den tegenwoordigen kruisbeuk komt overeen met die van het 14<sup>e</sup> eeuwse schip, terwijl wij ook te IJselstein een blijkbaar oorspronkelijk transept vinden.

Natuurlijk had de St. Nicolaaskerk ook een koor. Maar omtrent de

gedaante van dit koor verkeerden wij in het onzekere. De St. Nicolaaskerk te IJselstein kan ons hieromtrent niet inlichten, want haar koor is in de 15<sup>e</sup> eeuw, of wellicht iets vroeger, verbouwd.

Ik ben geneigd, aan te nemen, dat het koor van de Oude Kerk aanvankelijk geen groote afmetingen heeft gehad, en noch zijbeuken, noch trans bezat.

In 1345 had echter het Mirakel van Amsterdam plaats gehad en was de wonderbare Hostie uit het huis in de Kalverstraat met groote plechtigheid naar de kerk van den H. Nicolaas, toen nog de eenige parochiekerk van Amsterdam teruggebracht.

Reeds spoedig kwam men van heinde en ver dit H. Sacrament in de Oude Kerk vereeren. Het zal daar wel in een afzonderlijke kapel bewaard zijn geworden, want in een oorkonde van 14 Juni 1380, waarbij de officiaal van Utrecht uitspraak doet in „een zeer oud geschil”, waarvan de bewijsstukken „door den langdurigen tijd verloren waren geraakt”, worden als partijen genoemd de reeds overleden pastoor van Vreeland en de „procuratores” van de H. Sacramentskapel binnen de stad Amsterdam.

De heer J. F. M. STERCK meent, in zijn „Geschiedenis der H. Stede te Amsterdam”, dat deze kapel de tegenwoordige Nieuwe Zijds Kapel geweest is, welke volgens het „Mirakelboekske” van 1568 in het jaar 1361 zou gesticht zijn. Maar hij meldt tevens, dat in een oorkonde van 1383, welke de wonderbare genezing van CLAEYS HARMANSSOEN verhaalt, de Kapel ter H. Stede niet genoemd wordt.

Wat hiervan zij, voor de processieën, die, volgens een oorkonde van 1498 „sinds den vroegsten tiden inder feeste van half meert” met het H. Sacrament gehouden werden, had men behoefte aan een ruimer koor met trans en zijbeuken, en ik meen, dat het bouwen daarvan in 1370 is begonnen.

Op het archief der gemeente Amsterdam toch berust een oorkonde op perkament, in 1369 door JAN VAN VERNENBURG, bisschop van Utrecht gegeven. Zij luidt:

„Joannes Dei gratia Episcopus Ultrajectensis dilectis nobis in Christo Johanni de Daventriae Curato Ecclesiae parochialis in Amsterdam nostrae dioceseos nec non procuratoribus fabricae ejusdem Ecclesiae saluto in Domino sempiternam. Ut supremum altare chori supra dictae ecclesiae manibus vestris Domine Johannes prefate prius coappositis licite frangere seu frangi face eoque in melius reformato super eodem in lapide portatili consecrato divina missarum officia per quemlibet presbiterum idoneum dum tamen aliud canonicum impedimentum non obsistat licite possit celebrare seu facere celebrare vobis et eidem presbitero infra hinc et diem natalem beati Johannis Baptistae proximo affuturum inclusive tenore



presentium concedimus facultatem nostrarum testimonium litterarum. Datum anno Domini millesimo trecentesimo sexagesimo nono, mensis Decembris, die secunda."

De bisschop heeft dit stuk van zijn aan een staart van perkament hangend zegel in groene was voorzien. Dit zegel is langwerpig en wordt door twee cirkel-segmenten begrensd. Men ziet er den bisschop op voorgesteld zittend, met den mijter op zijn schoot. Het hoofd der figuur is verdwenen, ook een deel van het randschrift ging te loor; er bleef slechts staan . . . . *um Dominis Johannis Episc* . . . .

Een afschrift, omstreeks 1700 vervaardigd, is aan de oorkonde gehecht. Dit afschrift moeten VAN HEUSSEN en VAN RIJN gekend hebben, daar zij er blijkbaar voor hun „Historie van 't Haarlemsche Bisdome" gebruik van hebben gemaakt. Door hen zoowel als door WAGENAAR is van het stuk een vertaling gegeven, doch geen zeer juiste. Aan den Hoog Eerwaarden Heer J. J. GRAAF te Ouderkerk aan den Amstel dank ik de volgende vertaling.

„JOHANNES, door Gods genade Bisschop van Utrecht: aan onze geliefden „in Christus JAN VAN DEVENTER, pastoor der parochiekerk te Amsterdam onder „onze diocees en de kerkmeesters derzelfde kerk eeuwig heil in den Heer.

„Door dezen brief, verleend in het jaar des Heeren 1369 den tweeden „dag der maand December, geven wij U schriftelijk blijk, dat wij U, priester en „kerkmeesteren bovengenoemd, toestaan:

„Om tusschen den dag van heden en het eerstkomend geboortefeest van „den H. Johannes den Dooper, dien dag inbegrepen, te verbreken of te doen „verbreken het hoogaltaar in het koor der bovengenoemde kerk, doch niet zonder „dat Heer JAN zijn medewerking daarbij verleent; verder vergunnen wij U om, „totdat dit hoogaltaar door een beter vervangen zal zijn, de H. Mis op te dragen „of te doen opdragen door welken priester ook op een draagbaren altaarsteen, „mits daartegen geen kanoniek beletsel besta."

Waarschijnlijk acht ik het, dat het hoofdaltaar werd afgebroken, omdat men een nieuw koor wenschte te bouwen. Dat nieuwe koor is in wezen gebleven tot 1550, en wij zien het op de kaart van CORNELIS ANTHONISZ., die in 1544 werd uitgegeven. Daar bestaat het uit drie beuken van vrijwel gelijke hoogte en breedte, waartegen de koortrans, die slechts de halve breedte van de zijbeuken heeft, aansluit. Of het koor echter sinds 1370 wel zoo is gebouwd, blijft twijfelachtig. Immers het maken van breede zijbeuken was in de veertiende eeuw nog niet gebruikelijk. Daarom zou, vooral om de minder gewone wijs, waarop de trans tegen die zijbeuken aansluit, het bestaan van vroegere, smallere, zijbeuken zeer goed mogelijk kunnen zijn. Dan zou het koor overeenkomst gehad hebben met dat der kerk te IJselstein, gelijk het nog bestaat, en de verbreeding der

zijbeuken tegelijk met dien van het schip in het laatst der 15<sup>e</sup> eeuw geschied kunnen zijn.

Door de verbouwing van 1550—1565, waarover later zal worden gesproken, is echter het geven van een zeker antwoord op de vraag, hoe het koor van 1370 zich vertoonde, onmogelijk geworden.

In de 15<sup>e</sup> eeuw werd het schip veranderd, en wel door aan de zijbeuken dezelfde hoogte en breedte te geven als de middenbeuk had. Naast deze verbrede zijbeuken verrezen toen zes kapellen, waarvan drie aan de noordzijde en drie aan de zuidzijde.

De noordwestelijke kapel behoorde aan een Broederschap van Hamburgers, die te Amsterdam reeds vóór 1421 bestond. Uit dit feit af te willen leiden, zooals de heer BERNARD J. M. DE BONT in de „Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem”, jaargang 1899, deed, dat de Hamburgerkapel ook vóór 1421 gebouwd is, schijnt mij gewaagd. Want dan zou ook de noorderzijbeuk vóór dat jaar zijn tegenwoordige gedaante moeten hebben gekregen. En hier wijzen de vormen op een veel lateren tijd. Het is zeker mogelijk, dat de Hamburgers reeds in 1421 als „overmans” een kapel met een „Sunte Pouwels altaer” bezaten, maar dan moet die later door de nog aanwezige vervangen zijn.

Zuidelijk van den toren vinden wij de voormalige doopkapel, wier plattegrond, naar het westen, in drie zijden van den achthoek eindigt. De vormen zijn die uit den laatsten tijd der Gothiek en zoowel het sierlijke stergewelf van steen, als de banden van gehouwen steen wijzen op de 16<sup>e</sup> eeuw als den tijd der stichting. Hiermede stemt wat VAN KEMPEN en VAN RIJN zeggen, dat zij „waarschijnlijk gesticht is door de BRUNDTEN en de DREBBERS (?)”. Het geslacht BRUNDT zoowel als het geslacht DE GREBBER bloeide in de eerste helft der 16<sup>e</sup> eeuw.

Deze kapel bezat een koperen doopvont, die, volgens WAGENAAR, in 1531 door CORNELIS VAN DEN EYNDE te Mechelen was gegoten.

Vermoedelijk was de kapel toen pas voltooid, wat door haar stijl niet wordt tegengesproken. De veronderstelling is zeker niet gewaagd, dat CORNELIS VAN DEN EYNDE en GILLIS VAN DEN ENDE, die in 1525 de beroemde doopvont der St. Walburgskerk te Zutfen goot, familie van elkander waren, zoo hier niet dezelfde persoon is bedoeld. Dat de vont te Amsterdam ook een hoog deksel had, gelijk die te Zutfen, bewijzen de nog aanwezige duimen in den muur, waar de ijzeren kraan aan draaide, die diende, om het deksel op te lichten.

De kapel die aan de oostzijde van de reeds genoemde Hamburgerkapel ligt, werd door het gilde der Buiten- en Binnenlandsvaarders gesticht, dat in 1473 uit de samensmelting van twee broederschappen ontstond. De heer DE BONT



zegt, in zijn reeds vermeld werk, dat beide gilden, ofschoon zij eerst gescheiden waren, „toch beiden één kapel hadden in de Oude Kerk”. De bedoeling zal wel wezen, dat zij beiden dezelfde kapel voor hunne vereeniging hebben gebruikt. Maar dit komt mij niet waarschijnlijk voor. Immers in de fundatiebrief van 29 Juli 1471, waarbij HERMAN WILLEM BRUYNENSOEN een vicary sticht, welk stuk in het archief der gemeente Amsterdam berust, wordt slechts gesproken van een „cappelrie of vicarie op een outaer den binnelantsvarers toebehoirende, gelegen binnen der prochierk van Sinte Niclaes in Amstelredam”. Dit altaar was gewijd „den lieven Heyligen Sint Jan Baptisten ende Sinte Blasius”. Dat het in een kapel stond, wordt niet vermeld. Merkwaardig is, dat de aantekeningen, die bij de bisschoppelijke visitatie van 1571 gemaakt zijn, noch een altaar van Sint Jan, noch van Sint Blasius vermelden. Toen was het altaar in de Buiten- en Binnenlandsvaarderskapel gewijd aan het H. Kruis. Twee altaren in één kapel zullen er wel nooit geweest zijn.

Wat hiervan wezen moge, de vormen der architectuur wijzen op de laatste jaren der 15e eeuw als het tijdperk, waarin de nog bestaande kapel der Buiten- en Binnenlandsvaarders moet zijn gebouwd.

Ook de derde kapel aan de noordzijde, die door sommige schrijvers als Weytkooperskapel, door andere als Veerkooperskapel wordt genoemd, behoort tot deze periode. Want zij is in denzelfden vorm en stijl als de overige opgetrokken. Op het altaar dezer kapel hadden „JAN CLAESSEN VAN HOPPEN ende STIJN TYMONSdr. sijn wijff” een vicarie gesticht, welke stichting, volgens de in 1571 gemaakte aantekeningen in 1500 zou geschied zijn. Toen was dus de kapel gereed.

De kapellen aan de zuidzijde van het schip hebben ook denzelfden langwerpig vierkanten plattegrond als die aan de noordzijde. De meest westelijke is door LYSBETH JANSDOCHTER VAN OUTSHOORN gesticht, die, omdat zij in eersten echt met GAEFF BENNINCK gehuwd was, LYSBETH GAEVEN placht genoemd te worden. De heer DE BONT stelt de stichting in 1460. Maar daar LYSBETH de kapel liet bouwen ter nagedachtenis van haar eersten man, die in 1483 gestorven moet zijn, en zij in 1499 overleed, zoo zal de bouw wel niet vroeger dan na 1485 gesteld mogen worden.

Daar de oostwaarts gelegen Huiszittenkapel in 1497 begonnen werd, en de daaraan grenzende St. Eligius- of Smidskapel dezelfde vormen als de overige vertoont, zou het kunnen zijn, dat men de drie kapellen tegelijkertijd onderhanden genomen heeft.

De verandering in den plattegrond der kerk, door het verbreedten der zijbeuken en het bouwen der kapellen gemaakt, ging met een wijziging van den

opstand gepaard. Want de drie beuken van het schip behielden niet dezelfde hoogte. De middenste werd verhoogd om den basilikalen vorm te verkrijgen, gelijk de sedert gebouwde Nieuwe Kerk dien bezat. De parochianen van de Oude Zijde wilden met die der Nieuwe Zijde blijkbaar wedijveren.

Gelijk nog te zien is, was deze verandering niet gemakkelijk tot stand te brengen. De zuilen van het schip werden verhoogd, grootendeels van nieuwe kapiteelen voorzien en daar de fundamenteen ter zuidzijde niet in staat schenen om den zwaarder last te dragen, werden die vernieuwd, waardoor de aanzienlijk van de as afwijkende richting ontstond, die ik reeds vermeldde. De oude houten kapbalken werden behouden, ofschoon zij in de basiliek niet fraai stonden. Boven de bogen kwam een triforiumgalerij. Om de vensters van den verhoogden middenbeuk zoo groot mogelijk te kunnen maken gaf men aan iedere travee een in het dak insnijddenden gevel. Die gevels bestaan nog, al hebben zij niet meer de hogels en kruisbloemen, die oude afbeeldingen vertoonen.

In 1500 zal het schip waarschijnlijk gereed zijn geweest. Men vindt het afgebeeld op de schilderij, door CORNELIS ANTHONISZ. in 1536 vervaardigd en nu op het archief der gemeente Amsterdam berustend.

Gelijk ik reeds zeide, is het waarschijnlijk dat reeds de kerk van 1306 een kruisbeuk bezat. Tot 1500 ongeveer zal die kruisbeuk wel niet veranderd zijn.

In den zuidelijken zijbeuk hadden de Handboogschutters hun altaar, waarom het St. Sebastiaanskoor genoemd placht te worden. Dit altaar is in 1473 door JACOB GHERITSZ vernieuwd. Dat de geheele zuiderkruisbeuk in 1468 gebouwd zou zijn, zooals LELONG zegt, geloof ik niet. Want de geldelijke bijdrage, die het St. Sebastiaansgilde in dat jaar aan Hertog KAREL VAN BOURGONDIE vroeg, zonder dat het blijkt of het die ook ontving, was bestemd tot „volmaking” der kapel.

De uitbreiding van het transept moet hebben plaats gehad in het begin der 16e eeuw. Dit valt reeds af te leiden uit den stijl, doch alle twijfel wordt opgeheven door de wapenschilden, boven het tegenwoordig zuiderportaal uitgehouwen. Men ziet daar de blazoenen van MAXIMILIAAN van Oostenrijk en van PHILIPS van Bourgondië. Het zuidertransept dagteekent dus van vóór 1506.

Ik geloof niet, dat het tegenwoordige zuiderportaal als zoodanig is gemaakt. Het is duidelijk te zien, dat de tegenwoordige deur na de Hervorming is ingebroken, en vroeger een venster is geweest, overeenkomende met het oostelijk gelegene, dat nog bestaat en met dat ten westen, nu dichtgemetseld. Ofschoon de prent van 1558 in de details niet zeer duidelijk is, zijn toch deze vensters er wel op te onderscheiden.

Het komt mij voor, dat van de twee vertrekken, welke de uitbouw bevat,



het oostelijke de gildekamer van het St. Sebastiaansgilde was, en dat wij in de westelijke ruimte de tot dusver niet te vinden St. Jeroenskapel moeten zoeken.

Op grond van den door VAN HEUSSEN en VAN RIJN medegedeelden stichtingsbrief, waar van de „noorder deur” wordt gesproken, is altijd aan de noordzijde der kerk naar deze kapel gezocht. Doch daar is geen ruimte te vinden, die aan de beschrijving, in dit document van 1450 gegeven, voldoet.

Het is wel mogelijk, dat de kapel in 1450 aan de noordzijde der kerk aanwezig was, doch dat zij bij de veranderingen in het laatst der 15<sup>e</sup> eeuw gemaakt, is verdwenen.

Waarom haar dan aan de zuidzijde te zoeken? De acte zegt dat de „Huiszittenmeesters” aannemen „die voirsz autaer na PIETER GIJSBERTS doot te houden en te belichten en een goeden Priester dair op te zetten.” De kapel der Huiszittenmeesters ligt aan de zuidzijde, hun later verbouwd „comptoir” bevindt zich daarbij, en grenst aan den tegenwoordigen zuidelijken ingang. Men ziet het op de prent van 1558 nog in zijn ouden toestand.

Daarom acht ik het zeer waarschijnlijk, dat die zuidelijke ingang vóór de Hervorming de kapel van Sint Jeroen geweest is.

Het verlengen van het transept naar het noorden moet hebben plaatsgevonden nadat omstreeks 1506 de verlenging naar het zuiden voltooid was. WAGENAAR noemt dit noordertransept de kapel van ST. JEROEN, doch hij dwaalt. Het was het Voetboogschutterskoor, waar de H. Joris als patroon van het gilde zijn altaar had. Westelijk van den noorderkruisbeuk ziet men twee aanbouwsels, die de breedte van de reeds vroeger genoemde Weitkooperskapel hebben.

De oostelijkste dezer beide ruimten is, als gelegen bij de „noorderdeur” door sommigen als de kapel beschouwd, waarvan in den stichtingsbrief van 1450 sprake is. Doch de Heer DE BONT heeft aangetoond<sup>1)</sup>, dat dit de kapel van het H. Graf was. De kraagsteenen waarop het gewelf rustte zijn met wapenschilden versierd, wier blazoenen echter verdwenen. Van de fraaie overhuiving, met rijke traceeringen uit den laatsten tijd der Gothiek, waaronder zich het H. Graf bevond, bleef nog een gedeelte bewaard.

Vooraf merkwaardig is deze kapel om haar noordelijken gevel, geheel in gehouwen steen uitgevoerd, en een der vroegste voorbeelden van de Renaissance hier te lande. Verschillende gissingen zijn gedaan omtrent den tijd, waarin die gevel gebouwd werd. Mij komt het voor, dat hij omstreeks 1536 ontstaan moet zijn, omdat de architectuur gelijkenis heeft met die van den noordelijken transeptgevel der Nieuwe Kerk, die toen werd opgetrokken.

1) Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem. 1899.

Ik moet echter verklaren, niet te begrijpen, waarom deze gevel aan de kapel is toegevoegd, daar de Gothische, die ongetwijfeld zijn voorganger was, toen nog niet in vervallen staat kon verkeerren, en het daarnaast gelegen portaal rijke Laat-gothische vormen vertoont. Of dit portaal wel oorspronkelijk als portaal bedoeld was, kan worden betwijfeld. De tegenwoordige deuropeningen, waarvan de oostelijke toegemetseld is, zijn echter in ieder geval nog in de eerste helft der 16e eeuw gemaakt.

Die deuropeningen zijn waarschijnlijk noodzakelijk geworden na de verbouwing van het koor. Met die verbouwing werd omstreeks 1550 begonnen, en zij zal wel niet vóór 1565 voltooid geweest zijn. Immers de prent van 1558, uitgegeven om de „loterie” bekend te maken, waardoor men het geld voor het koor verkreeg, toont ons de werklieden nog aan den arbeid.

Waarin heeft de verbouwing van het koor toen bestaan? Het koor van 1370, te zien op de prent van CORNELIS ANTHONISZ, had reeds een trans, en zijbeuken, die echter smal waren en met den middenbeuk, gelijk te IJselstein, onder één dak waren gebracht.

Dat bij de verbouwing de zuilen van 1370 met de daarop rustende bogen werden behouden, is aanstonds te zien. Want die zuilen zijn korter dan die van het schip, welke in het laatst der 15e eeuw verhoogd werden. Ook de muren van den trans liet men bestaan, doch verhoogde ze aanzienlijk. Alleen de twee oostelijke kruispijlers werden vernieuwd, en in den geest der Renaissance geprofileerd. De zuidelijke zijbeuk van het koor kreeg de breedte van dien van het schip. Ook de noordelijke zijbeuk kreeg die breedte en daaraan werd een kapel gebouwd, die de dubbele grootte heeft van de kapellen langs het schip. Zij werd gesticht door het O. L. Vrouwe-gilde, dat reeds voor dien tijd een eigen altaar in de kerk had.

Door den bouw dezer kapel is waarschijnlijk een vroegere ingang van het koor aan de noordzijde moeten vervallen. Hierdoor werden de deuren naast de kapel van het H. Graf, die ik reeds vermeldde, noodzakelijk.

De zijbeuken van het koor, de O. L. Vrouwekapel en de koortrans kregen nu de hoogte, die de omstreeks 1500 verbreedde zijbeuken van het schip hadden; de muren van het koor werden ook verhoogd, en van vensters voorzien.

Bij deze laatste verhooging werd een ander systeem gevolgd, dan in het schip. Een triforiumgalerij werd niet gemaakt, en in plaats dat men iedere travee een venster gaf, werden twee traveeën telkens vereenigd, om één breeder raam te kunnen waken. Alleen in den veelhoek van het koor kreeg iedere travee haar venster, dat van een paanderboog werd voorzien, terwijl overigens bij alle ramen de spitsboog was toegepast.



Het verhoogen van den koortrans maakte een zeer eigenaardige dakconstructie met zakgoten noodzakelijk, opdat door de vensters van het koorpolygoon licht kon invallen.

Eindelijk werd nog boven het kruis der kerk, waar het dak van koor en schip te zamen komen, een kleine toren gebouwd, die in 1558 door een groot beeld van den H. Nicolaas schijnt bekroond te zijn geweest, wanneer ten minste de houtsnede als een afbeelding der werkelijkheid mag gelden.

Eigenaardig is het, dat men de daken van den kruisbeuk niet verder liet doorloopen dan tot de nokken der zijbeuken, en overigens platten aanbracht, die het maken van vensters aan de noord- en zuidzijde van het kruis veroorloofden.

Zoo had dan in 1565 de kerk hare tegenwoordige grootte verkregen, doch haar ontbrak nog eene sacristie, die echter te noodzakelijk was, om gemist te kunnen worden.

Ik vermoed, dat de oorspronkelijke sacristie zich, gelijk te IJselstein, aan de zuidzijde van het koor bevond, doch, toen de zijbeuk naar dien kant verbreed werd, is gesloopt. De kaart van CORNELIS ANTHONISZ vertoont de kerk van de noordzijde en geeft ons hieromtrent geen licht.

Waar was de nieuwe sacristie? Ik meen dat wij haar hebben te zoeken in het vertrek, noordoostwaarts van het koor aanwezig, en door den Heer DE BONT<sup>1)</sup> tot de collegekamer van hét O. L. Vrouwegild verklaard. WAGENAAR zegt, dat dit de kapel van het H. Graf was; doch sinds de werkelijke kapel van het H. Graf gevonden is, heeft WAGENAAR'S getuigenis geen waarde meer.

De Heer DE BONT heeft voor zijn stelling geen ander bewijs, dan den gevelsteen van 1571, die met een zeer kleine afbeelding van de Groetenis des Engels is versierd. Doch een dergelijke voorstelling zou, naar de symboliek der middeleeuwen, ook zeer toepasselijk zijn op eene sacristie.

Ik denk, dat die gevelsteen op een in 1571 ondernomen herstelling betrekking heeft, of dat de nieuwe sacristie niet geheel volbouwd was, toen de troebelen van 1566 den arbeid deden staken.

Dat, bij de verhoogde kerk, de lage toren van 1306 niet goed paste, is zoowel op de prent van CORNELIS ANTONISZ als op die van 1558 duidelijk te zien. Daarom werd in 1565 de tegenwoordige spits op de kerk geplaatst, die, blijkens de houtsneprent, die daarvan bestaat, door JOOST JANSZ, gezegd BILHAMER is ontworpen.

Het steenen benedendeel van den toren zal toen tevens hersteld zijn, wat het voorkomen van den gevelsteen uit 1565 kan verklaren.

---

<sup>1)</sup> Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem. 1899.

Op de prent van 1558 vertoont zich een betrekkelijk lage spits, met een open lantaarn, waarin een klokkenspel hangt.

De mededeelingen, die A. M. J. BROUWER ANCHER omtrent „Amsterdamsche Lui- en Speelklokken” in den jaargang 1898 van dit tijdschrift deed, leeren ons, dat men reeds in 1561 met de nieuwe spits had willen beginnen.

Immers in dat jaar ontboden Burgemeesteren den horlogemaker en klokkengieter JAN JASPERSZ. MOOR, wonende te 's-Hertogenbosch, om met hem te onderhandelen over de levering van een „uyrwerckx slachclock met 13 voerslachs-clocken” die in de nieuwe spits moesten geplaatst worden. Aan MOOR werden 5 Mei 1561 zijn reis- en verblijfskosten vergoed. Hij leverde de klokken in 1563. Doch in dat jaar was de spits nog niet gereed, en daarom werd besloten, de klokken in den toren van het Stadhuis te hangen. Pas in 1566 was JELIS QUIRYNSZ., die de spits maakte, met zijn werk gereed. Hij ontving zijn loon wegens „het rechten en volmaecken” van den toren.

De spits van BILHAMER werd, en terecht, zoo fraai geacht, dat haar constructie als houtsneeprent in het licht werd gegeven. In de kerkmeesterskamer der Oude Kerk wordt nog een houten model bewaard, dat misschien wel uit de 16<sup>e</sup> eeuw afkomstig is, en door BILHAMER vervaardigd zou kunnen zijn.

Een klokkenspel van 13 klokken werd in 1566 geleverd door JACOB WAGHENENS<sup>1)</sup> en ADRIAAN STEYLERT te Mechelen. Die klokken wogen zamen 7459 ponden; de gieters kregen voor hun „clockspys” de klokken van het oude voorslag, die 6589 ponden wogen, zoodat zij er slechts 860 ponden „nieuw werx” bij behoefden te leveren.

De luiklokken bleven in den toren hangen. Eeu daarvan, met het wapen der stad en het jaartal 1511, verhuisde in het begin der 17<sup>e</sup> eeuw naar den Zuiderkerkstoren. Deze klok heet Salvator en werd door WILLEM en JASPER MOOR gegoten. De tweede bevindt zich nu boven in den Oudekerkstoren en draagt geen naam van een gieter. Uit het niet zeer duidelijk opschrift is misschien 1505 als het jaar der vervaardiging te lezen.

Wij hebben nu de wording van het gebouw tusschen 1306 en 1571 nagegaan. De Oude Kerk is, door de geleidelijke veranderingen die zij onderging, een van de meest eigenaardige kerkgebouwen, die Nederland heeft aan te wijzen. Alleen de St. Janskerk te Gouda doet eenigszins aan haar denken.

De St. Nicolaaskerk te IJselstein, die ons doet zien, hoe de Oude Kerk van 1306 het laatst der vijftiende eeuw zich vertoonde, is grootendeels van ge-

<sup>1)</sup> Zie over het geslacht WAGHENENS: *Quelques Anciennes Cloches d'Eglise*, par S. DE SCHRIJVER. Bruxelles, 1903.



bakken steen opgetrokken. Doch de oorspronkelijke kerk te Amsterdam moet, althans ten deele, van bergsteen geweest zijn, daar men van dien steen, uit de afbraak der oude muren voortgekomen, weder gebruik maakte toen de gevels der kapellen langs het schip werden gebouwd. Het materiaal, dat van het oude transept en het oude koor na de slooping kwam, was, omdat deze beide deelen van het gebouw vergroot werden, natuurlijk niet voldoende. Daarom zien wij daar thans den groefsteen met gebakken steen afwisselen.

Levert de kerk, als een geheel beschouwd, tegenwoordig nog een schilderachtige aanblik op, toch bezit zij niet meer den luister die haar in 1578 kenmerkte. De zuidelijke en oostelijke gevels worden grootendeels door om de kerk gebouwde woonhuizen aan het oog onttrokken, latere herstellingen zijn dikwijls op onbeholpen wijze uitgevoerd.

Zoo werden de meeste vensters in de 18<sup>e</sup> eeuw van hare stijlen en traceeringen beroofd. Daarvoor in de plaats kwamen de onbelangrijke en niet fraaie steunsels van gebakken steen, nu nog in die vensters aanwezig.

Wij mogen aannemen, dat de oorspronkelijke traceeringen rijke vormen gehad hebben. Immers wat er van het werk in het laatst der 15<sup>e</sup> eeuw uitgevoerd, overbleef, is tamelijk weelderig. Wel gingen de kruisbloemen en de hogels der geveis, die men op de prent van 1558 onderscheidt, verloren en werden zelfs vele der lijsten later door rollagen van gebakken steen vervangen. Maar de sierlijke Laat-Gothische nissen in de toppen bestaan nog, al werden de beelden er uit verwijderd. De steunbeeren prijken meest met consoles en baldakijns. Vooral die der O. L. Vrouwe-kapel zijn met schelpen, consoles, baldakijns en medaillons in Renaissance-stijl ten prachtigste versierd. Aan een der steunbeeren van den noorderkruisbeuk werd, tusschen lofwerk, een man met een zak uitgehouwen, misschien als een toespeling op de daarbij gelegen Weitkoopers-kapel.

De kerk heeft, als vele andere in Nederland, van den aanvang af houten gewelven gehad. Een spitsboogtongewelf zal wel den middenbeuk, halve spitsboogtongewelven zullen de oorspronkelijk smalle zijbeuken hebben gedekt.

Thans vindt men een groote verscheidenheid van kruis- of tongewelven. Alleen in het hooge koor zijn stergewelven toegepast. De meeste gewelfribben rusten op gebeeldhouwde consoles, deels van hout, deels van steen. Dit beeldhouwwerk verbeeldt nu eens personen in het costuum van  $\pm$  1500, dan weer apostelen, profeten, engelen met banderollen of wapenschilden. Aan de noordzijde van het koor is de Renaissance reeds te zien aan twee beeldjes, die op als gecanneleerde pilasters behandelde schalken staan.

Vóór 1578 was de kerk van binnen rijker versierd, dan nu. Van de

40 altaren, die er stonden, heeft de heer BERNARD J. M. DE BONT <sup>1)</sup> tal van bijzonderheden medegedeeld.

Het hoogaltaar, dat in den brief van 1369 genoemd wordt, zou volgens kerkelijk gebruik aan de beide patroons der kerk moeten zijn gewijd. De aantekeningen, gemaakt bij de bisschoppelijke visitatie van het jaar 1571, spreken echter van het hoofdaltaar als aan de H. Drieëenheid gewijd.

In het jaar 1530 schilderde JAN VAN SCOREL het altaarstuk, verbeeldend Christus aan het kruis, terwijl MAARTEN VAN HEEMSKERK daar later luiken met de Kruisdraging en de Verrijzenis aan toevoegde.

De aantekeningen van 1571 geven een lijst van de toen aanwezige altaren en van de vicariën of capellaniën, die daarop gevestigd waren.

Ofschoon die lijst ongetwijfeld waarde heeft voor den beoefenaar der geschiedenis geeft zij geen bijzonderheden omtrent de altaren zelf; alleen van het altaargereedschap wordt soms eene opsomming gegeven.

Daarom kunnen deze aantekeningen hier verder onbesproken blijven en zullen wij trachten, een denkbeeld te geven van het interieur, zooals het zich vertoonde vóór den beeldenstorm.

Het eerste, wat op het koor, na het hoogaltaar, de aandacht vraagt is het sacramentshuis. Volgens VON ZESSEN stond het aan de noordzijde van het koor en was het 15 M. hoog. Wij moeten het ons voorstellen als een groot vrijstaand tabernakel, onmiddellijk op den grond staande. Zulk een tabernakel ziet men nog in de St. Lorenzkirche te Neurenberg en in verscheidene Vlaamsche kerken. In het Sacramentshuis was, onder meer, geborgen de zilveren, vergulde monstrans, die in 1549 gemaakt was en die in 1578 door Burgemeester CORNELIS JACOBSZ. BROUWER werd aangekocht, welke haar aan de St. Nicolaaskerk te Calcar verloorde, waar men haar nog kan zien.

Een opschriftbord, op de H. Eucharistie betrekking hebbende, placht naast of aan den tabernakel te hangen. Dit bord was het eerste, wat in 1566 door de beeldenstormers werd vernield.

In de middeleeuwen placht men het koor eener kerk geheel af te sluiten. Aan de oost-, noord- en zuidzijde geschiedde die afsluiting meest met lage muren, die soms, aan de buitenzijde, met rijke voorstellingen in reliëfbeeldhouwwerk versierd werd, zooals in enkele Fransche kathedralen nog bewaard bleven.

Van zulke reliëfs in de Oude Kerk wordt niets gemeld. Misschien was tegen de afsluitende muren wel schilderwerk aangebracht. Een koorhek sloot aan de westzijde het koor af. Dit hek heeft waarschijnlijk tot het midden der

---

<sup>1)</sup> Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom van Haarlem. 1899.



17<sup>e</sup> eeuw bestaan en werd toen vervangen door het tegenwoordige, dat, van eikenhout en met geelkoperen vullingen, in zijn hoofdordonnantie misschien gevolgd is naar het oude, dat dan overeenkomst gehad zou hebben met het hek, hetwelk nu nog het koor der St. Laurenskerk te Weesp afsluit.

De afsluiting der zijden van het koor van eikenhout, die men thans ziet, is blijkbaar nog uit den aanvang der 16<sup>e</sup> eeuw, ofschoon de daarop geplaatste opschriften van na 1578 moeten dagteekenen.

Op het koor vinden wij de oude banken, in Laat-Gothischen trant en met snijwerk versierd. De overhuivingen zijn verdwenen, doch de aanwezigheid van kolonnetten doet veronderstellen, dat die vroeger bestaan hebben. De afscheidingen der banken zijn versierd met figuurtjes. De zijstukken aan de westzijde, die vroeger de overhuivingen schraagden, vertoonen een draak tusschen ornament.

Gelijk in den regel zijn de misericordes (die aan de onderzijde der zittingen zich bevonden en die dienden om den geestelijken, als de koordienst eischte, dat zij stonden, eenigen steun te geven), met snijwerk versierd, dat, naar hedendaagsche begrippen, soms wat aanstootelijk geacht wordt. Men moet echter bedenken, dat, als de zittingen neergeslagen waren, niets van het snijwerk te zien was, en dat de geestelijken het slechts een oogenblik zagen, als zij de zittingen op- of neerklapten.

Het schijnt, dat de beeldhouwers middeneeuwsche zegswijzen hebben willen illustreeren, waarvan sommigen, gelijk „de hond in den pot vinden”, „tusschen twee stoelen gaan zitten”, „een aap, die in den bijbel leest” en „lachen als een boer die kiespijn heeft”, nog tegenwoordig gebruikt worden. Andere geraakten in vergetelheid, zooals „de zeug die spint”, in het Fransch „la truie qui file”. VAN LENNEP en TER GOUW zeggen, dat men in de 17<sup>e</sup> eeuw nog zag „het paard in de wieg”, waaraan zij geen bepaald zedelijke beteekenis toekennen. Daarom is misschien deze voorstelling verwijderd. Het scheepje, met den schipper aan het roer, die naar het zeil kijkt, illustreert waarschijnlijk „een oog in het zeil houden”. De zak, waaruit geld rolt, getuigt: „het is al niet”, een toespeling op de vergankelijkheid van aardse schatten, die nog in de 17<sup>e</sup> eeuw op gevelsteenen voorkomt. De man, die „met zijn hoofd tegen een muur loopt”, en die door iemand, verstandiger dan hij, daarom wordt uitgelachen, kennen wij nu ook nog.

Vermoedelijk hebben tegen de twaalf zuilen van het koor de beelden der apostelen gestaan, en tegen de oostelijke pijlers van het kruis der kerk de beelden van Johannes den Dooper en den H. Nicolaas.

Tusschen de zuilen van den veelhoek achter het hoofdaltaar hingen tapijten, ontworpen door MAARTEN VAN HEEMSKERK en door WILLEM ANDRIESZ DE ROET te Leiden gemaakt. Ik veronderstel, dat op de zuilen, achter de beelden

der apostelen tapijten geschilderd waren, zooals die, welke in de St. Maartenskerk te Utrecht en de St. Bavokerk te Haarlem voor den dag kwamen.

Het koor was versierd met geschilderde glasramen, waarvan COMMELIN, die de overblijfselen daarvan nog zag, geen zeer duidelijke beschrijving geeft.

Dat Keizer KAREL V zeven glazen geschonken zou hebben ter versiering van het „hooge koor”, zooals de Heer DE BONT zegt, is onwaarschijnlijk, daar dit bouwdeel bij 's Keizers overlijden nog onderhanden was. Ik meen dan ook, dat die glazen zich in den koortrans en den zuidelijken zijbeuk van het koor moeten hebben bevonden, waar ik ook de „graven en gravinnen uit het Bourgondisch huis” een plaats zou willen aanwijzen. Die wereldsche figuren zullen wel, naar het gebruik van dien tijd, het onderste gedeelte der vensters hebben gevuld. De koortrans heeft vijf ramen, waaraan de oostelijke vensters van den noordelijken en zuidelijken beuk zich aansluiten. Men heeft hier dus zeven ramen in het geheel, welke ik meen, dat KAREL V en zijn voorzaten geschonken hebben.

In het „Hooge Koor” waren „heiligen, de kruisiging, nevens daer waer Jonas over boort in zee gesmeeten wordt” als voorstellingen in de vensters te zien. Er waren dus „heiligen” in het koorpolygoon, waar zich slechts kleine vensters bevinden. De vensters der zijmuren zijn hier vier in getal, en ieder venster zal wel twee voorstellingen hebben bevat, gelijk wij dit ook in de Lieve Vrouwekapel zien.

Er waren in het schip aan elke zijde zes vensters te vullen, in het koor vier halve vensters. In het geheel was er dus aan iedere zijde voor tien tafereelen plaats. Dit getal komt overeen met dat der velden van het beschilderde gewelf in de St. Vituskerk te Naarden, en COMMELIN'S beschrijving maakt het duidelijk, dat te Amsterdam, in gebrand glas, dezelfde tafereelen waren aangebracht, als men te Naarden op het gewelf geschilderd ziet.

Ik vermoed, dat de glazen in het schip reeds in het begin der 16<sup>e</sup> eeuw gemaakt waren, en dat men, na 1560, toen het nieuwe koor gereed was, de reeks daar heeft voortgezet.

Als dit zoo is, dan moeten aan de noordzijde van het koor, van het oosten beginnend, het Pinksterfeest, de Hemelvaart, de Graflegging en de Kruisiging zijn voorgesteld geweest, waartegenover, aan de zuidzijde, MOZES die de wet ontvangt, ELIA'S hemelvaart, JONAS door de visch opgeslokt en de koperen slang een plaats zullen hebben gekregen.

Een dezer glazen ontbrak in COMMELIN'S tijd, daar NICOLAAS VAN NIEUWLAND, bisschop van Haarlem, wien kerkmeesteren om „honderd prinsendaelders” daarvoor gevraagd hadden, dit bedrag niet had gegeven. Een der vensters was door den Prins van Oranje geschonken.



De glazen van het hooge koor zullen waarschijnlijk veel overeenkomst gehad hebben met die te Gouda, en het valt zeer te betreuren, dat er niets van overbleef. Die in den trans zullen misschien een ander karakter vertoond hebben, daar zij wat vroeger zijn gemaakt.

Ik denk, dat de laatste overblijfselen der glazen van het koor verwijderd zijn in de 18<sup>e</sup> eeuw, toen de nienwe traceeringen gemaakt werden. Die in den koortrans moeten omstreeks 1650 nog in vrij goeden staat geweest zijn, daar er slechts één vernieuwd werd, ter gelegenheid van den Munsterschen vrede.

Waarom men alle vensters in het koor later van de geschilderde glazen beroofde, en alleen die in de Lieve Vrouwekapel deed herstellen, kan ik niet verklaren. Slechts gissingen kunnen gedaan worden. En dan is wel de meest voor de hand liggende, dat deze drie glazen, door de beschutte plaatsing op het noorden in een nauwe straat, minder geleden hadden.

Doch sinds ik deze glazen, waarover ik in het jaarverslag van het Koninklijk Oudheidkundig genootschap, jaargang 1904, uitvoerige mededeelingen deed, ter gelegenheid der restauratie bij den heer J. L. SCHOUTEN te Delft van nabij kon zien, is mij gebleken, dat slechts zeer enkele fragmenten van het 16<sup>e</sup> eeuwsche werk zijn overgebleven, zoodat de herstelling van 1760 tot 1763 door de Gebroeders DE ANGELIS te Brussel verricht, vrijwel met een algeheele vernieuwing heeft gelijk gestaan. Waarschijnlijk waren reeds kort na 1578 verschillende wijzigingen gemaakt, en is toen de hostie, die Paulus hield, een zon geworden, terwijl God de Vader, uit het tafereel der Boodschap, in wolken werd veranderd. De hostie in vlammen door engelen aanbeden werd door het wapen der stad vervangen, de H. Olof is een stadsbanierdrager geworden.

Dat de kerk reeds voor de Hervorming een predikstoel had, volgt daaruit, dat van dit meubel gebruik werd gemaakt tot ongeveer 1640, toen de tegenwoordige geplaatst is.

Reeds in de 15<sup>e</sup> eeuw moet de St. Nicolaaskerk een orgel hebben bezeten.<sup>1)</sup> Waarschijnlijk was dit, naar het toenmalige gebruik, in het koor geplaatst, of althans daarbij. De gedaante van dit orgel vinden wij misschien terug in het orgel, dat het koor der St. Laurenskerk te Alkmaar versiert.

Voor een plaatsing in het koor zou pleiten, dat vóór 1550, toen de verandering van het koor begon, een nieuw en grooter instrument gemaakt werd aan het eind van het schip, tegen den toren. Het was het werk der Gebroeders VAN NIEUWENHOF te 's Hertogenbosch. De kas, in Renaissancestijl, had deuren, die door MAARTEN VAN HEEMSKERK waren beschilderd.

---

<sup>1)</sup> Oud-Holland. Jaargang 1885.

Misschien verhuisde het kleine orgel toen naar de noordzijde van het schip, en werd het daar omstreeks 1650 van de nieuwe kas voorzien, die nog aanwezig is.

Wij hebben nu een denkbeeld gekregen van de kerk, zooals zij er vóór 1578 uitzag. De Hervorming heeft veel verwijderd en, in het algemeen gesproken, het gebouw zeker niet verfraaid. Maar toch is er na 1578 wel het een en ander bijgevoegd, dat inderdaad kunstwaarde heeft.

In de eerste plaats moet genoemd worden het carillon van den toren, dat VONDEL zoo in verrukking bracht. Het klokkenspel van WAGHENENS en STEYLLERT klonk niet fraai; zelfs de beste gieters der 16<sup>e</sup> eeuw verstonden de kunst niet, om zuiver stemmende klokken te maken. Wie zich daarvan overtuigen wil kan het carillon van het Rijksmuseum gaan hooren, dat door PETER VAN DEN GHEYN, een der beste Mechelsche gieters der 16<sup>e</sup> eeuw, vervaardigd werd.

Het carillon van de Mechelsche gieters bleef tot 1617 in den toren der Oude Kerk hangen <sup>1)</sup>. Toen werd het, in Juni, naar den pas volmaakten toren der Zuiderkerk overgebracht. Een nieuw carillon van 21 klokken werd in 1618 door HENDRIK AELTEN VAN MEURS te Utrecht geleverd, en in 1621 goot deze meester er nog zeven, zoodat het carillon toen 28 klokken telde.

De drie luiklokken, die nu in den toren hangen, zijn van 1559, 1659 en 1771; zij werden gegoten door FRANÇOIS HEMONY, CLAUDE FREMY en PIETER SEEST. Het carillon bestaat uit 37 klokken, die FRANÇOIS HEMONY in 1659 vervaardigde en die tot de beste behooren, welke uit de werkplaats van dezen vermaarden meester kwamen.

Het koor werd voor het sluiten der huwelijken bestemd. In het midden der 17<sup>e</sup> eeuw werd het oude koorhek verwijderd en door een ander, met Jonisché pilasters en koperen tralies vervangen. Men leest er twee opschriften in de friezen, die er aan herinneren, hoe de kerk „int jaer seventich acht” door de Hervormden in gebruik werd genomen.

Andere opschriften schijnen reeds vroeger aangebracht te zijn, al heeft wellicht later overschildering plaats gehad. Zoo werd aan de binnenzijde van de zuidelijke koorafsluiting geschilderd:

*'t Heylloos Verbondt, ghesinnt de Waerheydt uyt te royen  
Hadde de Spaensche Vloot end' Groot Heyr opgebracht:  
Maer Godt de Heer verlet 't end' doet de Vloot verstroyen,  
Door vuyr rondsom ten toon, slaet die te grond' met cracht.  
Looft Hem die syn Saeck recht' int Jaer tachtich end' acht.*

Achter deze herinnering aan de onoverwinnelijke vloot staat boven de

<sup>1)</sup> Oud-Holland, 1898.



deur, waardoor de paren, die ten huwelijk komen, het koor binnengaan, MELANCHTONS wijze raad :

*Twist, Hoovaerdij end Overdaet  
Doen, dat gheen Huys seer lange staet.*

De paren plachten voorheen door een deur in het zuidertransept binnen te komen. Daar vonden zij de spreuk :

*Tis haest getrouwt Dat lange rout.*

Of die velen tot terugkeeren genoopt heeft valt te betwijfelen.

Voorheen was er nog een opschrift, op een balk in den noorderzijbeuk van het koor geschilderd, vermeldend, hoe 21 en 22 April 1559 in de kerk de plechtige uitvaart van KAREL V is gehouden. Men was toen bezig met het bouwen van het koor, waarvan misschien alleen de noorderzijbeuk voor den dienst gebruikt kon worden.

De kerkmeubelen zijn uit de 17<sup>e</sup> en 18<sup>e</sup> eeuw en betrekkelijk eenvoudig. Toch zouden zij wel voldoen, indien men besluiten kon, de „eikenhout” verf er van te verwijderen, zoodat het wezenlijke eikenhout voor den dag kwam.

Het groote orgel heeft in het begin der 18<sup>e</sup> eeuw dat, omstreeks 1545 gemaakt, vervangen. CHRISTIAAN VATER te Hannover is de vervaardiger, terwijl JURRIAAN WESTERMAN de fraaie kas leverde. Het is 13 October 1726 voor het eerst bespeeld en van 1739—1742 door JOHANNES CASPER MULLER vermaakt.

Uit het kleine orgel aan de noordzijde van het koor werd in de vorige eeuw het werk verwijderd. Op de luiken ziet men de fraaie schilderwerken, muziekinstrumenten voorstellend, die CORNELIS BRIZÉ omstreeks 1670 vervaardigde.

De grafzerken der Oude Kerk zijn in menig opzicht belangrijk, ten deele om haar versiering, ten deele om haar opschriften. Eer wij deze zerken bespreken eerst nog een enkel woord over de grafteekenen.

Dat voor JACOB VAN HEEMSKERK in den noorderzijbeuk van het koor is het oudste. De Toskaansche ordonnantie van gekleurd marmer en toetssteen, met het bekronend fronton waarop een scheepskroon en twee bollen rusten is waarschijnlijk een werk van HENDRIK DE KEYSER, toen stadssteenhouwer te Amsterdam. De ornamenten hebben het karakter der Florentijnsche kunst na MICHELANGELO, die zooveel van cartouches hield.

De regels van PIETER CORNELISZON HOOFT:

*HEEMSKERCK, die dwers door 't ijs en 't ijser dorste streven,  
Liët d' eer aent Land, hier 't lijf, voor Gibraltar het leven.*

vormen het meest kernachtige grafschrift, dat ooit voor een Nederlandsch zeeheld gemaakt werd, en hebben meer waarde dan hêt Latijnsche proza of de Latijnsche

poëzie, welke de Staten-Generaal in den regel op de grafteekenen deden beitselen.

Onder het monument, op de afhangende huid, zijn nog sporen van het reliëf te zien, dat den slag bij Gibraltar verbeeldde. Het schijnt, dat het gekleurde marmer veel van de vernielzucht der kerkgangers te lijden heeft gehad.

Het grafteeken voor CORNELIS JANSZ, gezegd 't Haantje, in den zuider-zijbeuk van het koor, is van hout en beschilderd. Blijkbaar is het een navolging, met geringe wijzigingen, van het vorige, met enkele onbeduidende afwijkingen. Ik houd dit in 1633 gemaakte monument voor een werk van PIETER DE KEYSER.

Wie hier het onderschrift maakte weet ik niet. Het luidt:

*Hier rust de heldt, die van sijns vijands schepen  
In seven mael quam zeven vlaggen slepen.  
Hij gaf, voort laest, op twee zoo dapper vonck  
Dat 't eene vlood en 't andre bij hem sonck.*

Voor HOOFT lijkt mij dit vers niet kernachtig genoeg.

Toen voor ABRAHAM VAN DER HULST, in 1666 gesneuveld, een gedenkteeken zou worden opgericht, werd ARTIS DE WITT met het werk belast, dat in de zuidwestelijke kapel van het schip een plaats kreeg. Ik houd dezen beeldhouwer, van wien mij geen ander werk bekend is, voor een der helpers van QUELIJN, die hier, evenals Verhulst gebleven is, toen de meester weer naar Vlaanderen terugkeerde.

Het monument van DE WITT heeft met die van VERHULST de te overladen compositie gemeen. Maar terwijl bij VERHULST de behandeling der details in den regel dit gebrek over het hoofd doet zien, heeft DE WITT niet veel talent getoond. De engelfiguurtjes zijn bepaald leelijk, de liggende figuur van den zeeheld heeft een onaangename pose.

Het schijnt dat VAN DER HULST de kunstenaars niet bijzonder geïnspireerd heeft. Zelfs VONDEL, die het vierregelig grafschrift maakte, is daarbij niet gelukkig geweest.

Veel beter is het grafteeken, dat VERHULST in 1670 voor den Schout bij Nacht WILLEM VAN DER ZAAAN vervaardigde. De compositie heeft een zekere rust, en vormt een omlijsting van wit marmer om de toetssteen plaat, waarop her opschrift werd gebeiteld. Bovenaan zijn fraaie engeltjes geplaatst, het reliëf-portret is in VERHULST'S besten stijl en aan het bijwerk is de zorg besteed, die vooral de vroegere werken van den beeldhouwer aantrekkelijk doet zijn.

Dit monument, in de Hamburger kapel, vindt zijn tegenstuk in de LYSBETH GAVEN kapel, waar VERHULST in 1674 het monument voor ISAAC SWEERS aanbracht. Het motief is hetzelfde als bij het vorige gedenkteeken, maar VERHULST heeft het op geestige wijze gevarieerd. De vier kinderfiguren zijn uiterst gevoelig gebeiteld, het bekronende borstbeeld heeft natuurlijkheid en waardigheid.



In 1648 liet CORNELIS DE GRAEFF, Vrijheer van Zuid Polsbroek, en Raad der Stad Amsterdam, de doopkapel tot een begraafplaats voor zich en zijn geslacht inrichten. Hij liet de fraaie witmarmeren afsluiting maken, die een Korintische ordonnantie vertoont, en waarschijnlijk wel door van JACOB VAN CAMPEN zal zijn ontworpen.

Er is wel eens gezegd, dat QUELLINUS het beeldhouwwerk, bestaande uit twee engelfiguurtjes, friesversiering en twee booghoeken, zou hebben gebeiteld. Doch QUELLINUS was toen nog niet naar Amsterdam gekomen. Waarschijnlijk acht ik het, dat WILLEM DE KEYSER, die sinds 1640 te Amsterdam werkte, hier den beitel gevoerd heeft. Hij was de talentvolste zoon van HENDRIK, en werd door VAN CAMPEN zeer gewaardeerd. In 1648 werd WILLEM Stadssteenhouwer, en toen hij, vijf jaar later, wegens „malversatiën” uit den dienst der stad verwijderd werd, bleef JACOB VAN CAMPEN hem zijn gunst betoonen, door hem de levering van belangrijke werken op te dragen.

Onder de zerken bevinden zich verscheidene, die merkwaardig genoemd mogen worden, sommigen om de personen, die er onder rusten, andere om de fraaie versiering.

Van PIETER AERTSEN, die de glazen in de Lieve Vrouwe kapel heeft geteekend, en die, volgens de stadsbeschrijvers, in die kapel is begraven, vindt men daar geen zerk meer. Doch in den zuiderzijbeuk van het koor ligt nog een halve zerk met zijn huismerk, een palet, een paletstok en een gevleugelden zandlooper versierd, die van 1575 is en ongetwijfeld eens het graf van Lange Pier, zooals AERTSEN genoemd werd, heeft gedekt.

In de LIJSBETH GAEVEN kapel ligt „SIMON ALEWYNS, pastoor van deze kerck”, die 22 Augustus 1573 stierf. De miskelk op de zerk is weggehakt, doch zijn wapen en huismerk bleven bestaan. Ook het verzoek om „een pater noster en ave maria om Gods wil” voor zijn ziel te bidden is nog te lezen.

Men heeft gemeend, dat de zerk in het noorder transept, waarop de namen van JACOB VAN CAMPEN, CORNELIS VAN CAMPEN en CORNELIS VAN HOGERWOERD staan, het stoffelijk overschot van den beroemden bouwmeester dekt. Doch de „aertsbouwheer” ligt in de Groote Kerk te Amersfoort begraven. Hier te Amsterdam rust zijn grootvader JACOB VAN CAMPEN, die met GRIETE PIETERSDOCHTER, een zuster van ROEMER PIETERSZ VISSCHER, gehuwd was, en die in 1559 voogd werd over zijn minderjarigen zwager. Hun oudste zoon CORNELIS werd in 1564 in de Oude Kerk gedoopt, en is later in het familiegraf bijgezet.

Hun tweede zoon PIETER verhuisde in 1594 naar Haarlem, en huwde daar met GERRITJE CLAESDOCHTER, die de heerlijkheid Randenbroek bezat. In 1595 werd

te Haarlem uit dit huwelijk de later zoo beroemd geworden bouwmeester geboren, die de heerlijkheid van zijn moeder erfde. PIETER VAN CAMPEN heeft als een der vijf eerste regenten van het Oudemannenhuis de administratie gevoerd over het bouwen van dit gesticht, in 1607 door LIEVEN DE KEY begonnen, en is in 1615 overleden.

Oudere zerken dan uit de 16<sup>e</sup> eeuw liggen in de kerk niet. Zij kreeg haar tegenwoordige gedaante niet eerder. Misschien nog vóór 1500 ontstond de zerk van „Heer THOMAS, schatmeester”, waarop men onder een troonhemel, het lijk van den overledene ziet uitgehouwen. Doch ongelukkig is de zerk later aan twee zijden versmald, waardoor het jaartal verdween.

Verscheidene zerken, waaronder priesters begraven liggen, bleven in wezen. De fraaiste is wel die van Heer PIETER PIETERSZ van Enkhuizen, 31 Augustus 1540 gestorven. Ook deze zerk, welke nog met een miskelk prijkt, is later versmald, zoodat van de symbolen der evangelisten in de hoeken slechts gedeelten overbleven.

Jammer is het, dat het opschrift van een andere zerk, waaronder blijkbaar een priester rust, niet meer bestaat. Het zou misschien eenige verklaring geven van de twee gekruiste palmtakken of vederen, die onder de miskelk zijn aangebracht.

De familie VAN WEZEL liet op de twee zerken, waaronder haar tusschen 1559 en 1570 gestorven leden begraven liggen, telkens een bisschop uithouwen.

Al deze zerken zijn nog in bepaald Gothischen trant versierd, wel een bewijs, dat de Renaissance te Amsterdam niet spoedig veld won. De oudste zerk met enkele Renaissance motieven is van CORNELIS VAN HOGENDORP, overleden 5 October 1538. Zonderling is het, dat iemand in de 17<sup>e</sup> eeuw die zerk gebruikte om er zijn wapen op te laten hakken, waarvan het blazoën in 1795 is verwijderd.

Den stijl van CORNELIS FLORIS, zonder eenig Gothisch bijmengsel ziet men op een zerk, waaronder in 1559 Heer HERMANSZON, Molenmeester van de Zaan werd bijgezet. Hier houdt een kind het wapen van den overledene en van zijn vrouw, tusschen vruchten, festoenen en cartouches. Verscheidene voorbeelden van den stijl, tusschen 1570 en 1600 in zwang treft men aan. Jammer maar, dat er geen jaartallen op voorkomen.

Zeventiende en achttiende eeuwsche zerken zijn talrijk en men kan in de versiering alle wisselingen, die de smaak onderging, volgen.







## DE NIJMEEGSCHE ROEDEDRAGERS

DOOR

H. D. J. VAN SCHEVICHAVEN.



AN de vroegste tijden der maatschappelijke samenleving was de staf het zinnebeeld van autoriteit. Koningen en vorsten hielden hem in de hand, een gebruik waaruit de scepter en de marschalsstaf ontstonden. Ook bij de oude rechtspleging speelde de staf een rol; „So neemt de richter eene roede in die hant,” leest men in een oud formulier, „ende leit die op 't aerde ende waecht's vonnes.” Was het vonnis gewezen, dan hief hij de roede weder op. Zoo kwam ruag- of ruogstab in het O H D beschuldiging te beteekenen (N H D rügen = beschuldigen). Een andere samenstelling met stab was het O H D eidstab, Ags. adh-staf, dat geheel abstract de eedsformule beteekende, vanwaar de uitdrukking den eed staven: „dat sij met upgerichteden vyngeren over den heiligen (reliquien) gestavedes edes gesworen hebben,” leest men in een Nijmeegsch schepenprotocol van 1413. Nog in betrekkelijk late tijden werden eeden afgelegd met aanraking van des rechters staf of roede, blijkens de volgende voorbeelden, ontleend aan het Nijmeegsch Protocol Judiciale:

12 Maart 1642, zekere getuige heeft, „bij handtastinghe aen des heren richters stock, aengelaefft binnen tweemaal veerthien daghe wederom inne te comen voor den verscheyden eysch.” 21 Juli 1649: „Gelavende, bij handtastinghe aen den richterstock, het gewiesde (vonnis) te sullen voldoen.” 26 Augustus 1656: CORNELIS JANSSEN inghen Doorn heeft, aenroerende des

*Oud-Holland 1906/7.*

heren richters stock, in plaetse van eede, aengelaefft binnen den tijt van vier weecken voor de heeren commissariën te sullen compareren, om de sententie te voldoen." Een voorbeeld van een eed afgelegd op den staf van den roededrager, vindt men in NOORDEWIER's Nederlandsche Regtsoudheden, ontleend aan een geschrift van 1320: „den gesworen roeydrager sal hem (de persoon die den eed moet afleggen) de roede voorhalden, ende daer sal hij zijn vingeren van de rechterhant opleggen ende sweeren". Dit zweeren op een staf was een oeroud gebruik, dat reeds in den *Ilias* wordt aangetroffen, waar ACHILLES de volgende woorden uit:

„Aber ich sage dir an, und mit heiligem Eide beschwör ich's;  
Wahrlich bei diesem Zepter, der niemals Blätter und Zweige  
Wieder zeugt, nachdem er den Stumpf im Gebirge verlassen,  
Dies sei dir die grosse Betheuerung, u. s. w.

(*Ilias* I. 233, vertaling van Voss.)

In het oudste Nijmeegsche Rekenboek, dat van 1382 dagteekent en in de Latijnsche taal geschreven is, worden de roededragers (er waren er steeds twee) *praecones*, roepers, genoemd. Waarin hun functiën toen bestonden is niet bekend; onze bronnen zwijgen daaromtrent, noch in het oudste Keurboek, noch in de stedelijke rekeningen van dien tijd, is iets omtrent hun werkzaamheden te vinden. Elders (ik ontleen dit weder aan NOORDEWIER) waren zij reeds in 1114 belast met het beteekenen en de uitvoering van het vonnis, alsmede met het aanzeggen der vierscharen. Bepaaldelijk waren zij ook roepers bij opbod en bij gerechtelijken verkoop, waarbij zij dan met hun roede den toeslag gaven.

Vroeg in de 15<sup>e</sup> eeuw, toen onze stedelijke rekeningen in de landstaal gehouden werden, was de titel roeper veranderd in dien van bode. Zoo was het van 1420 tot 1429. Zij kunnen evenzeer aldus genoemd zijn, omdat zij *bodschappen* deden, als omdat dit woord bediende beteekende, evenals men nog van gemeenteboden, dienstboden, enz. spreekt. Zeker waren zij die „overste boden", die in een raadsbesluit van 16 Maart 1429 genoemd worden. Maar of zij het zijn, die in 1420 „onser stat gesworen bode" betiteld zijn, zou ik niet durven beslissen. Wel verrichtte die gezworen bode functien welke tot den werkkring van den roededrager behoorden, namelijk het „besaten" (arresteerden) van vreemden. Doch een raadsresolutie van 5 September 1420 bepaalt, dat wanneer een *raadslid* onzer Stad gezworen bode werd, dat hij dan niet meer in den raad zou kunnen zitten, tenzij hij door den Hertog tot raadslid benoemd werd. De vraag is nu was de roededrager *ratsfähig*? Ik ben niet in staat daarop een stellig en afdoend antwoord te geven. Doch den 12<sup>en</sup> Februari 1709 bedankten twee gemeenslieden



voor hun betrekking: de een om de wel eenigszins verrassende reden, dat hij kapitein werd in het regiment van generaal SLANGENBURG; de ander omdat hij tot roededrager was verkoren. Bedenkt men nu, dat uit het college der Gemeenslieden voortdurend leden voor den Raad gekozen werden, dan zou men, bij inductie, geneigd zijn aan te nemen, dat ook den roededrager deze eer kon te beurt vallen, en dat hij dus de in het raadsbesluit bedoelde „gesworen bode” was.

Van 1429 tot 1511 ontbreken de stedelijke rekenboeken, en wanneer deze met het laatstgenoemde jaar weder aanvangen, worden de vroegere bodenroededragers genoemd. Denkelijk hadden zij in dien tusschentijd de roede gekregen, waaraan zij hun titel ontleenden.

De werkzaamheden welke de roededragers te verrichten hadden, waren van uiterst verschillenden aard, te veelvuldig om hier allen opgesomd te kunnen worden. Ik moet mij tevreden stellen met enkelen daarvan op te geven. Zoo moesten zij in 1538, toen de Stad met Karel van Egmond overhoop lag, „mennichfoldigen dienst doen, om die waeck tkondigen”, d. w. z. de burgers op te roepen om hun wachten te betrekken. Desgelijks was het in 1577 hun opgelegd, „omb die schutten bij den anderen (bij elkander) te houden.” Voortdurend werden zij naar de dorpen in het Schependom gezonden (sometijds te paard), nu eens om kerkespraak te doen, dan weder om de huislieden te bevelen met kar en paard in de Stad te komen arbeiden, wanneer er uitgebreide werken ondernomen werden, en er gegraven werd; of ook wel ten einde de boeren op te roepen om gewapend op te komen, „het gericht te helpen stercken”, als er een executie op handen was, waarbij men een poging tot ontzet te vrezen had. In 1580 gingen zij mede naar het Rijkswald, ten einde toezicht te houden op de mannen die daar met karren, hout voor de Stad gingen halen. Vereerde een vorst Nijmegen met een bezoek, dan gingen de roededragers mede, wanneer de stadsdienaars de kannen eerewijn gingen aanbieden. Zij moesten de boeten invorderen waartoe de burgers veroordeeld waren, en de pachtpenningen uitmanen, wanneer de pachters der stedelijke accijnsen traag waren in het betalen. Na de reductie der Stad (1591), deden zij uit een venster van het Stadhuis, „van die luyve”, de drie verplichte huwelijksafkondigingen, van personen die weigerden afgeroepen te worden in de kerk, namelijk Roomsche Katholieken. Na deze afkondigingen ontvingen dan de huwelijksandidaten „de confirmatie ende bestedigungh harer ehe mitgeboerlicke solemniteit”, voor commissarissen of schepenen. Zonder deze formaliteiten werd geen huwelijk, noch de daaruit geboren kinderen als wettig erkend. Bij begrafenissen van een rechter, burgemeester of burgemeestersvrouw, waren de roededragers verplicht „met hare cledonghe ende roede”, voor den stoet uit te gaan.

Ingevolge een raadsbesluit van 1557 mochten de roedragers niet in de raadkamer tegenwoordig zijn wanneer de raad zat, doch hadden bij de hand te zijn, totdat zij „mitter schellen in geroepen werden, om mijner heren bevelh an toe hoeren ende tselve toe afftervolgen.” Een eeuw later besloot men nogmaals, dat zij bij beurten de raadkamer zouden „bewaken of oppassen”, ten einde „het niet van nooden sij, dat die ceurmeesters in die raetcammer bijsitten”. Doch de roededragers behoefden daar niet het vuur aan te leggen, noch brandhout op te dragen. Dat was het werk van den stokmeester en van den kamerknecht (conciërge). Tijdens de vergaderingen zaten zij dan in de „oude secretarie”, waar voor hen gestookt werd, en ook de procureurs, bij raadsbesluit van 27 Nov. 1661, zich mochten gaan warmen. Maar de sleutel van dat vertrek bleef in bewaring van den secretaris.

De roededragers waren belast met het arresteren van vreemden, die iets op hun kerfstok hadden, en gebeurde het dat dit door den portier aan een der Stadspoorten gedaan werd, dan behoorde deze aan de roededragers hun „gerechtigheid” te betalen. Datzelfde was het geval wanneer de stokmeester een vreemde op een gewone markt arresteerde. Namen echter de hellebardiers iemand gevangen, op last van den burgemeester, dan konden de roededragers geen citatiegelden vorderen, tenzij de geciteerde veroordeeld werd. Met de schepenen en den gerichtsschrijver woonden zij executies bij.

De ruitery bereed in de 17<sup>e</sup> eeuw haar eigen paarden, evenals de maréchaussees nog doen. Kwam nu een hier in garnizoen liggend ruiters te overlijden, die schulden naliet, dan werd zijn paard, ten overstaan van een roeddrager, door een der Stads rijdende boden bereden, en „door den cour (torenwachter) op den toren, met de trompet verkocht.” De koopprijs werd aan den roeddrager betaald, door hem aan den secretaris ter hand gesteld, die dan aan de schuld-eischers hun deel deed toekomen. Verder hielpen zij de pachters van den bieraccijns bij het pegelen der bieren, zonder dat er dan een pegeler of wijnroeder bij tegenwoordig behoefde te zijn. Ook visiteerden de roededragers de maten en gewichten bij de kramers, maten het laken ten bate van den accijns, en reden met karren rond ompanden op te halen, bij die personen die hun belastingen verzuimden te betalen.

Dergelijke werkzaamheden werden volgens een vast tarief betaald, en daarbij genoten de roededragers nog een tractement, maar dit was hoogst bescheiden. Van 1511 tot 1521 bedroeg het 16 gl. elk; van toen af elk 7 gl. In 1662 kwam er een verandering in, of liever het werd meer geregeld vastgesteld, namelijk op 108 gl., ingedeeld op de volgende wijze, die ons een verder overzicht geeft van hun werkzaamheden:



	Gl.	st.	d.
Tractement . . . . .	7	—	—
Presentiegelden (oppassen bij raadsvergaderingen) . . . . .	5	4	—
Ordinaris raadsteeken . . . . .	30	—	2
Snaphanen en pondgeld . . . . .		18	—
Broodwegen en poortsloten verhangen (met de burgemeesters). . . . .	7	—	10
Boden van raadsheeren op gewone markten . . . . .	19	—	10
Bijwonen der verpachtingen van Stadsmiddelen . . . . .	6	—	—
Invorderen van achterstallige penningen met den rentmeester . . . . .	3	—	—
Voor den kovel (hierover lager) . . . . .	26	—	16
Voor het ijken der biermaten . . . . .	2	—	—
	f 108	—	st. — d.

Daarbij ontvingen zij jaarlijks nog een niet onbelangrijke bijslag „voor extra gedane diensten.” Aanvankelijk matige sommetjes, later 30, 40, 50, 100, over 1794 en 1795 zelfs 400 gl., terwijl in de drie laatste jaren van het bestaan der roededragers, 1808, 1809 en 1810, het tractement gebracht was op 308 gl. elk. Bovendien genoten zij in de 17<sup>e</sup> eeuw vrijdom van wijnaccijns voor één okshoofd (zes ankers) 'sjaars. Uit de opbrengsten van den Rijkstol op de Waal ontvingen de roededragers. evenals de gansche magistraat, jaarlijks een bepaalde hoeveelheid groene en witte kaas, „harnasch- ende witten kees”, in sommige jaren vervangen door 10 gl., daar de kaas „veeltijts heel slecht” bevonden werd. Doch deze bedeeing werd hun onttrokken bij raadsresolutie van 12 October 1662.

Bij bovenstaande uiteenzetting is echter een voorname bron van inkomsten niet begrepen, nl. het zoogenaamde „dragen van de roede”, wanneer het gerecht zat. Aan dit oude gebruik werden de roededragers nogmaals herinnerd bij besluit van 16 December 1624: „Dat die roy van den roydragere, nae alder gewoonten, gedragen, immers dat deselve int gericht comparerende ende assisterende, die roeden, om 't gericht te doen revereren ende behoerlick respect doen hebben, in de handt sullen hebben.” En nog in het laatste reglement dat voor de roededragers is opgesteld, 23 Februari 1803, door een commissie uit den stedelijken Raad, waarin o. a. de oudheidkundige Mr. JOHAN IN DE BETOUW zitting had, luidde artikel 2, dat de roededragers „gelast zijnde in het gerigt te compareren, of hetselve te assisteren, de roede in de hand zullen hebben, om het gerigt te meer te doen venereren.” Zoo heette het bij den aanvang der zittingen, dat „de roede geheven” (opgenomen) werd; zat het gericht niet, dan werd zij „gelegd”. Een paragraaf in den Nieuwen Brief schrijft dienaangaande voor, „dat van nu vortahn, als die rhode leett,” vreemden elkander door den

roededrager zullen kunnen doen arresteeren „gelick of die roede gedragenn wurde,” uitgezonderd op vrije jaarmarkten. Een andere paragraaf merkt op, dat het veelvuldig voorkomt, dat burgers die iets misdreven hadden, „so balde men die rhode uphefft offte heffen sall, hem op een sijde (uit de voeten) maecken”, zoodat zij niet gedagvaard konden worden, weshalve voortaan een oproeping aan hun „wehr ende woenplatz” voldoende zou zijn. Vroeger, want dat kunstje moest in 1406 reeds gefnuikt worden, was bepaald, dat men de onvindbaren in de kerspelkerk, onder de hoogemis, zou oproepen; „tot alre tijt, wer men die roede dreeght off niet en dreeght”, werd er in 1461 nog bij gevoegd. Het heffen of dragen van de roede was dus synoniem, met het zitten van het gerecht, zoodat in een raadsbesluit van 16 November 1593, werd „geresolveert dat van morgen aff, die roede *gedragen* zal worden.”

Werd de roede niet gedragen, dat wel voorkwam als er geen zaken ahangig waren, dan klaagden de roededragers natuurlijk steen en been, waarop de raad zich meestal liet vermurwen en hen schadeloos stelde. Van daar talrijke posten in de rekenboeken, van dezen inhoud: „Soe dan die roy van dit jaer niet en is gedragen”, item zooveel; „Overmits die roy belegen is geweest wegens die pest,” enz.; „soe sij (roededragers) sich beclaechden dat men die roey in dit jaer niet gedraegen en had;” enz. enz.

Evenals verschillende andere stedelijke ambtenaren en beambten, ontvingen de roededragers jaarlijks van stadswege zekere kleedingstukken, of de waarde daarvan in geld, in 1382 b.v. elk 16 pond (= guldens). Dit laatste gaf aanleiding tot misbruiken, want dan werd de kleedij niet gekocht. Daar moest men in 1429 reeds tegen opkomen met een besluit dat de roedragers voortaan „oer kledinge dragen solen, ende geen gelt meer daerof hebben solen.” In de 16<sup>e</sup> eeuw plachten zij te ontvangen elk een tabberd benevens „haesbeindelen”, bestaande in vier ellen „sloeyers” een soort van lichte zijde, waaruit zij kousenbanden lieten vervaardigen. Men denke daarbij aan de groote rozet en de zwierig wapperende linten, waarmede broeken en kousen destijds werden opgebonden. Voor den tabberd kreeg elk zes el Engelsch laken, half rood, half zwart (de stadskleuren) à 45 st. de el. In diezelfde eeuw is er ook nog sprake van „dat sylver op die mouwe”, ter waarde van twee daalders. Welken vorm dit aannam, weten wij niet, misschien zooals bij de voorgangers der dooden, een langwerpige vierkant, bedekt met ronde zilveren plaatjes, evenals op den kovel. De tabberd was in de 17<sup>e</sup> eeuw vervangen door een „liveryrock,” die een goede 55 gl. kostte, en evenals de kovel van zwart en „fijn carmossijn rood” laken, à 6 gl. 5 st. de el, met voor 3 gl. 3 st. aan zilver.

Het kostbaarste en deftigste stuk van de roededragers' kleedij was de



kovel, een soort van kaper, elders ook wel kogel genoemd. In 1382 waren de *caputii* der praecones nog zeer eenvoudig: de drie kovens, die den onderrichter en den twee roededragers geschonken werden, kwamen de Stad op 16 st. het stuk te staan. In de volgende eeuw, en van toen af tot den Franschen tijd toe, kregen behalve de drie genoemden, ook nog de burggraaf en de beide burgemeesters elk een kovel. Allen waren van laken, veelal zwart, maar niet altijd: in 1414 b.v. zwart met blauwe en groene „banden” (uitmonstering?); tusschen 1420 en 1429 vijfmaal zwart, driemaal groen, eenmaal rood, en de kleedij was dan meestal van dezelfde kleeren als de kovel. Maar met het toenemen van welvaart en weelde, werd er meer vertooning vereischt en bepaalde de Raad op 21 Maart 1447, dat elk der twee burgemeesters voor zijn tractement 50 oude schilden (37 gl. 50 st.) zou ontvangen, benevens een „beslaigen coevell, als dat gewoonlic is.” Die gewoonte, om de kovel met zilver te beslaan, bestond toen dus reeds sedert eenige jaren. Waarschijnlijk kregen toen ook de vier andere ambtenaren dergelijke kovens, maar door het verloren gaan der rekenboeken is daarvan niets met zekerheid te bepalen. Waar de rekeningen weder aanvangen, in 1511, vindt men onder het hoofd „Van den silveren werck”, dat HENRIC VAN DEN BOENHEN totter cledingen ende koevellen 6 marck silver” geleverd had, met het werkloon voor een totaal van 133 gl. 16 st. Maar daar dit voor alle ambtenaren en beambten samen gerekend is, kunnen wij onmogelijk nagaan, hoeveel daarvan op de kovens kwam. In 1513 evenwel was dat een mark (à 8 gl.) per kovel.

Nog tot in het derde kwartaal der 16<sup>e</sup> eeuw toe bleven de kleuren der kovens varieren, doch vanaf 1574 stonden zwart en rood vast, steeds was de rechterzijde zwart, de linkerzijde rood, beide zijden waren gepantserd met dunne zilveren plaatjes, iets grooter dan een kwartje en gestempeld met een rozet. De wijze waarop de plaatjes op het hoofddekseel zijn aangebracht ziet men op de plaat. Verdere details geeft de volgende post in het Schultboeck over 1671, waar men leest, onder dagteekening van 18 April: „Heb ick (de stadswerkmeester) van den gewesenen roeydrager JOHAN MANNIS overgenomen 't silverwerck van synen covell ende rock, om aen sijn schoonsoon [en opvolger] A. ROSTERMAN'S covell ende rock gebruickt te worden, ende is in getal geweest als volgt:

274 lange plaatjes, wegen . . . . .	8½ loot
469 ronde plaatjens, met 2 haken wegen . . . . .	16 loot 1 engels
89 soo gebroken waren, wegen . . . . .	4½ loot 1 engels
832 plaatjens wegen tsamen . . . . .	27½ lood ende 1 engels
tot 26 st. 't loot bedraeght . . . . .	35 gl. — 11 — „
Met MANNIS geaccordeert voor fatsoen, voor silver . . . . .	5 gl. — „ — „
Totaal . . . . .	40 gl. — 11 — „
Daarbij kwam nog het laken voor de kovel, à . . . . .	3 gl. — 3 st. — „

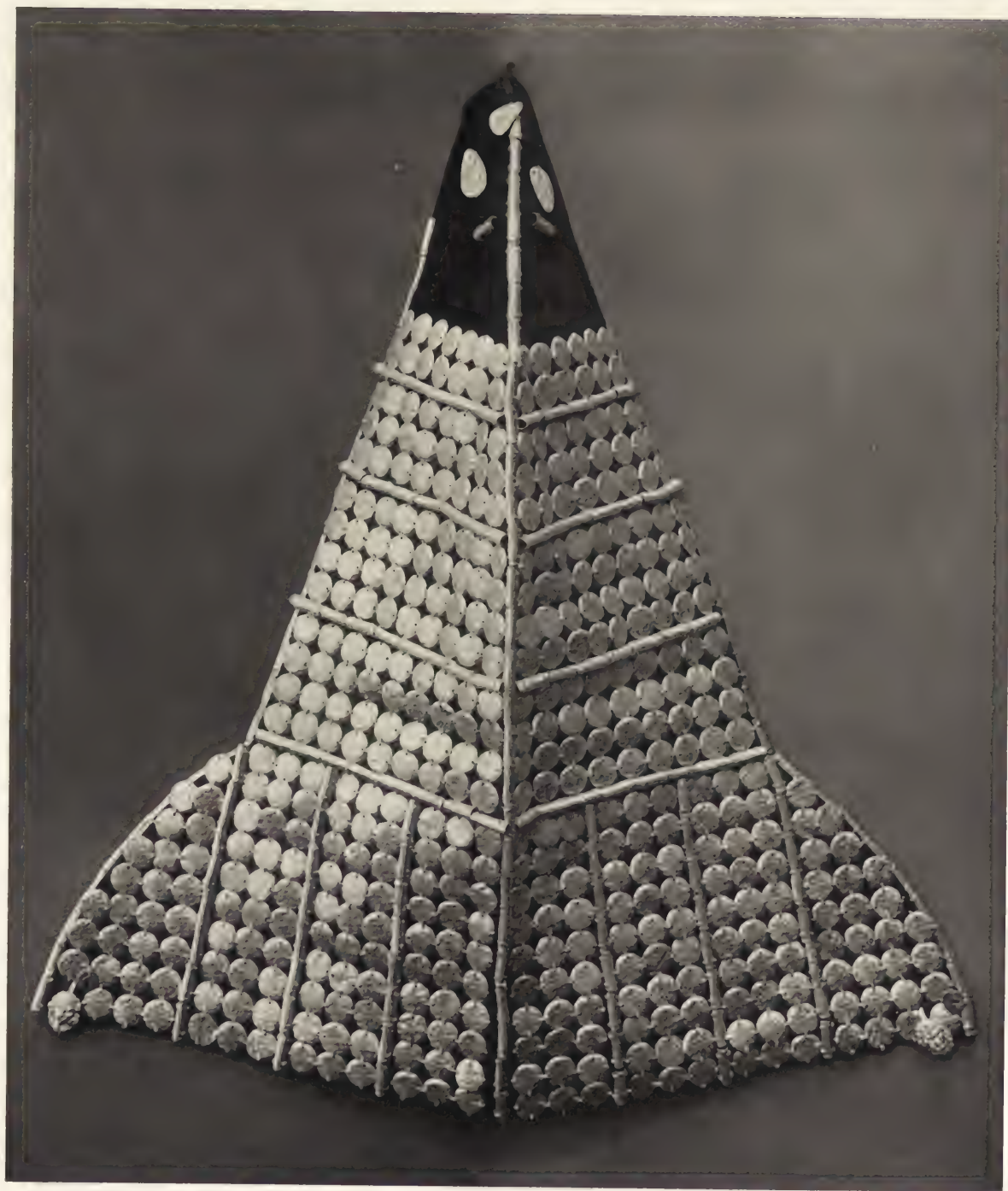
Het menschdom van de 16<sup>e</sup> eeuw was uit zijn aard diepzinnig en gehecht aan symboliek. Zoo had het silver beslag op den kovel een zinnebeeldige beteekenis. Volgens de woorden van het Overdrachtsboek moest het dienen, om den Nijmegenars ten eeuwigen dage te herinneren, dat hun Stad „mitt silveren gelde” aan de hertogen van Gelre verpand was, en „opdat wij idt heylige Roomsche Rijck nyet en sullen ter enniger tijt vergeten.” Vandaar dan het smakelooze arrangement van de zilveren plaatjes op den kovel, dat volkomen aan het doel beantwoordt, om op reitjes geteld zilvergeld voor te stellen.

Zooals uit bovenstaande opgave van des roedragers traktement bleek (bl. 165), ontving elk hunner telken jare 26 gl. 16 st. „voor de kovel”. Dat was een bijslag op hun tractement, want de met silver beslagen kovel behoefde natuurlijk niet jaarlijks vernieuwd te worden. Waren er daarenboven reparaties aan noodig, afgevallen plaatjes, enz., dan geschiedde dit op stadskosten, gelijk het Rekenboek op vele plaatsen boekstaft, o. a. in dezen onbescheiden post van 1577: „ANDRIES PALMERT betaelt 65 gl. 16 st, voor trepareren ende schoenmaecken van de covels ende leverantie van eenige nieuwe plaetgens” en nogmaals in datzelfde jaar „76 gl. 14 st. over het leveren van eenige silver plaetgens ende haecken, tot den covel van den heer burgemeester SINGENDONCK.”

Het zal wel niemand verwonderen, dat de ontvangers van de beslagen kovels er niet op gesteld waren zich met dit lastig uitermate ouderwetsche hoofdtooisel in het publiek te vertoonen, ook de overige kleedij schijnt geen genade in hun oogen gevonden te hebben. Vandaar dat de Raad in 1557 noodig vond verschillende verordeningen te maken, „soe dan misbruyck byssher int roedregerenampt gevallen, ende sulx toe verhuyden, toe vermijden ende in goet regyment tho onderhouden,” bepaalde, „dat sij op dachfairden ende andere guede daghen, ter ehren der Statt, der Statt cleidonge hebben ende *dragen* sullen.” Misschien mochten zij bij zulke gelegenheden volstaan met de bonnet, die zij, blijkens bescheiden uit de 16<sup>e</sup> eeuw, „nae alder gewoente” plachten te ontvangen. Maar er was één dag in het jaar waarop de beslagen kovel door alle zes recipienten *moest* gedragen worden: dat was Paasch Zondag, wanneer de gansche magistraat in staat naar den ochtenddienst in de Groote Kerk ging, omringd door het gepeupel in gretige bewondering voor „de mutsen met de dubbeltjes”. Voor het geweld dat de roededragers bij die gelegenheid hun schoonheidszin moesten aandoen, werden zij getroost met een geldelijke vergoeding. Van af 1754 leest men jaarlijks in de rekenboeken: „Aan de roeydragere, voort dragen van de kovel op Pascha, elk 19 gl. 5 st.”

De geschiedenis van de hiervoor afgebeelde roeden, kan men vrijwel nagaan. Aanvankelijk zal de roededragers staf wel eenvoudig geweest zijn; wan-





„BESLAGEN" KOVEL VAN DE NIJMEEGSCHE ROEDEDRAGERS  
(Van achteren gezien.)







ROEDE VAN DE NIJMEEGSCHE ROEDEDRAGERS.





neer hij voor het eerst met zilver versierd werd weten wij niet, ten gevolge van het ontbreken der rekenboeken. Daarin wordt het eerst van zilver gewaagd in 1522, waar men leest, dat SANDER VAN DEN BOENHOFF 8 st. verdiend had, omdat hij aan „ZELMANS roede, die hij van wegen der Stad dreght, wat an gemaict” had. BOENHOFF is ons uit andere gegevens bekend als een zilversmid, dus was de roede in 1522 reeds met zilver versierd. Misschien was dit toen zelfs al sedert eenigen tijd het geval, althans in het volgende jaar haperde er weder iets aan de andere roede, en kreeg HENRICK VAN WOIREN 12 st., „van COELMANS roey te maecken”, d. w. z. repareeren. Nogmaals in 1545: „CLAES VAN DEN BOENEN aan HERMAN VAN RIJSWICKS roey te reparyren verdient 1 gl. 7 st.”, en „HENRICK VAN DEN BOENEN hefft die 2 stadsroeydregeren oer sylveren aen die roeyen gerepariert, hem voer sylver ende arbeit gegeven, 1 gl. 16 st.” Het zilver werd destijds zelfs door deskundigen gepoetst: „CLAES VAN DEN BOENEN goltsmitt, hefft der roeydreger roeden schoen gemaect, 1 gl. 4 st.”

De ten archieve aanwezige rekenboeken uit de 16<sup>e</sup> eeuw loopen over de jaren 1511, 1513, 1519, 1521, enz. Aangezien de roeden in 1522 reeds reparatiën noodig hadden, is het geen al te gewaagde veronderstelling, dat zij toen reeds eenige jaren in dienst en vroeg in de 16<sup>e</sup> eeuw vervaardigd waren. Dit aangenomen zijnde, dan wil het mij voorkomen dat de in het rekenboek van 1522 voor het eerst opdagende roeden, dezelfde waren die thans nog een belangrijk sieraad van ons Gemeente Museum uitmaken, en op de bijgaande plaat zijn afgebeeld. In den aanvang der 16<sup>e</sup> eeuw was de Gothieke stijl hier nog in vollen bloei, getuige de voorgevel der in 1544 voltooide Apostolische of Latijnsche School, tegenover de St. Stephanskerk. Zoo zijn dan ook het bovenstuk en het middelstuk (met de vergulde wapens van Nijmegen en van Gelderland) in zuiver laat-Gothiëken styl bearbeid, de vier beeldjes in de nissen daarentegen zijn geheel naakt. Daar is dus de Renaissance aan het woord, want de Gothieke ornamentiek, nauw verwant, als het ware geboren als zij was uit de Kerk, verafschuwde het naakte. Alleen bij voorstellingen van het Aardsche Paradijs en van het Laatste Oordeel werd dit toegelaten. In overeenstemming met het Gothieke tabernakelwerk, zou men hier in de nisjes dan ook gedrapeerde beeldjes verwachten, heiligen of liever nog de vier Cardinale Deugden: Justitia, Temperantia, Prudentia en Fortitudo, door vrouwengestalten voorgesteld. Doch deze moeten in lateren tijd verwijderd en vervangen zijn door de vier figuurtjes die men daar thans ziet, welke in opvatting en uitvoering het zuivere renaissance karakter dragen.

Moeilijk is het met zekerheid te bepalen wie zij voorstellen; de attributen doen denken aan de volgende mythologische personen: 1. Perseus, met den helm van Mercurius op, het hoofd van Medusa in de linker-, het zwaard met de punt

omlaag, in de rechterhand. 2. Juno, met de pauw aan haar rechterzijde. 3. Andromeda? een naakt vrouwenbeeld met een gedierte naast haar, dat echter meer op een ree of een hond dan op een zeemonster lijkt; toch kan het geen Diana zijn, daar deze kuische godin nooit naakt wordt voorgesteld. 4. Mars? gehelmd, het zwaard in de rechterhand, in dezelfde houding als Perseus. De beeldjes zijn keurig uitgevoerd in hoog relief, en staan tegen een achtergrond, waarin de sporen van het verwijderen der vroegere figuren, verborgen zijn onder de plooiën van wapperende mantels.

Vermoedelijk had deze verandering plaats in 1580. Nijmegen was in het jaar te voren toegetreden tot de Unie van Utrecht, en diensgevolge was de Roomsche godsdienst hier in den ban. Al wat daar mede in verband stond, was uit den booze. Men had een beeldstormerij in optima forma gehad, en zoo zullen ook de Cardinale Deugden, als „papistische afgoderie” beschouwd, niet langer in den smaak gevallen zijn. De Renaissance kreeg daardoor vrij spel, de allegorie moest plaats maken voor de mythologie. Onder het lijstje van het onderstuk met den bal ziet men het jaartal 1580 gegraveerd, en in dat jaar vermeldt het Rekenboek het volgende: „Den VI Februarij, meister PETER KOITZ, goltsmitt, betaltt van beide deeser statt sylveren roedenn to vernyenn, unnde weigen nu beide die roeden aen sylver LX loet; van maicken und toesatt und dairop dieser statt waepenn to verguldenn, te samen XXX gl. X st. Item betaltt JACOP DIE BLAW, dat hij (*sic*) beide der roedendregeren roeden to ferwen, iiii st.”

Van verf is op de roeden geen spoor meer te bekennen; deze zijn thans van donkergekleurd eikenhout.

Het middelstuk (zie de plaat), met de vergulde wapens van Nijmegen en van Gelderland op de vier zijden, dagteekent uit denzelfden tijd als het bovenstuk. De beide andere banden, waarop spirale acanthusranken gegraveerd zijn, alsmede het onderstuk met den bal, dagteekenen van 1580.

De geheele lengte van de roede is 1.33 M.; van het bovenstuk 13 cM.; het middelstuk 7.5 cM.; het onderstuk met den bal 9 cM. Op den wereldkloot, boven op de keizerlijke kroon die de adelaars dekt, stond oorspronkelijk een kruisje, doch dat is verloren gegaan. De roeden zijn vierkant, de twee adelaars op het bovenstuk snijden elkander rechthoekig, zoodat zij in plan een kruis vormen. Dezelfde beeldjes komen op beide roeden voor.







NALEZING VAN DE STADSREKENINGEN VAN AMSTERDAM  
VAN AF HET JAAR 1531

DOOR

EDUARD VAN BIEMA.

V.

1643.

fol. 160vo.



e Broer JANSZ drucker bett de soe van drie en tachtigh gls.  
tien sts, over het drucken en leveren van vscheyden keuren te  
behoefve deser stadt etc.

f 83. 10 —

fol. 161vo.

Alhier wordt in uytgaeff gebracht de somme va eenentwintich  
duysent e vierhondert gls., naemel. negentienduysent tweehondert vyff en twintigh  
gls eerst over arbeydtloon bedongen by JAN ADRIAENSZ LEEGHWATER over 't  
maeke van 't spelwerk opde Westertoorn, gewooghen hebben XXIXm Vc LXXVII  
t yzer e metael hem aebesteedt teges dertig sts het pondt en de rester XXIC  
LXXIII gls e XIX sts. hem voor

toegevoeght op voorgaen autorisatie van heeren burghermrn. etc. f 21400

1644.

fol. 158

Aen Dr. EGBERTUS BODEGUS bett de somme van ses hondert gls. hem  
toegevoeght voor zyne dedicatie van t boek van de Filosooph. Theofrastus  
distintibus etc.

f 600.

22\*

fol. 158vo.

An de kerkmeesteren van de Westerkerk bett de somme van twee duysent ses hondert zeven en tachtigh gl vyftien sts, voor t vlooden den glaesen van selve kerk etc.

fol. 159.

An HENRIK BARENTSZ HARTOGHVELDT betaelt zevenen twintigh gls voor Aeta Sanetorum P. Johannis Bollandi in folio in twee stucke by hem geleverd ten behoeve deser stadt voor de bibliotheque etc.

f 27

fol. 159.

Aen JAN JANSZ VAN AERNHEM boekcoper bett twee hondert e vyftigh gls. voor de dedicatie by hem aen hh. Burghermrn deser Stadt ghedaē van placaten van heren Stat gnael etc.

f 250

fol. 159.

Aen JAN BENNING boekcoper bett vyffende twintigh gls veertien sts over loon by hem vdiēnt voor t binden e overtrecken van v/scheyde boeken ten behoeve der bibliotheque deser stadt e voor sloot ringhe e kettingen by hem daertoe geleverd etc.

f 25. 14 —

fol. 161vo.

Aen JAN LUTMA goudtsmit bett de somme van vierhondert drie en tseventigh gls over de leverantie e het facon van e rooskantigh zilver beek e kan ten behoeve deser stede.

f 473.

1645.

fol. 160vo.

Aen JACOB VAN BRONKHORST kerkmr. van de Zuyderkerck betaelt de somme van drie duysent guldens by de heeren Burgermrn hem toegevoeght tot vervallinghe der onkosten vant opbouwe van 's koster's huys by de selve kerk etc.

f 3000.

1646.

fol. 166vo.

Aen ISACUS VOSSIUS bibliothecaris betaelt de somme van vierhondert e thien gl. tot betaelinghe va vscheyde boeken by hem gecoft door ordre va EE. heeren Burgermrn ten behoeve van de Bibliotheca alhier inde Illustre schole etc.

f 410.

1647.

fol. 164.

Aen ANTHONIS POST voor syn broeder P. POST bet. de some van drie hondert twaelf gl seven st. voor syne moeyte vacatie ende dachloonen mitsgaders



over vteerde kosten bij hem gehadt ē gedaen ten tijde hij alhier heeft gebesoing-  
neert over het teyckene van de modellen van een nieuw te maeken Stadts raedhuys  
alhier luyt declaratie ordlie ē quiter d. 5 April 1647. *f* 312. 7

fol. 164<sup>vo</sup>.

Aen LOUIS ELSEVIER betaelt de somme vā vyff hondert ende thien gl̄  
over leverantie by hem ten behoeve van Illustre schole voor Bibliotheca alhier  
gedaen etc. *f* 510.

fol. 165.

Aen JAN WEBSTER betaelt de somme van sessentwintich duysent gl, over  
de coop van een snoer peerlen, volgens de resolutie vā EE. heeren XXXVI raden  
verschoncken aende keurvorstijne VAN BRANDENBURCH etc. *f* 26000

1649

fol. 185.

AEN JAN LUTMA betaelt derthien hondert seven en dertich gl, seshien sts.,  
over het maeken van diverse goude madalien tot een gedachtenisse vā̄ gemaecte  
vreede vschoncken etc. *f* 1337. 16.

Voor deze medailles zyn verbruikt 19 march 6 oncen 15 engels goud  
à 312 gl het mark ten bedrage van *f* 6171.15 geleverd door de Commissarissen  
van de Wisselbank volgens kwitantie van 19 Januari 1650.

1650.

fol. 204<sup>vo</sup>.

Aen JAN BLEUW *f* 356 over leverantie ten behoeve van de Latynse schole.  
*f* 205

Aen LOUIS ELSEVIER bett t sestic gl over leverantie by hem gedaen van  
een boeck geintituleert Basilicum Libri ten behoeve vā̄ bibliotecq etc. *f* 60.

1651.

fol. 166.

Aen JOHANNES LUTMA bett seventhien hondert vijff dertich gl thien sts  
over leverantie van een gouden doosgen daerinne geleyt is een lyffrentebrief by  
heeren Burgermē vereert aē̄ jonge geboorne prince van Orange tot betuyging  
van syne doop genaempt WILHELM HENRICK, wege tselve doosge 39 oncen à  
40½ gl d'once, synde in bovenstaen somme begrepen 't fatsoen à 4 gl. d'once, etc.

*f* 1735. 10 —

fol. 198.

Aen EVERT JANSZ betaelt hondert twee entsestich gl. vyftien sts. acht  
pen over het binden van diverse latynsche boecken ten behoeve vā̄ latynsche  
schoole ende voor het leveren van 13 silvere pennen etc. *f* 162. 15. 8

fol. 199.

Aan JACOB VAN BRONCKHORST betaelt de somma van twaalf duysent vierhondert gul over t maeken en scryven van de glaesen in de nieuwe kerck te weten sesduysent gul voor t groote glas boven de deur aende noortzijde, ende duysent gul voor een veeringhe hem macker van dien byde Ed. heeren Burgemeesteren toegevoegt, en voort maeken van drie glaesen in heer EGGERTS choir, de some van vyf duysent vier hondert gul maekende te saeme de bovegemelde somā etc.

f 12400.

1652

fol. 195.

Betaelt aen GOVERT VAN OUTVORST de some van acht hondt acht en tnegentig gul voor 't maecken van 8 nieuwe Stadskannen, alsoo de oude met het Stadhuys vbrant waeren etc.

f 898.

fol. 195<sup>vo</sup>.

Betaelt aen de Hr. Schepen BLAEUW de somā van tweeduysent gul den 9 Octob hem getelt op reke van de boecken over d' incomste van CATHARINA DE MEDICES ten dienste deser Stede voor dese gedrukt ende gelt etc.

f 2000

Betaelt aen dito Hr. de soma van seshondert sesen dartig gul acht stuv. preste van alle de geleverde exemplaren vande voorne boecken etc.

f 636 — 8.

1653

fol. 188.

Betaelt aen CHARLES GOEDHANDT vijftig gul voor 32 stale stempels door hem gesneden ende geleverd ten behoeve van de Lakenhal etc.

f 50

1654

fol. 204<sup>vo</sup>.

Noch brenge alhier in uytgave de some van hondert negentien duyst vier hondt een en tnegentich gl. sestien stuy veertien penn alsvore uytgegeven tsedert het jaer 1649 incluys tot heden toe aen diverse partyen Bremer steen tot opbouwinge van 't nieuwe Stathuijs mitsgaeders aan vrachtloone en andere ongelden etc.

f 119 491,, 16. 14.

Van gelycke een some van sesduysent vierhond gl. t sedert tjaar 1650 tot nu toe alsvore uytgegeven tot het maeken van t groote nieuwe Orgel inde nieuwe kerck etc. f 6400.

Van gelycke een some van negen en tsestig duysent ses hondt vijftig gl. drie stuy<sup>s</sup> acht penn. uytgegeven alsvore tsedert tjaar 1650 aen marber steen ten behoeve vant nieuwe stadthuys etc.

f 69650. 3. 8.



fol. 205.

Aen JEAN LUTMA betaelt de somma van ses hondt acht gl. seven st. voor een vereeringh van 8 flambou's aen selvers wegen 171<sup>onc</sup> 17<sup>e</sup> aen ad<sup>e</sup> vereert over de besognes van nieuwe (ceur) etc.

f 608.

1655

fol. 195.

CORNELIS BRIZE schilder betaelt de somma van dry hondert vyf en twintich gl. over het vernissen e schoonmaeke van schilderye op de voetboeghs doelen etc.

f 325.

fol. 197.

JAN LUTMA Silversmit betaelt de somme van sestien hondert negentien gul. 5 st. 4 penn. over 't slaen van eenige goude vrede penninge met Engelant e eenige andre silvere penningen mitsgrs een goude doos daer de lyf pensioen brief van Prins van Brandenb is inne gelecht en enige andre oncosten etc.

f 1619. 5. 4.

(aan goud voor deze penningen bracht de Wisselbank f 11355.10 in rekening.

fol. 198.

GRIETIE GONDERS betaelt de somma van f 32. 8. 4 voor leverantie van 12 silvere pennen wegende 12 lood 2½ engels, 1 loot tot 29 str uytgegeven aen de kinderen in de latynse schoole.

fol. 201.

Brenge alhier in uytgeef de somme van vier duysent hondert en seven-tich gl. p voorgaende Thes. aē SIMON DE VLIGER schilde op reeck betaelt tot afcortingh van syn bedonge loon voort maeken van het groot glas booven het Suyder portael in de niwe kerck etc.

f 4170.

fol. 201.

Wort noch in uytgift gebracht de somme van veertich dusent ses hondert acht en dartich gl. en vier penn by Thes. vande iare 1655 aen diverse partyen breemer steen tot verder opbouwing vant niu raethuys etc.

f 40638 — 4

fol. 201vo.

Van gelycke uytgegeve ee somme van drye dusent sevenhondert e dartich gl door deselve uytgegeve tot het macke met ee vereeringh vant groot orgel inde niwe kerck etc.

f 3730.

1656.

fol. 196.

SALOMON VERBEECK klocksteller betaelt de somma van hondt gul voort speelen vande klockens op de Beurs Toorn etc. *f* 100.

fol. 197.

NICOLAS JAQUES glasblaser betaelt de somma van ses dulent gl capitael aen hem volgens resolutie van heeren Burg op interest tot op bouinge van syn nive glazen coraelblasery getelt als p syn schepencennis en.... gelecht in de witte doos etc. *f* 6000.

fol. 198.

PIETER JANSZ. bet. hondert en veertich gul, voort schryven van een glas tot Sloote inde kerck veert etc. *f* 140.—

fol. 198.

HANS COENRAETSE oorlogimaeker betaelt de somme van twee en veertich gl over t maeken e leeverē van een orlogi inde Secretari. *f* 42.—

1657.

fol. 195.

Aen LIEVEN VAN COPPENOL bet. de somme van drie en tachtig gls. en seven str. over oncosten gevallen opt geluck van CONSTANTIN HUYGENS in h h burgermrs kamer etc. *f* 83. 7.

fol. 196.

Aen HENRICK TEN ACKER bet de somme van 98 gls. 1 st. voor een silvere roskam, en 61 gls en 6 st. voor een paar silvere spooren etc. *f* 159. — 7

Deze sporen en roskam waren bestemd als een vereering op de eerste paardemarkt.

fol. 196vo.

Aen MAGNUS HENDRIKS boeckenbinder bet de somme van hondert gls thien st. over 't binden van de prysen, planeren vgulden van deselve gedistribueert aende kinderen van de Groot Schoole soo van de nieuwe als van de oude zyde etc. *f* 100.

fol. 198.

Aen stadsspeelluyden betaelt *f* 100. 16. over t opnemen van het speelwerck van de clocken op de Zuyder toorn.



fol. 198.

Aan JEURIAEN SPREUCKEL de somme van vierhondert vier en vyftigh gl. twee st  $\bar{e}$  acht  $\bar{p}$  over 32 klepels met hare halsbanden  $\bar{e}$  het stellen van dien op de Zuyderkerck etc.

f 454. 2 — 9.

fol. 198.

Noch aen de selve betl de somme van vyftien hondert gl in betalinghe van het yserwerck  $\bar{e}$  arbeytsloon by hem verdient aende clocken inde Zuyder kerck etc. f 1500.

fol. 198<sup>vo</sup>.

Aen MAGNUS HENDRICKS bet. de some van f 103 — 8. voor het binden van prysen etc.

fol. 198<sup>vo</sup>.

Aen JACQUES BOURSSE bet de somme van f 116 over 4 bybels 3 testamenten  $\bar{e}$  12 psalmboecken in de Walekerck by hem geleverd etc.

fol. 199.

AEN FRANCOIS HEMONY clockegieter bet. de somme van vyff duysent vyff hondert ses en seventigh gl. sestien st. voor de clocken op de Beurstoorn ende Zuyderkerck en het beyerwerck van dien, boven de 13952 : 14 : 9 die hem aen kloekspys  $\bar{e}$  de oude klokken geleverd zijn etc.

f 5576. 16

fol. 200<sup>vo</sup>.

Aen HENDRICK VLEUBURGH bet<sup>t</sup> de somme van elfthondert dertigh gl over schoonmaken, uythalen, heelen van quetsuren van verscheide stadt schilderyen etc.

f 1130.

1658

fol. 195<sup>vo</sup>.

Aen MICHEL COOMANS bet. de somme van vierhondert drie en seventigh gl. twaelf sts. acht pen voort schryven van de letteren voor de respective collegien  $\bar{e}$  onder de schilderyen, alsmede inde globen etc.

f 473. 12. 8.

fol. 196<sup>vo</sup>.

Aen JAN JANSSE SEGERS, tapytwerker ter Goude by vyffhondert drie en dertigh gl. voor 41 bladen tapytkussens voor de stadt geleverd etc.

f 533.

fol. 197<sup>vo</sup>.

Aen PIETER POST bet. de somme van hondert negentig gl. voor eenighe tekeninghen gemaect tot de sael van de krygsraedt  $\bar{e}$  vacatie mitsgaders  $\bar{v}$ teerde costen etc.

f 190.

Aen FRANCOIS HEMONY bet. de somme van negenduysent driehondert tachtigh gl. en seven st. bij hem verdient aen 't nieuwe klokken gespel op de Oud-Holland 1906/7.

fol. 198.

Westerkercks toorn daer onder gerekent een party cooper die hij daer toe geleverd heeft etc.

f 9380. 7

Noch f 247. 1. voor aerde, leem en sandt by hem gecocht tot het maken van vormen van de clocken.

fol. 198<sup>vo</sup>.

Aen dnē RULEUS 100 gl. tot een vereeringh toegeleght over het dediceeren van syn boeck tegent pausdom, etc.

1659

fol. 195<sup>vo</sup>.

Aen FRANCOIS HEMONY bett de somme van ses duysent negen en veertigh gl. elff st. voor de 3 luyklocke op de Westerkerck tot 14 stuyvers de pont etc.

f 6099. 11

fol. 195<sup>vo</sup>.

Aen LUCAS VAN HOFF per quitancie van MARCUS BROER bet. de somme van 200 gl. hem by zes van heeren Burgermrs toegeleght voor eens over aenschryvinghe van novellen uyt Keulē etc.

fol. 196.

Aen HENDRIK UYTENBOOGT cranckebesoucker bett de soē van twee hondert gl hem by haer Ed. Achth. toegelegt voor't dediceeren van werken Perlintii by hem uyt den Engelsche overgeset, etc.

f 200.

1660

fol. 191

Aen JACOB VAN MEURS plaetsnyder {twe hondert en vyftigh gl voor't dediceeren van de Cronologie Gottfredi etc.

f 250.

fol. 191.

AEN FRANCOIS HEMONY bet. seventien duysent vyftien gl. acht st. boven 260 28. 17 st., die hem aen oude clocken geleverd syn ē aen klokspys te weten voor het speelwerck op de oude kerckstoorn 28716 en voor 2 luy klokken op de Zuyder kerck toorn 13611:10 etc.

f 17015. 8.

fol. 197.

Aen ARTUS QUELLIN betaelt achtien hondert gl voor het Pallas beelt, bij de heeren Burghemeesteren vereert aen syn forstelycke Deurluchtight van Brandenburgh tot een fonteyne te Cleeff etc.

f 1800.

fol. 198.

Aen den Heer JOHN BLAAUW 3037 gl. 9 st over leverantie van de boecken in de Latynsche scholen tot prijzen gedistribueert zedert den jare 1653 tot nu toe etc.



Idem 1516 gl. 11 st. over leverantie van eenighe grote caerten inde respective collegien op het Stadthuys, mitsgaders een atlas in 6 Voll. en een stedeboek, alsmede eenighe boecken op de Bibliotheca.

1661.

fol. 195<sup>vo</sup>.

Aen dñe WITTEWRONGEL bett tweehondert en vyftigh gl. voort dedicieren van syne geschriften geintituleert *Aeconomia ecclesiastica* etc. *f* 250.

fol. 195<sup>vo</sup>.

Aen JAN LIEVENSZ<sup>1)</sup> schilder bett twaelffhondert gl. voor het stuck van Brinio in het ovael op de galderye volgens accord van 13 Jan. laetslede etc.

*f* 1200.fol. 195<sup>vo</sup>.

Aen JURIAEN SPRAKEL horlogier bett sesduysent vyffhondert gl. voor het clocken speelwerk by hem gemaect ende geleverd op de Oude kerckstoorn etc.

*f* 6500.

fol. 196.

Aen JEURIAEN SPRAKEL bet/ drie duysent ses hondert ses en tachtigh gl. vyftien st. acht penningen voor het clocken speelwerck by hem geleverd op de Westerkercks toorn etc.

*f* 3686. 15. 8.

(HANS BOOR en EUGENIUS FONTANI waren zijn medewerkers.)

fol. 196.

Aen GERARDUS JOANNES BLASIUS bet/ hondert en vyftigh gl. te weten over de dedicatie van syn *Medicina gnalii* hondert gl., en vyftigh gl. voor zyn oratio inauguralii etc.

*f* 150.

fol. 196.

Aen JAN LUTMA bet. vier hondert vier en sestigh gl. drie st. voor een silver beken ende kan verschoncken inden Haghe volgens resolutie van de heeren Burghermrs van den 7 Jan. laestlede etc.

*f* 464. 3.

fol. 196.

Aen MAGNUS HENDRICKSZ bet. negen en negentigh gl veertien st. over 't binden van verscheide boecken ten dienste van biblotheecq etc. *f* 99. 19.

1) In de Resolutien van Tresorieren Ao. 1661 fol. 66 komt voor  
den 13 January

Hebben de heeren Thresorieren mij aengeseght, dat de heeren Burghermetsteren over een gecomen waren met JAN LIEVESSEN e JACQUES JORDAENS, dat sy ieder een stuck schilderye sullen maken van Claudius Civilis inde ovalen opde Galderye voor de somme van twaelffhondert gl ieder, sonder iet meer tot een vereeringhe ofte uyt wat hoofde het soude moghen sijn, te pretendeeren.

Idem op fol. 196<sup>vo</sup> *f* 109. 16 voor het binden van pryzen inde Latynsche scholen etc.

*f* 109. 16.

fol. 197.

Aen JOHANNES COMENIUS bet. 60 gl. over het dediceren van zyn Admontio de Irenico Irenicorum aen de heeren Burghermn etc.

*f* 60.—

fol. 197.

Aen DANCKERT DANCKERTSzn bet. hondert vyftigh gl over 't dediceren van de afbeeldingen vant Stadthuys etc.

*f* 150.

fol. 197<sup>vo</sup>.

Aen dnē OTTO BELCAMPIUS bet. hondert en vyftigh gl voor't dediceren van syn Hora Nocissima etc.

*f* 150

fol. 197<sup>vo</sup>.

Aen PETRUS DE LANGHE sestigh gl voort dediceren van syn Batavsche Roman etc.

fl 60.

fol. 198.

Aen dnē PETRUS EIJCKBERGHE oud predicant van Bommel sestigh gul voor t dediceren van de Basuyn Echo etc.

*f* 60.

fol. 199.

AEN HEND. ULENBURGH betaelt tweehondert hem by de heeren Burgermnn voort dediceeren vant 2<sup>e</sup> deel van de wercken Perkinisius toegeleght etc. *f* 200.  
(voor 't derde deel ontving hij wederom *f* 200)

fol. 195<sup>vo</sup>.

Aen de heer JOAN BLAEUW bet drie duysent drie hondert achtien gl. vyftien st. over verscheide boecken geleverd in bibliothecq inde latynsche scholen tot prijzen alsmede 2 Atlas die na Engeland gesonde syn welke atlassen monterten op 2600 gl. etc.

*f* 3318. 15 —

fol. 196.

Aen ROBERTUS KUECHENIUS 60 gl. over het doen van zyn oratio inauguralis etc.

*f* 60.

fol. 197

Aen CHARLES GOOD-HAND het hondert vyf en vyftigh gld. over het snyden van de stempels tot het uytreycken van het broodt aen de arme etc. *f* 155.



fol. 197<sup>vo</sup>.

Aen de heer JOAN BLAEUW bet. vijf hondert en tachtigh gl over de Concilia  
gnalia in 37 voll. en een historia Byzantina in 17 voll. aen dese stad geleverd etc.

f 580.

fol. 198.

Aen JOOST VAN VONDEL dertigh gl. betaelt voor t maken van syn gedicht  
ter eeren van keurvorst van Ceulen etc.

f 30.

LIEVE VAN COPPENAL schijnt dit gedicht in de Schepen Camer voor  
f 30 te hebben moeten schrijven, doch de post die daarop betrekking heeft is  
doorgehaald.

fol. 199.

Aen JACQUES JORDAENS schilder tot Antwerpen bet. drie duysent gl. voor  
3 stucken schilderijen ten behoeve deser stede geschildert te weten twee stucken  
ieder van 1200 gul en een van 600 gl. in de galerijs etc.

f 3000 <sup>1)</sup>fol. 199<sup>vo</sup>.

Aen Erffgenamen van Mr. NICOLAS DUYSSENTDAELDERS bet. sestigh gl. per  
quittance van ISAAC DE LA TOMBE over t dediceeren van syne Observationes ad  
leges et Consuetudines Amstelodamenses etc.

f 60.

fol. 200.

Aen JURGEN OVENS schilder bet. driehondert gl te weten tweehondert  
tweenvyftigh gl voor het stuck schilderye inde Camer vande heeren Schepenen  
en achtenveertigh gl voor t opmaken van een schets van GOVERT FLINC/ tot  
een volcomene ordonn<sup>r</sup>. etc.

f 300.

fol. 200.

Aen JACQB VERMATER coperslagher bet. 89 gl. over t maken van twee  
copere soutmaten etc.

f 89.

1663 (15 Novb.)  
Res. Thes.

fol. 195.

Aen DANIEL STALPART 315 gl. voor syn extra ord. dienst int afrooyen

1) In de Resolutien van THRESORIEREN van 1662 fol. 97<sup>vo</sup> vinden wij nog het volgende over deze post  
den 28 April

Hebben de heeren THRESRS. de goude penningh (geslaghen Over de vrede met Spagnen) die int vertreck  
van de THESRS gelegen heeft aan H.H. Burghermrs om deur de heer ANDR. DE GRAEFF gesonden en vereert  
te werden aen JACQUES JORDAENS schilder tot Antwerpen.

Den 13 Juni d.v. werd aen JORDAENS de medaille en fl 3000 door bemiddeling van ANDRIES DE GRAEFF  
toegezonden.

en afbakenen van de nieuwe wercken en voort dediceren van de nieuwe caerte van dese stad etc. (dit was de kaart van den nieuwen uitleg). *f* 315.

fol. 190.

Aen HUBERT QUELLINUS bet tweehondert gl. over het dediceeren van het 2<sup>e</sup> deel van ornamenten vant stadhuys, en t vereeren van eenighe exemplaren etc.

*f* 200.

fol. 199<sup>vo</sup>.

Aen .... DE LA ROEQUE fransche pest docteresse 1260 gl voor dat zy uyt Engeland hier expresse gecomen om met de heeren Burghermrs te confereren etc.

*f* 1260.

De reeks Rapiamus van Thesaurieren ordinaris eindigt met het jaar 1663 en wordt aangevuld door de stadsrekeningen zijnde de rekeningen bewijs ende reliqua van de Thesaurieren.

Deze loopen van de jaren 1748 tot 1810 en bestaan uit 8 banden. Uit dit laatste feit kan men reeds opmaken dat ze zeer beknopt zijn behandeld.

De meeste posten zijn niet gedetailleerd, de totale uitgaven van verschillende rubrieken, zoo als presentatien, extraordinaris uitgaven enz. zijn of in één of in eenige groote sommen te samen geboekt, zoodat men er slechts zeer schrale gegevens voor ons doel uit kan putten.

Bij voorbeeld van de jaren 1664 tot en met 1700 hebben wij er slechts de onderstaande 4 posten uit kunnen opteekenen.

1667

fol. 31.

Aen LUDOLF BACKHUYSEN wegens de afbeeldinge van Amsterdam naer Vranckeryck gesonden.

*f* 1275

fol. 32.

Aen VLIEDO NOTSKI voor t gedicht van HUYGENS in toesteen gesnede.

*f* 315

1668

Aen JOAN DE HENNESEEL spiegelblaser volgens resolutie. *f* 1500.

In de verder volgende aantekeningen uit het Groot Memoriaal vindt men meerdere bisonderheden over deze post.

1685.

Aen JEAN CHABRIER over 't maken van instrumenten ende inkoop van syde tot het doen maken van gelustreerd taffetas, als anders. *f* 2300.



Wil men een beter resultaat verkrijgen dan moet men de Resolutien nagaan van de Thesaurieren ordinaris. Deze bestaan uit zestien banden en loopen van 1594—1768.

Wij noteeren daaruit:

Res. Tres. 1661 fol. 72<sup>vo</sup>.

Dat men de groote tonne, die gemaect is tot het stadhuys, off men die sal brengen op het speelwerck van Oude kercktoorn.

Den 22 Martii is geresolveert de grote ton die gemaect was tot de toorn op het stadhuys, te brenghen op de oude kerck toorn <sup>e</sup> de tonne die op de oude kerkstoorn nu is, dat die sal gebracht worden op de tooren van het stadhuijs.

25 October. idem 1662 fol. 103.

GALLUS HAGERBEER belast met het repareeren van het groot orgel in de oude kerk.

26 Januari. idem 1662 fol. 92<sup>vo</sup>.

Is aen JAN VOS en JAN BROUWER vergunt de nieuwe glazen boven te maken en de gaten rontsomme.

19 Sept. 1663. Res. Tres. 1663 fol. 151<sup>vo</sup>.

Ten selven dage is geresolveert dat het Atlas beelt daer van de vorm reeds gemaect is, voorts gegoten sal worden, en de andere drie beelden die noch resteren om op het Stadhuys te setten, van gel. successivel gegote sulle worden.

26 february. Res. Thes. 1664 fol. 176.

Hebben de heeren Burgermeesteren geresolveert dat men voor als noch soude supersederen met het maken van de beelden, die op de 2 opene plaetsen van 't Stadthuys gestelt souden worden.

29 Feb. idem.

De heeren Thres<sup>ren</sup> volgens autorisatie van h.h. Burgermr<sup>n</sup> hebben de Beelthouwer ARTUS QUELLINIUS aengesegt dat dewyle syn werckklootse nu affgebroken wort dat haer Ed sullen laeten aff halen de modellen van beelden die hy te behoefte deser stede gemaect heeft, <sup>e</sup> dat hem van Stadswegen, sal vereert worden een somme van f600 om sigh te voorsien van een plaetse daer de overige beelden voor de stad gemaect sullen werden ten eynde hy behoort. toesight daer op nemē.

1 April

fol. 182vo.

Syn de Heeren Thresorieren overeen gecomen met FRANCOIS HEMONY, clockgieter, dat hy binnen de tyt van 6 a 7 maenden, sal gieten een accord van clocken tot een speelwerck opt Stadhuijs tot seventhien st<sup>rs</sup> t  $\text{ƒ}$  met conditie dat t gunt de clochspijse meer sal comen te costen als 46 gls de hondert  $\text{ƒ}$  coper en tin deur malcanderen gereekent aende voorsz. HEMONY daer en bovén sal werden vergoet, welck accord sal wege omtr de 27000  $\text{ƒ}$ .

den 4<sup>en</sup> April werd hij door de Thresorieren geauthoriseerd tot het koopen der klokspys die hy voort het speelwerk op het stadhuis noodig zou hebben.

idem.

fol. 183.

WILLEM JEURIAENS VAN DEN HARINGH aengenomen tot Stadts glasemacker in plaets van CORNELIS BROUWER.

idem.

fol. 183vo.

Specificatie van het voorgenomen Clockenspel op het Stadhuijs tot Amsterdam, den eersten April 1664.

	No. 1	I	5570 $\text{ƒ}$ heel uur clock.
	2	d	4060
	3	E	2800
	4	F	2400 halve uur clock.
	5	$\bar{h}$	2000
	6	G	1600
	7	gr	1400
	8	a	1200
	9	B	1000
	10	H	850
	11	T	700
	12	n	600
	13	d	500 eerste speelclock vā Beurs
dese $\frac{1}{2}$ toon isser niet	14	n	450
—	15	E	366
—	16	F	320
—	17	$\bar{h}$	270
—	18	q	230
—	19	gr	205
—	20	a	173



dese moet vādert syn No. 21	B	154 ₧
— 22	H	128
— 23	T	105
— 24	n	94
— 25	d	82
dese moet vādert syn 26	dr	75
— 27	E	65
— 28	F	52
— 29	Γ	47
— 30	G	40
— 31	gr	34
— 32	a	30
dese moet vādert syn 33	b	28
— 34	H	27
— 35	T	26
samen ponden	Getallen	27681
	Caracher van ½ toon.	
	heele tonen	
	Caracher van	

*Was geteekent*

FRANCOIS HEMONY.

De aengehaelde clocken hangē reeds op de Beurs Tore ē als men die tot het Speelwerck op het stadhuys soude willen gebruycken so soudē eenige vādert moeten werden in maniere als hier bovē aangewesen wort.

24 April idem.

fol. 185.

Dat HUBERTUS QUELLINUS, sal. vereert worden met de sōme van f 100 voor het dediceren van de ornamenten vant Stadhuyst ze deel, vermeerderd met de plate van de frontespies.

24 Mey idem.

fol. 188.

Is geresolveert dat de coupel op het Stadthuys met cooper gedect sal worden.

30 May idem.

fol. 188.

JAN WILLEMSZ BREDERODE is gelast te te vervorderen dat de consistorie aen de nieuwe kerck met den eersten gevyselt worde, en een verdiepingh verhooght in voeghen dat de onderste verdiepinghe sal hoogh blyven 17 voeten.

*Oud-Holland 1906/7.*

24

16 July idem.

fol. 191.

Is FRANCOIS HEMONY aengezeght dat hy 3 clocken soude gieten, een tot de Weesper, een tot de Utrechtsche, en een tot de Leydsche poort ieder omtrent 1400 ₧ etc.

20 Aug. idem.

fol. 193<sup>vo</sup>.

Is IOANNES LOSTY aengenomen tot organist van de nieuwe zyds capel in plaets van ANTHONIS VAN OORT die verplaetst is in nieuwe kerck.

idem.

fol. 194.

Is goetgevonden dat om het Stadhuys ses lantaren gemaect sullen worden teweten op iedere hoeck  $\overline{e\overline{e}}$   $\overline{e}$  dan noch 2 aen het voor frontespice, aen wederzyde des opgangs etc.

21 dito.

idem.

ROMEYN DE HOGHE is aengenomen tot brievenbesteller op Leyden en heeft cautie gestelt voor 3000 gl voor syne getrouwicheit.

idem.

ANTHONIS VAN OORT is aengenomen tot organist in de Nieuwe kerck in plaets van NICOLAS LOSTY.

23 July.

fol. 195.

FRANCOIS HEMONY is geauthoriseert om omtrent 2000 ₧ coper te copen, tot het maken van de Sphera mundi die staen sal op de Atlas.

Den 1 May 1665. Res. Thes. No. 3 fol. 20.

Syn de Heeren Thresorieren overeengekomen met ARTUS QUELLINUS, beelthouwer, wegens alle syn pretention gene uytgesondert, die hy maekte over verscheide modellen ten dienste deser stede opgemaect, in maniere hier navolgende, namentlyk dat hy voor de houte moddellen van seven graven van Holland sal ontfange tot *f* 60 t stuck . . . . . *f* 420  
 voor 6 rosen tot de lantarens à *f* 2 t stuk . . . . . „ 12  
 voor de teeckeningen van de weerhaen op de toren van t Stadhuijs „ 50  
*f* 482

Hierbij gevoecht over huyshuur volgens resolutie . . . . . „ 300  
 comt te samen . . . *f* 782

welke voorsz. *f* 782 tot volcomen liquidatie van alle reeckeninge aen hem betaelt sijn. Ende is de pretensie van *f* 1000 by hem gemaect wegens moddellen van



beelden die geordonneert waren tot de pompen op de binnen plaetse vānt Stadhuys, also niet genoeghsaem bleeck dat daer ordre toe gegeven, noode gemortificeert tegens 't gunt de voorsz. QUELLINUS schult was wegens 42 $\frac{3}{4}$  voeten marmer die hy vande Stad gehad heeft, de voet gereekent tot *f* 4 soude bedragen de somē van *f* 171.

20 October idem.

fol. 45.

Van de ses stene modellen der groote beelden die van Coper gegoten sijn, werden hier hren Thresorieren versocht 4 derselve te laten stellen op de lijstē in de groote zale op het Stadhuys.

3 Novb. idem.

fol. 47.

FRANCOIS HEMONY is geauthoriseert om soo veel cooper en tin te coopen als hy noch van noden sal hebben tot het laetste beelt boven het Coperwerck dat hem van Stadtswēge gedaen sal worden synde het traliewerck dat boven de deuren vā Heylige weghs bestaen heeft, twelck de H<sup>ren</sup> Burgermeesteren goetgevonden hebben dat daer toe mede vsmolten werden, den 13 Octob etc.

15 Januari 1666 idem.

fol. 51v<sup>o</sup>.

JAN VOS, CORNELIS VAN BAES, en FREDERICK ADRIAENSZ. STAM is toegestaen ieder  $\frac{1}{3}$  part vān glazen in't Leenhuys etc.

12 May idem

fol. 79v<sup>o</sup>.

De triumphbogen en triumphcarren is goetgevonden dat vercoft ofte vorbert sulle werden.

13 July idem

fol. 89.

LUDOLPH BACKHUYSEN, is toegeleght 400 ducaton, en een goude ducaton, voor het schilderen van de stad Amsterdam, dat na Vranckrijck gesonden sal werden.

27 Juli idem.

fol. 90v<sup>o</sup>.

De erffgenamen van JOANNES JANSZONIUS sal voor de Atlas contractus vereert werden iets meer als de waerdye van het boeck ende sal het exemplaeur by haer aende H<sup>ren</sup> Burgerm<sup>n</sup> geoffereert ter Thresorie bewaert worde —

27 Septb. idem

fol. 97.

Is goetgevonden dat een hnysje gemaect sal werden boven het Speelwerck op de Coepel vānt Stadhuys etc.

30 October idem

fol. 99<sup>vo</sup>.

De groote moddellen van beelden staende op de halve nissen, is geresolveert dat mē by provisie een steen coleurtje sal geven.

't gewicht van t horologie opt Stadhuys is geresolveert dat sal neder comen op het fundament vande muur daer de bogen op gefondeert syn, die comen onder de toren, en dat de muur tot dien eynde soo veel sal weghgehackt werden, als daer toe van node sal syn.

23 Februari 1667 idem.

fol. 119.

Is geresolveert de pedestallen van de beelden op de achtergevel aen te besteeden volgens besteck by TOMAS DE KAISER te maken.

Op fol. 127 van de Res. der Thres. van het jaar 1667 komt het rekest voor van den franschen Spiegelmaker JEAN DE HENNEZEL, schiltknaep etc.

Ik verwys hiervoor naar hetgeen ik daaromtrent opgeteekend heb uit het Groot Memoriaal van Amsterdam en kan daaraan toevoegen, dat hem voor de uitoefening van zijn bedryf de vroegere tuin des heeren VAN BEUNINGEN voor 10 jaren tot f250 'sjaers verhuurd werd.

Dese tuin behoorde by het huys waar de Pauw uithing gelegen op den Amstel aan de Oostzyde, waer vroeger de Weesper en Naerder schuiten aanlegden. Het was vroeger het eigendom van den Ambassadeur COENRAAD VAN BEUNINGEN en werd na den nieuwen uitleg aan de stad getrokken.

Het erf was gehuurd door HENDRICK HENDRIKSZ. VAN HEIJDE, die de huur afstond aan den Sieur DE HENNEZEL.

12 Juli idem.

fol. 142.

CORN. WILLEM VAN DER BAES en ANTONIS SCHEPENS sullen repareeren, de glazen die JAN VOS gerepareert heeft.

13 Juli idem.

Is goetgevonden dat de Spheren op de Atlas sal gemaect werden van geslagen Cooper.

10 Augusty

fol. 143.

Is de wede van TOMAS DE KEYSER in syn leven stadts steenhouwer tot een gratuite gifte toegeleght hondert vyftigh gulden.

12 Augusty idem.

fol. 144.

Alsoo by t overlyden van JAN VOS in syn leven stadts glazenmaker, indesselfs plaetse by de Heeren Thresorieren syn aengenomen CORNELIS WILLEMSZ.



VAN DER BAAFT en ANTONIS SCHEPENS, met conditie dat WILLEM VANDE HARINGH mede Stadts glasemaker, alleen soude behouden het maken en onderhouden van die glazen die hy tot noch toe gemaekt en gerepareert heeft, en dat de voorsz. van BAETS en SCHEPENS onder haer beyden soude maken en repareeren der glazen die JAN VOS te voren gemaekt heeft etc. volgt de verdeeling.

31 Mei 1668 idem.

fol. 183<sup>vo</sup>.

De Heeren Tresorieren syn geautoriseert met GALTUS HAGERBEER, organist tot Haarlem, te convenieren op het meest doenlijke wegens het repareren van t Groot Orgel in de Nieuwe Kerck volgens t grootste besteck mits dat hy alle materialen en gereetschappen selfs zal moete becostigen, niets uytgesondert alleenlyk het maken van steijgeringe op de plaetse daer hy sal comen giete.

10 July idem.

fol. 186.

Is mede goetgevonden aan JACOB GALLUS VAN HAGERBEER aennemer van t groot orgel inde Nieuwe Kerck op rekeninge te geven f1000 sonder dat hy voor de voorsz. somme noch voor die sommen van penningen die hy succesievelyke tot f7000 toe op rekeninge sal ontfangen gehouden sal syn borge te stellen, sullende f3000 moeten blyven staan tot dat het werck sal opgenomen syn.

6 September idem.

fol. 194<sup>vo</sup>.

Is geresolveert dat het clockenspel hangende in de Beurs Toren sal overgebracht werden op de Reguliers toorn, ende dat daer toe noch eenige clocken gegooten sullen werden tot het getall van 28 daer over te convenieren met PIETER HEMONY ende met eenen vande selve te coopen een copere ton, ende dat de oude clocke althans in de Reguliers Toorn hangende sullen overgebracht werden op de Leydse toorn.

14 Septb. idem.

fol. 194<sup>vo</sup>.

JACOB GATTUS VAN HAGERBEER heeft op huyden bekend gemaect, dat hy soude beginnen het repareren vant groot Orgel inde nieuwe kercke, ende is goetgevonden dat de termijn van 2½ jaren hem gestelt in het opmaken van 't voorsz werck, op huyden aenvangh sal nemen.

15 Septb. idem.

fol. 195.

Is gecocht van PIETER HEMONY een horlogie met een ton op de Reguliers-toorn, mits dat hy een slinger aent horlogie sal maken en het werck in de toorn stellen, dat het behoorlyck gaet en also een jaer langh goet onderhouden, doch sullen de heeren de note die op de ton gesteken sullen worden selfs becostigen, en sulcx voor de somme van 5500 guldens.

26 October 1668 idem.

fol. 6vo.

PIETER LOSSY is aengenomen tot organist van de nieuwe syds Cappel in plaats van syn broeder JOANNES LOSSY, bekend gemaekt deur HILLEBRANT BORN.

22 Novb.

idem No. 4 fol. 9.

MICHIEL NOUTS krijgt *f* 225 voor huishuur als klokkenist van het stadhuis.

7 December

idem fol. 10vo.

315 gl. betaalt van een schildery uit huys van de heeren van Amsterdam in den Hage.

4 Januari 1669.

idem fol. 12vo.

ANDRIES JANSZ (de knecht van JURIAAN SPRAKEL) is toegeleght voor het waarnemen van het horlogie opt Stadhuis sedert October 1666 tot huyden de somme van 150 guldens, waer van 50 guldens voor dezen op reeckeninge betaelt is, te weten voor t stellen ende schoonmaken van 't horologie, ende voor t aansteeken vande draden.

idem.

fol. 26.

Besteck van t Groot Orgel in Oude kercke.

1

Alle de pypen uyt te nemen en schoon te maken ende te vermaken dat se weder soo goet sijn als voor desen oyt sijn geweest soo int bovenwerck als int ruyghposityff.

2

Ses nieuwe blaesbalken en wintladen tot aen de secreeten te maeken.

3

Alle de faute van de secreeten te vmaken datse wederom goet syn als voor desen soo int bovencoere als posityff.

4

De secreten recht te leggen, soo int boven werck als posityff.

5

Alle de tuymelaren te verbeteren van alle fauten, soo wel in t bovenwerck als posityff.

6

Alle de registers te versien dat die wel aff en aengaen sonder eenige fauten soo wel int bovenwerck als onder.



## 7

Alle roeykens van de 3 welborden van de secreten tot aende clavieren te voorsien, en goet te maken sonder foute.

## 8

Alle de 3 clavieren uyt te nemen en schoon te maken, ende van alle fauten te v̄beteren en gelyk te maken dat se weder tsamen connen coppelen, en goet syn om samen te speelen.

## 9

Alle de prestant pijpen weder te maken als nieuw ende te vergulde naer behooren.

## 10

Het geheele werck weder in malcanderen te brengen ende te stellen tot een goet accoort, op approbatie van sodanige organisten als de EE. heeren daertoe sullen believen te nemen.

den 28 Januari 1669 contracteerden de Thresorieren met JACOB HAGERBEER dat hy het werk volgens dit bestek zou verrichten voor *f* 1800 en een vereering ter discretie van de heeren indien hy het werk loffelyk afgemaekt zou hebben. Hy moest met Paasch met het werk beginnen en dit zonder intermissie voltrekken.

HAGERBEER verzocht daarop Burgermeesteren de loonen der knechten die hij voor het werk in dienst moest nemen te betalen, daar er anders te weinig van zyne 1800 guldens voor hemzelf zou overschieten. Hij grondde zijn verzoek op de in alle andere steden heerschende gewoonte ten dien opzichte en voegde daaraan toe dat dit ook was geschied bij de reparatien aan de twee orgels in de Nieuwe Kerk en van het kleine orgel in de Oude Kerk. Bovendien het orgel lag zoo reddeloos, dat hij naar alle apparentie wel 24 maanden zou noodig hebben voor het herstellen daarvan. Naar aanleiding van dit verzoek wonnen de heeren het advies in van den onderfabriekmeester GERRIT BARENTSE en van den organist JACOB VAN NOORT, doch schoven hunne beslissing uit tot dat het werk zou opgelevert zijn. <sup>1)</sup>

1) In 1670 overleed JACOB GALTUS HAGEREER en syne weduwe MARIA VAN CAMPEN deed den 6 Maart 1670 afstand van t verder te laten opmaken van t Groot Orgel in de Nieuwe Kerk door haar man in zijn leven aangenomen voor de somme van *f* 10000 met conditie dat de Tresorieren buiten laste van haar zullen betalen aan leveranciers voor geleverde materialen *f* 318.13.4. Zij zal dan gevryd worden van alle verdere aanmaning van betaling voor leverantien of arbeidsloon en daartegen geen pretentie maken voor de twee blaasbalken boven het bestek door haar man geleverd etc.

14 Martie

idem fol. 37.

Is mede geresolveert dat men de toorn vande beurs sal affnemen, ende de fondamenten die onder het wulffsel moeten uytgebracht werden tot aen het Rokin, voorts sonder uytstel uyt te brengen etc. tot uytvoeringe van de resolutie in de voorlede Jare tot het vergroten van de Beurs genome.

19 Juli idem.

fol. 59.

SALOMON VERBEECQ salt horologie waernemen op de Reguliers toorn en̄ MICHIEL NOUTS het horologie op de Beurs.

7 November idem.

fol. 78<sup>vo</sup>.

Resolutie omtrent de goudleermakerij van JACOB HAMER gestaan hebbende buiten de Heilige Wegs poort.

18 December idem.

fol. 87.

Dm̄ HEIDANUS aengedient hebbende, dat te Amiens de Biblia Complutensia tot een civile pryse te coop ware, en dat met eenen wel behoorde syns oordeels een Lexicon Polyglotton gecoft te werden, is syn E. tot dē incoop vant een en t ander geauthoriseert.

7 Januarij 1670 idem.

fol. 90.

JOANNES SWAMMERDAM, is toegeleght voor het dediceren van̄ Historie generalis d'insectis twee hondert guldens.

16 Januari idem.

fol. 91.

Is geresolveert met BARTOLOMEUS EGGERTS te accorderen over het maken van̄ Mercurius ende verdere Ornamenten die daer omtrent sullen comen aen de beurs van Bentemer steen.

*(Slot volgt.)*





HET PROFESSORAAT VAN FRIEDRICH CREUZER  
TE LEIDEN IN 1809.  
MET ONUITGEGEVEN BRIEVEN

DOOR

DR. E. SLIJPER.

---

**L**EGENDEN behoeven om te ontstaan en voor waarheid te worden naverteld en neergeschreven, niet den tijd van eeuwen; van sommige personen verhaalt reeds een volgend geslacht veel raadselachtigs, dat, niettegenstaande een eigen levensbeschrijving aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, met hardnekkigheid volgehouden wordt door diegene, die in elkander opvolgende encyclopaedieën de tekst leveren bij den naam van den betrokken geleerde.

Voor al wanneer de legende zich vastknoopt aan iets, dat het zedelijk bewustzijn van de maatschappij als onwelvoegelijk veroordeelt, waardoor het iets prikkelends krijgt, vermag een autobiographie al heel weinig; daarin toch is, zoo zegt men, naar den aard der menschelijke zwakheid, alleen voor het onberispelijke plaats; wat er maar even door kan, wordt door den schrijver zorgvuldig verbloemd; zoo blijft het geheimzinnige, steeds een aantrekkelijkheid, voortleven zonder dat ooit de ware stand van zaken klaar aan den dag komt. Tenzij iemand zich de moeite getroost de brieven van den betrokkene te lezen; daaraan kan men meer bewijskracht ontleenen omdat de schrijver uit vrees van gecorrigeerd

te worden, niet veel anders doen kan dan de ware redenen van elke verandering in zijn levensomstandigheden mededeelen. Bevestigen de brieven de biographie dan is daarom de moeite niet te vergeefs geweest. Integendeel; eigenlijk behoeft iedere autobiographie een dergelijke proef op de som.

Ten opzichte van FR. CREUZER wil men nog steeds, dat zijn komst naar Leiden in 1809 met zijn verleden in direct verband staat; een tweede gerucht zegt, dat zijn onmiddellijke terugkeer naar Heidelberg oorzaak vond in een minder goede verstandhouding met zijn ambtgenooten. Wat hijzelf omtrent een ander in zijn Denkschriften mededeelt, wordt schoorvoetend en met groote aarzelings aangenomen. Toch is dat waar en is onjuist, wat men zoo al vertelt. Dat bewijzen zijn brieven, vooral die aan MEERMANN. Deze, zeventien in getal, berusten in de verzameling van het Museum Meermanno-Westreenianum te 's Gravenhage; aangevuld worden zij door wat er in het Archief van Curatoren der Rijks Universiteit te Leiden berust; met groote welwillendheid hebben H. G. E. A. door tusschenkomst van den secretaris Mr. J. E. BODDAERT, dit met de bijlagen mij ter beschikking gesteld.

Uit zijn particuliere verzameling heeft Dr. S. G. DE VRIES mij twee brieven willen afstaan.

Aan alle deze Heeren betuig ik voor hun hulp mijn dank.

## I.

Toen de Curatoren van 's Lands Hoogeschool te Leiden in Februari 1807 als naar gewoonte den eersten Woensdag van de maand binnen de pas zwaar geteisterde sleutelstad vergaderden om over de belangen te beraadslagen van de aan hun zorg toevertrouwde stichting, zal er aan de stemming der Heeren wel veel ontbroken hebben. De Hoogeschool had in haar Hoogleeraren LUZAC en KLUIT, beiden bij de ramp omgekomen, twee zware verliezen geleden; wel zou Z. M. Koning LODEWIJK NAPOLEON alle materiele schade, aan de gebouwen toegebracht, van 's Landswege onverwijd doen herstellen, maar de rouw om zooveel wat ten gronde gegaan was, kon door dit blijk van belangstelling en deelneming niet in vreugde veranderen. Evenmin kon de voorlezing der ingekomen stukken opbeuring geven uit de verslagenheid. Wel was bij beschikking van 28 Januari bepaald, dat Curatoren voortaan te waken zouden hebben over de Koninklijke Universiteit van Holland, zooals 's Lands Hoogeschool door den monarch herdoopt was, maar die naamsverheffing kon niemand in verrukking brengen. Van nu af toch zouden Curatoren, volgens een ander besluit van



7 Januari, gehouden zijn om bij het vacant worden van Professoraten Z. M. door middel van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, daarvan dadelijk te informeren met betoog der noodzakelijkheid om dezelve vacatures te vervullen, alsmede voordracht van zoodanige Persoon of Personen die hen daarvoor het geschiktst dunken en dus het meest in aanmerking komen ten einde door Zijne Majesteit daaromtrent zou kunnen worden gedisponeerd, zooals Hoogstdezelve zal vermeenen te behooren, alles totdat aangaande de verzorging der Hooge Scholen nader of anders zal worden beschikt.

Moest de naamsverheffing soms balsem verbeelden op de wonde Curatoren toegebracht, die op eens hun recht van benoeming, dat zij tot dusverre onbeperkt genoten hadden en waarop zij niet weinig trotsch waren, ernstig bedreigd zagen? En wat voor veranderingen had men in Amsterdam in den zin? Die woorden: nader of anders waren al zeer weinig geschikt om de bezorgde gemoederen gerust te stellen. Toen dan ook den Zaterdag daarop, 7 Februari, de President-Curator VAN DE KASTEELE aan het hoofd van een deputatie bestaande uit de curatoren DE KRUYFF, KLUIT en DRABBE in plechtige audientie ontvangen, Z. M. dank zegde voor het bewijs van welwillendheid en de weldadige bedoelingen opnieuw bewezen, zal hij bij zichzelve wel gedacht hebben, moge het Z. M. toch behagen aan het praedicaat Koninklijk niet te dikwijls het recht te ontleenen van zich in professoren-benoemingen te mengen en moge ook in den vervolge de macht van Curatoren onverkort blijven!

Maandag den 9<sup>n</sup> Februari, toen de Heeren ter viering van den Dies bijeen waren en vergaderden, bracht de President-Curator van de audientie en van 's Konings antwoord verslag uit; terstond werd aan den Minister van Binnenlandsche Zaken bericht gezonden om ter kennis van Zijne Koninklijke Majesteit te brengen, dat er vier vacaturen waren: te weten van de leerstoelen der Professoren VAN PESTEL, KLUIT, LUZAC en van die der Astronomie.

Als opvolger van LUZAC wenschten Curatoren op een bezoldiging van 2500 gulden tot Professor ordinarius Linguae et Antiquitatis Graecae voor te dragen den Hoogleraar VAN HEUSDE te Utrecht. Hiertegen bestond bij den Koning geen bezwaar; de benoemde echter verontschuldigde zich wegens huiselijke omstandigheden en bedankte voor het beroep.

Den 19<sup>n</sup> Mei daaropvolgende besloten Curatoren, vermoedelijk op voorstel van HIERONYMUS DE BOSCH, den Hoogleraar aan de Universiteit te Rostock, IMMANUEL GOTTLIEB HUSCHKE voor te dragen. Deze had indertijd, toen in 1796 F. A. WOLF uit Halle beroepen was, nummer twee op de voordracht gestaan en was daarna, toen WOLF weigerde de benoeming aan te nemen, benoemd, maar had gemeend, niettegenstaande de dag voor zijn oratio inauguralis

bepaald was, te moeten berichten, dat hij liever niet kwam. „Sedert echter was hij noch door zijn geschriften”, zoo lichtten Curatoren de voordracht toe, „meer en meer bekend geworden en heeft hij zijn naam in de geleerde wereld gevestigd; hij zou dus alszins een waardig en geschikt voorwerp zijn om de gemelde Professie te vervullen” (10 Sept. 1807).

HUSCHKE werd benoemd, verkreeg in Mei 1808 de toezegging van 3000 gulden salaris 's jaars, maar bedankte in Augustus na Curatoren bijna een vol jaar aan het lijntje gehouden te hebben.

De leerstoel van LUZAC wordt nu aan een van diens beste leerlingen aangeboden, den Deventer Hoogleraar SLUITER op een jaarwedde van 2200 gulden.<sup>1)</sup>

Deze wil wel komen mits zijn salaris verhoogd wordt „als ten einde hij daarin eenige schadevergoeding zoude kunnen erlangen voor de opoffering van plaatselijke genoegens.”

Curatoren hadden den 25<sup>n</sup> Augustus den brief verzonden, waarin zij SLUITER voordragen, maar 's Konings bewilliging bleef uit; vermoedelijk kon dat talmen van Curatoren, al dan niet buiten hun schuld, de regeering maar matig behagen, vooral waar het een zoo gewichtige Professie als die van het Grieksch gold en een man te vinden, die voor WYTTENBACH, den Professor in het Latijn, een passend collega kon heeten.

LODEWIJK NAPOLEON werd in deze tak van bestuur door een man bijgestaan en voorgelicht, van groote bekwaamheid als geleerde en staatsman beide, door JOHAN MEERMAN, Directeur van Kunsten en Wetenschappen. Deze had, door WYTTENBACH opmerkzaam gemaakt, in December 1808 een officieus schrijven gericht tot FRIEDRICH CREUZER, Hoogleraar te Heidelberg, met het verzoek hem mede te deelen, of hij bereid zou zijn, op een salaris van 3000 gulden, naar Leiden te komen. Was zijnerzijds het antwoord bevestigend, dan zou MEERMAN voor een voordracht aan den Koning zorgen; voor het beroep kon hij niet instaan, maar eens voorgedragen, mocht CREUZER zich door geen aanbod hoe schitterend ook, laten verlokken zijn woord terug te nemen. Met nadruk wijst MEERMAN er op, dat dit schrijven — dat te vinden is in CREUZER's Deutsche Schriften V. I, p. 44 — geheel buiten medeweten van Curatoren geschiedt.

---

1) JAN OTTO SLUITER, geb. 4 Mei 1788, gest. 8 Febr. 1815, volgde na in Leiden gestudeerd te hebben JACOB TERPSTRA in 1803 als Hoogleraar te Deventer op; in 1805 bedankte hij voor Franeker. Zijn *Lectiones Andocidae*, in 1804 uitgegeven, worden door een lofdicht van HIERONYMUS DE BOSCH voorafgegaan; van dit boek bezorgde C. SCHILLER te Rostock in 1843 een tweede druk. In 1809 gaf SLUITER na den dood van zijn vereerden leermeester JAN LUZAC, diens *Lectiones Atticae de Digamja Socratis* uit.



## II.

FRIEDRICH, eigenlijk GEORG FRIEDRICH, CREUZER, toen 37 jaar oud, was 10 Maart 1771 in Marburg geboren, had daar, vervolgens te Jena (1790), wederom in zijn geboortestad (1792—1797), daarna te Leipzig gestudeerd en was na zijn promotie te Tübingen (1799) in 1800 te Marburg buitengewoon en twee jaar later gewoon Hoogleraar geworden in welsprekendheid en oude litteratuur. In 1804 kreeg hij een beroep naar Heidelberg om daar Philologie en oude Geschiedenis te doceeren.

In de kalme omgeving van de Badensche Hoogeschool heeft CREUZER een avontuur gehad met een beroemde vrouw, die kort geleden in de Duitsche pers bij gelegenheid van den honderdsten verjaardag van haar overlijden, herdacht en druk besproken is. Op zichzelf zou dit avontuur buiten beschouwing kunnen blijven, ware het niet dat men daarin de oorzaak meent gevonden te hebben van CREUZER's vertrek naar Leiden.<sup>1)</sup> Toch is het geenszins de waarheid; het feit reeds dat de brief van MEERMAN CREUZER uitgenoodigd heeft hierheen te komen, bewijst dit; ware van dezen de poging uitgegaan om uit de Heidelbergsche omgeving weg te komen, dan waren de onderhandelingen anders aangeknoopt. Trouwens de dood van KAROLINE VAN GÜNDERODE valt op 24 Juli 1806; had CREUZER gewenscht van woonplaats te veranderen, dan had hij zeer gemakkelijk zijn verlangen bevredigd kunnen zien door een beroep naar een andere Duitsche Universiteit uit te lokken; reeds toen maakte zijn roep hem tot een begeerlijk sieraad van iedere Hoogeschool, en aan vrienden van macht en invloed ontbrak het hem niet. Daarbij komt dat een afstand van twee en een half jaar tusschen het slot der tragedie en den eersten brief van MEERMAN omtrent de Leidsche catheder te groot is om aan onmiddellijk verband te denken.

Niet over het gebeurde met KAROLINE moet men zich verwonderen; van een karakter als CREUZER is zoo iets met haar of met een ander eenigszins te verwachten. Raadselachtig en onopgelost zal steeds blijven wat hem bij de keuze van een vrouw geleid heeft. Een acht-en-twintigjarige, juist gepromoveerd, huwt een niet-gefortuneerde professors-weduwe, dertien jaar ouder dan hij en moeder van een jongen en een meisje. Zelf heeft CREUZER bij SOPHIE MULLER nooit kinderen gehad; moge het nu al niet te verdedigen zijn, te begrijpen is het zeker, dat, vijf jaar na zijn huwelijk, op den vier-en-dertigjarigen Professor de verschijning van KAROLINE zulk een indruk maakt, dat hij zijn vrouw om haar bijna verlaat. Zij was jong, tien jaar jonger dan hij, van adel, begaafd, door GOETHE en zijn kring bewonderd; een ieder doet in zijn leven dingen — CREUZER

<sup>1)</sup> Zoo L. v. URLICHS in de Deutsche Biographie s. v. Creuzer.

zelf zegt dat in een ander verband — waarvan hij de gevolgen dragen moet; minnebrieven gelijk de Professor ze schreef, passen een twintigjarige; dezen vergeeft men wat een kalverenliefde heet; maar wanneer men epistels van een dergelijken gloed in handen krijgt, door een getrouwd man geschreven, dan zou men als eenige verklaring en verdediging tevens het spreekwoord willen aanvoeren, dat de natuur haar loop moet hebben; CREUZER's tot droomen geneigd gemoed had bij de oude vrouw nooit die frischheid van gedachte gevonden, die hem in KAROLINE zoo betooverde en vasthield. SOPHIE, CREUZER's vrouw, heeft in de geheele geschiedenis de rol gespeeld van de oudere tante die het geluk van een jonger nichtje niet in den weg wil leven; uit pure zelfopoffering is zij bereid haar plaats af te staan, wanneer haar man met zijn vriendin het levensgeluk vinden kan; zelf deelt deze dat mee 8 Dec. 1805. Zoo ver behoefde het niet te komen; 24 Juli 1806 eindigt de droeve historie met den zelfmoord van KAROLINE; CREUZER, toen zeer ernstig ziek, zit juist een maand later weer voor zijn werktafel; van wat er gebeurd is, vermoed hij niets. Toen zijn vrienden hem half October het verloop van de geschiedenis mededeelden, verlangt hij in een eerste opwelling uit de omgeving, vol storende herinneringen, weg, maar den 31<sup>n</sup> October 1806 is hij blijkbaar reeds over alles heen en schrijft hij aan zijn neef en allerbesten vriend LEOPOLD CREUZER: moge ik mijn SOPHIE toch lang behouden! <sup>1)</sup>

FRIEDRICH CREUZER heeft dan ook geen moeite gedaan om uit Heidelberg weg te komen; zijn gemoed had de oude rust herkrege en zijn geest de oude werkracht toen het aanbod van den Hollandschen staatsman, wiens naam ook over de grenzen een goeden klank had, hem bereikte en verraste. Vereerd gevoelde hij zich zeker; dat verklaart hij gul zonder eenige achterhoudendheid in den eersten van een reeks brieven gedateerd 29 Dec. 1808 en door MEERMAN den 8<sup>n</sup> Januari 1809 ontvangen.

Daarin betuigt CREUZER zijn groote ingenomenheid met het vooruitzicht op het beroep, wenscht echter ten volle zekerheid, dat WIJTENBACH daartegen geen bezwaar heeft — van diens invloed op MEERMAN in deze zaak kon CREUZER niets weten — de beroemde geleerde moest zich zijn toekomstigen collega niet schamen. Dan wenscht hij voor zijn vrouw, indien zij hem overleeft, een pensioen te bedingen met de bepaling dat het haar vrij zou staan dat te verteeren waar het haar goed zou dunks, binnen of buiten de Hollandsche grenzen. Voor vergoeding van reis- en transportkosten zal ongetwijfeld gezorgd worden, maar

<sup>1)</sup> Zie FRIEDRICH CREUZER und KAROLINE VON GÜNDERODE. Briefe und Dichtungen. Herausgegeben von ERWIN ROHDE. Heidelberg 1896, p. 117.



met betrekking tot het salaris veroorlooft hij zich het volgende op te merken: In Heidelberg geniet CREUZER 1700 Rhijnsche Guldens tractement plus 600 Rh. G. voor voorlezingen. Holland heeft — gelijk ook nu in het buitenland — den roep van duur te zijn; onder deze omstandigheden laat CREUZER aan MEERMAN de beoordeeling of een bezoldiging van 3000 gulden tevens een verbetering is. 't Kon diens wensch immers niet zijn dat hij er financieel op achteruit zou gaan.

Nader licht CREUZER dit punt in een tweeden brief (3 Jan. 1809) aldus toe: Terwijl andere ordinarii 900—1200 gulden honorarium genieten, wordt hem 1700 gulden betaald. Behalve de 600 gulden heeft hij met privatissima het loopende winter-semester 250 gulden verdiend; een niet onaanzienlijke toeslag op zijn inkomen levert hem de Litteraturzeitung, waarvan hij Redacteur is. Onbillijk schijnt het dus niet 4000 gulden salaris te bedingen. Voor zijn vrouw mag het eventueele pensioen niet minder dan 700 gulden bedragen, terwijl hij van de reisen en transportkosten de notaas zal overleggen bij de declaratie, onder belofte van geen buitensporige kosten te maken maar gepaste zuinigheid te betrachten. Mocht het beroep komen, dan zal geen voordeeliger aanbod van welke zijde ook hem kunnen verlokken te blijven of elders heen te trekken.

Na twee brieven van MEERMAN te hebben ontvangen, besluit CREUZER met 3100 gulden Hollandsch (= 3000 gulden Rh.) tevreden te zullen zijn. Tevens verzocht hij om spoed; want uiterlijk 21 Februari (hij schrijft dit 23 Januari 1809) moet hij opgaaf doen van zijn lessen voor het aanstaande zomersemester; met het oog op het mogelijke vertrek dient hij met Paschen zijn huishuur op te zeggen.

Begin Mei hoopt hij te Leiden te zijn.

### III.

Professor SLUITER had misschien beter gedaan het beroep naar Leiden onverwijld aan te nemen en niet door bezwaar te maken zijn wedde tot 2500 gulden op te drijven; toen Curatoren den 21<sup>n</sup> van Sprokkelmaand 1809 bijeen waren heeft VAN DE KASTEELE ter vergadering voorgedragen „in het zekere door een onderhandsch bericht te zijn geïnformeerd, dat Zijne Majesteit in de voordracht van curatoren tot het opdragen der Professie in de Grieksche Litteratuur aan den Heer SLUITER had gedifficulteerd, doch dat daartoe aangenamer zoude zijn in het tegenwoordig geval de Heidelbergsche Hoogleeraar CREUZER en dat deze Heer ..... gereedelijk zoude zijn te permovereeren om den openstaanden leerstoel te bekleeden ..... op 3200 gulden Hollandsch”.

Dit was de eerste maal dat het college van Hoog Edel Achtbaren in zijn keuze gedwarsboemd werd; men begreep echter, dat het der Regeering ernst met de zaak was en koos zonder aarzelen, misschien niet dan na lang beraad de wijste partij; „om zich zooveel mogelijk te houden in de possessie van tot het beroepen van Hoogleeraren een bepaalde voordracht te doen, besloot men SLUITER op te offeren en zich naar den soeverijnen wil des Konings te schikken”, die intusschen de prijzenswaardige kieschheid gehad heeft Curatoren voor een openlijk echec te bewaren.

CREUZER had op den dag der Curatorenvergadering een brief voor benoeming reeds sinds 17 dagen in zijn bezit. MEERMAN had hem dien doen toekomen uit 's Konings naam, met bijvoeging, dat de officieele aanstelling van Curatoren ten spoedigste volgen zou.

CREUZER had terstond ontslag uit Badenschen staatsdienst gevraagd en 6 Maart gekregen. Tot April zou hij blijven en zijn salaris uitbetaald worden; begin Mei kon hij dus te Leiden zijn.

Maar MEERMAN had, toen hij de aanstaande aanstelling binnen enkele dagen aankondigde, buiten Curatoren gerekend. Openlijk durfden dezen zich niet verzetten, maar toch wilden zij laten gevoelen dat er te Leiden nog Curatoren waren, die zich niet zoo maar een Hoogleeraar lieten opdwingen. Men koos den weg van laster, trachtte tegen den Duitscher stemming te maken, niet omdat hij buitenlander was — dat hierin voor een benoeming geen bezwaar lag, hadden Curatoren juist den laatsten tijd vaak genoeg bewezen — maar op grond van verzinsels omtrent zijn politieke en zedelijke waarde als mensch. CREUZER zou een gevaarlijk onzedelijk man zijn, in staat de Akademische jeugd te bederven. Bij de stukken in het archief van MEERMAN ligt een strook, waarop de volgende vraag:

Monsieur CREUZER Professeur en Litterature ancienne à Heidelberg et apelé récemment à Leyde s'est-il rendu coupable d'avoir mis le feu en Allemagne par rapports aux affaires de religion ou de tel autre tort qui puisse le faire considérer comme un homme dangereux et immoral?

Wie die vraag gesteld heeft en wien zij ter beantwoording voorgelegd is, blijkt niet, wel heeft men omtrent den verdachte inlichtingen ingewonnen bij den Badenschen Minister LODEWIJK Baron von EDELSHEIM (gest. 2 Dec. 1814); deze zond de volgende verklaring naar het Departement van Kunsten en Wetenschappen, waarvan J. DEDEL secretaris en MEERMAN Directeur was (deze heeft blijkens de kantteekening dit schrijven 5 Mei 1809 ontvangen).



Exh. den 5den van Bloeymd 1809.

Copy van eene missive van den Baron VAN EDELSHEIM,  
Minister van Binnenlandsche Zaken bij den Groot-  
hertog van Bade aan den Hr. BOSSET.<sup>1)</sup>

Carlsruhe 25 avril 1809.

Quoique j'ai résigné depuis plusieurs années la place de Curateur à l'Université à Heidelberg, je suis cependant à même Monsieur, de répondre sans hésitation aux renseignemens qu'on vous a demandés à l'égard de M. le Professeur CREUZER.

S'il s'était véritablement rendu coupable d'aucun tort qui peut le faire considérer comme un homme dangereux ou immoral (ainsi qu'il paraît qu'on à cherché à le faire suspecter en Hollande) on ne l'aurait certainement pas appelé avec tant de soins à l'Université de Heidelberg où on regrette toujours la perte d'un Professeur d'un mérite si éminent.

Voilà Monsieur, ce que je puis répondre en bonne conscience à la demande contenue dans la lettre confidente que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 18 de ce mois.

Vous pouver compter entièrement sur ma stricte discrétion à ce sujet, ainsi que sur les sentimens de la considération distinguée avec lesquels j'ai l'honneur d'être, Monsieur,

Votre très humble et très obéissant serviteur

w.g. B. D'EDELSHEIM.

Conform aan het origineel

De Secretaris-Archivist der Wetenschappen en Kunsten

J. DEDEL.

Blijkbaar moest deze informatie MEERMAN als middel van verweer dienen tegen minder heusche aantijgingen, door of namens Curatoren aan CREUZER's adres gedaan.

Men stelle zich de positie van den Directeur van Kunsten en Wetenschappen voor; zijn woord had hij CREUZER verpand zonder te kunnen vermoeden welke bezwaren er zouden komen en overwonnen moesten worden.

Den 1<sup>en</sup> Mei, vier dagen dus voor den brief van EDELSHEIM, ontvangt hij van CREUZER een brief, d<sup>o</sup> 24 April, die hem het vuur aan de schenen legt. De Professor begrijpt niet precies hoe het mogelijk is dat een Koninklijke brief

<sup>1)</sup> Deze was Extra-ordinaris Envoyé en Minister plenipotentiaire van Z. K. H. den Groothertog van Baden, resideerende bij Z. M. den Koning van Holland.

van beroep ten slotte waardeloos blijkt en bevestiging behoeft van Curatoren. Die bevestiging dan wacht hij met ongeduld; zijn geld is op. Sinds 23 April heeft hij geen salaris ontvangen; wie weet hoe lang het nog duren kan, voor het lang verwachte document hem bereikt? Zal de Hollandsche Regeering hem van den datum zijner officieele benoeming door Curatoren het salaris geven, dat hij door omstandigheden buiten zijn schuld derft? Hij toch heeft zich terstond op de reis ingericht; met de voorbereidselen is veel geld verloren gegaan; nu zou hij gaarne — 't klinkt wat pover van een man van dien stand en zulk een voor dien tijd rijke bezoldiging — een voorschot ontvangen, anders zou hij uit gebrek aan middelen de reiskosten niet verder kunnen betalen.

MEERMAN had CREUZER geantwoord, dat hij op hem rekenen kon, op hem vertrouwen moest, in Duitschland blijven en afwachten de dingen, die komen zouden. Deze had die raad opgevolgd; ook om de nieuwsgierige vragen van het publiek met zijn lastige belangstelling te ontgaan — de pers had zich met de kwestie bemoeid — had hij in Darmstadt zijn intrek genomen bij den Boekverkooper LESKE. Vandaar schrijft hij den 8<sup>n</sup> Mei naar MEERMAN om hem voor zijn belofte te danken dat hij hem niet in den steek zou laten, overigens vol zenuwachtige opwinding en ongerustheid over wat hem boven het hoofd hangt. De werkeloosheid waartoe hem het verblijf in een vreemde omgeving zonder zijn boeken, die ingepakt ter verzending gereed liggen, tot zijn beschikking, en de onzekerheid doemen, valt hem zwaar; toch houdt bij hem het hooge respect voor de rechtschapenheid van zijn begunstiger het vertrouwen staande, dat alles terecht zal komen.

Wat er in dien tusschentijd door Curatoren gedaan is, blijkt uit de notulen der vergaderingen niet, noch uit de bijlagen. Den 26<sup>n</sup> krijgen wij van den Minister van Binnenlandsche Zaken een aanschrijving, houdende afschrift van een Koninklijk Besluit, geteekend te Amsterdam 23<sup>n</sup> te voren, No. 20, waarbij zij geautoriseerd worden CREUZER te beroepen. Ook hier schijnt — onwillekeurig misschien — een verzuim gedaan te zijn. Den volgenden dag toch, 27 Mei, zendt MEERMAN aan Curatoren een brief van dezen inhoud:

's Hage, 27 Mei 1809.

*WelEdGeb. Heer,*

Heeren Curatoren zullen evenals ik deezen morgen kennis hebben bekomen van den aanstellingsbrief van CREUZER, schoon men bij abuis de beiderlei disposities des Ministers (althans gelijk uit het onderschrift van degene, die ik ontvangen heb blijkt) schijnt verwisseld te hebben. Ik neem de vrijheid UEd. dus te verzoeken, daar deeze zaak zoo lang getraineed heeft en de Hr CREUZER



zich in de onaangenaamste onzekerheid bevindt toch te willen effectueeren dat hem de aanstellingsbrief van Curatoren met de post van aanstaanden Dingsdag worde toegezonden, waar hij zich thans bevindt te Darmstadt namentlijk ten huize van den Boekverkooper LESKE.

Met de meeste Hoogachting teeken ik

*UEd. gehoorzame dr.*

J. MEERMAN.

#### IV.

Den 4<sup>n</sup> Juni heeft CREUZER een Latijnschen benoemingsbrief door JACOBUS DE FREMERY, Secretaris van Curatoren, 29 Mei verzonden, ontvangen. Terstond antwoordt hij in het kostelijkste Latijn, waarover hij de beschikking heeft <sup>1)</sup>, dat hij het een groote eer vindt de uitverkoren man te zijn, die aan de doorluchtige school van het beroemde Leiden de Grieksche Taal- en Letterkunde doceeren mag naast mannen van groote verdienste en daaraan geëvenaarde vermaardheid. Van de ondervonden teleurstelling geen woord, wel met nadruk 's Konings goedgunstige beschikking vermeld, wat onwillekeurig den Curatoren een gevoel van wrevel niet bespaard zal hebben.

Vol goeden moed zal CREUZER nu de reis voortzetten; van Darmstadt gaat het naar Wiesbaden den Main over, den Rijn over naar Coblenz, vandaar via Bonn, Keulen, Krefeld, Kleef naar Nijmegen; per schip vandaar naar Rotterdam via Dordrecht, waar schipbreuk geleden wordt; 't schip stootte op een bank; via Delft bereikt CREUZER eindelijk het lang begeerde Leiden, waar hij 12 Juli aankomt en zijn intrek neemt bij COEBERGH in „de Zon” <sup>2)</sup>.

Hij had de reis gedaan in gezelschap van zijn vrouw en twee assistenten, van wie de een Augustus weer terugkeerde, de andere, MOSER, langer dan een jaar te Leiden gebleven is om WYTENBACH te hooren en om de schatten van de Bibliotheek, die ook toen in het buitenland, evenals tegenwoordig, meer dan door de landgenooten gewaardeerd en gebruikt werden.

Dat het midden Juli worden moest eer CREUZER het eindpunt van zijn reis bereikte, vond zijn oorzaak in een ziekte, die hem te Darmstadt overvallen was; hiervan had zich de voorzichtige Duitscher door zijn geneesheer een bewijs doen geven. Een voorschot van 300 gulden was hem op verzoek van MEERMAN door den Hofrath ERB verschaft.

<sup>1)</sup> Zie Bijlage I.

<sup>2)</sup> Tot voor eenige jaren was in Leiden op de Breestraat No. 155 een koffiehuis met gelegenheid om te overnachten, „Le Soleil d'or”.

Nauwelijks is CREUZER op zijn bestemming of hij verwittigt MEERMAN van zijn voornemen hem te bezoeken. Dat kan men zich voorstellen; het verlangen om zijn beschermmer en weldoener-in-meer-dan-een-opzicht van aangezicht tot aangezicht te zien, moet sterk bij hem geweest zijn; den brief stuurt CREUZER naar Stadtwijk, MEERMAN'S buiten onder Voorschoten. Maar deze antwoordt niet direkt; waarop CREUZER een tweede epistel naar den Haag verzendt van gelijken inhoud. MEERMAN hoopt hem den 17<sup>n</sup> Juli 's middags om 4 uur te ontvangen, is het antwoord.

Maar dienzelfden morgen acht CREUZER zich verplicht hem te doen weten, dat, hoe dankbaar voor de vele moeiten hij ook is en hoe vereerd door de opdracht naast WYTTEBACH een leerstoel te bezetten en diens collega te worden, zijn besluit vaststaat zoo spoedig mogelijk naar zijn land terug te keeren. 't Leven toch te Leiden is juist driemaal zoo duur als daarginds; een bezoldiging van 4000 gulden zelfs zou voor hem, die tot dusverre behalve de privatissima, 2300 gulden verdiende, met een failliet in afzienbaren tijd gelijk staan. Ook beviel hem het klimaat niet.

Deze klacht over den hoogen levensstandaard in Holland werd nu een eeuw geleden allerwege gehoord; Holland heette een duur land; evenals de klacht over de gesteldheid van de atmosfeer. F. A. WOLF heeft daarom, nadat alle maatregelen reeds getroffen waren, in 1796 voor een hem aangeboden Professoraat bedankt<sup>1)</sup>. Ook van den grooten B. G. NIEBUHR hooren wij dergelijke klachten. In zijn reisbeschrijving (*Circularbriefe aus Holland in 1808* zie: *Nachgelassene Schriften nicht philologischen Inhalts von B. G. NIEBUHR*, Hamburg, 1842) vindt deze geleerde meer dan eens reden tot beklag over buitengewoon hooge prijzen, voor levensmiddelen en andere uitgaven<sup>2)</sup>. Maar veel algemeener nog zijn de jammerklachten over het klimaat; CREUZER vond dat moordend, NIEBUHR'S reisgezellin is genoodzaakt herhaalde malen dagen achtereen het bed te houden, hijzelf de kamer. (p. 25, 27, 29, 35, 40, 301 e. e.)

Dan heeft CREUZER nog een bezwaar. Het gebruik te Leiden wil, dat de studenten hun penning eerst na afloop hunner studie, die gemiddeld vijf jaren duurt, storten. Dit bedrag (in de faculteit der theologie werden de colleges gratis gegeven, in de andere faculteiten werd voor ieder college, onverschillig den duur, 30 gulden betaald (zie NIEBUHR, pag. 145); anders te innen, zou CREUZER misschien zijn toehoorders kosten, ook aarzelde hij een hoogere som te bepalen. Wel mocht WYTTEBACH zoo wat zich veroorloven, hem pastte dat niet. Waar hij nu den heelen zomer van inkomsten verstoken blijft, acht hij

1) Zie *Ned. Spectator* 1906, No. 22.

2) *Sehr theuer ist alles*, p. 34.



zich gerechtigd 1400 gulden te eischen als schadevergoeding, waarbij hij niet eens in rekening brengt het verlies, geleden door den gedwongen verkoop van meubelen, die onvervoerbaar waren — maar eindelijk, en dat is hoofdzaak — de leefwijze bevalt hem hier heelemaal niet. Voor het behoud van zijn gezondheid is een spoedige terugkeer allernoodzakelijkst; met heimwee in het hart een nieuwen loopbaan te beginnen zal hem dusdanig stemmen, dat het publiek de op hem uitgebrachte keuze noch begrijpen noch billijken zal.

Wanneer nu MEERMAN bij den Koning hem tot voorspraak wil zijn, dan laat hij, mits hem ontslag gegeven worde, gaarne dien eisch van 1400 gulden vallen. Kosten van de reis hierheen en van het transport der roerende goederen wenscht hij vergoed; de terugreis neemt hij voor zijn rekening, maar daartegenover vraagt hij een wachtgeld van 1000 gulden 'sjaars, wat echter wel nooit zal behoeven uitgekeerd te worden, omdat hij zeker is terstond na zijn terugkeer een plaats te zullen vinden; als eerlijk man zal hij zijnerzijds daarvoor alle moeite doen.

Wat MEERMAN bij de ontvangst van dit epistel gedacht mag hebben, weten wij niet, een prettige gewaarwording heeft het bij hem zeker niet opgewekt; toch schijnt hij tegen de wispelturigheid van den vreemdeling niets te hebben ingebracht. Door DE FREMERY laat hij CREUZER opgave vragen van de reis- en transportkosten; deze zendt die in dezen vorm:

Rechnung über die Kosten meiner Reise und des Transports meiner Sachen  
von Heidelberg nach Leyden:

Die ganze Summe beträgt — 1309 fl. Holland.

FRIEDRICH CREUZER, Professor.

Een brief aan MEERMAN van 10 Augs. 1809 licht deze som, voor het geval die te hoog geacht wordt, eenigszins toe. De kosten van opslag gedurende het gedwongen verblijf in Darmstadt, de uitgaven in Leiden waar hij in een logement zijn intrek nemen moest en langer blijven dan het plan was, omdat de meubels niet aangekomen waren. En 't is alles zoo duur hier in Holland! Hoe spaarzaam hij ook leeft de laatste drie weken, dat hij eigen huishouding voert, het mag hem niet gelukken uit te komen; daarbij heeft hij nog niets van de toezegging gemerkt, dat hem zijn salaris gerekend van 1 Mei uitbetaald zou worden.

## V.

De opgave der kosten-rekening zou den Heidelberger een bron worden van veel getob. Had hij terstond na aankomst zich gehaast, gelijk bij MEERMAN

bij Curatoren en bij den Secretaris DE FREMERY zijn opwachting te maken, misschien had deze hem een en ander vergemakkelijkt. Juist een maand echter na zijn aankomst en nadat hij zijn collega's reeds bezocht en vooral met WYTTEBACH vriendschap gesloten had, gaat CREUZER bij DE FREMERY over de transport-kosten praten. Zijnerzijds behoeft deze nalatigheid niet met opzet gedaan te zijn; wat Curatoren zijn, kon de Heidelberger Professor in zijn land niet geleerd hebben, toch had hij uit al wat er gebeurd was, hun positie kunnen kennen en begrijpen, dat men ook dezen Heeren de eer geven moet, die hun toekomst. Voor zijn verzuim, dat ook den Secretaris gold, moest de man dan wel boeten. Allereerst vroeg men hem een gespecificeerde onkosten-rekening; nu moge het genoemde bedrag van 1309 gulden de som overschrijden, die iedere Professor voor transport-kosten uit het Buitenland stilzwijgend steeds kreeg — 1000 gulden (een verhuizing binnenslands werd met 300 gulden vergoed), Curatoren meenden het Hof van Rekeningen te moeten voorstellen slechts datgene uit te keeren, wat uit quitanties door CREUZER te overleggen, bleek uitgegeven te zijn, te zamen een bedrag van *f* 389.20<sup>5</sup>. (Zie Bijlage V). Voor de rest was een bijzondere machtiging des Konings noodig.

MEERMAN moet zich met zijn beschermeling wel eenigszins verlegen gevoeld hebben, ook met zijn eigen figuur; wat had hij niet een moeite gedaan om de benoeming door te zetten. Hij liet zich dan ook niet weerhouden CREUZER zijn ontevredenheid te betuigen, wat dezen aanleiding gaf zich over Curatoren ter dege te beklagen. Was hun wantrouwen gerechtvaardigd? Hij, die zoo eerlijk geweest was niets in rekening te brengen voor reparatie-kosten van zijn gedeeltelijk beschadigde meubels! Welk Duitsch Professor die zonder het te wenschen naar een andere Universiteit beroepen werd, stond aan zulk een bejegening bloot? Hoe is het mogelijk van iedere uitgave een kwijting-bewijs te vragen? Of moet men zich van fooien aan witkielen en kellners bonnetjes laten geven? Had hij ooit kunnen droomen, dat zoo iets van hem geëischt zou worden? Van iedere vertering op reis een kwitantie!

Hij wil op grond van economische en hygiënische redenen terug; dat inderdaad de prijzen in Heidelberg goedkooper zijn, bewijst een nummer van het Heidelberger Wochenblatt, dat hij bij zijn brief insluit; zijn vermogen staat hem niet toe ter wille van de eer alleen een betrekking aan te nemen, waarbij hij geldelijk achteruit gaat. Dat hij dit alles verklaart, bedoelt geenszins een hooger traktement te bedingen — alleen wenscht hij zijn eer en goeden naam te verdedigen tegen hen die hem in staat achten valsche opgaven te doen omtrent zijn uitgaven op reis. (Brief van 13 Augs 1809).

Den 2<sup>n</sup> September dient CREUZER bij curatoren zijn ontslag in (zie Bijlage II).



MEERMAN geeft hij denzelfden dag nog daarvan kennis. Zijn gezondheid wil niet terugkomen trots geneeskundige hulp van den hoogleeraar PARADIJS <sup>1)</sup>; deze zal daarvan een bewijs geven. Ook zijn vrouw begint in dit land, welks taal zij niet machtig is, ziek te worden; ook zij heeft heimwee. Daarbij komt dat men hem in Heidelberg gaarne zijn verlaten post terug wil geven; zijn opvolger is nog niet benoemd. Met het oog op het seizoen wil hij de reis zoo spoedig mogelijk aanvaarden. Zijn boeken en meubelen wil hij als pand achterlaten voor de voorschotten die hij tot dusverre ontvangen heeft, van MEERMAN 300, van Curatoren 600 gulden. Maar hijzelf wil weg; hoe eerder hoe liever.

De beslistheid, waarmee CREUZER zijn verlangen om van hier te gaan voordraagt, heeft te meer raadselachtigs, wanneer men bedenkt dat hij met zijn collegaas op zeer goeden voet leefde; ook SOPHIE zijn vrouw vond haarpassend gezelschap in JOHANNA GALLIEN, nu nog nichtje en huishoudster van WYTTENBACH, met wie deze in 1816 trouwen zal om haar van staatswege een weduwenpensioen te bezorgen. Van deze zeer begaafde vrouw verhaalt CREUZER, die lang na zijn terugkeer tot haar dood briefwisseling met haar gehouden heeft, wonderen van geleerdheid.

Maar 't allermeeest wordt CREUZER door WYTTENBACH geboeid; dat deze, die oorspronkelijk DANIEL ALBERT heette, dien tweeden naam weglaat, vermeldt hij met vreugde, daarin merkt hij een zekere sympathie, want ook CREUZER had dat gedaan. (Denkschrift pag. 79). WYTTENBACH van zijn kant deed al wat hij kon om het CREUZER naar den zin te maken, zoowel in zijn huiselijken kring als in zijn hoedanigheid van bibliothecaris. Over de schatten van de Leidsche bibliotheek had CREUZER eigenlijk de vrije beschikking. En dat zegt veel. Want wanneer men het verhaal leest, wat NIEBUHR van zijn wandeling door dat gebouw opgeschreven heeft (t. a. p. pag. 141), ziet men dat WYTTENBACH niet jemens bezoeker vriendelijk was. NIEBUHR nu kon toen reeds niet de eerste de beste heeten, tocht laat hem WYTTENBACH ongeveer niets zien van de handschriften; één Scaliger slechts kreeg hij in handen; zijn gids had den voor het bezoek beschikbaren tijd in de boekenafdeeling zoo gerekt, dat voor de eigenlijk alleen belangrijke handschriften-afdeeling niets overschoot. NIEBUHR vindt daarvoor excuus; het zijn niet alleen geleerden, die reizen, wantrouwen tegen vreemdelingen is ter dege geoorloofd. Zij zelve zijn daaraan schuld en de goede moet met den kwade lijden. Wanneer CREUZER, wat geen twijfel laat, deze passage in NIEBUHR's boek gelezen heeft, zal hij met te meer pieteit de nage-

---

1) NICOLAAS PARADIJS, 1740—1812, sinds 1784 Hoogleeraar in de Geneeskunde te Leiden.

dachtenis van zijn vriend WYTTENBACH gezegend hebben voor diens voortreffelijke hulp, zonder welke het hem nooit mogelijk geweest was, dat alles te doen wat hij in Leiden gewerkt heeft. In het archief der Bibliotheek worden de oude reëuus uit die jaren bewaard; daaronder zijn er vele van CREUZER. Niet alleen boeken, maar de meest kostbare handschriften kreeg hij mee naar huis — 't was toen nog de gouden tijd — onder andere:

Jamblichus, de Mysteriis Aeginetis Voss. Gr. 4<sup>o</sup> No. 22; (26 Augs. 1809) Const. Porphyrogeneta de Thematribus Vulc. fol. no. 7; Varia Excerpta, Voss. Lat. 4<sup>o</sup> 69; Diss. graeca de Achille Tatio, Voss. gr. 8<sup>o</sup> no. 16; (18 Sept. 1809): Cicero de Natura Deorum B. P. L. 118, evenzoo de Vossiani 84 en 86 van denzelfden inhoud; Erennius Philosophi exegesis in Metaphysica Voss. gr. fol. 14; Collatio quorundam locorum Psalterii, Voss. gr. fol. 4; Collectanea Anonymi historiae circa tempora ultima Augusti vel Tiberii, Voss. gr. fol. 7; de Virtutibus herbarum ex signis Zodiacis, Voss. gr. 8<sup>o</sup>, No. 19.

Hij heeft ze alle 1 November 1809 doen terugbrengen; zij hebben blijkbaar gediend ter voorbereiding van de Cicero-uitgaven, die eenige jaren later door hem met MOSER in het licht gegeven zijn: De Natura Deorum in 1818, de Legibus in 1824, de Republica in 1826 en de Divinatione in 1828. Welk aandeel in de samenstelling dezer edities MOSER gehad heeft, verhaalt CREUZER zelf in de Praefatio van De Legibus, waar hij tevens gelegenheid vindt Mevrouw de Weduwe WIJTTENBACH eervol te vermelden als praeclaris ingenii dotibus ornatissima matrona.

Maar ook zijn groot werk, dat zijn naam door alle geslachten heen dragen zal, zijn „Symbolik und Mythologie”, heeft hij in Leiden zooal niet opgezet dan toch uitgewerkt. Deze arbeid voor den geest moest hem de wederwaardigheden van zijn gerekt verblijf doen vergeten. Trouwens vele groote mannen kwamen hem bezoeken; hij noemt hun namen met onderscheiding; dit toch strekt CREUZER tot eer en zal hem altijd moeten nagegeven worden, dat hij nooit anders dan met de grootste waardeering van de Leidsche geleerden gesproken en geschreven heeft; niet van al zijn landgenooten kan hetzelfde gelden.

Van de Curatoren was in 't bijzonder HIERONYMUS DE BOSCH hem geneegen; uit de hierachter volgende brieven (Bijlage IV) blijkt CREUZER's verhouding tot dezen begaafden man, onder zijn collega's niet ten onrechte verreweg de beroemdste. Uit diens brief aan NICOLAAS PARADIJS, uit het feit reeds, dat deze brief denzelfden dag geschreven is, waarop die door CREUZER ontvangen werd, blijkt dat de hoogachting wederzijdsch was. Uit den daarbij gevoegden brief van PARADIJS aan MEERMAN blijkt hoe men CREUZER hier vereerde, maar ook hoe men met hem te doen had.



## VI.

't Was nog steeds de questie van de ingediende nota; men verlangde een opgave van de posten één voor één, om te weten hoe dat eindcijfer van 1309 gulden ontstaan was. Het aan den herbergier COEBERGH betaalde bedrag van *f* 83.2 (zie Bijlage V) en de vrachtrekening van schipper VAN MANEN met die van de expediteurs KERN en BRUNINGHAUSEN van *f* 389.4 waren voldaan. Maar de rest!

De September-maand was haast voorbij. CREUZER had zijn benoeming te Heidelberg 27 Augustus reeds ontvangen met de mededeeling dat het wintersemester 26 October beginnen zou, tegen welken datum men hem terug verwachtte. Juist één maand voor dezen datum schrijft hij Curatoren nog een brief (Bijlage III) met klachten over dien eisch van de quitanties. Toen hij van Marburg naar Heidelberg reisde, heeft niemand er aan gedacht zoowat onmogelijks van hem te vorderen! Mochten toch Curatoren bedenken hoe ellendig zijn toestand op het oogenblik is! Zijn meubels en boeken ingepakt, de weersgesteldheid dreigt dagelijks slechter te worden, zijn dokter dringt op den terugkeer aan. Hoe ter wereld is het mogelijk dat de Minister van Binnenlandsche Zaken de noodzakelijkheid inziet van het vertrek en de Curatoren het ontslag niet geven, noch de onkosten van de reis vergoeden?

Men kent het antwoord uit den brief van DE BOSCH. Curatoren vonden, dat het de zaak was van MEERMAN, die hem hierheen gehaald had; deze was machteloos tegenover de Rekenkamer en haar bureaucratie; zij verschool zich achter onmacht. De Koning alleen kon wat doen.

LODEWIJK NAPOLEON heeft ook gedaan.

Bij besluit van 12 Oktober ontvangt CREUZER 't volle 3e kwartaal 1809, 800 gulden. Bovendien had men hem reeds betaald: van 1 Bloeiimaand tot 30 Zomermaand 1809 *f* 536.5.

Met het Hof van Rekeningen ging het niet zoo vlug. Maar de uitslag van die onderhandelingen heeft CREUZER niet afgewacht. Toen hij 12 October om gezondheidsredenen zijn ontslag kreeg (zie Bijlage VI), verliet hij zoo spoedig mogelijk Leiden om terug te keeren naar Heidelberg. MOSER gaf hij volmacht om zijn financiën te regelen en zijn boeken en handschriften terug te brengen.

Eindelijk bij afzonderlijke ordonnantie van 27 van Slachtmaand werd CREUZER *f* 836.14 toegewezen, het bedrag van de reiskosten dat door quitanties niet gedekt was, zoodat hij ten slotte van een zeldzame mildheid genoten had, wat hij, 't zij tot zijn eer gezegd, dankbaar en met eerbied steeds herdacht heeft.

De herinnering aan CREUZER's hoogleeraarschap bewaart het boekje dat de rede bevat, die hij van plan was uit te spreken gelijk dat de gewoonte was

en nog is bij de aanvaarding van een Professoraat. Misschien is dit wel het eenige voorbeeld van een niet uitgesproken maar toch gedrukte inaugureele oratie.

De tekst had CREUZER bij zijn vertrek zijn assistent of amanuensis MOSER gelaten om er de noten bij te voegen in de trant van WYTTEBACH'S Vita Ruhnkenii, dat tot voorbeeld genomen werd.

Deze MOSER (GEORG HEINRICH) geb. 1780 te Ulm, gest. 1858 aldaar, was CREUZER'S eerste leerling geweest aan het door hem gestichte philologisch Seminarium te Heidelberg en is steeds zijn beste vriend en trouwe medewerker gebleven, ook toen hij na zijn terugkeer uit Leiden in Juni 1810 te Ulm leeraar en daarna Rector van het Gymnasium geworden is, welke post hij uit verkleefdheid aan zijn vaderstad nooit tegen een betere betrekking, hem herhaalde malen aangeboden, heeft willen verwisselen.

Na het vertrek van CREUZER heeft MOSER diens financieele zaken beheerd en zijn correspondentie met MEERMAN voortgezet.

Te Leiden hoorde hij <sup>1)</sup> WYTTEBACH, die hem schitterende aanbiedingen gedaan heeft, voor het geval dat hij had willen blijven. Nu bepaalde zich de protectie van den hooggeleerde slechts hiertoe, dat hij den jongen Duitscher, die zonder eenige middelen achterbleef, in staat gesteld heeft op de Bibliotheek naar hartelust te werken en in zijn vrijen tijd door lessen zijn brood te verdienen.

Uit Heidelberg heeft CREUZER titel en voorrede naar Leiden gezonden, deze draagt de dagteekening: Heidelberg 23 October 1809 en is verschenen bij VAN LAAR en HERDING <sup>2)</sup>. Waarom zij gedrukt is? Om een blijvend gedenkteeken te zijn, zooals het in de voorrede luidt, zooal niet van 's schrijvers wel-sprekendheid, dan toch van zijn groote genegenheid voor WYTTEBACH.

Als reden voor zijn gedrag geeft hij uitsluitend het klimaat op dat, het moge voor anderen heilzaam zijn, voor hem zeer nadeelig was. PARADIJS, de experientissimus elegantissimusque medicus, had hem dat uitdrukkelijk verklaard. Aan JOANNES MEERMAN, heer van Vuuren en Dalem, en de vijf Curatoren, P. L. V. D. KASTEELE, H. DE BOSCH, J. DE KRUYFF, D. R. WYCKERHELD BISDOM en G. A. M. VAN BOMMEL <sup>3)</sup>, is de oratie opgedragen, die tot titel heeft: De Civitate Athenarum omnis humanitatis parente, met een vleierende toespeling op Leiden, dat het Bataafsche Athene heet. De Moeder van alle Beschaving is de hoofdstad van Attika geworden, niet steeds geweest. Want de oorspronkelijke bewoners van Pelasgia of Ogygia leefden van roof, niet ongelijk aan

1) Hij woonde bij den pruikenmaker PODDARD in de Pieterkerkstraat over de Mennonistenkerk.

2) Herdrukt te Frankfort 1826 bij LESKE.

3) Den 8n Febr. 1808 was de Curator DRABBE, die van wege het Stadsbestuur van Leiden in het Curatorium zat, door WYCKERHELD BISDOM vervangen en den 19n Jan. 1809 was VAN BOMMEL KLUIT opgevolgd. Er zaten twee Wethouders in het college naast drie Curatoren, door de Staten van Holland benoemd.



de wilde volkeren van Amerika; door goddelijke voorzienigheid is Attika de bakermat geworden van een beschaving, die voor lieden die van jacht en vischvangst van dag tot dag leven, onbestaanbaar is. Maar ten tijde dat gansch Europa nog diep in het duister lag, lichtte fel de fakkel der wijsheid in Egypte en in een niet gering deel van Asië; daarvandaan hebben kolonisten ze naar Attika overgebracht; herders en landbouwers zijn reeds een stap dichtër tot ontwikkeling dan ruwe jagers, te land of ter zee; Kekrops heeft de Attici den landbouw geleerd; misschien wel daarom heet hij tweehoofdig, omdat hij uit Aegypte naar Athene verhuisd, twee vaderlanden gehad heeft.

Uit de gansche godenleer blijkt hoezeer de beroemde stad van alle beschaving voor de oude wereld het middelpunt geworden is; de oude verhalen wijzen alle op de herkomst van buiten, zelfs van Kreta en Sicilië; later heeft zij al wat zij anderen ontleende, ruim teruggegeven. Dit wordt voor de verschillende vakken van wetenschap, hoofdzakelijk voor de wijsbegeerte, door voorbeelden aangetoond. Zelfs na de inneming door Sulla heeft ieder Romeinsch veldheer de stad en haar inwoners om haar verleden gespaard; de Keizers hebben haar met schoone gebouwen verrijkt.

Met een beroep op de bekende gastvrijheid der oude Atheners beveelt CREUZER zich bij zijn nieuwe omgeving aan. 's Konings wil heeft hem hierheen ontboden, hij heeft gehoorzaamd, dankt God voor het voorrecht op deze leerstoel te mogen zitten en bidt om Zijn zegen voor Koning en Curatoren.

Bizonderen indruk maakt op ons de oratie niet, wel geven de aantekeningen van groote belesenheid het bewijs; bij het publiek van voor honderd jaar moet zij echter de overtuiging gevestigd hebben dat deze nieuwe kracht nieuwe wegen zou banen; van kritiek geen woord; niet het bizondere, maar de algemeene gang der beschaving wordt hier gedoceerd; dat kan niemand toenmaals ontgaan zijn; of de hoorders, gesteld het ware tot voorlezen gekomen, het lang niet altijd eenvoudige Latijn begrepen zouden hebben, behoeft niet overdacht te worden; wie de vijftig paginaas leest, moet menigmaal even de constructie zoeken, voor hij verder kan gaan.

Niet de liefdesgeschiedenis met VON GÜNDERODE is voor CREUZER aanleiding geweest de oude, rustige, Badensche omgeving te verlaten; een schrijven van MEERMAN, die door WYTTEBACH gewaarschuwd was, noodigde den Heidelberger uit naar Leiden te komen.

Wat mag er de nacht van 17 Juli, zoo kort na zijn aankomst gebeurd zijn dat oorzaak is van dat plotselinge besluit tot terugkeeren? Wie zal dat willen en kunnen ontwarren? Misschien is het CREUZER zelf niet duidelijk geweest. Is

het bijgeval ergernis geweest dat MEERMAN niet spoedig genoeg antwoordde? Men verbaze zich vrij over de kleinzieligheid van een groot man; zulken laten zich doorgaans niet naar den maatstaf van het normale beoordeelen, grootheid van karakter gaat met kennis niet steeds gepaard en ons oordeel over wetenschappelijk streven moet gescheiden blijven van dat over maatschappelijk doen en laten.

Maar misschien zou CREUZER zelf met de analyse van zijn besluit moeite hebben. De hooge levensstandaard in Holland — iets wat hij niet zelf eerst behoefde te ondervinden — kon ten slotte geen ernstig bezwaar zijn; zonder groote inspanning had hij zeer gemakkelijk verhooging van traktement gekregen. Dat wenschte hij echter niet; trouwens voor lieden van zijn aard bestaan altijd financiële bezwaren; voor rekenen zijn zij niet in den wieg gelegd en administreeren is hun zwakste zijde. Iemand van doorzettingsvermogen had afgewacht of het klimaat soms milder of hijzelf meer geschikt zou worden voor een verblijf in deze streken.

Hoofdzaak is dat voor CREUZER het Leidsche professoraat niet was, wat het voor velen pleegt te zijn, of een eerste stap op den ladder, die naar een Deutsche Universiteit voert, of het bereiken van zijn hoogste wenschen.

Hem was het op z'n onverwachtst aangeboden; dat vindt nooit zoo veel waardeering als wat men met ijver nastreeft en eindelijk bereikt. Eenmaal in Leiden heeft CREUZER wat voor anderen het hoogste schijnt, in een gril losgelaten, vast overtuigd overal voor zijn wetenschap gehoor te vinden en vrienden van invloed en macht, bereid hem dien kring te bezorgen.

Deze overtuiging heeft hem tot een daad gebracht die van ieder ander onbegrijpelijk zou zijn; maar van CREUZER verwondert het niemand; in het bewustzijn van zijn waarde behoefde hij niet de onaangenaamheden van een vreemde omgeving en een heilloos klimaat te verduren. Van onaangenaamheden met collega's blijkt echter nergens wat. Integendeel.

CREUZER, te Heidelberg terug, is daar een man van zoo grooten invloed geworden, dat in de Geschiedenis der Universiteit aldaar zijn naam telkens en telkens genoemd wordt, alhoewel de geschiedenis van de faculteit waartoe hij behoorde, nog onbeschreven is.

*Leiden, October 1906.*

---



## BIJLAGEN.

---

### I.

Illustrissimis Universitatis Regiae Hollandiae Curatoribus  
Et, qui Eis ab Actis est, Viro Illustri et Consultissimo  
JACOBO DE FREMERY S. P. D. FRIDERICUS CREUZER.

Sicut funestissimam illam cladem ex animo luxi, qua afflicta Leidensis Universitatis inque summum rerum suarum adducta discrimen est: ita vehementer laetatus sum, cum tot egregia ornamenta, non sine Numine, conservata rescissem. Gravissimum vero damnum datum eidem doctissimi Luzacii obitu, nullus dubitavi, Vestro consilio studioque, quod ei Academiae saluberrime prospicere solet, probe restitutum iri. Jam cum, hoc ipsum secuti, me spectandum censueritis Vestrisque literis publice quoque arcessiveritis: jucundum in primis est et honorificum illud de meis conatibus judicium. Optime enim ipse mecum sentio quale hoc sit, Leidam vocari, hoc est vocari in unam sanctissimam sedem literarum, quae conspicua antiquitus summorum virorum ingenio doctrinaque antiquam honestissimarum rerum laudem hodieque retinet, insigniter adjuta Augustissimi Regis liberalitate Illustrissimorumque Curatorum consiliis prudenter administrata. Quocirca, quum, subductis rerum mearum rationibus, oblatis mihi muneris gravitatem diligenter perpendissem, tamen, quia Regis Vestri Vestramque vocem divinitus mihi oblatam judico, sequar equidem, quo illa me concedere jubet. Accipio igitur Linguae Antiquitatisque provinciam, celeberrimi Luzacii occasu in Universitate, quae Leidae est, vacuefactam, eamque his ipsis legibus, quas, consignatas Augustissimi Regis Vestraque auctoritate, humanissima Vestra epistola exhibet.

Iamque me adscitum laetor in egregiam societatem Clarissimorum Virorum, qui praestabiles doctrina, meritisque venerabiles Academiam Vestram, suo quisque loco, insignem illustremque reddunt. Quod vero me succedere voluistis iis viris, quibus in hoc literarum genere, quod ego profiteor, nulla unquam aetas majores vidit, cum equidem paria praestare nequeam: hoc tamen effectum praestabo, uti

eorum vestigia secutus eo, quo datum fuerit, pro viribus enitar, neque indignus videar, qui ex eâdem cathedrâ, quam illi ornarunt, Graecarum monimenta literarum humanitatis studiosis explicem.

Vos autem, Viri Illustrissimi, de me nunc sic habetote; quidquid in me est, hoc totum in Vestra potestate fore neque unquam commissurum, ut ego, quem Vestra civitate dignati sitis, pro adjuvanda Academia, quae Vobiscum posthac mihi patria erit, quidquam operae laborumque detrectare reperiar. Quod reliquum est, res meas ita composui, ut exeunte hoc ipso mense Junio demandatum mihi munus auspicari possim. Itaque Vos, Viri Illustrissimi, valere jubeo, me autem Vestrae humanitati etiam atque etiam commendatum volo.

Scr. Darmstadii d. IV m. Jun. A. MDCCCIX.

## II.

Viris Illustrissimis Academiae Regiae Hollandiae Curatoribus  
Viroque Clarissimo et consultissimo qui Eis ab Actis  
est S. P. D. FREDERICUS CREUZER.

Honorificentissimum mihi esse Vestrum illud de me iudicium, quo, annuente Augustissimo Rege, me in celeberrimam hanc doctrinarum sedem evocastis, et antea professus sum, et, quoad vivam, gratissimo in Vestram voluntatem animo deinceps profitebor. Itaque libenter accepi, quod tam liberaliter oblatum erat.

Huc tamen delatus, quum de munere ineundo cogitarem adsidue, dolens equidem sentire coepi, hanc domicilii commutationem vel maxime obesse meae valetudini. Nihilo tamen minus ampliandum existimavi, quo et optimi Regis mandato et Vestris etiam consiliis, quantum in me esset, possem facere satis. Neque vero ex voto successit. Quin magis in dies magisque expertus sum, hujus caeli, saluberrimi aliis, temperiem mihi prorsus insalubrem accidere. Atque ita unum itemque alterum paene mensem extraxi magna cum mea molestia, deficientibus per insomnia viribus quas ego et meis literis et Vestris etiam institutis impendere constitueram.

Nec magis uxor mea huic terrae assuefieri potest; siquidem et ipsa minus commoda perpetuo valetudine utitur et contristata delitescit.

Interea instat dies, quo habenda solemni oratione demandatum mihi munus auspicari debeam. Quod ego dolens sentio per hanc valetudinem non iniri a me, nedum obiri posse.

Haec me ita moverunt ut jam certo constituerim redire in Germaniam ibique rursus domicilium meum constituere, simulatque ab Augustissimo Rege, quam ex Eo petii, missionem impetravero et Vestris quoque literis hac de re confirmatus fuero.



Quocirca jam Vos, Viri Illustrissimi, enixe rogo, ut me humanissime in exsequendo hoc consilio adjuvetis, quod solum meae uxorisque valetudini mederi potest.

De salario itinerisque facti sumptibus sic habetote, me nihil amplius rogare nec velle nec posse. Quodsi vero hoc agatur, ut restituam quod datum est, quoniam nunc quidem hoc a me fieri nequit me pignoris loco supellectilem meam omnem et partem librorum relicturum esse. Neque igitur committetis, ut diuturniore commoratione, qua ego cum vel maxime velim, nihil tamen prodesse huic Academiae possim, meae ipse valetudini et rebus domesticis plurimum obesse videar. Nec patiemini, sera profectione, per autumnii tempestates, graviora et mihi et uxori longinqui itineris incommoda objici. Ego item nihil antiquius habebo quam ut Vestrum illud mearum rerum studium fideli pectore condam. Vobisque et huic Vestra Academiae, cui praesens ego prodesse non potui, absens tamen intimae necessitudinis memoriâ perpetuo devinctus reperiar. Itaque valete Viri Illustrissimi mihi que favete.

Scr. Leidae d. 2. m. Septembr. A. MDCCCIX.

### III.

Viris Illustrissimis Academiae Regiae Hollandiae Curatoribus  
Viroque Clarissimo et Consultissimo qui Iis ab actis  
est S. D. P. FREDERICUS CREUZER.

Dum Regiam missionem cupide exspecto, quo redire in patriam et meae valetudini consulere possim: adfertur a vobis mihi per clarissimum Fremeryum nuntius: non satisfactum esse iis, qui itineris huc a me facti rationem examina-verint, et hoc postulari, ut impensarum singularum certa testimonia addantur. Quibus ego, cum velim, nunc tamen prorsus nequeo satisfacere.

Nam primum cum ante hoc sexennium fere Marburgo essem vocatus Heidelbergam, exigui itineris sumptus redditi sunt continuo (erant autem ad quingenti floreni) nec ulla postulata ratione. Itaque equidem cui haec ultro data erant, qui nunc potuerim de ratione testimoniis munienda cogitare?

Deinde, quo ipso tempore honorifice vocabar in hanc Vestram illustremque Academiam, eo ne verbo quidem me hac de re admoneri memini.

Tum uti largior, a tabernarum dominis repeti per me rationes potuisse, ita non video, quomodo hoc fieri poterit in famulis aliisque hominibus plurimis, quibus in itinere faciendo continuo numerorum aliquid erogandum est quod, semel datum, pro nihilo habendum sit; iterum iterumque expensum haud contemnendam summam facit.

Piget in his immorari, Viri Illustrissimi, rebusque minutis bonum otium

perdere, quod gravioribus a Vobis impenditur. Itaque nihil addo, nisi hoc unum, me haec monuisse ne, si tacerem, respondere noluisse viderer.

Caeterum quo nunc loco mea res sit, a Vobis spectari velim. Supellex partim distracta partim remissa cum libris meis omnibus; nec in his aedibus diutius consistere licet. Urget praeterea tempestas, admonet medicus, qui in reditu meam salutem positam ostendit. Neque tamen adhuc missionem accepi, a Rege Augustissimo consignandam nec tesseram publicam, profecturis erogandam. Vir tamen Illustrissimus Minister rerum Regni Hollandiae domesticarum testatus est se ipsum perspicere necessitatem proficiscendi.

Quae cum ita sint, Vos, Viri Illustrissimi, enixe rogatos volo uti me humaniter adjuvetis et in restituendis itinēris huc facti sumtibus et in impetranda missione et tesseraque publica. Hac Vos liberalitate me per omnem vitam Vobis devinctum tenebitis.

Itaque valete mihique favete.

Scr. Leidae d. XXVI Sept. MDCCCIX.

#### IV.

a. *Brief van Creuzer aan Hieronymus de Bosch.*

b. *Brief van H. de Bosch aan Nic. Paradijs.*

*Uit de particuliere collectie van Dr. S. G. de Vries te Leiden.*

c. *Brief van Nic. Paradijs aan J. Meerman.*

*Archief Meerman No. 19.*

a. Viro Illustrissimo HIERONYMO DE BOSCH S. P. D. FRID. CREUZER.

Reddidi nudius tertius Kempero nostro viro humanissimo illud tuum album amicorum, in quo tu meum etiam nomen volueras exstare. Addidisti aliud munus, splendidissimam carminum Tuorum editionem. Quod ego, uti decet, pie servabo *ἐν κειμηλίοις*. Insunt enim in illis Tuis operibus *αἱ χάριτες γυμναί*. Quae me olim exhilarabunt animo repetentem hoc tempus, quod me in Bataviam detulit. (Utinam et caetera eiusmodi sint, ut meminisse juvet.) Adhuc per valetudinem carpere tantum et delibare licuit ex illis deliciis, quos Tu opipare exhibuisti iis qui sapiunt. Nunc quidem a pleniore haustu retrahebat et dolor corporis et animi moeror. Sed totum me iisdem dabo et immergam, simulatque meis laribus redditus fuero. *Πῶς γὰρ τοιαύτης δύναμει θοίνης ἀπέχεσθαι;*

Habent autem haec convivia, quale a Te paratum est, illud commune cum Platonico ut ei qui interfuerit et postridie bene sit et vero in perpetuum.

Vides, vir optime, me, licet corpore absentem, praesentem tamen animo



futurum quo assidue pascar illo cibo humanitatis, quem Tullius jucundissimum omnium judicavit. Ejus ergo dulcedine recreatus nunquam Tui obliviscar qui pius Musarum famulus ex Μοισᾶν κήποις has mellitissimas dapes collegisti.

Iam vero iterum imploranda mihi est Tua humanitas. Etenim cum nunc quidem hactenus restitutus sim ut, Paradysio nostro auctore, intra paucos dies possem ingredi iter: tamen hodieque exspecto et missionem Regiam et tesseram necessariam proficiscentibus. Ruit autem hora, incrudescit magis in dies tempestas, urget muneris Heidelbergensis ratio quae jubet lectiones ibi a me incipi XXIII Octobris — Et hic ego, ubi nemini prodesse possum, usque detineor anceps et suspensus!

Te igitur, Vir Optime, obsecro per ea, quae Tibi mihiue sanctissima sunt, ut, si mea uxorisque meae conditio Te commovet (novi autem Te aliorum miseria tanquam Tua solitum commoveri) omni opera efficias, ut ex his difficultatibus, quae me excruciant quam primum expediamur. Vale Vir Illustrissime Humanissime. Dinkermannus noster plurimam tibi salutem.

Leidae d. XXIX Sept.

b. Viro amicissimo N. PARADIJS S. HIERONYMUS DE BOSCH.

Scias vel in somno ut hac lapsa nocte mihi tuam saepius obversari imaginem quacum loqui videor; adeo haeres in medullis tui non semper idem tecum sentientis amici. Hodie litteras a Creuzero accepi, quibus me hortatur ut quam primum ei securum et lautum in patriam reditum praestem. Hoc vero non meum sed illius est qui eum evocavit negotium; quare scribam ad Meermannum et summis precibus ab eo contendam ut hoc efficiat neque sine summo honore id est non sine splendidissimo viatico virum praestantissimum domum redire patiat quod ut mecum agere et optimum hominem de hac mea voluntate certiore reddere velis rogo et oro; Filii tui rationes mihi non minori curae erunt quam tibi patri. Vale.

Dabam die XXIX Sept. (7<sup>br.</sup>) 1809. Amstelaedamo.

c. *HoogEdelGestr. Heer,*

Eene opregte en hartelijke deelneming in de onaangename positie in welke de Hr. Prof. CREUZER zich is bevindende, doet mij de vrijmoedigheid nemen voor dien goeden man uwen veelvermogen den invloed in te roepen, ten einde hem zo spoedig mogelijk het ontslag te bezorgen, daar hij naar reikhalst. Alhoewel het mij leet doet, dat onze Universiteit, welkers belangen nu sedert ongeveer vijf en twintig jaren lang de mijne geweest zijn, dien verdienstelijken man

zal moeten missen die voor dezelve een waar sieraad zou geweest zijn, vinde ik mij echter uit hoofde mijner overtuiging dat zijn zwakke gezondheid ons koud en vochtig klimaat geheel niet verdragen kan verplicht om te wenschen, dat Hem de gelegenheid hoe eer hoe liever bezorgd worde om naar zijne vorige standplaats te kunnen wederkeeren te meer daar het tegenwoordig seizoen tot het doen der terugreise best geschikt is en het voor zijn gestel hoogst nodig is, dat zijn geest tot rust en kalmte kome, hetgeen niet eerder geschieden zal voor dat hij op zijnen vorigen leerstoel weder zal gezeten zijn.

Ik hoop dat U H.E.Gestr. dit mijn schrijven ten goede zal duiden terwijl ik de eer hebbe mij met betuiging mijner opregte hoogachting te noemen

HoogEdelGestr. Heer,

*U HoogEd.Gestr. ootmoedige Dienaar,*  
NIC. PARADIJS.

*Leyden, 30 Sept. 1809.*

V.

Berechnung über meine Reise von Heidelberg nach Leyden  
vom 6ten May bis 12ten July 1809.

	Fl.	St.
Für 6 Stücke Packtuch à 6 Fl. . . . .	36	—
„ 10 Kisten à 4 Fl. . . . .	40	—
1 Fass. . . . . e . . . . .	4	—
Stroh zum Packen. . . . .	6	10
Bindfaden . . . . .	5	16
Stricke . . . . .	10	
Nagel. . . . .	6	16
Reiten um Fass und Kisten zu schlagen . . . . .	13	17
4 Männern taeglich $2\frac{1}{2}$ Fl. Lohn die Effecten zu emballiren, 4 Tage . . . . .	40	
Die Spiegel, Bilder und das Porcellain zu packen . . . .	12	10
Die Bücher einzupacken. . . . .	12	
Die Effecten aus der Wohnung am Markte in die Vorstadt zu transportiren . . . . .	20	
Den Wagen von Heidelberg nach Darmstadt . . . . .	17	
Chausseegeld und Trinkgeld für den Fuhrmann . . . . .	4	10
Unterweges verzehrt . . . . .	7	16
Für den Transport der nöthigen Effecten und Bücher von Heidelberg nach Darmstadt . . . . .	48	12



	Fl.	St.
Für Quartier daselbst für 1 Monat . . . . .	24	—
Essen, Kaffee, Thee und Wein täglich $3\frac{1}{3}$ Fl. . . . .	100	—
Den Wagen von Darmstadt nach Wisbaden nebst Chaussee und Trinkgeld. . . . .	26	—
Zehrung auf dem Wege. . . . .	8	—
Ueber den Main zu setzen . . . . .		9
den Wagen von Wisbaden nach Thal-Ehrenbreitstein nebst Chaussee und Trinkgeld. . . . .	36	—
Zehrung bis Nastede . . . . .	8	—
Zehrung und Quartier in Nastede. . . . .	10	10
Zehrung bis ins Thal. . . . .	2	10
Zehrung im Thal und Quartier . . . . .	24	—
Trinkgeld und für Abpacken . . . . .	2	—
Ueberfahrt der Effecten über den Rhein. . . . .		12
Die Coffres in Coblenz zu plombiren nebst Einfuhrsabgabe	3	—
Wagen von Coblenz bis Nimwegen . . . . .	62	—
Trinkgeld bis dahin . . . . .	6	—
	598	— 8

reg. fo. 99 den 30 von Oogstmd 1809.

Zehrung von Coblenz nach Bonn. . . . .	8	
Zehrung und Quartier in Bonn. . . . .	12	3
Trinkgeld dem Kellner und der Magd und dem Knecht .	1	8
Zehrung von Bonn nach Köln. . . . .	3	
Zehrung und Quartier in Köln . . . . .	19	4
Trinkgeld. . . . .	1	4
Zehrung von Köln bis Crefeld . . . . .	8	
Zehrung in Crefeld und Quartier. . . . .	10	10
Trinkgeld. . . . .	1	4
Zehrung von Crefeld nach Cleve. . . . .	8	
Zehrung in Cleve und Quartier . . . . .	12	4
Trinkgeld. . . . .	1	4
Zehrung von Cleve bis Nimwegen . . . . .	4	
Zehrung und Quartier in Nimwegen . . . . .	16	10
Trinkgeld. . . . .	1	4
Die Effecten auf das Schiff zu bringen . . . . .	1	10
		28*

	Fl.	St.
Fracht für uns und die Effecten im Pavillon eines Schiffes bis Rotterdam . . . . .	24	
Proviant auf das Schiff . . . . .	10	10
Ueberfahrt auf das Dordrechter Marktschiff als unsere Schiff auf den Sand gerieth . . . . .	1	
Fracht bis Rotterdam auf jenem . . . . .	3	
Zehrung und Quartier in Rotterdam . . . . .	16	10
Die Effecten vom Schiffe in das Quartier zu bringen . . . . .	1	10
Trinkgeld . . . . .	1	8
Die Effecten auf die Schuüte zu tragen . . . . .		10
Die Koffres auf das Packschiff zu tragen . . . . .	2	
Für den Roef bis Delft Miethe . . . . .		16
Verzehrt in Delft . . . . .	2	
Fracht im Roef . . . . .	17	
Für den Roef bis Leiden Miethe . . . . .	18	
Fracht . . . . .	1	16
Die Effecten in die Sonne in Leiden zu tragen . . . . .		12
Fracht für die Coffres von Rotterdam . . . . .	2	1
Fracht für die Effecten von Darmstadt bis Mainz . . . . .	34	—
Fracht für die Transport der Effecten von Heidelberg bis Leiden . . . . .	389	4
	1201	12
Transport . . . . .	1201	12
Bei Herrn COEBERG in der Sonne verzehrt . . . . .	83	2
Trinkgeld . . . . .	2	
Für gemiethete nothdürftige Meubles bis zur Ankunft unserer eigenen . . . . .	16	
3 Maennern die Effecten vom Schiff in die Wohnung zu transportiren à 2 fl. 2 ft. . . . .	6	6
Summe . . . . .	1309 fl.	—
CREUZER Professor.		

[N.B. Al deze posten zijn doorgehaald, behalve twee: die van 389.4 en van 83.2. De som van deze bedragen f. 472.6 staat onder 1309, dat ook doorgehaald is. Onder den naam van CREUZER staat:

*Gezien,*

ABBEMA.]



Gezien en ter fine van Liquidatie te brengen naar het Hof van Rekeningen om vervolgens te worden voldaan uit art. 1 Kap. 1 4<sup>e</sup> afd. No. 2 der 2<sup>e</sup> Somme der Begrooting van Staatsbehoeften over den jare 1809 ingevolge Koninklijk Besluit van den 25 Bloei maand 1809 No. 20 en den 23 v. Oogst maand 1809 No. 4.

Ter ordonn. aan Zijne Excellentie den Minister van Eerediensten en Binnenlandsche Zaken.

*De Secretaris-Generaal bij  
voornoemd Ministerie,*  
WENCKEBACH.

Na examen word deze declaratie bij 't Hof van Rekeningen geliquideerd ter somme van vier honderd twee en zeventig Guldens en zes stuivers kunnende de overige posten bij gebrek aan behoorlijke bewijzen niet worden geleden: De Declarant daarvan echter schadeloosstelling verlangende zal daartoe vooraf de gunstige dispositie van Zijne Majesteit behoren te verzoeken.

*Amst.* den 18 v. Herfst maand 1809.

S.

F. KUMSIUS L. P.

*Ter ordonn. van hetzelfde,*  
EXRIK.

Een bijgevoegde nota luidt aldus:

Nota voor den Heer Professor CREUTZER voor verteering  
bij H. COEBERG In de Zon.

Van 12 Juli tot 18 do voor 4 Persoonne 6 Dagen en Nagten

Logement, Dejeune, Dine en Souper à f 2.10 . . . . .	f 60	
8 Flacons Roode Wijn a 24 st. . . . .	" 9	12
1 do. Rhynsche Wijn . . . . .	2	
1 glas Conjac . . . . .		4
7 kruike bier 6 st. . . . .	2	2
Verschot . . . . .		10
	f 74	8

19 do.

3 Persoone Logement . . . . .	7	10
1 Flacon Wijn . . . . .	1	4
	f 83	2

Voldaen 19 Julij 1809.

H. COEBERGH.

## VI.

Cum affecta valetudo tibi non permiserit Vir Clarissime demandatam in hac Academiae provinciam capessere atque honestam ex ea missionem te petere coegerit, placuit augustissimo Regi Hollandiae hanc tibi concedere, formula honorificis verbis concepta.

De qua benigna Regis voluntate quo tibi omnibusque constet, documentum legitimum per praesentes Tibi mittimus vehementer optantes, ut sub clementiore coelo diu sanus ac vicens bonis literis ornamento atque utilitati esse pergas. Vale.

Dabamus Leidae XII Octobris CICI<sup>o</sup>CCCCIX.







## DE NALATENSCHAP VAN CAREL DU JARDIN

DOOR

DR. A. BREDIUS.



IJ weten dat DU JARDIN zulk een liefde voor Italië koesterde, dat hij kort voor zijn dood op het onverwachtst voor een tweede keer naar het zonnige Zuiden toog, om — niet terug te keeren maar te Venetië te sterven (20 Nov. 1678).

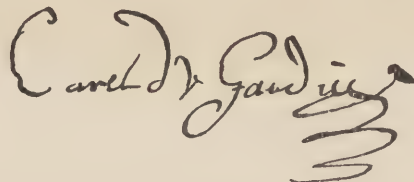
15 September 1652 had hij met zijne wederhelft te Amsterdam voor Not. J. WESTFRISIUS zijn testament gemaakt. Hij woonde toen met haar SUSANNA VAN ROYEN, op de Rozengracht. Hij was op dat oogenblik ziek te bedde liggende. De langstlevende zou erfgenaam zijn. Volgens HOU-BRAKEN huwde hij te Lyon op eigenaardige wijze. Zijne vrouw was volgens hem „een oude vrouw, die veel geld bijeengeschrapt had, met het houden van „een Gaarkeuken en t'Herbergen van Vremdelingen, by welke hij ook langen „tijd had t'huis gelegen; en men zegt dat zij hem voor betaling van zijn „schuld had aangenomen.”

Zij was dan toch zeker geen Fransche; daar zij in Antwerpen eene gehuwde zuster had, was zij waarschijnlijk eene Vlaamsche.

Was het onze schilder, die, 29 Augustus 1650 te Amsterdam <sup>1)</sup> een acte

<sup>1)</sup> Bij Not. F. UYTENBOGAERT.

verleed als „Coopman, staende op syn vertreck omme „te gaen naer Parijs” en teekent:



Wellicht kwam hij vóór 1652 met zijne SUSANNA VAN ROYEN terug.

13 Nov. 1673 was onze schilder nog te Amsterdam, waar hij toen woonde op de Nieuwe Keizersgracht beoosten de Nieuwe Spiegelstraat. Mr. JOAN REYNST, de bekende Amsterdamsche patriciër, „zijn goede kennis, nabuur en huisheer” wilde Italië bezoeken (het moet in 1674 geweest zijn, want er zijn teekeningen uit dat jaar van DU JARDIN, in Italië gemaakt) en het schip lag te Texel op rede. De schilder ging „op zijne muilen” (HOUBRAKEN) mede. Hij schreef den volgenden dag „om verschooning.... van linnen aan zijn vrouw en voer mee.”

Of zij het zich erg aantrok, ziek werd en wegwijnde? Eventjes vóór haren echtgenoot, van wien zij denkelijk niet heel veel te hooren kreeg, overleed zij (in October 1678). De Notaris J. MATHAM betrad 19 October haar sterfhuis en schreef den volgenden

INVENTARIS van alle de goederen, schilderijen, pampierkonst en meubelen bevonden ten huize van SUSANNA VAN ROYEN, overleden huisvrouw van CAREL DU GARDIJN, konstrijck schilder zijnde uitlandigh, beschreven etc. etc. ten versoeke van Sr. JACOB HOFMAN en LYSBETH ANDRIES als naaste bloedvrinden van de voorsz. SUZANNA VAN ROYEN, 19 October 1678, en zijn alle schilderijen door 't cachet mijns Notaris achter op met rood lak bezegelt.

*In 't Voorhuis.*

- I schildery zynde een landschap.
- I dito zynde een zeetje.

*In 't Sydelkamertje.*

- I schilderytje zynde een boerenhuysje met een verg. lyst.
- I dito een zeetje met een swarte lyst.
- I dito



- I schilderytje zynde een holle zee.
- I dito lantschapje.
- I dito visserytje.
- I dito landschapje met een vroutje.
- I dito met een paartje.
- I dito met paartjes.
- I dito met een riviértje.
- I dite grot met beestjens.
- I dito met koornakkers.
- I dito een stad aan een rivier.
- I dito een haven en een kasteel.
- I dito stilleven.
- I spiegeltje met een gebroken glas.
- I landschap met een staende water.
- I dito met een paert.
- I dito met een kluysjen.
- I klyn landschapje.
- I dito zeetje.
- I lantschapje en ruientje van POELBURGH.
- I stukje van Lot en zijn dochters.
- I landschap met een geplundert klooster.
- I dito een bosch.
- I stilleven met I silvere kan daarin
- I langwerpig onstuymig zeetje.
- I dito naghje met beestjens.
- I lantschapje, een duyn.
- I dito 2 jonges een meloen en druif etende.
- I dito lantschap met een schaepenhoeder.
- I dito stilleven.
- I out landschap.
- I teekening zynde een oude vrouw.

*In een kabinetje daarnaast.*

2 stoelen, trektafel met kleet, lantschap in de hoogte met een gebergt, een stilleven, dootshoofd en santlooper, *een koe met twee beestjens van GARDIJN*, een watervalletje, een lantschapje met een watertje, I dito met boomtjens en een vroutje met beestjens, een afgesette print zynde Susanna met de boeven, een stilleven, een klijn met dry persoonen, een wintertje, een vryagie van een boer

en boerin, een ront landschapje met struijkroovers, 1 wintertje met schaasrijders, een lantschapje met een vroukje te paart, 1 klijn landschapje zynde gebergte, 2 met bosjes, een spelent mannetje op de luijt, een kleyn landschapje, 2 dito met paartjes, 3 klijne schilderytjes, een ouwe swarte hoed, een koffer, door my Nots. geslooten, gebonden, en verzegelt. Daarin (wat linnen en ondergoed), 1 doos met eenige confituren, 2 flesjens met gedistilleerde wateren.

*Op de schilderkamer.*

1 groot stuk, zijnde een Justitie met eenige beelden daarin van GARDIJN.

1 doek op raam gespannen.

1 schilderij van een naakt man.

1 groot lantschap met een hartejagt.

2 spiegels met swarte lijsten.

een groot schilderij zijnde Petrus met een meit en een soldaat.

een dito wilt zwijn met honden.

een *begonnen Konterfijsel*.

een dito.

een vliegent engeltje met druyven.

een half naakt mannetje.

een Conterfytsel van PIETER VAN BEUNINGEN.

*een dito van de Hr. DE RUITER.* (N.B. nu in het Mauritshuis).

een dito conterfytsel.

*een dito van de Hr. DE RUITER, bijna opgemaakt.*

een gedootverft stukje zijnde Pan aan de boom gebonden.

een stukje met hondjens opgemaakt.

een dito met 2 naakte mansruggen.

een konterfijsel van de Hr. Secretaris SPIEGEL.

een groot stuk zijnde krijgsoversten in 't harnas.

een conterfijsel van een persoon met een kruis op de borst.

een dito met een open borst.

een model van het grote stuk van de Justitie.

een model van de regenten van 't Spinhuis.

een konterfijsel.

een verfkasje, out tafeltje, dito met pencelen en 2 schilderstukken, kasje met verfen, 5 paletten, 2 schildersesels, 3 vioolen, 3 ouwe stoelen, een matras met een houte voet, een out schildery zynde Christus, 10 lege doeken op ramen gespannen, een grote en een klyne leeman. (Nog) een leeman, 1 kruys, 2 vuurroers, een karbyn, 1 sackpistooltjen en een trompet, 2 blaffituren(?) 1 kaggel, uit malcander, eenige rommelinge.



*Op de konstkamer.*

1 stuk zynde een vrouwenbeelt.  
een manstronie in een ovael.  
een landschap met beestjens sonder lyst.  
een manshoofd en een vrouwe dito.  
een Engel brengende de geboorte aan de harders.  
een landschap met beestjens.  
een wapen.  
een stuk met Engelen.  
een vrouwetronie en een mans dito.  
een schreyende tronie.  
een vrouwe dito en een dito; een outmans dito.  
een vrouwe dito met een blote boesem.  
een dito.  
2 stukjes zynde ieder een antieke kop.  
een lantschapje met een ruientje.  
een ruien met beeltjens.  
een oud manstroni.  
een boere pinxterblom.  
een paartje.  
een Conterfijsel van CAREL GARDYN.  
8 tronytgens.  
een print op een peneel geplact.  
een dito van twee naakte beeltjens.  
een van 3 à 4 personen.  
2 bortgens van 2 meisjens tronien.  
1 dito bortjen.  
1 dito zatertje.  
1 dito met viool en musik boeken.  
een dito synde een Venus en Cupidoo.  
een dito manspersoonen.  
een dito naghtroverijtje op koper geschilderd.  
een avondje met 4 personen.  
een dito vlughtingje.  
een dito de geboorte Christi.  
een dito vol beelden.  
een dito Adam en Eva.

een dito Cruising.  
een lege lijst.  
een dito out man.  
een outmans tronitje.  
een dito 2 droncken boeren.  
1 dito de vlugting naar Egipte.  
1 dito verrijsenisse.  
1 dito out mans hoofd.  
1 dito drinkende harder.  
1 dito met hasen.  
1 dito musyk van grote personagien.  
1 dito een groote saater.  
1 dito een pyninge van een persoon.  
8 printebortjens.  
een out man schrijvende.  
een dito met een Koning.  
een groot landschap met beelden.  
1 dito oordeel.  
een bortje synde de Justitie.  
een out dito een man.  
een dito met 2 naakte beeltjens.  
een dito out mans hoofd.  
een dito uts.  
een dood kintje.  
een dito 2 naakte Cupidootjens.  
een landschapje met 2 beeltjens.  
een ruientje met eeseltjens.  
een dito ruientje.  
een manstronie.  
een dito 2 musicanten.  
een dito Pallas.  
een dito sonder te kunnen zien wat daar op staat.  
een lantschapje met personagetjens.  
een landschapje.  
een schets van de geregtigheid.  
een vuurhaartje met personagies.  
een dito met 3 honden.  
een dito met een bergie.



een dito met ossen.

een italiaansch stukjen met een galay.

1 schetsje.

1 landschapje met 1 valkenier.

een bortje met een pis mannetje.

2 bortjens aan malkanderen versegelt.

7 gepleumuerde doekjens.

5 peneeltjens.

een klyn geteekend peneeltje.

een lantschapje met een koper conterfijtseltje.

1 doosje met konst, verzegelt.

1 groot bord met eenige menschen en beesten.

No. 1. Zijnde 5 portefeulien met papierkonst met 2 boeken.

„ 2. „ 4 portefeulien met uts.

„ 3. „ een packetje van boecken en printen.

„ 4. „ 7 portefeulien met uts.

„ 5. „ een portefeulie vol pampierkonst.

„ 6. „ 5 portefeulien met uts.

„ 7. „ een boekje met zwart omslag.

„ 8. „ een groot portefeuli met konst.

„ 9. „ een dito met uts.

„ 10. „ een dito met een roo bant met uts.

„ 11. „ een dito met een band met ruiter met uts.

„ 12. „ een dito met uts.

„ 13. „ een konstboek uts.

„ 14. „ een dito met uts.

„ 15. „ een dito met uts.

„ 16. „ uts.

„ 17. „ een houten kasje met 5 bortjens, daarop gebootseert is.

„ 18. „ een bondel met papierkonst.

een partij wit papier.

een yser kasket, 32 stuks pleysterwerk en eenige armen en beenen, 9 peneeltjens, een metaal mannetje, omtrent een riem donkerblauw pampier, een kisje van vuerenhout met een los dexsel.

*daarin:*

een root seit (zijd) gepikeert wambus, met gouwe klinkant in de snede.  
een witsatyne dito.

eenige lapjens sye stof.  
 een schulppat (sic).  
 2 albaste koppen, een met een dexel.  
 een marmeren trony.  
 een boor en een boorhout.  
 een paar poolsche schoenen, een rotting, 1 degen en 1 pook.  
 een lessenaar en een kandelaar, met leedjens.  
 een bijbel in root leer gebonden; 37 gedrukte boeken soo groot als klyn.  
 een ley; verwen, oly en andere rommeling tot het schilderen behoorende;  
 1 tafel, planken, enz.

*In 't portaal.*

1 schildery zynde een ruine.

*In de binnekamer.*

1 groot schildery sijnde een koning.  
 een out conterfytsel.  
 1 out lantschap.  
 2 conterfytsels.  
 een tempel, 2 conterfijtsels.  
 een schildery met 4 à 5 persoonagies.  
 1 dito roverytje.  
 1 dito stilleven.  
 1 dito met honden.  
 1 swarte ebbenhoute spiegel.  
 54 gevlamde stoelen.  
 6 spaense stoelen.  
 1 beugel- en andere matstoel, een kerkstoeltje.  
 4 kussens, een bank en bet daerin; 2 beddekussens.  
 2 witte gordijnen met valletjens.  
 2 houwens met een wagtpiek.  
 Er volgt tin en glaswerk, yzerwerk en allerlei zaken tot een huishouding behoorende.  
 een grote kas van sakerdane hout met ebbenhout ingelegd. *Daarin:*  
 Eenig zilver, diamant, 2 oorcierseltjes met 4 paarlen, gouden penning, kettingje, snoertje met 70 paarlen, 16 silveren lepels enz.  
 Er volgen een aantal vrouwenkleederen. Dan weer eenige koffers met papieren en portefeuilles „vol papierkonst — verzegelt”!



*Int Kokentje.*

Aardewerk, allerlei keukengereedschap, *een schilderij van GARDIJNS vrouw.*

In de kelder allerlei rommel; in de gang eenig porcelein, nog 4 à 5 teekeningen, een schilderij sijnde een keuken met katten, een landschap, een groot gevouwen stuk met een conterfytzel, enz.

*Op de Solder.*

een ledekant met een bed, peuluwen, kussens, dekens, een zijde reissak, een grote swarte lijst in 4 stukken.

2 konterfytselftjens.

1 schildery op marmer, een lantschapje, 1 klijn stukje, een verfsteen op een tafeltje, 2 landschappen, een conterfytzel in 't harnas, 2 grote opgerolde doeken zynde beschildert; een leeuweriks kouw, 1 grote vrijfsteen, 1 esel, 1 palet, kleerstokken, rommeling en een hondekot.

*Op de vliering.*

O. a. een drukpars, uit malkander.

Aldus geïnventariseert ten huize voorsz. staande *op de Nieuwe Keizersgracht* beoosten de Nieuwe Spiegelstraat binnen Amsterdam. Enz.

Intusschen kwam de doodstijding — betrekkelijk vlug — want 19 Dec. 1678 wist Notaris MATHAM er van en spreekt van DU JARDIN „in zyn leven Konstschilder”.

Wij zien uit de volgende Acte, dat de familie van de vrouw den heelen boedel inpalmt. Er waren dus blijkbaar geene kinderen.

19 Dec. 1678. Sr. HENDRICK KORTINX, als getrouwt hebbende MAGDALENA LOMANS, wonende tot Antwerpen, en representerende al de andere kinderen van MARIA VAN ROYEN (getrouwd geweest met ..... LOMANS of LOEMANS) erfgenamen ab intestato van haar moey SUSANNA VAN ROYEN, die Wede en geïnstituteerde erfgenaam was van CAREL DU GARDIN, in zyn leven konstschilder — bekend .... uit handen van Sr. JACOB HOFMAN ontfangen te hebben alle de meubelen, huisraat, imboel, Juwelen, schilder- en pampierkonst, pleisterwerk &c. by de voorsz. SUSANNA VAN ROYEN metter doot ontruymt, zulx .... die door mij Notaris 21 Oct. 1678 geïnventariseerd en bezegelt zijn.

Nog een paar korte aantekeningen en vragen. Van GUILLIAM DU GARDYN, die 1647 zegt 50 jaren oud te zijn, bezit 's Rijks Museum een werk, dat hem als een zéér matig kunstenaar documenteert. Het stelt de Vinding van Mozes voor; en behoort nog thuis in de richting PYNAS, LASTMAN, MOEVAERT. Minder bekend is het, dat KAREL nog een broeder had, die ook schilder was. 10 Januari 1664 attesteert DAVIDT DU GARDYN, Cunstschilder, oud 27 jaer, wonende op de Reguliersbredestraet. Hij teekent: DAVIDT DU GARDYN<sup>1)</sup>.

In een boedel van 1661 komen o. a. voor: 4 schilderijen van DAVID DU GARDYN<sup>2)</sup>.

Mij is nooit een werk van dezen zeker jong gestorven kunstenaar onder de oogen gekomen.

---

1) Prot. Not. H. ROSA, Amsterdam.

2) Prot. Not. D. DOORNICK, idem.







## De Leidsche Schilder Maerten Fransz. van der Hulft

DOOR

JHR. B. W. F. VAN RIEMSDIJK.

**O**NLANGS werd mij een aardig schilderij getoond, waarvan ik den meester niet terecht wist te brengen. JAN VAN GOYEN, PIETER MOLYN, SALOMON RUYSDAEL — geen der namen bevredigde mij. Het stelt een rooveraanval bij avond voor in een duinlandschap. Rechts staat een hofstede bij geboomte in „lichte laaie”, een boerin en een jongen worden door een ruiter aangehouden; midden op den voorgrond schiet een der roovers zijn lang roer af op een naar links vluchtenden boer. Rechts is ook een boer aan 't vluchten. De grond is roodbruin geschilderd; een donkere, zware lucht hangt over het eentonige, sombere landschap. De rechterzijde is door den vuurgloed sterk verlicht. Het stuk is op paneel (hoog 52.5, breed 83 cM.) dik in de verf en met een vrijen toets geschilderd.

Gelukkig was het stuk gemerkt en wel aldus:

F  
M HULFT. 1641

De naam HULFT gaf weinig licht; een schilder van dien naam is onbekend, alleen vermeldt KRAMM — in zijn Supplement bl. 149 — dat hij een schilderij met dezelfde naamteekening en gejaarmerkt 1645 bezat, gemerkt: F. M. HULFT (de F staande in de M). Het stelt een zeestrand voor bij hooge duinen met veel gewoel van vischboeren en vischkoopers. Aanvankelijk meende hij een werk van JACOB VAN DER ULFT, wegens de naamovereenkomst, voor zich te zien;

*Oud-Holland* 1906/7.

maar bij nadere betrachtting herkende hij er toch het werk van een ouderen meester in.

Ik ging aan het zoeken of de lettercombinatie door het monogram aangegeven ergens was terug te vinden. OBREEN's ARCHIEF gaf eene aanwijzing. In het daarin afgedrukte *Schilder-Schultboek* van 1644 en v.v. (medegedeeld door A. BREDIUS) vond ik den naam MAERTEN FRANSZ. VAN DER HULST herhaaldelijk vermeld. De hoofdletters M., F. en H. kwamen met het monogram overeen; er stond echter *ulst* in de plaats van *ulft*. Dit bracht mij op het vermoeden eener vergissing die alleen tot klaarheid kon worden gebracht door een nieuw onderzoek in het oorspronkelijk handschrift. De Leidsche Gemeente-archivaris Mr. J. C. OVERVOORDE was zoo vriendelijk dit voor mij te doen. Hij bericht mij dat „mijn vermoeden juist is en tevens „dat de eigenaardige „schrijfwijze van *f* en *s* hem de vergissing best doet begrijpen; enkele malen is „de *f* echter meer geprononceerd, zoodat er geen kwestie van kan zijn wat de „juiste interpretatie is. Enkele malen staat er HULFT — en de meeste malen „VAN DER HULFT”.

Ik had dus vóór mij het werk van den Leidschen schilder MAERTEN FRANSZ. VAN DER HULFT. Bij voortgezet onderzoek bleek mij dat voor zijn werk doorging niet alleen hetgeen ten name van MAERTEN FRANSZ. VAN DER HULST geboekt staat, maar ook stukken ten name van den Haarlemschen landschapschilder FRANS DE HULST. In het Museum van Gotha toch bevindt zich een schilderij aan laatstgenoemde toegeschreven, voorstellende het inschepen aan het zeestrand van een vorst (vermoedelijk het vertrek van Prins WILLEM II naar Engeland) dat gemerkt is met hetzelfde monogram en het jaar 1644. De naamteekening zooals die in den catalogus is overgenomen is identiek aan de boven gereproduceerde, alleen is de *F* wat vervormd om die op een *S* te doen gelijken <sup>1)</sup>.

Ik teekende bij de beschrijving van dit schilderij in mijn catalogus van het Museum te Gotha aan: „trekt sterk op VAN GOYEN en SAL. RUYSDAEL”. Het komt dus wel overeen met de schilderwijze van het stuk met de roovers.

Maar ook het werk van FRANS DE HULST doet aan VAN GOYEN denken. Zeker hebben zoowel VAN DER HULFT als DE HULST onder den invloed van dien grooten meester gestaan, maar zij zijn persoonlijk gebleven, zoodat hun werk zich goed onderkennen laat.

Wanneer men nu in WÜRZBACH's Niederl. Künstler-lexikon het artikel op MAERTEN FRANSZ. VAN DER HULST naleest en in de plaats van HULST, HULFT

<sup>1)</sup> WÜRZBACH die het monogram overnam ging nog een weinig verder door een puntje weg te laten (het restant van het tweede streepje van de *F*), waardoor een volledige *S* in het leven werd geroepen. Zoo wel in den Gotha'schen catalogus als bij WÜRZBACH raakte het eerste been van de *M*, zoek.



stelt (zijne gelijkstelling met FRANS DE HULST latende vervallen) krijgt men een beknopt overzicht van den meester en zijn werk, dat volgens hem ook aan SALOMON RUYSDAEL herinnert.

Hier volge eene opsomming van zijn werk voor zoover mij bekend:

Oude toren aan het strand met figuren uit 1639, coll. WACHTLER te Berlijn.  
De rooveraanval (boven omschreven) uit 1641.

Landschap uit 1643, coll. Graaf BALNY D'AVRICOURT te Hamburg.

Het inschepen van een vorst aan het strand, uit 1644. Museum te Gotha.

Vischboeren aan het strand, uit 1645. Vermeld door KRAMM.

Uit hetgeen Dr. BREDIUS uit het Leidsche Schilder-Schultboek (zie OBR. Archief dl. 5) ten aanzien van onzen schilder overnam releveer ik dat MAERTEN FRANZ. VAN DER HULFT in 1645, zes teekeningen van JAN VAN GOYEN en drie van REMBRANDT kocht; dat hij grauwtjes schilderde (bl. 180) soms in cirkelvorm (2 graeuw rondkens, bl. 182), riviergezichten (een wattertie, bl. 172) en ook nachstukken (een nachge, bl. 183). Wellicht is dit nachge onze rooveraanval.

De heer MOES vermeldt nog van hem uit Leiden:

Inventaris van GRIETJE ADRIAENS, wed. JAN VAN ERKELENS, 1651.

een tafereel van MAERTEN FRANZ. synde een duyntge . . . . à f 3.—

de Cagermeer met eenige dorpen in 't verschiet . . . . . „ „ 4.—

een winter daer een slede met een paert in comt. . . . . „ „ 8.—

Inventaris van DIRCK JANSZ. v. CORTENBOSCH, 1647.

een rond tafereel van MAERTEN FRANZ. HULFT.

een bataille.

Eindelijk noteerde hij, dat in het Museum te Linz een gemerkt en gedagteekend stuk is, zijnde het strand bij Scheveningen met vischverkoop, dat wel het door KRAMM genoemde schilderij kan zijn.





Eenige taxaties van schilderijen in de XVIIe en  
in het begin der XVIIIe eeuw

DOOR

DR. A. BREDIUS.

---



NDER de papieren, nagelaten door mijn vriend Dr. DOZY bevindt zich een oude Taxatie van schilderijen. Een datum ontbreekt, maar het schrift is van het begin der 18<sup>e</sup> eeuw. Het zijn een paar lijstjes, maar onder het eene staat: Ik ondergeschreven ANTONI DE WAARDT, verklaren deese schilderyen gevonden te hebben in de slaapkamer van Mevrouw VAN SONSBEEK en naar mijn beste wetenschap de namen der meesters en de Nommers (d. i. de prijzen!) daer van opgegeven & get. (hier houdt het onderschrift op).

WEYERMAN vertelt dat ANTONY DE WAARD 1718 lid van Pictura in den Haag werd, en dat hij was een Hagenaar, „die een Reis ondernam na „Vrankryk, alwaar hy zich naarstiglijk bevljigtigde in de Teken- en de Schilder- „konst. Op zyn wederkomst in de Nederlanden, heeft hy veele Historiestukken, „Konterfytselfs en Landschappen geschildert, in welke loflijke bezigheid hy noch „dagelijks blijft volharden.”

Nu de lijst, die ons weer allerlei te denken geeft.

No. 1.	Een stuk van DE KONING, Lantschap. . . . .	f 25 — 0 —
„ 2.	Een stukkie van J. RUYSDAAL, Lantschap. . . .	16 — 0 —
„ 3.	Een Lantschap van VAN DER HYDE, gestoffeert door LINGELBACH. . . . .	80 — 0 —

No. 4.	Een Lantschap van WYNANTS . . . . .	f 30—0—
" 5.	Een Lantschap van CORNELIS ZAGHT LEEVEN .	10—0—
" 6.	Een Lantschap van WYNANTS. . . . .	30—0—
" 7.	Een Vruchtstuk van CHRISTIAEN HACKÊ. . . .	25—0—
" 8.	Een Lantschap van J. VAN GOOYEN. . . . .	12—0—0
" 9.	Een Venus en Adonis door J. v. LOO. . . . .	36—0—0
" 10.	Een fruytstuk, Manier van DE HEEM. . . . .	5—0—0
" 11.	Een Landschap door C. VAN BENT (J. v. D. BENT?)	12—0—0
" 12.	Een Lantschap van VAN GOOYEN. . . . .	6—0—0
" 13.	Een Morgenstont van AART VAN DER NEER . .	7—0—0
" 14.	Een fruytstuk door J. DAVITS DE HEEM, gestof- feert door BAKKER <sup>1)</sup> . . . . .	80—0—0
" 15.	Een Batseba door VERTANGEN . . . . .	10—0—0
" 16.	Een fruytstuk door N. LACHTROPÍUS. . . . .	60—0—0
" 17.	Een heer die op de fiool speelt door G. HOET .	15—0—0
" 18.	Een musicerende Juff die op de Luyt speelt door G. HOET. . . . .	15—0—0
" 19.	Een portraït in de manier van DE VOYS . . . .	16—0—0
" 20.	Een musicerende vrouw door G. HOET . . . .	12—0—0
" 21.	Een Jongman spelende op de fluit door G. HOET	12—0—0
" 22.	Een boeregezelschap door J. MOOLENAAR . . .	36—0—0
" 23.	Een goedergeelukseghster door PIETER WOUWER- MAN. . . . .	30—0—0
" 24.	Een Lantschap van DRILLENBURG. . . . .	12—0—0
" 25.	Twee boerties van BROUWER . . . . .	45—0—0
" 26.	Een Lantschap met gebouw van THOMAS WYCK	25—0—0
" 27.	Een fruytstuk door VAN DER AST. . . . .	36—0—0
" 28.	Een morgenstont door DRILLENBURG . . . . .	12—0—0
" 29.	Een doode voogel door M. BLOEM . . . . .	5—0—0
" 30.	Een Lantschap van de manier van v. GOOYEN .	3—0—0
" 31.	Een biddende Peetrus door VAN STAVEREN in een aghtkantige Lyst . . . . .	36—0—0
" 32.	Eenige kruiden met een padde en eenige aarbyen door N. LACHTROPÍUS . . . . .	12—0—0
" 33.	Een morgestont door den FLUEELE BREUGEL. .	80—0—0
" 34.	Een fruytstuckie door VAN DER AST. . . . .	10—0—0

1) Dit is voor het eerst dat ik een „gestoffeert” fruytstuk vermeld vind. En welke BAKKER heeft dat gedaan, en waarmede?



No. 35.	Een bloemstuk door VAN DER ELST (VERELST).	f 36—0—0
„ 36.	Een onstuymige zee door L. BACKHUIJSEN . . .	40—0—0
„ 37.	Een boeregeselschap door J. MOOLENAAR . . .	25—0—0
„ 38.	Het portrait van REMBRANDT door hem selfs. .	50—0—0
„ 39.	Daer Moses de Wet vertoont door D. VERTANGEN	60—0—0
„ 40.	Het dansen om het gulden kalf door dito . . .	60—0—0
„ 41.	Een hartejaght door W. DRILLENBURG. . . . .	10—0—0
„ 42.	Een Venus met haer kameniere door VERTANGEN	30—0—0
„ 43.	Een Apollo en Dafne door VERTANGE. . . . .	50—0—0
„ 44.	Pan en Seringe (sic) met Eenige Nimphen door POELENBURG . . . . .	70—0—0

Hier houdt de lijst op, maar op een klein papiertje staat nog het volgende:

Voor het stuk van COUSIERS . . . . .	f 1200—0—0
Voor LARISS (LAIRESSE) . . . . .	150—0—0
Voor DE HEUS . . . . .	100—0—0
Voor P. WOUWERMAN . . . . .	60—0—0
Voor twee DE WITTE en WENIX . . . . .	100—0—0
	<hr/> f 1610—0—0

Enkele stukken schijnen weér getaxeerd te zijn door een ander of meer gekost te hebben. Op een ander lijstje:

LAIRESSE, de Voetwassinge Christi op . . . . .	f 300—0—0
VAN DER ELST, bloemen: . . . . .	150—0—0
DOU, een Tronie. . . . .	200—0—0
Landschap van I. BREUGEL . . . . .	150—0—0
Fruyt van CHRISTIAEN LACHE (LUCX) . . . . .	50—0—0

En op een ander lijstje vind ik nog:

Een groot Lantschap van ROELANT ROGMAN . . . . .	20—0—0
Een Vanitas door JAN LIEVENS . . . . .	10—0—0
Een Zeetie door BEERSTRATEN . . . . .	3—0—0
Een dito door A. WILLAARS . . . . .	5—0—0
Een out Mannehoofd op pampier door REMBRANDT . .	1—10—0
Een vrouwehoofie door CORNELIS VAN HAERLEM. . . .	3—0—0
Een leeser met d'arm bloot door HONTHORST. . . . .	1—10—0
Een hont door EGERMANS. . . . .	5—10—0
D'hemelvaart door LUCAS V. LYDE. . . . .	1—10—0

En op een ander kladje: Lyst van d'grote Schildery behorende de Hr. NIEROP. d'Schilder hiet DE WAART.

Het meest verbaast ons dat stuk van COUSIERS (COSSIERS?) van f 1200.—. Zonder nadere aanduiding blijft het gissen welke schilder hiermede bedoeld is.

Ik voeg hieraan toe een paar andere taxaties door schilders uit de XVII<sup>e</sup> eeuw.

HENDRICK ULENBURCH en GERBRANT BAN, „Schilders en Kunsthandelaars”, taxeeren 19 Dec. 1640 de schilderijen van „Sieur” BALTHASAR VAN HAEFTEN, een rijk heer te Amsterdam:

Een fruytmarckt van JOACHIM BEUCKELAER . . . . .	f 100.—
Een lantschap van HENDRICK KUYPER . . . . .	40.—
Een ovaeltje van PETERS en een dito . . . . .	f 16.— en 16.—
De Stadt Hoorn door PETERS f 18.—, een ital. haven door idem	18.—
Een sturmpje van dito f 18.—, een zeeschlacht van dito . . . .	18.—
De Stadt Antwerpen van dito . . . . .	100.—

5 January 1649 taxeeren LUCAS LUCE en GERRIT UYLENBURGH schilders, de schilderijen van MAERTEN VAN HAELEWIJN te Amsterdam:

Een lantschap met personasikens van MOMPER . . . . .	f 36.—
Een karsnachtie, cotype van ROTTENHAEMER . . . . .	30.—
Twee zeestucxkens van PORCELLIS . . . . .	100.—
Een Cotype nae Porcellis . . . . .	15.—
Drie stuckies van (GILLIS) HONDEKOETER . . . . .	108.—
Een predicatie van Johannes in de woestijn van HANS JORDAENS	100.—
Een Venus en Cupido van BARTHOLOMEUS SPRANGER . . . . .	100.—
Een stuckie van (G.) HONDEKOETER . . . . .	36.—
Twee conterfeytsels van BARTHOLOMEUS SPRANGER en syn huys- vrouw, by denselven gedaen . . . . .	84.—
(NB. Deze stukken hangen nu in het Keizerl. Museum te Weenen.)	
Een vryagie met een Cupido van Mr. CORNELIS VAN HAERLEM	30.—
De grootmoedicheyt synde een leeuw daer een vrouw op sit van BARTHO- LOMEUS SPRANGER (niet getaxeerd).	
Twee Rondekens op malcander op d'eene syde het conterfeytsel van BARTH. SPRANGER op d'andre syde een Karsnacht. Niet getaxeerd. <sup>1)</sup>	

<sup>1)</sup> Prot. Not. F. BRUYNINGH, Amsterdam.

12 Mei 1639 taxeeren LUCAS LUCE en HENDRICK UYLENBORCH de schilderijen van de Wede van CORNELIS RUTGERS te Amsterdam.

Een schilderytje gedaen by DE STOM (AVERCAMP) . . . . .	f 24.—
Een dito van ADAM WILLAERTS. . . . .	18.—
„ „ „ SAVERY. . . . .	30.—
een dito van een onweertje van JAN PERCELLIS . . . . .	72.—
een moy weer van . . . . . dito . . . . .	60.—
een ontbijt van PIETER CLAESZ . . . . .	24.—
een schilderijtgen van den OUDEN CONINXLOO . . . . .	50.—
een stuckge schildery gedaen bij HALS . . . . .	12.—
een copie nae POELENBURCH, hemelvaert . . . . .	24.—
een onweer van PORCELLIS . . . . .	30.—
een conterfeytsel gedaen by REMBRANDT . . . . .	100.—
Laurentius die op een rooster gebraden wordt gedaen by CORN. VAN POELENBURCH. . . . .	250.—
't Banket der goden gedaen by HENDRICK SCHUT alias Brootsack <sup>1)</sup>	300.—

7 Dec. 1644 taxeren dezelfde schilders de schilderijen nagelaten door JAN DE KOOCKER te Amsterdam.

O. a.: Een groot stuck van de historie van Titus Livius by PIETER DE GREBBER . . . . .	100.—
een groot stuk by SEBASTIAEN VRANCX . . . . .	150.—
een stuck van Eliseus gedaen by GULDEWAGHEN . . . . .	42.—
(Waar ziet men nog één werk van dezen Haarlemmer?)	
een stuck van den Admiraal TROMP met 2 Duynkerckers, gedaen by VERWER en HONDEKOETER. . . . .	30.—
twee meysgens gedaen by DE GREBBER. . . . .	36.—
een boerekermis gedaen by H. en A. (AVERCAMP?) . . . . .	20.—
een besnydenisse Christi by JACOB DE WET. . . . .	20.—
een lantschap van ROELANT SAVERY. . . . .	100.—
een stuk van FRANCOIS FRANCKEN. . . . .	100.—
een Paulus bekeeringh by LASTMAN . . . . .	150.—
een lantschape gedaen by KUYPER . . . . .	84.—
een lantschap synde een Emaus by DAVID COLYN. . . . .	18.—
een Offerande by WILLEM DE POORTER (wellicht de schilderij in 's Rijks Museum). . . . .	100.—

1) Prot. Not. B. J. VERBEECK, Amsterdam.



Daer se Victorie branden by PIETER MOLYN (wellicht het stukje te Brussel) . . . . .	f 60.—
een kacketoe by ROEL. SAVERY. . . . .	30.—
een stuck daer de Marias aen het graff Christi komen gedaen by COLYN . . . . .	18.—
Daer Maria int hoffge comt, mede by COLYN. . . . .	12.—
Een cleyn meysje met een schaep by GREBBER <sup>1)</sup> . . . . .	42.—

Dergelijke lijsten zijn leerzaam uit meer dan één oogpunt. We zien de waardeering onzer kunstenaars in hun tijd of kort na hun dood; we worden voorzichtig als we reeds toen zoo talrijke copyen naar hunne werken vermeld vinden, en hier en daar herkennen wij werken die nog in onze verzamelingen aanwezig zijn. Ik hoop met het mededeelen van zulke taxaties in het vervolg dus eenig nut te kunnen doen.

---

1) Prot. Not. J. VAN SWIETEN, Amsterdam.





NALEZING VAN DE STADSREKENINGEN VAN AMSTERDAM  
VAN AF HET JAAR 1531

DOOR

EDUARD VAN BIEMA.

VI.

16 Jauuari 1670.

fol. 91.



OANNES BELLINGAM, ABRAHAM PIEMAN en consorten krygen nadat t consent aan den glasblaser JAQUIER verleend, geexpireert is, toestemming tot het oprichten eener glasblasery aan de Oostzyde van den Amstel (17 Septb. fol. 121v).

PIETER CROMHOUT wordt op bl. 148vo genoemd als meester van het Glashuis aen de Oost zyde van den Amstel (vermoedelijk de fabriek door HENNEZEL begonnen).

30 Januari 1671.

idem fol. 145vo.

In deliberatie synde geleght is na ingenomen advis van de heeren Curateurs der Schole illustre goetgevonden ende verstaen te verkiezen tot Bibliothecaris de Heer GERARDUS BLASIUS, medicinae doctor en professor.

7 April.

idem fol. 154vo.

Is goetgevonden dat een model gemaekt sal werden door CORNELIS OTTEN Mr. Schrynwerker vande sluys inden Amstel.

29 April.

idem fol. 158.

Is geresolveert dat een steene brugh gemaekt sal werden over t Rockin voor de vergroting die gemaekt is aende beurs etc.

dat t weltsel van de groote zael met plaister werck gemaekt sal werden, ende met een coepel, ende dat de tekeninge daer van aen de Heeren Thresorieren sal werden in handen gestelt.

dat t horologie van de Beurs tooren sal overgebracht werden op de Oosterkerck, ende een nieuw Horologie gemaekt op de Beurs toorn.

In het GROOT MEMORIAAL van Amsterdam vindt men allerlei hoogst belangrijke stukken, die daarin werden te boekgesteld om ze voor het nageslacht te bewaren en aan de vergetelheid te ontrukken, zoo als acten, contracten, nominatien en iustructien. Zelfs in de oudste deelen komen verschillende brieven van burgemeesteren voor.

Uit de deelen 5 en 6 van 1664/1678 hebben wij eenige stukken rakende het drukken van couranten, het vestigen eener nieuwe industrie hier ter stede enz. genoteerd. Het ontleenen van gegevens aan alle veertien lijvige deelen zou te veel werk en te veel plaats vorderen.

No. 5.

fol. 157<sup>vo</sup>.

Op huyden is de Weduwe van FRANCOIS LIESHOUT door de Hren Burgermrn geinterdiceert het drucken van de couranten. Actum den 19 Nov. Ao 1664.

idem.

fol. 191<sup>vo</sup>.

JEAN DE HENNEZEL, Sr d GODANCOURT, gentilhomme orde de son Altesse royalle Madame Duchesse douarière d'Orleans vous représente Messieurs qu'il est en possession de père en fils du noble art de faire les glaces de cristal à miroier de toute sorte de grandeur & qu'il desireroit den introduire la manufacture perpetuelle dans la ville d'Amsterdam, c'est pourquoy il vous supplie Messieurs de luy permettre de sy établir avec les associez pour y exercer led. art., ce qui tournera au grand profit de l'Estat, qui aura moyen non seulement de se fournir desds glaces, mais encore les pais circonvoisins, qui y seront attirez par la beauté des ouvrages plus beaux que ceux de Venise & a beaucoup meilleur marché. Gethkt JEAN DE HENNEZEL DE ST. MARTIN.

In margine stond:

Burgemeesters en Regeerders der stad Amsterdam voor soo veel haer aengaet staen toe dat de suppliant met syn geassocieerden sig hier ter stede



neder stelle, om de konst in desen gemelt te exerceeren wes aengaende hy soo favorabelik als de beste burgers en ingesetenen sal getracteert werden. Actum den 6 Januari 1667 etc.

idem.

fol. 198<sup>vo</sup>.

Burgemeesters ende Regeerders der stad Amstelredamme hebben (achtervolgende de last ende ordre, begrepen inde placate vanden Edelen Grootmogen- den Heeren Staten van Holland ende Westvriesland, den 19e Martii Ao 1655 geemaneert) geconsenteert ende toegestaen, als hare Achtbaerheden eonsenteeren ende toestaen mitsdesen, aen de Erfgenamen van PAULUS AERTSZ. VAN RAVESTEYN, om den bibel te mogen drucken, vercoopen ende uytgeven int geheel off ten dele, in sulken formaet als zy des oorbaer vinden sullen. Ende hebben wyders gemelte hare Achtb. tot evitatie van alle suppositie ingevolge vanden voorsz. Placate geauthoriseert de persoon van NICOLAES BEVELOT,<sup>1)</sup> omme yder der nieu gedructe Bibels off Testamenten, al voren die worden uytgegeven, onder het wapen van dese stad te onderteekenen.

Actum in Amsterdam den XIe Juni 1667 etc.

Gelyke acte verleent aen d'Wede TEUNIS JACOBSZ. mutatis mutandis den 13 Juli 1668 etc.

idem.

fol. 199.

Burgermeesteren en Regeerders der stadt Amsterdam stellen en committeren by desen den eerwaardighen, Hoochgeleerden Drn JOANNEM HEIDANUM, tot Bibliothecaris vande Bibliotheek der Illustre Schole deser voorsz. stede om deselve gade te slaen als naebehooren. Actum den eersten Juli 1667 etc.

idem.

fol. 204<sup>vo</sup>.

Vertoond onder behoorlyke reverentie CORNELIS JANSZ. SWOLL, boekvercoper U Ed. GrootAchtbare onderdaen, hoe dat hy suppl̄t een proeff van de Italiaense Courant heeft doen drucken, gelyk het selve aen U Ed. grootachtbare collegie wert v̄toond, soo is syn suppl̄ts oitmoedich v̄soeck dat U Ed. Grootachtb. gelieve hem Suppl̄t daer van een acte van consent en authorisatie te v̄leenen.

In margine stont:

d Heeren Burgermren̄ consenteren d suppl̄t d'Italiaense Courant te mogen drucken binnen der stede. Actum den 17 January 1668 etc.

<sup>1)</sup> Deze trad in de plaats van den vroeger daartoe geautoriseerden JAN STOFFELS VAN SWOLL, stadsklerk.

idem.

fol. 242<sup>vo</sup>,

Burgemeesteren etc. lasten ende bevelen een off meer van de roedragende boden, soo veele noodich sal syn uyt de naem en wegen haere E. Gr. Acht., alle de Boekdruckers ende Bouckvercoopers wel strictelyk te ordonneren en gebieden, op aenstaende maendach synde den 14<sup>e</sup> deser lopende maend des avonts ten halff ses ure, op de camer vant bouckvercoopers Gilde te brengen alle de exemplaren, soo gebonden, als ongebonden, die sy soude mogen hebben van de navolgende boucxkens; te weten

Histoire amoureuse des Gaules.

Historie du Palais Royal.

Historie du Conte de Guiche etc. soo in t Frans als in t Duyts.

Relation de la Vie de Madame de Savoie.

Vie de Madame de Brancas.

Lettre de Madame de Vaujours.

Le dérouté des filles de Soye ende

La Comedie galante de Bussy.

Sonder eenige van deselve directelyk off indirectelyk achter te houden ten eynde dat deselve bouckiens ofte exemplaren aldaer by de gemeene overluyden van t voorsz bouckvercopersgilde naer waerdie, mogen worden getaxeert, op welke taxatie deselve van deser stede wegen sullen aengenomen en aen de respective boekdruckers ende boekvercoopers voldaan ende betaelt worden.

Voorts volgt hierop een verbod op het verkoopen en drukken, van de nagespecificeerde (of diergelyke) schandelyke libellen genaemt.

Escole des filles met en sonder figuren,

De dwalende hoer,

Parnasse satyrique,

Cabinet satyrique,

La Lupanie,

Mémoire des dames galantes de Brantôme etc.

Aldus gearresteert by alle de Heeren Burgermrn den 12<sup>e</sup> January 1669.

Uit een volgend stuk van denzelfden datum blijkt dat de Gecommitteerde Raden van Holland en Westvriesland op 4 Januari 1669 aan de Burgemeesteren door Monsieur PRASLART een brief zonden waarin zij deze verzochten PRASLART behulpzaam te zijn in het opsporen der libellen, terwijl het blijkt dat DANIEL ELZEVIER zich verbond om in privé alle libellen, die op de Camer van het Boekverkoopers gilde gebracht zouden worden, te betalen, mitsdien belovende de stad te bevryden, costeloos en schadeloos te houden.

idem.

fol. 251.

Den 19 Juli 1669.

By de Heeren Burgermeesteren en Regeerders der stad Amsterdam gedelibereert zynde over de distributie van de goudene gedenk-penningen, die volgens resolutie by de Vroedschap den 3 Januari 1668 genomen syn gedaen maken tot geheugenisse van de gewenste vrede tussen den Staet deser landen en den koning van Groot-Britannien den 31 Julii 1667 tot Breda gesloten is goed gevonden en verstaen, dat ook een van de voorsz. gedenkpenningen sal gepresenteert worden aen de heer HIERONYMUS VAN BEVERNING Raed en Oud-Burgermeester der Stad Gouda als hebbende in qualiteit van plenipotentiaris van de heeren Staten-Generael deser Vereenigde Nederlanden uyt de provincie van Holland en West-Vriesland met grooten yver en kloeck beleyd de voorsz. Vrede voornamentlik helpen uytwercken; ook boven dien dese stad doorgaens met aengename officien en sonderlinge toegenegentheijd begunstigt, mitsgaders over t uytvinden van't Sinne-beeld en vande inscriptien op de voorsz. penningen te stellen syne gedagten en studie gecontribueert; met versoeck dat syn Edt de selve penning tot een erkentnisse en betuyginge van dankbaerheyd gelieve aen te nemen. Sullende de meer gesejde penning aende meer gemelte heer BEVERNING door de heer VAN VLOOSWYK tegenwoordig als regerende Burgemeester, ter Vergaderinge van de Heeren Staten van Holland en Westvriesland, in den Haag synde. overhandigt werden etc.

Groot Memoriaal No. 6 fol. 17.

Is goetgevonden Domino MAJENDIU te vereeren met een somme van driehonderd en vyftien Caroli guldens voor de moeyte en arbeid die gemelte MAJENDIU heeft gehad met het expliceren en klaerder te schryven t gene wylen d heere BLONDEL inde twee eerste tomos van de Annales BARONII hadde gecommmentarieert.

MAJENDIU werd bovendien gebeneficieert met het ambt van ziekentrouster der Waalsche Gemeente en dat indien iemand geraden mochte vinden het werk te drucken aen hem MAJENDIU het voordeel daer over van den drucker komende werden bedongen.

Den 22 Juli 1679 werd aan MAJENDIU wegens zijne hooge jaren ontslag verleend als ziekentrouster der Waalsche Gemeente en zijn zoon ANDRÉ tot dit ambt benoemd.



idem fol. 126.

Accoort gemaect tusschen OTTO BARENTSZ. SMIENT en CORNELIS JANSZ. SWOLL nopende het drucken en overdoen van de franse courant aen de voornoemde CORNELIS JANSZ. SWOLL, ten overstaen van d Heer Mr. JOAN HUYDECOOPER, heere van Maerseveen, regeerent Burgermr, JACOB JACOBZ. HINLOOPEN, Raed en out Schepen en Mr. DIRK SCHAEPE, Secretaris der stad Amsterdam als daertoe by heer Ed. Groot Agtb. d'heeren Burgermrn alhier gecommitteert.

Eerstelyk dat OTTO BARENTSZ. SMIENT aen CORNELIS JANSZ. SWOLL oprecht alle syne correspondenten sal aenwysen ende bekend maken end' afstand doen van het drucken off laten drucken van de france courante het leven van CORNELIS JANSZ. SWOLL gedurende.

Waer voor de voornoemde SMIENT van CORNELIS JANSZ. SWOLL jaerlyx sal genieten een somme van twee honderd guldens tenware CORNELIS JANSZ. SWOLL voort op een van dese navolgende wysen in t drukken van de courant geincommodeert ofte verhindert wierd, als naementlyk ofte het gebeurde dat hem CORNELIS JANSZ. SWOLL voornd vanden Staet of van de Heeren Burgermeesteren off Schepenen verbod gedaen wierd, de franse Courant voor eenigen tijt niet te mogen drucken, dat de voornoemde SMIENT gedurende die tyt, van de twee honderd guldens niet en soude trecken, maer naer advenant van den tijt als hij SWOLL drukt, sal worden tegens tweehondert guldens int jaer betaelt.

Dat gedurende den tijt van 't verbot van te mogen drucken de meer-gemelte SMIENT niet sal mogen selfs de courant te drucken — ofte laten drucken, maer sal sonder geld gedurende dien tijt t ontfangen stil moeten sitten, om CORNELIS JANSZ. SWOLL en desselfs correspondenten geen schade ofte nadeel te doen.

Dat als wanneer dat verbod van de franse courant in Vrankryck quam, CORNELIS JANSZ. SWOLL ook geen gelde aen OTTO BARENTSZ. SMIENT gehouden sal syn te geven, mits dat alsdan aen OTTO BARENTSZ. SMIENT sal vrij staen sijn conranten weder 's maendachs te drucken.

Alsmede, als wanneer meer franse Courantiers by de heeren burgermeesteren wierde gemaect, dan sal dit contract nul en te niette wesen.

Mitsgaeders off het gebeurde, dat eenige andere ongelegentheden, off eenige franse couranten hier ter stede wierden vercoft en ingebraecht, gelyk de haerlemse duijtsche courant gedaen word, dat CORNELIS JANSZ. SWOLL schadelyk soude wesen, dat het dan sal staen in de optie en keure van de voornoemee SWOLL off hy in dit contract wil continueren off niet etc. Actum 16 Martii 1673.

Volgens een in het GROOT MEMORIAEL no. 6 fol. 211 voorkomend stuk drukte CORNELIS JANSZ SWOLL reeds van 1661 of 1662 af de Fransche courant en was door Burgemeesteren tot Fransch courantier aangesteld.

In April 1677 beging SWOLL's dienaar, die de couranten instelde, naar het oordeel der Heeren van Groningen, een abuis. Een klacht van hen over SWOLL kwam in bij de Vroedschap, met gevolg dat hij gestraft werd met eene suspensie van 8 maanden in het drukken der courant.

In Augustus 1678 zond hij een ootmoedig rekwest aan Burgemeesteren om te verzoeken de Fransche courant wederom te mogen drukken en uitgeven waarop hij het volgende antwoord kreeg.

Burgermeesteren enz. consenteeren aen den suppliant van nu af aen wederom den franschen courant te mogen drukken, met injunctie egter dat sich in den uystersten omsigtigheyd sal hebben te wagten ende te onthouden, dat niet aenstotelyx in synen courant sal doen influeren 't gene aenstoot soude kunnen geven aen eenige Princen, Staten ofte hoge Stande personen, en sulx op indignatie van de heeren Burgermeesteren en Regeerders vorengesegt, Actum den 14 Augusti 1678 etc.

---

#### ERRATA.

- p. 174, regel 15 v. b. CATHARINA, lees: MARIA.  
 p. 178, regel 16 v. o. PERLINTII, lees: PERKINSII.  
 p. 178, regel 18 v. o. UYTENBOOGT, lees: UYLENBORGH.  
 p. 179, regel 9 v. o. gnalii, lees: generalis.
- 

### JOHANNES PORCELLIS

DOOR

DR. A. BREDIUS.

---

#### NASCHRIFT.

In den zooeven verschenen, aardigen catalogus van het Museum te Riga zie ik een afbeelding van een tot nu toe weinig of niet bekende schilderij van PORCELLIS.

Het is No. 141 van den catalogus en eerst onlangs met de verzameling BREDERLO in het Museum gekomen.

Het I. P. gemerkte stuk, op paneel, h. 0.48, br. 0.64, wordt aldus beschreven:

„Bewegte See. Zwei vor dem Winde laufende Segelboote und ein Zweimast-  
 „schooner steuern der offenen See zu. Rechrs der Hafendamm mit ein Wettersignal.

---





# BLADWIJZER

## OVER DEN JAARGANG 1906.

### A.

Abate (Giov. Domenico de) ...4,	5
Abbema .....	220
Achen (Hans von) .....	3
Acker (Hendrick ten) .....	176
Adriaens (Grietje) .....	235
Aelke (Hendrick).....	120
Aemstel (Arent van) .....	140
Aemstel (Gijsbrecht IV, heer van) .....	139, 140
Aemstel van IJsselstein (Gijsbert van) .....	140
Aer (Jan Jansz.) .....	49
Aerssen (van) .....	100
Aertsz. (Pieter) .....	159
Alciatus .....	74
Alewynsz. (Simon) .....	159
Allertsz. (Harmen) .....	111, 112
Amalia van Solms .....	126
Ambrosius (Lucas) .....	119
Ancel .....	101—103
Ancher (A. M. J. (Brouwer).....	150
Andriesz. (Jacob) .....	24, 26
Andries (Lysbeth) .....	224
Angillis (J.) .....	137
Anthonissen (Arnoldus van d') .....	132, 138
Anthonissen (Hendrick van d') .....	130, 132, 138
Anthonisz. (Cornelis) .....	143, 146, 148, 149
Anthonisz. (Hendrik) .....	8

Antum (Aert van) .....	137
Ast (Balthasar van der) .....	237
Avercamp (Hendrick) .....	240
Avesnes (Guy van) .....	139, 140
Avesnes (Maria van) .....	140
Aytta (Viglius van) .....	46

### B.

Backer .....	237
Backhuysen (Ludolf) 64, 181, .....	187, 238
Baes (Cornelis Willemsz. van der) .....	187—189
Balny d'Avricourt .....	235
Ban (Gerbrandt) .....	239
Bardelo (Gerard) .....	124
Barendsz. (Dirck) .....	107
Barendsz. (Gerrit) .....	191
Barentsz. (Willem) .....	57, 58
Barlaeus (Casparus) .....	126, 127
Barlaymont .....	47
Baronius .....	246
Bartholomeusz. (Jan) ... 59, 61, .....	113
Bayol .....	6
Beckerath (von) .....	136
Beecke (Jan van der) .....	52
Beeckum (Dirck van) .....	63
Beeckum (Pieter van) .....	63
Beerstraaten .....	238
Begeyn (Abraham) .....	12
Beham (Hans Sebald) .....	42

Bel (Barbara Jorisdr. van der) .....	131
Belcampius (Otto) .....	180
Bellingam (Joannes) .....	242
Bellini (Gentile) .....	42
Ben (Willem Pietersz. van der) .....	31
Benninck (Gaef) .....	145
Benning (Jan) .....	125, 172
Benson (Jan) .....	1
Bent (C. de) .....	237
Bent (Justus van der) .....	237
Berchem (Nicolaes) .....	13
Berendrecht (Jan Pietersz.) ...	137
Berendrecht (Nicolaes van).....	22
Bertolotti (A.) .....	2
Betouw (Mr. Johan in de) .....	165
Beuningen (Coenraad van) .....	188
Beuningen (Pieter van) .....	226
Bevelot (Nicolaes) .....	244
Beverningk (Hieronymus van) .....	246
Beza (Theodorus) .....	69
Bilhamer (Joos Jansz.) ...	149, 150
Bisdom (D. R. Wyckerheld) ...	210
Bisschop (Mr. G. J.) .....	30
Bizarus (Petrus) .....	70
Blaeu (Cornelis) .....	125
Blaeu (Jacob Willemsz.) .....	123
Blaeu (Joan) 173, 174, 178, 179—181	
Blasius (Gerardus) .....	179, 242
Bles (Herri) .....	64
Blocklandt (Anthonis van) .....	8
Bloem (M.) .....	237
Bloemaert (Abraham) .....	64
Bloemen (Pieter van) .....	13



Blondel (David) .....	246
Boccia (Ettore) .....	4
Boccia (Jeronimo) .....	4
Bock (Abraham von) .....	101
Bock (Alexander de) .....	7
Boddaert (Mr. J. E.) .....	194
Bode (Dr. W.) .....	43, 80, 133
Bodegus (Egbertus) .....	171
Boelens (Jacob) .....	58
Boenen (Claes van den) .....	169
Boenhen (Henric van den) .....	167
Boenhof (Sander van den) .....	169
Bolduanus .....	73
Bommel (G. A. M. van) .....	210
Bongarsius .....	99, 101, 102
Bont (Bernard J. M. de) .....	144, 145, 147, 149, 152, 154
Boonacker (Willem) .....	124
Boonen (Arnold) .....	39
Boor (Hans) .....	179
Bor (Pieter) .....	76
Bordone .....	44
Born (Hillebrant) .....	190
Bosch (Jeronimus) .....	7
Bosch (Hieronymus de) .....	195, 196, 209, 210, 216, 217
Bosset .....	200
Both (Andries) .....	12
Bouckhorst (Jan van) .....	120
Bourse (Jacques) .....	177
Braeckel (Willem van) .....	48
Bramer (Leonard) .....	132
Brederlo .....	248
Bredero (Gerbrand Adriaensz.) .....	108
Brederode (Jan Willemsz.) .....	185
Bredius (Dr. A.) .....	77, 97, 234, 235
Brink (Bakhuizen van den) .....	67, 74
Brizé (Cornelis) .....	157, 175
Broeck (Elias van den) .....	64
Broeck (Jan van den) .....	114
Broer (Marcus) .....	178
Bronchorst (Everardus) .....	33, 34
Bronckhorst (Jacob van) .....	172, 174
Bronckhorst (Jan) .....	64
Bronckhorst .....	12
Brouwer (Adriaen) .....	6, 7, 237
Brouwer (Cornelis) .....	184
Brouwer (Cornelis Jacobsz.) .....	152
Brouwer (Jan) .....	183
Brueghel (Jan) .....	237, 238
Bruin (J. de) .....	39
Brundt .....	144
Bruninghausen .....	209
Bruno (Antonio) .....	4
Bruno (Jacobus) .....	58
Bruynigh (Fr.) .....	239
Buck (Gerrit Jansz. de) .....	56, 58
Bueckelaer (Joachim van) .....	239
Burch (Joris van der) .....	21, 24—28
Burger—Thoré .....	91
Buy (Bartholomeus Grypius) .....	33
Buy (Paulus) .....	20, 23, 25—28, 32—34, 37, 112
Buy (Willem) .....	112
Buytewech (Willem) .....	42
Buzenval .....	100

Bijleveld (W.) .....	19, 28
Bysterveld .....	22

## C.

Caetano .....	103
Camerarius (Joachim) .....	101, 102
Campen (Cornelis van) .....	159
Campen (Jacob van) .....	159, 160
Campen (Maria van) .....	191
Campen (Pieter van) .....	159, 160
Canter (Truyken) .....	130
Canter .....	74
Cappelle (Jan van de) .....	12, 134
Carpaccio .....	42
Casaubonus .....	99, 104
Castagnera (Bartholomeo) .....	5
Castagnera (Battista) .....	5
Castiglione (Benedetto) .....	13
Cat (Jan Claesz.) .....	48
Chabrier (Jean) .....	181
Chanienko .....	137
Christoffel, Hertog van Anhalt .....	102
Cinciano (Giovanni Marco) .....	4
Claessens (J. L.) .....	79
Claesz. (Claes) .....	62
Claesz. (Cornelis) .....	49, 50, 112
Claesz. (Dirck) .....	113
Claesz. (Elias) .....	56
Claesz. (Gerrit) .....	54
Claesdr. (Gerritje) .....	159
Claesz. (Jan) .....	58, 116, 120
Claesz. (Pieter) .....	240
Claeuw (Jacques de) .....	134
Cloppenburch (Jan Evertsz.) .....	117, 119
Cock (Frans Banningh) .....	82
Coebergh (H.) .....	203, 209, 220, 221
Coenraetsz. (Hans) .....	176
Coenraetsz. (Harm) .....	46
Coligny (Gaspard de) .....	100
Colyn (David) .....	240, 241
Comenius (Johannes Amos) .....	180
Commelyn (Abraham) .....	117, 125
Commelyn (Jan) .....	59, 111, 114, 117
Commelin .....	154
Conflans (Christiaan de) .....	107
Coninck (Franchois de) .....	35
Coninxloo (van) .....	200
Coomans (Michiel) .....	177
Coppenol (Lieven van) .....	176, 181
Cornelisz. (Albert) .....	112
Cornelisz. (Cornelis) .....	238, 239
Cornelisz. (Gerardt) .....	117
Cornelisz. (Jan) .....	50
Cort (Cornelis) .....	2
Cortenbosch (Dirck Jansz. van) .....	235
Cortevelt (Pieter Pieter Jorisz. van) .....	24
Coster (Samuel) .....	118, 128
Cousiers .....	238, 239
Coypel (Antoine) .....	11
Crelius (Johannes) .....	60
Creuzer (Friedrich) .....	193—222
Creuzer (Leopold) .....	198
Cromhout (Pieter) .....	242

Croock (Jan Claesz.) .....	56, 57
Cyrillus .....	74

## D.

Danckertsz. (Cornelis) .....	115, 124
Danckertsz. (Danckert) .....	180
Danaeus (Lambert) .....	69
Dedel (J.) .....	200, 201
Delaroff .....	137
Delden (Anthony van) .....	137, 138
Delden (Johannes Porcellis van) .....	138
Des Fontaines .....	13
Deuren (Olivier van) .....	64
Deventer (Jan van) .....	142, 143
Deyman (J.) .....	40
Deyster (Lodewyck de) .....	7
Diemen (Allart van) .....	47
Dinkermannus .....	217
Dircksd. (Sara) .....	52, 53, 56
Doe (Jan van der) .....	17
Doe (Pieter van der) .....	20, 21, 23
Dolce (Carlo) .....	11, 14
Doornick (D.) .....	232
Dorenweerde (Berend van den) .....	139
Doreslaer (Abraham a) .....	117
Dou (Berard) .....	238
Dousa (Georgius) .....	99, 101
Dousa (Janus) Jr. .....	98—104
Dousa (Stephanus) .....	99
Dozy (Mr. Ch. M.) .....	236
Drabbe .....	195, 210
Dresden (Z. E.) .....	16
Drillenburgh (Willem) .....	237, 238
Duerer (Albrecht) .....	42
Du Gardyn (David) .....	232
Du Gardyn (Guilliam) .....	232
Dughet (Gaspard) .....	12
Du Jardin (Karel) .....	223—232
Dusart (Christiaan) .....	8
Duysendaelders (Nicolaes) .....	181
Duyster (Willem) .....	7
Dyck (Anthony van) .....	8
Dijk (van) .....	146, 107
Dysart (Lord) .....	132

## E.

Edelsheim (Ludwig von) .....	200, 201
Eeden (Philips van) .....	114
Egmond (Dirck van) .....	17, 19—27, 29—32, 34—37
Egbertsz. (Sebastiaen) .....	39, 59, 110
Eggers (Bartholomeus) .....	238
Eggers (Bartholomeus) .....	191
Egmond van de Nyenburg (van) .....	63, 64
Elbertsz. (Jacob) .....	49
Elias (Nicolaes) .....	40
Ellers (Harmken) .....	55
Elsheimer (Adam) .....	13
Elsevier (Daniel) .....	245
Elsevier (Louis) .....	127, 173
Elsheimer (Adam) .....	42

Ende (Gillis van den) .....	144
Erb .....	203
Erkelens (Jan van) .....	235
Everardsz. (Hessel) .....	116
Everardt (Martin) .....	54, 61
Everdingen (Allard van) .....	64
Everdingen (Caesar van) .....	64
Everdingen (van) .....	32, 33
Evertsdr. (Aechgen) .....	58
Eyckberghen (Petrus) .....	180
Eynde (Cornelis van den) .....	144
Eyndoven (Jan van) .....	19

## F

Faber (Fortunatus) .....	67
Fenacolijs (Johannes) .....	118
Feyerabend (Sigismund) .....	74
Filangieri (Gaetano) .....	4
Flessiers (Balten) .....	132
Flessiers (Balthasar) .....	129—132
Flessiers (Benjamin) .....	132
Flessiers (Janneke) .....	129, 130, 132
Flessiers (Joris) .....	132
Flessiers (Judith) .....	130, 132
Flessiers (Tobias) .....	132
Flessiers (Willem) .....	132
Flinck (Govert) .....	106, 181
Floris (Cornelis) .....	160
Floris (Frans) .....	8
Fontanus (Eugenius) .....	179
Fonteyn (Joan) .....	40
Foreest (Dirck van) .....	64
Foreest (Nanning van) .....	64
Foreest (Pieter van) .....	57
Francen (Abraham) .....	8
Francken (François) .....	11, 13, 240
Franken (Mr. I. A.) .....	16
Frederik IV, Keurvorst van de Palts .....	101
Frederik Hendrik, Prins van Oranje .....	99, 123
Freherus .....	101
Fremery (Jacobus de) .....	203, 205, 206, 213
Fremy (Claude) .....	156
Freytag .....	73
Frisius (J. J.) .....	73, 74
Frissel (Johannes) .....	7
Fromantou (Hendrick de) .....	8
Fruin (Prof. R.) .....	29, 33, 65, 66, 74

## G.

Gallien (Johanna) .....	207, 208
Gam (Jacques de) .....	56
Garnier (Samuel) .....	61
Gerritsz. (Egbert) .....	120
Gerritsz. (Hessel) .....	121, 122
Gerritsz. (Jacob) .....	146
Gerritsz. (Jan) .....	116, 119
Gessner .....	73
Geurtsz. (Wouter) .....	118
Gevers van Endegeest .....	30

Gheyn (Pieter van den) .....	156
Gillisz. (Hendrick) .....	119
Giorgione .....	44
Giselinus .....	33
Goethe .....	101, 197
Goltzius (Hendrick) .....	13, 42, 131
Gonders (Grietje) .....	175
Gonse (Louis) .....	77, 78
Goodhand (Charles) .....	174, 180
Gosschalk (J.) .....	40
Goulart (Simon) .....	69, 71, 75
Gouw (J. ter) .....	139, 153
Goyen (Jan van) .....	64, 132, 134— 136, 138, 233—235, 236
Graaf (J. J.) .....	143
Graeff (Andries de) .....	181
Graeff (Cornelis de) .....	159
Grebber (Pieter de) .....	240, 241
Grebber (de) .....	8, 64, 144
Greve (H. E.) .....	2
Grimbergen (Gillis van) .....	7
Grimmer (Abel) .....	13
Groot (Dr. C. Hofstede de) .....	136
Grotelande (van) .....	132
Gruterus (Janus) .....	101
Gruterus (Petrus) .....	117, 122
Guenderode (Karoline von) .....	197, 198, 211
Guldewagen .....	240
Gysbertsz. (Pieter) .....	147

## H.

Hacké (Christiaan) .....	237
Haeghen (van der) .....	74
Haeften (Balthasar van) .....	239
Haelwijn (Maerten van) .....	239
Hagerbeer (Galtus) .....	183, 189
Hagerbeer (Jacob Galtus) .....	189, 191
Hals (Frans) .....	63, 240
Hals (Nicolaes) .....	63
Halsbergius (Johannes) .....	59, 109
Hamer (Jacob) .....	191
Haringh (Willem Jurriaensz. van den) .....	184, 189
Harmensz. (Claes) .....	142
Hartman (Gerrit) .....	124
Hartoghveldt (Hendrick Ba- rentsz.) .....	172
Hasselaer .....	123
Haverkorn van Rijsewijck (P.) .....	129, 134, 137
Heck (Cornelis van der) .....	63
Heck (Jacques van der) .....	63
Heem (Jan Davidsz. de) .....	237
Heemskerck (Egbert) .....	13
Heemskerck (Jacob van) .....	157
Heemskerck (Maerten van) .....	42, 63, 152, 153, 155
Heereman (Jacob) .....	126
Heerkens .....	136
Hegge (Jan) .....	45, 49, 50, 52
Heinz (Joseph) .....	3
Helmigius (Wernerus) .....	119
Helst (Bartholomeus van der) .....	78, 91, 92, 107

Hemony (François) .....	156, 177, 178, 184—187
Hemony (Pieter) .....	189
Hendricksdr. (Christina) .....	46
Hendricksz. (Magnus) .....	176, 177, 179, 180
Hendricksz. (Quintyn) .....	52
Hendrik IV, Koning van Frank- rijk .....	99, 100, 102—104
Hennesel (Jean de) .....	181, 188, 242—244
Henricpetri (Adam) .....	71, 74
Henricpetri (Sebastian) .....	70
Herding .....	210
Heusch (de) .....	238
Heusde (Philippus Wilhelmus van) .....	195
Heussen (van) .....	143, 144, 147
Heyde (Hendrick Hendricksz. van der) .....	188
Heydanus (Johannes) .....	191, 244
Heyden (Jan van der) .....	236
Heymansbergh (van) .....	133
Heyns (Zacharias) .....	59, 61
Hinlopen (Jacob Jacobsz.) .....	247
Hoet (Gerard) .....	237
Hoff (Lucas van) .....	178
Hofman (Jacob) .....	224, 231
Hogendorp (Cornelis van) .....	160
Hogerwoerd (Cornelis van) .....	159
Hohenlohe (Philips graaf van) .....	51
Holsteijn (Pieter) .....	64
Hondecoeter (Gilles d') .....	64, 239
Hondecoeter (d') .....	240
Hondius (Hendrick) .....	6
Hondius (Jodocus) .....	58, 110, 111
Honthorst (Gerard van) .....	238
Hooch (Pieter de) .....	64, 133
Hoochstraten (Gerard) .....	22
Hooft (Pieter Cornelisz.) .....	67, 157, 158
Hooft (Willem Dircksz.) .....	125
Hooft (Willem Quirynsz.) .....	55
Hooghe (Romeyn de) .....	186
Hoogstraten (Samuel van) .....	92, 93, 108, 134
Hoppen (Jan Claesz. van) .....	46, 145
Hopman .....	93—96
Horemans .....	12
Horst (Frederik van der) .....	35
Hotman .....	69
Houbraken (Arnold) .....	7, 8, 41, 223, 224
Houde (Cornelis Jacobsz. van der) .....	58
Houmes (Hendrick) .....	63
Hout (Jan van) .....	17—37
Hulft (Maerten Fransz. van der) .....	233—235
Hulst (Abraham van der) .....	158
Hulst (Frans de) .....	234, 235
Huschke (Immanuel Gottlieb) .....	195, 196
Huybertsz. (Harmen) .....	62
Huydecoper (Joan) .....	106, 107, 247
Huygens (Constantyn) .....	176, 182
Hymans (Henri) .....	3, 5



## I.

Isaacsz. (Jan) ..... 114  
Isaacsz. (Pieter) ..... 105, 107

## J.

Jacobsz. (Adriana) ..... 50  
Jacobsz. (Jan) ..... 117  
Jacobsz. (Teunis) ..... 244  
Jan II, Graaf van Holland ..... 140  
Janssonius (Johannes) ..... 172, 187  
Jansz. (Ambrosius) ..... 112  
Jansz. (Andries) ..... 190  
Jansz. (Broer) ..... 123, 171  
Jansz. (Claes) ..... 111  
Jansz. (Cornelis) ..... 114, 158, 161  
Jansz. (Evert) ..... 173  
Jansz. (Frederick) ..... 49  
Jansz. (Gerrit) ..... 60, 128  
Jansz. (Govert) ..... 8  
Jansz. (Harmen) ..... 52, 59  
Jansdr. (Jacquemyntje) ..... 129  
Jansz. (Jan) ..... 50, 51, 53  
Jansz. (Joost) ..... 45—48, 51—53  
Jansz. (Maerten) ..... 113  
Jansz. (Philips) ..... 60  
Jansz. (Pieter) ..... 176  
Jansdr. (Tryn) ..... 117, 118  
Jansz. (Willem) ..... 124  
Jansz. (Wynand) ..... 62  
Jaques (Nicolaes) ..... 176  
Jaquier ..... 242  
Joachim Frederik van Brandenburg ..... 101  
Jode (Pieter de) ..... 11  
Johan Georg van Brandenburg ..... 101  
Jongh (Jac. de) ..... 2, 6  
Joosten (Cryn) ..... 113  
Jordaens (Hans) ..... 11, 239  
Jordaens (Jacob) ..... 8, 179, 181

## K.

Karel V, Keizer ..... 154, 157  
Karel de Stoute, Hertog van Bourgondië ..... 146  
Karel van Egmond, Hertog van Gelder ..... 163  
Karel I, Koning van Engeland ..... 132  
Karel IX, Koning van Frankrijk ..... 69  
Kastele (Pieter Leonard van de) ..... 195, 199, 210  
Kay (Arthur) ..... 136  
Kempnaer (Dancker de) ..... 7  
Kemper (Johan Melchior) ..... 216  
Kern ..... 209  
Kessel (Johannes van) ..... 63  
Ketel (Cornelis) ..... 105—108  
Keuchenius (Robertus) ..... 180  
Key (Lieven de) ..... 160  
Key (Willem) ..... 8  
Keyser (Hendrick de) ..... 111—113, 157, 159

Keyser (Pieter de) ..... 158  
Keyser (Thomas de) ..... 188  
Keyser (Willem de) ..... 159  
Kluit (Adriaan) ..... 194, 195  
Kluit (van Bommel) ..... 195, 210  
Knibbergen (François) ..... 134  
Koitz (Peter) ..... 170  
Koninck (Philips de) ..... 236  
Koocker (Jan de) ..... 240  
Kortinx (Hendrick) ..... 231  
Kramm ..... 233, 235  
Kruyff (Jan de) ..... 195, 210  
Kumsius (F.) ..... 221  
Kuyper (Hendrick) ..... 239, 240

## L.

Laar (van) ..... 210  
Lachtropius (N.) ..... 237  
La Grange (Joost de) ..... 133  
Lairesse (Gerard de) ..... 238  
Lakeman (J.) ..... 40  
Lama (Giovanni Bernardo) ..... 5  
Lampen (Barent) ..... 111  
Langhe (Petrus de) ..... 180  
La Pegna ..... 12  
Laporte ..... 134  
Largillière (Nicolas de) ..... 14  
La Rocque (de) ..... 181  
Lastman (Pieter) 8, 42, 64, 232, 240  
La Tombe (Desiderius de) ..... 112  
La Tombe (Isaac de) ..... 181  
Laurensz. (Hendrick) 115, 116, 125  
Laurensz. (Simon) ..... 126  
Laurentius (Jacobus) 116, 122, 123  
Le Brun (Charles) ..... 11  
Leeghwater (Jan Adriaensz.) ..... 171  
Leicester (Robert Dudley, graaf van) ..... 52  
Le Long (Isaak) ..... 146  
Lely (Sir Peter) ..... 132  
Lenaertsz. (Gerrit) ..... 61  
Lennep (Jacob van) ..... 153  
Lepenau ..... 137  
Le Petit (Jean François) 72, 74, 110  
Leske ..... 220, 203, 210  
Ley (Claes) ..... 117  
Leyden (Lucas van) ..... 42, 43, 238  
Lieshout (Alewyn Jansz.) ..... 126, 128  
Lieshout (François) ..... 243  
Lievensz. (Jan) ..... 179, 238  
Lingelbach (Johannes) ..... 64, 236  
Lipsius (Justus) ..... 33, 34  
Listigh (N.) ..... 132  
Lock (A.) ..... 7  
Lodewycksz. (Hendrick) ..... 48  
Lodewijk, graaf van Nassau 67, 69  
Lodewijk Napoleon, Koning van Holland ..... 194, 196, 205, 209  
Loggan (David) ..... 132  
Lomans (Magdalena) ..... 231  
Loo (Jacob van) ..... 237  
Loo (Magdalena van) ..... 43  
Loon (van) ..... 64  
Lossy (Pieter) ..... 190

Lossy (Johannes) ..... 186, 190  
Lossy (Nicolaes) ..... 186  
Louise de Coligny ..... 100  
Lucasz. (Lucas) ..... 123  
Luce (Lucas) ..... 239, 240  
Lundens (Gerrit) ..... 79, 81—92  
Lutma (Johannes) 122, 124—127, 172, 173, 175, 179  
Luycx (Christiaan) ..... 238  
Luzac (Jean) ..... 194—196, 213

## M.

Majendiu (André) ..... 246  
Majendiu ..... 246  
Mander (Karel van) 1—5, 42, 63, 106, 107  
Manen (van) ..... 209  
Manfredo ..... 12  
Mannis (Johan) ..... 167  
Mantegna (Andrea) ..... 42  
Marco da Siena ..... 2, 3  
Margaretha van Parma ..... 8  
Maria de Medici, Koningin van Frankrijk ..... 174  
Marnix van St. Aldegonde (Philips) ..... 66, 70, 72, 73, 75, 76, 100  
Martensz. (Jacob) ..... 46, 47  
Masson ..... 15  
Matham (J.) ..... 224, 231  
Matthias, Keizer ..... 103  
Maurits, Prins van Oranje 56, 104  
Maximiliaan I, Keizer ..... 146  
Maximiliaan II, Keizer ..... 103  
Meerman (Johan) 194, 196—212, 216, 217  
Menasseh ben Israël ..... 124, 126  
Mendoza ..... 66  
Merck (van der) ..... 132  
Merck (Pieter van der) 20, 24, 25, 27, 28  
Mersman (Anthoni) ..... 117  
Mertens (Leonora) ..... 6  
Meteren (Emanuel van) ..... 76  
Merula (Paulus) ..... 60  
Meurs (Hendrick Aelten van) ..... 456  
Meurs (Jacob van) ..... 178  
Meusevoet (Vincentius) ..... 113  
Meyer (D. C.) Jr. ..... 78  
Meyjes (C. B. Posthumus) ..... 140  
Michel (Emile) ..... 97  
Michelangelo ..... 2  
Michielsz. (Willem) ..... 115  
Millner von Milhausen (Johann) ..... 103  
Moens (Heyn) ..... 57  
Moes (E. W.) ..... 105, 235  
Moeyaert (Nicolaes) ..... 232  
Molenaar (Jan Miense) 63, 237, 238  
Molevliet (Philips) ..... 121  
Molhuysen (Dr.) ..... 66  
Molyn (Pieter) ..... 233, 241  
Momper (de) ..... 239  
Monavius ..... 101, 103  
Mondragon ..... 71  
Monnikhof (W.) ..... 39



Montanus (Petrus) .....	113
Moor (Jan Jaspersz.) .....	150
Moor (Jasper) .....	150
Moor (Willem) .....	150
Mornay (Philippe) .....	99—104
Moser (Georg Heinrich) 203,	208—210
Mostaert (David) .....	6, 60
Moys (Danckel) .....	55—59, 114
Mueller (Sophie).....	197, 198, 207
Muller (Jan) .....	113
Muller (Johannes Casper) .....	157
Mullerus (Henricus) .....	117
Myte (Hans) .....	1
Mytens (Aert) .....	1—8
Mytens (Eleonora) .....	6, 7

## N.

Nachtglas (Pieter Jacobsz.) .....	57
Napoleon I .....	9
Nassaro (Ottavio) .....	5
Neer (Aert van der) .....	237
Neumann (Carl) .....	79, 80, 83, 97
Niebuhr (B. G.) .....	204, 207
Nierop .....	239
Nieulant (Adriaen) .....	121
Nieuwland (Nicolaes van) .....	154
Noircarnes .....	47
Noordewier .....	162
Noort (Jacob van) .....	191
Notski .....	81
Nouts (Michiel) .....	190, 191

## O.

Obisi (Antonio) .....	59
Oetgens (Frans Hendricksz.)...	57
Olivier (Jacques) .....	54
Oort (Anthonius van) .....	186
Oostenrijk (Don Jan van).....	65
Oosterbeeck (Andries van) .....	113
Ootmarsum (Simon van) 53, 55,	57
Oppenheim (Samuel Mayer) 10—	16
Orbaan .....	4
Orley (Richard van) .....	14
Os (Dirck van) .....	14
Otsz. (Roelof) .....	48
Otten (Cornelis) .....	242
Outerma (K.) .....	133
Outhouck (Cornelis van) .....	134
Outshoorn (Lysbeth Jansdr. van)	145
Outvorst (Govert van) .....	174
Ovens (Jurriaen) .....	181
Overvoorde (Mr. J. C.) 19, 36,	234

## P.

Paedts .....	137
Palmert (Andries) .....	168
Paradijs (Nicolaas) 207, 209,	210, 216, 217
Parrocel .....	12
Patronis (Hercules) .....	133

Peeters (Bonaventura) .....	13
Peeters (Jan) .....	133, 137
Pels (Andries) .....	41
Perkinsius .....	178, 180
Pestel (Frederik Willem van)...	195
Petraeus .....	72
Philips de Goede, Hertog van Bourgondië .....	140
Philips II, Koning van Spanje, 67, 68, 70	
Philipsz. (Bartholomeus) .....	120
Pieman (Abraham) .....	242
Pietersdr. (Ael) .....	55
Pietersz. (Barent) .....	109
Pietersz. (Claes) .....	57
Pietersz. (Cornelis) .....	46, 48
Pietersz. (Hendrick) .....	62
Pietersdr. (Griete) .....	159
Pietersz. (Hendrick) .....	49, 50
Pietersz. (Jacob) .....	50, 53—55
Pietersz. (Jan) .....	55
Pietersz. (Lenert) .....	111
Pietersz. (Pieter) .....	160
Pietersz. (Roelof) .....	120, 121
Pisano (Vittorio) .....	42
Pithoff (Jacob Cornelisz.) .....	122
Plancius (Petrus) .....	55, 114
Poddard .....	210
Poelenburgh (Cornelis van) 225, 238, 240	
Poorter (Willem de) .....	240
Porcellis (Johannes) 129—138, 239, 240, 248	
Porcellis (Jonas) .....	129
Porcellis (Julius).....	133, 137
Post (Anthonie) .....	172
Post (Pieter) .....	172, 177
Poussin (Nicolas).....	11
Praslart .....	245
Prounic (Gerardt) .....	111
Pynas (Jacob) .....	7
Pynas (Jan) .....	232
Pyp (Cornelis) .....	3

## Q.

Quelen (Auguste de) .....	7
Quellinus (Artus) 158, 159, 178,	183, 186, 187
Quellinus (Hubertus) .....	181, 185
Querquis (Annibale de) .....	5
Quinkhard (J. M.) .....	39, 40
Quirynsz. (Jelis) .....	150

## R.

Rahlenbeck .....	74
Raphaël .....	2, 14, 42
Rathgeb .....	101
Raven (A.) .....	134
Ravesteyn (Nicolaes van) .....	127
Ravesteyn (Paulus Aerts. van)	244
Reede (Gerard van) .....	118

Regius (Johannes) .....	73
Reingoud .....	28
Rembrandt 7, 8, 13, 38—44, 77	—97, 108, 235, 28, 240
Reni (Guido) .....	15
Reynst (Gerard) .....	126
Reynst (Joan) .....	224
Requesens (Luis de) ...	67, 70, 71
Rhediger (Nicolaus) .....	103
Rhediger (Thomas) .....	67
Riemsdijk (Jhr. B. W. F. van)	96
Rodenburch (Herman Beths) ...	106
Roelants (Jacob) .....	115
Roëll (W.) .....	39
Roelofs. (Ot) .....	118
Roet (Willem Andriesz. de) .....	153
Roghman (Roeland) .....	238
Rogiers (Hans) .....	122
Rohde (Erwin) .....	198
Romeyn (Willem) .....	12
Rooses (Max) .....	8
Rosa (H.) .....	232
Rosanova (Aniello).....	4, 5
Rosanova (Cesare) .....	5
Rosecrans (Dirck) .....	107
Rossum (Maerten van) .....	50
Rosterman (A.) .....	167
Rotius (Jan) .....	64
Rottenhammer (Johann) .....	239
Royen (Maria van) .....	231
Royen (Susanna van) 223, 224,	231
Rubens (P. P.) .....	8, 14, 42
Ruisdael (Jacob van) 64, 134,	136, 137, 236
Ruysdael (Salomon van) 136,	233—235
Rulaeus .....	178
Russelaer (David) .....	123
Rutgers (Cornelis) .....	240
Ruttens (S.) .....	6
Ruysch .....	107
Ruyter (Michiel Adriaensz. de)	226
Ryckewaert (Ch.) .....	74
Ryn (Joost van) .....	31, 35
Ryn (Titus van) .....	43
Rijn (van) .....	143, 144, 147
Rynevelt (Benedictus van) .....	55
Ryswick (Herman van) .....	169

## S.

Sadeler (Raphaël) .....	6
Saftleven (Cornelis) .....	237
Sanders (Thomas) .....	132
Santvoort (Anthony) .....	2, 3
Savery (Roeland) .....	240, 241
Schaep (Dirck) .....	106, 107, 247
Schayenburg (Pieter van) ...	63, 64
Schepens (Anthonius) .....	188, 189
Schevichaven (H. D. J. van) ...	19
Schiller (C.) .....	196
Schotel (G. D. J.) .....	17, 19, 32
Schrijver (S. de) .....	150
Schubart .....	7
Schut (Hendrick) .....	240

Scorel (Jan van) .....	152
Seest (Pieter) .....	156
Segers (Jan Jansz.) .....	177
Seghers (Hercules) .....	42
Semenow (de) .....	137
Serres (Jean de) ... 69—71, 73,	75
Simler .....	73
Simon (Dirck) ... 115—117, 120, 121	
Simonsdr. (Maria) .....	45, 46
Sinck (Lucas Jansz.) ... 110, 114, 115	
Singendonck .....	168
Six (Jhr. Dr. J.) .....	89—91
Six van Chandelier (Jan) .....	8
Slangenborg .....	163
Slichtenhorst (Anthonis van) 31, 35	
Sluiter (Jan Otto) ... 196, 199, 200	
Sluiter (Mr. P.) .....	29
Smient (Otto Barentsz.) .....	247
Someren (Aert van) .....	6, 8
Someren (Bernard van) ... 3, 6, 7	
Someren (Anna van) .....	6, 7
Someren (Constantia van) ... 6, 7	
Someren (Hendrick van) ... 6—8	
Someren (Lambert van) .....	8
Someren (Laurens van) .....	8
Someren (Leonora van) .....	6
Someren (Margaretha van) .....	6
Someren (Maria van) .....	6, 7
Someren (Paulus van) .....	8
Someren (Sara van) .....	6, 7
Someren (Susanna van) .....	6
Sonsbeek (van) .....	236
Speckaert (Hans) .....	2
Spieghel (Hendrick) .....	226
Spiegel (Rutger Pietersz.) .....	125
Sprakel (Jurriaen) ... 177, 179, 190	
Spranger (Bartholomeus) ... 105, 239	
Stalpert (Daniel) .....	181, 182
Stam (Frederick Adriaensz.) ... 187	
Stangerus (Cornelis) .....	63
Staveren (Johan van) .....	237
Stella (Jacques) .....	11
Stephanus (Henricus) .....	71
Sterck (J. F. M.) .....	142
Steylert (Adriaen) .....	150, 156
Stoop (Jan Hendricksz.) .....	122
Strombergius (Henricus) .....	60
Struve .....	73
Stuers (Jhr. Mr. Victor de) ... 136	
Stueve .....	137
Swammerdam (Johannes) .....	191
Sweelinck (Jan Pietersz.) 54, 59, 110	
Sweers (Isaac) .....	158
Swieten (J. van) .....	241
Swinderwyck .....	132
Swoll (Cornelis Jansz.) 244, 247, 248	
Swoll (Jan Stoffels van) .....	244
Sybrandsz. (Jan) .....	118
Sybrantsdr. (Styn) .....	46
Symen (Govert) .....	110, 114

## T.

Taffyn (Jan) .....	57
Taling .....	37

Tappe (Tonis) .....	118
Telting (Mr. A.) .....	19, 34
Tempesta (Antonio) .....	12
Terpstra (Jacob) .....	196
Thomasz. (Claes) .....	51
Tilanus (Prof.) .....	40
Titiaan .....	13, 14, 42, 44
Titsingh (Abraham) .....	39
Todeschi (Marco Antonio) .....	5
Toorenenbergen (Prof. van) ... 74	
Toret (Jeronimus) .....	124
Tridts (Hendrick) .....	119
Trimolet .....	6
Tromp (Maerten Harpertsz.) ... 240	
Tryssens (Ghysbrecht) .....	21, 31
Tulp (Nicolaes) .....	39, 40
Turato (Jan Andrea) .....	115
Tymonsdr. (Styn) .....	145

## U.

Ulenburgh (Gerrit van) .....	239
Ulenburgh (Hendrick van) 177, 178, 180, 239, 240	
Ulenborgh (Saskia van) .....	43
Ulft (Jacob van der) .....	233
Ulrichs (L. von) .....	197
Uyttenbogaert (F.) .....	223

## V.

Vaga (Perino del) .....	2
Valckenier (Catharina) .....	119
Valentiner (Dr.) .....	43
Vasseur (Adriaen) .....	109, 110
Vater (Christiaan) .....	157
Veen (Otto van) .....	13, 64
Veer (Ellert de) .....	60
Velde (Adriaen van de) .....	64
Vennecool (Jacob Cornelisz.) ... 60	
Verbeeck (B. J.) .....	240
Verbeeck (Salomon) .....	176, 191
Verdam (Prof.) .....	22
Verdier .....	13
Verelst .....	238
Verhulst (Rombout) .....	158
Vermater (Jacob) .....	181
Vermij (R.) .....	39
Vernenburg (Jan van) .....	142
Veronese (Paolo) .....	8
Vertangen (Daniel) .....	237, 238
Verwer (Abraham de) .....	240
Veth (Jan) ... 79—89, 91, 92, 94—97	
Vianen (van) .....	15
Vignon (Eustachius) .....	70
Vinci (Leonardo da) .....	42
Vinckeboons (Philippus) .....	127
Visscher (Claes Jansz.) .....	138
Visscher (Nicolaes) .....	132
Visscher (Roemer) .....	159
Viverius (Jacobus) .....	114
Vlieger (Simon de) .....	12, 134, 175
Vlooswyck (van) .....	246

Vogt (J.) .....	73
Vois (Arie de) .....	237
Volckertsz. (Laurens) .....	57
Volterra (Daniele da) .....	2
Vondel (Joost van den) 156, 158, 181	
Vorstius (Conradus) .....	123
Vorstius (Everardus) .....	124
Vort (Daniel van der) .....	59
Vos (Jan) .....	106, 183, 187—189
Voscuyt (Dirck Pietersz.) .....	118
Vosmaer (Mr. C.) .....	87, 91
Vossius (Isaac) .....	172
Vossius (Matthaeus) .....	125
Vouet (Simon) .....	11
Vrancx (Sebastiaen) .....	240
Vries (A. D. de) Az. .....	79
Vries (Hans Vredeman de) ... 7	
Vries (Dr. S. G. de) .....	194, 216
Vulcanius (Bonaventura) ... 65—76	

## W.

Waard (Anthony de) .....	236, 239
Waben Jacques) .....	64
Wachter (I. C. H.) .....	16
Wachtler .....	235
Wagenaar (Jan) 143, 144, 147, 149	
Waghevens (Jacob) .....	150, 156
Walpole .....	132
Walschaert (Jan) .....	121
Walscher (Pieter) .....	125
Warnersz. (Harmen) .....	119, 122
Waterloo (Anthonie) .....	63
Waveren (Magdalena van) .....	110
Webster (Jan) .....	173
Weeninix .....	238
Wenckebach .....	221
Werff (Pieter Adriaensz. van der) .....	17, 37
Werts .....	123
Wesik (W. van) .....	39
Westerman (Jurriaan) .....	157
Westfrisijs (J.) .....	223
Wet (Jacob de) .....	64, 240
Weyerman (Jacob Campo) .....	236
Wezel (van) .....	160
Wiere (Bartholomeus van der) .....	57, 60
Wildert .....	22
Willaerts (Adam) .....	7, 238, 240
Willaerts .....	64
Willem III, Graaf van Holland 140	
Willem I, Prins van Oranje 28, 65, 66, 68—71, 75	
Willem II, Prins van Oranje... 234	
Willem III, Prins van Oranje... 173	
Willem II, Koning der Nederlanden .....	43
Willemsz. (Frans) 116, 120, 121, 123	
Willemsz. (Hendrick) .....	128
Willemsz. (Herman) .....	145
Wind (de) .....	74
Winghen (Joost van) .....	2



Winniger (Valentyn) .....	116
Withoos .....	64
Witsz. (Cornelis Jacob) .....	48
Witt (Artus de) .....	158
Witte (de) .....	238
Wittewrongel .....	179
Woiren (Hendrick van) .....	169
Wolf (F. A.) .....	195, 204
Woutersz. (Dirck) .....	123
Woutersz. (Jacob) .....	125

Wouerman (Pieter) .....	237, 238
Wttewael (Joachim) .....	64
Wurzbach (von) .....	234
Wybkes .....	64
Wyck (Thomas) .....	237
Wynants (Jan) .....	237
Wyngaerden (Daniel van)...	22, 23
Wytenbach (Daniel) 196, 198,	
203, 204, 206—208, 210, 211	

**Z.**

Zaan (Willem van der) .....	158
Zamoisky .....	103
Zelman .....	169
Zesen (Philipp von) .....	152
Zoesius (Thomas) .....	33
Zschille .....	7
Zuccaro (Federigo) .....	11



















GETTY CENTER LIBRARY



3 3125 00610 8142



